

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Б. В. КАЛИНОВСЬКИЙ, О. Я. ЛАПКА,
Н. Я. ЛАПКА, Т. О. ПІКУЛЯ,
Л. А. ІВЕРШЕНКО, Л. М. КОЗОДОЙ,
К. В. ТАРАСЕНКО

ДЕРЖАВНЕ ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

(У СХЕМАХ)

Навчальний посібник

Київ – КНТ – 2012

УДК 342
ББК 67.300я7
Д36

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 1.8/18-Г-148.1 від 10.01.2009)

Рецензенти:

Колодій Анатолій Миколайович – начальник кафедри конституційного та міжнародного права Київського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Стеценко Семен Григорович – завідувач кафедри теорії держави та права Національної академії прокуратури України, доктор юридичних наук, професор

Кельман Михайло Степанович – професор кафедри теорії та історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

Шостенко Оксана Іванівна – науковий консультант судді Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук

Державне право зарубіжних країн (у схемах): Навч. посіб. / Д36 Б. В. Калиновський, О. Я. Лапка, Н. Я. Лапка, Т. О. Пікуля, Л. А. Івершенко, Л. М. Козодой, К. В. Тарасенко; За заг. ред. О. Я. Лапки. – К.: КНТ, 2012. – 528 с.

ISBN 978-966-373-524-5

Пропонований навчальний посібник складається з двох частин – загальної та особливої. У загальній частині в схематичному вигляді розкрито загальні положення державного права зарубіжних країн, висвітлено питання, передбачені навчальною програмою з державного права зарубіжних країн, що є обов'язковим для викладення в юридичних вищих навчальних закладах III–IV рівня акредитації. В особливої частині схематично розглянуто основи державного права деяких країн світу, зокрема Ірану, Єгипту, Німеччини, Фінляндії та ін.

Посібник також містить методичні матеріали, тестові завдання, словник термінів і визначень, а також перелік рекомендованої літератури для поглибленого вивчення й отримання додаткової інформації з дисципліни.

УДК 342
ББК 67.300я7

© Калиновський Б. В.,
Лапка О. Я.,
Лапка Н. Я. та ін., 2012
© ТОВ «КНТ», 2012

ISBN 978-966-373-524-5

ЗМІСТ

ВСТУП 11

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО (ДЕРЖАВНОГО) ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Розділ 1. Загальна теорія конституційного (державного) права зарубіжних країн 14

1.1. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: поняття та загальна характеристика 14

1.2. Джерела конституційного (державного) права зарубіжних країн 17

1.3. Система конституційного (державного) права зарубіжних країн 21

Розділ 2. Конституції зарубіжних країн 25

2.1. Поняття конституції, її зміст та функції 25

2.2. Форма і структура конституції 27

2.3. Прийняття, зміна та скасування конституцій 29

2.4. Класифікація конституцій 32

2.5. Конституційний контроль 34

Розділ 3. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина в зарубіжних країнах 37

3.1. Поняття та елементи конституційно-правового статусу людини і громадянина в зарубіжних країнах 37

3.2. Класифікація прав та свобод людини і громадянина в зарубіжних країнах 40

3.3. Обов'язки людини і громадянина в зарубіжних країнах 43

3.4. Інститут громадянства. Правовий режим іноземців та осіб без громадянства 44

3.5. Гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина 49

Розділ 4. Конституційні засади суспільного ладу зарубіжних країн	51
4.1. Поняття та загальна характеристика суспільного ладу як предмета регулювання державного права зарубіжних країн	51
4.2. Економічна система суспільства в зарубіжних країнах	53
4.3. Соціальна система суспільства в зарубіжних країнах	55
4.4. Духовно-культурна система суспільства в зарубіжних країнах	57
4.5. Політична система суспільних відносин в зарубіжних країнах	60
Розділ 5. Форма держави в зарубіжних країнах	65
5.1. Загальна характеристика форми держави в зарубіжних країнах	65
5.2. Форма правління в зарубіжних країнах	66
5.2.1. Монархія	67
5.2.2. Республіка	70
5.3. Форми політико-територіального устрою в зарубіжних країнах	75
5.3.1. Унітарна держава	75
5.3.2. Автономія	77
5.3.3. Федерація	78
5.3.4. Конфедерація	83
5.4. Форми державного режиму	84
Розділ 6. Конституційно-правовий статус політичних партій та інших громадських об'єднань у зарубіжних країнах	90
6.1. Політичні партії у зарубіжних країнах	90
6.1.1. Поняття, сутність, функції та основні ознаки політичних партій	90
6.1.2. Класифікація політичних партій	93
6.1.3. Інституціоналізація політичних партій	95
6.1.4. Партійні системи в зарубіжних країнах	99
6.2. Громадські об'єднання неполітичного характеру в зарубіжних країнах	100
6.3. Релігійні об'єднання зарубіжних країн	103

Розділ 7. Виборче право зарубіжних країн	105
7.1. Поняття та види виборчих прав	105
7.2. Види виборів у зарубіжних країнах	107
7.3. Виборчі системи у зарубіжних країнах	109
7.4. Принципи суб'єктивного та загального виборчого права	120
7.5. Виборчий процес у зарубіжних країнах	125
Розділ 8. Законодавча влада у зарубіжних країнах	132
8.1. Поняття, функції та повноваження парламенту	132
8.2. Порядок формування, види та структура парламентів	136
8.2.1. Види парламентів	136
8.2.2. Способи формування парламентів	138
8.2.3. Підстави припинення діяльності парламентів	139
8.2.4. Внутрішня побудова парламенту	140
8.3. Правовий статус депутатів	142
8.4. Порядок роботи парламенту	144
8.5. Законодавчий процес	146
8.6. Непарламентські форми здійснення законодавчої влади	149
Розділ 9. Конституційно-правовий статус глави держави в зарубіжних країнах	150
9.1. Статус глави держави – монарха	151
9.2. Статус глави держави – Президента	153
9.3. Основні повноваження глави держави	154
9.4. Порядок заміщення посади глави держави	158
Розділ 10. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади в зарубіжних країнах	162
10.1. Поняття та загальна характеристика органів виконавчої влади в зарубіжних країнах	162
10.2. Уряд: поняття, види та структура	164
10.3. Порядок формування уряду	167
10.4. Повноваження уряду	169
10.5. Відповідальність уряду	171
Розділ 11. Конституційно-правовий статус органів судової влади в зарубіжних країнах	173

11.1. Поняття та особливості судової влади в зарубіжних країнах	173
11.2. Судові органи: види, структура та порядок формування	177
11.3. Моделі судових систем	179
11.4. Конституційно-правовий статус суддів	181
11.5. Конституційна юстиція	183

Розділ 12. Територіальна організація публічної влади в зарубіжних країнах	185
12.1. Територіальний устрій держави	185
12.2. Організація публічної влади суб'єктів федерації	189
12.3. Організація публічної влади на місцях	191
12.4. Порядок формування органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах	199
12.5. Компетенція органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах	201
12.6. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах	202

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО (ДЕРЖАВНОГО) ПРАВА ДЕЯКИХ КРАЇН СВІТУ

Розділ 13. Основи конституційного (державного) права Ісламської Республіки Іран	203
13.1. Загальна характеристика конституційного ладу Ірану	203
13.2. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина	207
13.3. Політична система Ірану	210
13.4. Законодавча влада в Ірані	213
13.5. Глава держави в Ірані	214
13.6. Виконавча влада в Ірані	216
13.7. Судова влада в Ірані	217
13.8. Місцеве управління в Ірані	219

Розділ 14. Основи конституційного (державного) права Арабської Республіки Єгипет (до революції 2011 року)	221
--	-----

14.1. Загальна характеристика конституційного ладу Арабської Республіки Єгипет	221
14.2. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина	224
14.3. Конституційно-правове регулювання громадських об'єднань Єгипту	225
14.4. Законодавча влада в Єгипті	227
14.5. Глава держави в Єгипті	229
14.6. Виконавча влада в Єгипті	232
14.7. Судова влада в Єгипті	233
14.8. Місцеве самоуправління та управління в Єгипті	236

Розділ 15. Основи конституційного (державного) права Федеративної Республіки Німеччина	240
15.1. Загальна характеристика конституційного ладу Федеративної Республіки Німеччина	240
15.2. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина	244
15.3. Політична система Німеччини	245
15.4. Законодавча влада в Німеччині	248
15.5. Глава держави в Німеччині	255
15.6. Виконавча влада в Німеччині	258
15.7. Судова влада в Німеччині	262
15.8. Місцеве управління та самоуправління в Німеччині	271

Розділ 16. Основи конституційного (державного) права Республіки Фінляндія	274
16.1. Загальна характеристика конституційного ладу Фінляндії	274
16.2. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина	278
16.3. Політична система Фінляндії	282
16.4. Законодавча влада у Фінляндії	285
16.5. Глава держави у Фінляндії	294
16.6. Виконавча влада у Фінляндії	302
16.7. Судова влада у Фінляндії	306
16.8. Місцеве управління та самоуправління у Фінляндії	312

Розділ 17. Основи конституційного (державного) права Французької Республіки	314
17.1. Загальна характеристика конституційного ладу Франції	314
17.2. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина	320
17.3. Політична система Франції	325
17.4. Конституційно-правове регулювання виборів у Франції	328
17.5. Законодавча влада у Франції	330
17.6. Глава держави у Франції	336
17.7. Виконавча влада у Франції	339
17.8. Судова влада у Франції	344
17.9. Місцеве управління та самоуправління у Франції	350

Розділ 18. Основи конституційного (державного) права Республіки Швейцарія	354
18.1. Загальна характеристика конституційного ладу Швейцарії	354
18.2. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина	357
18.3. Політична система Швейцарії	360
18.4. Законодавча влада у Швейцарії	362
18.5. Глава держави у Швейцарії	366
18.6. Виконавча влада у Швейцарії	367
18.7. Судова влада у Швейцарії	370
18.8. Місцеве управління у Швейцарії	374

Розділ 19. Методичні матеріали з навчального курсу «Державне право зарубіжних країн»	376
19.1. Опис дисципліни навчального курсу	376
19.2. Пояснювальна записка	377
19.3. Структура залікового кредиту	379
19.4. Порядок оцінювання знань	380
19.5. Програма навчальної дисципліни	386
19.6. Плани семінарських занять	390
19.7. Питання, що виносяться на залік	423

Тестові завдання з навчального курсу «Державне право зарубіжних країн»	427
Словник термінів і визначень	465
Список використаної та рекомендованої літератури	522

АВТОРИ

Калиновський Богдан Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент, заступник начальника кафедри конституційного та міжнародного права Київського національного університету внутрішніх справ (розділи 13, 18, 21)

Лапка Оксана Ярославівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Київського національного університету внутрішніх справ (розділи 1, 3, 5, 8, 11, 19, Тестові завдання з навчального курсу «Державне право зарубіжних країн» (у співавторстві з Л.А. Івершенко, Л.М. Козодой, К.В. Тарасенко))

Лапка Наталія Ярославівна – викладач кафедри правознавчих дисциплін Львівського кооперативного коледжу економіки і права (розділ 16)

Пікуля Тетяна Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права Київського національного університету внутрішніх справ (розділи 6, 9, 10, 12, 14, 15, 17)

Івершенко Лідія Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Київського національного університету внутрішніх справ (розділ 4, 14 (у співавторстві з Л.М. Козодой, К.В. Тарасенко), 19, Тестові завдання з навчального курсу «Державне право зарубіжних країн» (у співавторстві з О.Я. Лапка, Л.М. Козодой, К.В. Тарасенко))

Козодой Леонід Михайлович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Київського національного університету внутрішніх справ (розділ 7, 14 (у співавторстві з Л.А. Івершенко, К.В. Тарасенко), 19, Тестові завдання з навчального курсу «Державне право зарубіжних країн» (у співавторстві з Л.А. Івершенко, О.Я. Лапка, К.В. Тарасенко))

Тарасенко Костянтин Васильович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Київського національного університету внутрішніх справ (розділ 2, 14 (у співавторстві з Л.А. Івершенко, Л.М. Козодой), 19, Тестові завдання з навчального курсу «Державне право зарубіжних країн» (у співавторстві з Л.А. Івершенко, Л.М. Козодой, О.Я. Лапка))

ВСТУП

Державне право зарубіжних країн є самостійною наукою та навчальною дисципліною, яка обов'язково вивчається у юридичних вузах та факультетах III-IV рівня акредитації. Її зміст ґрунтується на відповідній науці й покликаний розкрити особливості предмету правового регулювання відповідної галузі права.

Навчальна дисципліна „Державне право зарубіжних країн” має три основні мети, які намагалися вирішити автори видання, а саме:

1) загальноосвітня, яка пов'язана з необхідністю формування та підвищення загальної професійної культури майбутнього юриста;

2) правознавча – набуття та поглиблення теоретичних знань студентів стосовно основних конституційно-правових інститутів зарубіжних країн, застосовуючи під час вивчення предмету метод порівняння;

3) практична мета курсу пов'язана з вивченням позитивних та негативних сторін тих чи інших конституційно-правових інститутів, що у подальшому допоможе удосконаленню конституційно-правовому регулюванню в Україні.

Викладення матеріалу у даному навчальному посібнику вільне від будь-яких ідеологічних тверджень, бо автори виходили із загальнодемократичної концепції забезпечення і захисту прав людини як домінуючої функції держави. Така методологія не нав'язує вузькокласових догм студенту, дає йому можливість самостійно осягати зміст конституційно-правових інститутів з точки зору їх доцільності у конкретних історичних умовах.

Особливість запропонованого посібника у тому, що, з однієї сторони, він представляє предмет вивчення у повному обсязі, бо теми, які виносяться для опанування фактично відображають у своїй сукупності усю систему знань, яка виносить на контрольне заняття, а з іншої сторони, форма викладу матеріалу є максимально стислою і подана у вигляді окремих схем по окремим принциповим фундаментальним положенням (поняттям, категоріям, класифікаціям) у межах окремо взятої теми. Схеми розташовані у певній послідовності і відображають практично усю систему знань по

предмету, представляють собою короткий навчальний курс з „Державного права зарубіжних країн”, специфічний конспект лекцій. Це свого роду „шпаргалка”, але не та, яку студент бере з собою в екзаменаційну аудиторію, а та, за допомогою якої вони зможуть запам’ятати та оперативно повторити навчальний матеріал до екзамену. В той же час, з метою більш поглибленого та комплексного уявлення про особливості адміністративно-територіального устрою, організацію місцевої публічної влади та ряду інших питань, в посібнику розкриваються особливості державного (конституційного) права окремих країн світу, зокрема: Ірану, Єгипту, Німеччини, Швейцарії та інших.

Автори пропонують студентам допомогу особливого роду. По-перше, вони орієнтують студента не тільки на здачу конкретного контролю з навчального курсу „Державне право зарубіжних країн”, скільки на отримання упорядкованих та концентровано оформлених знань, необхідних для юриста у його майбутній практичній діяльності. Головне – це не формальна здача контролю, а отримання системи чітких та конкретних знань.

По-друге, посібник містить моделі, дає канву майбутніх відповідей, і їх не слід сприймати як закінчені і повні. Їх необхідно конкретизувати та прокоментувати, аргументувати наводячи приклади тощо. Студент повинен попрацювати з іншими навчальними, науковими і нормативними джерелами, щоб отримати не тезисне уявлення про конкретну проблему, а всебічні та ґрунтовні знання.

По-третє, у навчальному посібнику дається перелік рекомендованої літератури, до якої можна звернутись за додатковою інформацією студентам, які прагнуть до поглибленого вивчення предмета. Однак, його список не має вичерпного характеру, так як з’являються нові дослідження, приймаються нові конституції та закони. Студент повинен слідкувати за відповідними новелами, а також за практикою застосування державного (конституційного) права у зарубіжних країн. Також навчальний посібник містить словник термінів і визначень, що значно полегшить з’ясування сутності певних категорій.

По-четверте, узагальнюючи навчальну інформацію, виділяючи основне, посібник концентрує увагу студента на змістовній стороні підготовки до контрольного заняття, надає йому змогу вивчення та повтору самої суті, головного у відповідній навчальній дисципліні.

Отже, використовуючи рекомендований посібник студенти зможуть в максимально стислий термін систематизувати та конкретизувати знання, отриманні в процесі вивчення цієї дисципліни і зосередити свою увагу на основних поняттях, їх ознаках та особливостях, сформулювати приблизний план відповіді на можливі екзаменаційні питання.

Відповідний навчальний посібник не являється альтернативою підручника для отримання фундаментальних знань, але є посібником для успішного вивчення навчального курсу «Державне право зарубіжних країн».

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

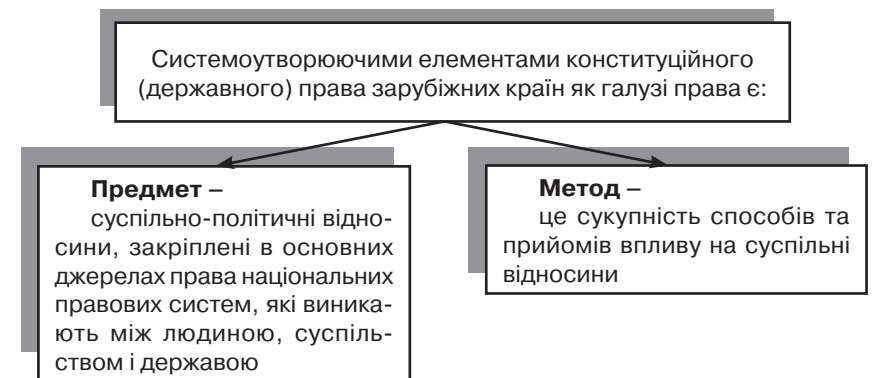
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО (ДЕРЖАВНОГО) ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

1.1. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: поняття та загальна характеристика

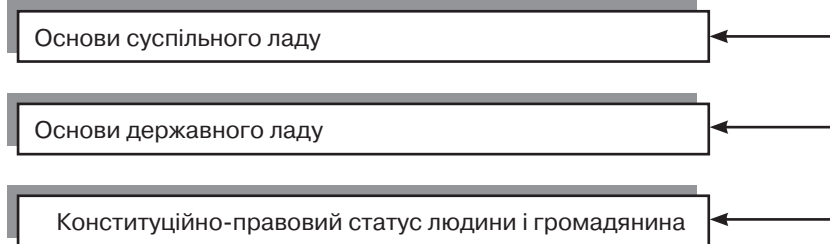
Конституційне право зарубіжних країн – це система правових норм певної країни, що закріплює статус людини у суспільстві та державі, основи суспільного та державного ладу, порядок формування та організації діяльності органів публічної влади у зарубіжних країнах

На відміну від інших галузей права, кожна з яких регулює певний бік однорідних суспільних відносин (трудові відносини – в трудовому праві, злочини та покарання – в кримінальному праві і та. ін.), норми конституційного права регулюють основи усіх найбільш важливих суспільних відносин: основи життя особи, колективу, суспільства, держави

Предмет регулювання конституційного права зарубіжних країн складають:

Методи конституційного права зарубіжних країн:

зобов'язання

передбачає необхідність виконати вимоги норми права. У такій формі закріплюється більшість конституційно-правових відносин (напр. ст. 94 Конституції Італійської Республіки 1947р. "Уряд повинен отримати довіру палат")

заборони

передбачає необхідність утриматися від вчинення дій недозволених нормою права (напр. ст. 19 Конституції Японії 1946р. "Свобода думки і совісті не повинна порушуватись")

дозволу

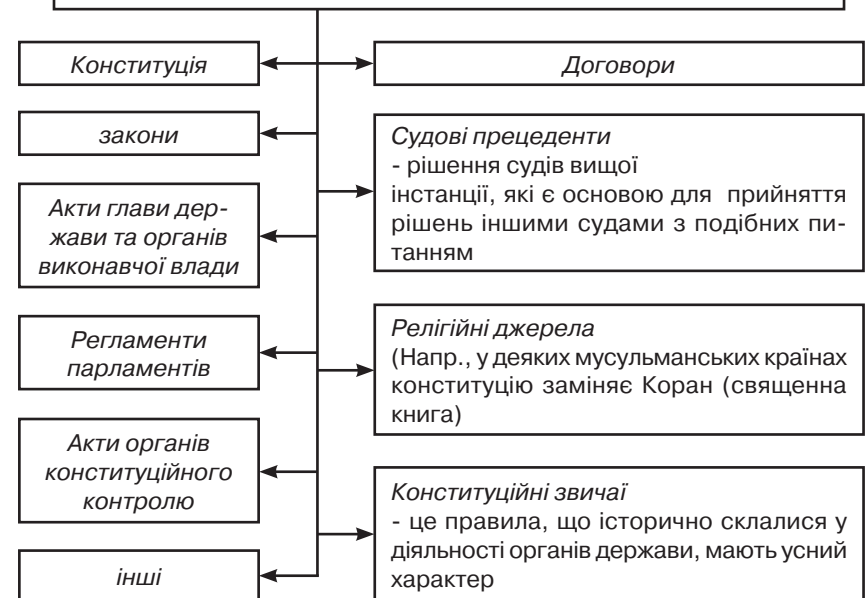
передбачає можливість використати, у разі потреби, необхідну норму права (напр. ст. 77 Конституції Румунії 1991р. "До промунгації Президент може один раз вимагати перегляду закону Парламентом")

1.2. Джерела конституційного (державного) права зарубіжних країн

Джерела конституційного права

- це ті форми, в яких дістали своє вираження правові норми;
- це результат правотворчості публічних органів та безпосередньо народу;
- у своїй сукупності вони утворюють складну як за структурою так і за змістом систему

Система джерел конституційного права зарубіжних країн

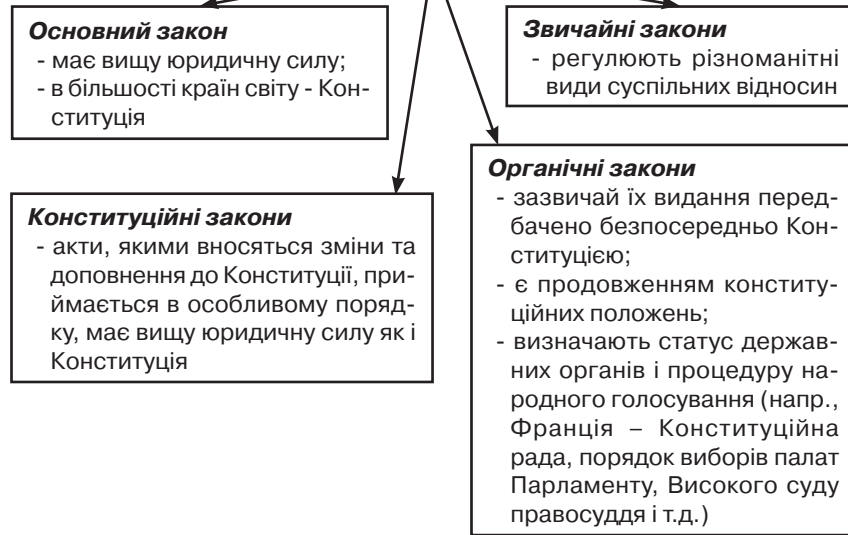

Конституція

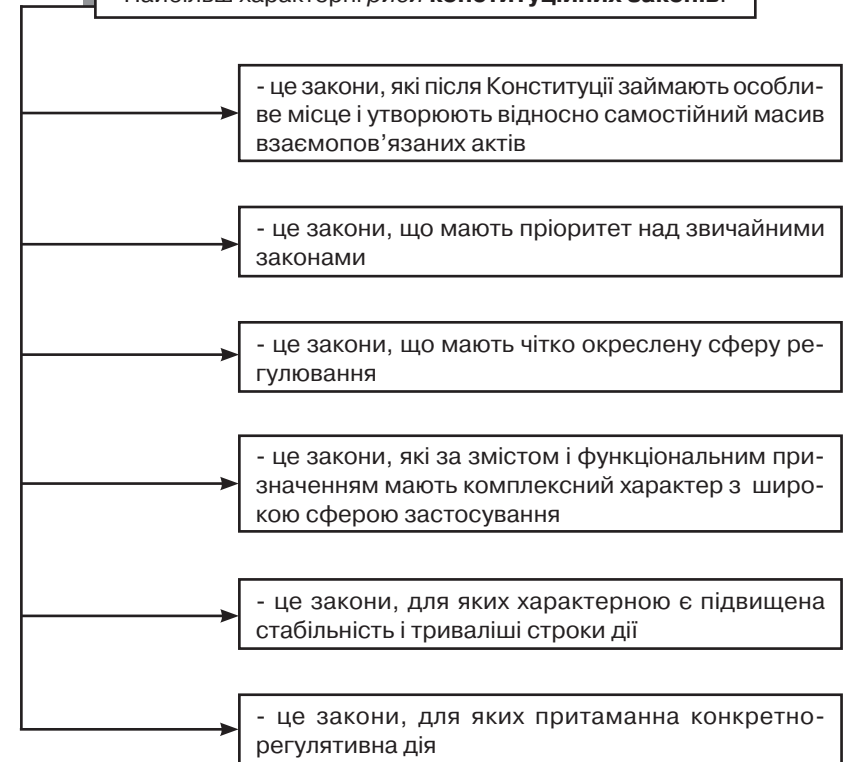
- основний закон у більшості країн світу (виключенням є деякі мусульманські країни);
- цим законом закріплюються основні принципи, яких повинні дотримуватись усі суб'єкти конституційного права

Закон – нормативно-правовий акт, який приймається, як правило, вищим представницьким органом держави, має вищу юридичну силу щодо підзаконних нормативних актів, регулює найбільш важливі суспільні відносини та забезпечується можливістю застосування заходів державного примусу

За характером відносин, що регулюються **закони поділяються на:**

Найбільш характерні *рис* конституційних законів:

Акти глави держави та органів виконавчої влади

- між такими актами існує певна субординація: нормативні акти нижчих державних органів не повинні суперечити актам вищих органів;
- акти глави держави та уряду мають найбільш широку сферу застосування і за своєю юридичною силою уступають лише актам, які мають силу закону

Регламенти парламентів

- встановлюють внутрішню організацію і процедуру роботи;
- можуть прийматися у формі постанов кожної палати і не вимагають погодження з іншою палатою та підпису глави держави (Німеччина);
- можуть прийматися у формі закону при однопалатному парламенті (Китай), а подеколи і при двопалатному (Польща, Румунія, Чехія)

Договори

Внутрішні

- регулюють конституційні питання;
- укладаються територіальними органами між собою чи з центральною владою (напр. Іспанська Конституція);
- договір щодо розподілу вищих державних посад поміж представниками різних релігій (напр. національний пакт 1943р. прийнятий у Лівані);
- договір про розділення держави (напр., розділ Чехословаччини на Чехію та Словачію 1993р.);
- договір між суб'єктами федерації (напр., договір між Сербією та Чорногорією)

Міжнародні

- регулюють конституційні проблеми, на конституційному рівні передбачено їх безпосереднє застосування;
- у конституціях деяких країн можуть містяться посилання на міжнародно-правові акти (напр. Європейську конвенцію про права людини (10.12.1948), Загальну декларацію прав людини (04.11.1950) тощо)

1.3. Система конституційного (державного) права зарубіжних країн

Конституційне право зарубіжних країн становить складну систему. Як і будь-яка система, конституційне (державне) право зарубіжних країн включає значну кількість взаємодіючих частин та елементів

Система конституційного права зарубіжних країн:

Принципи

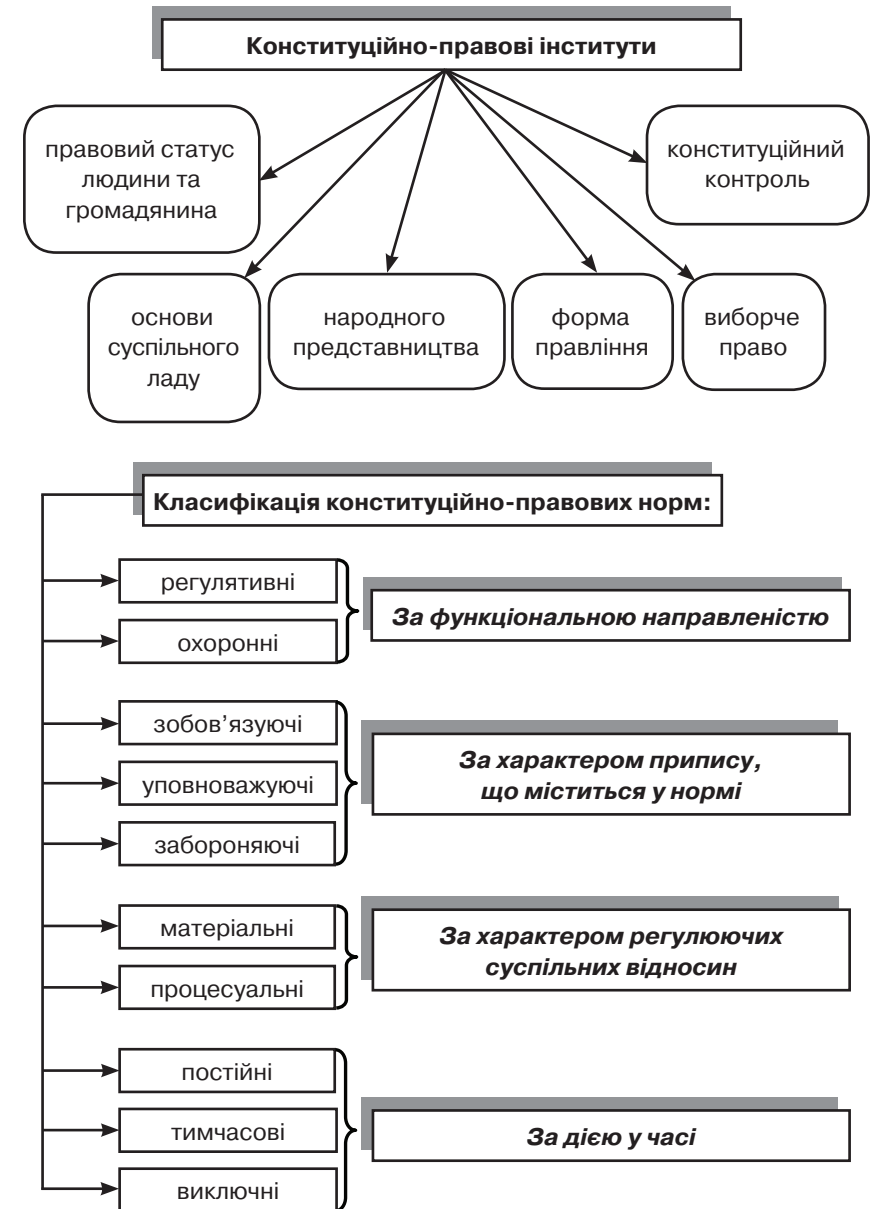
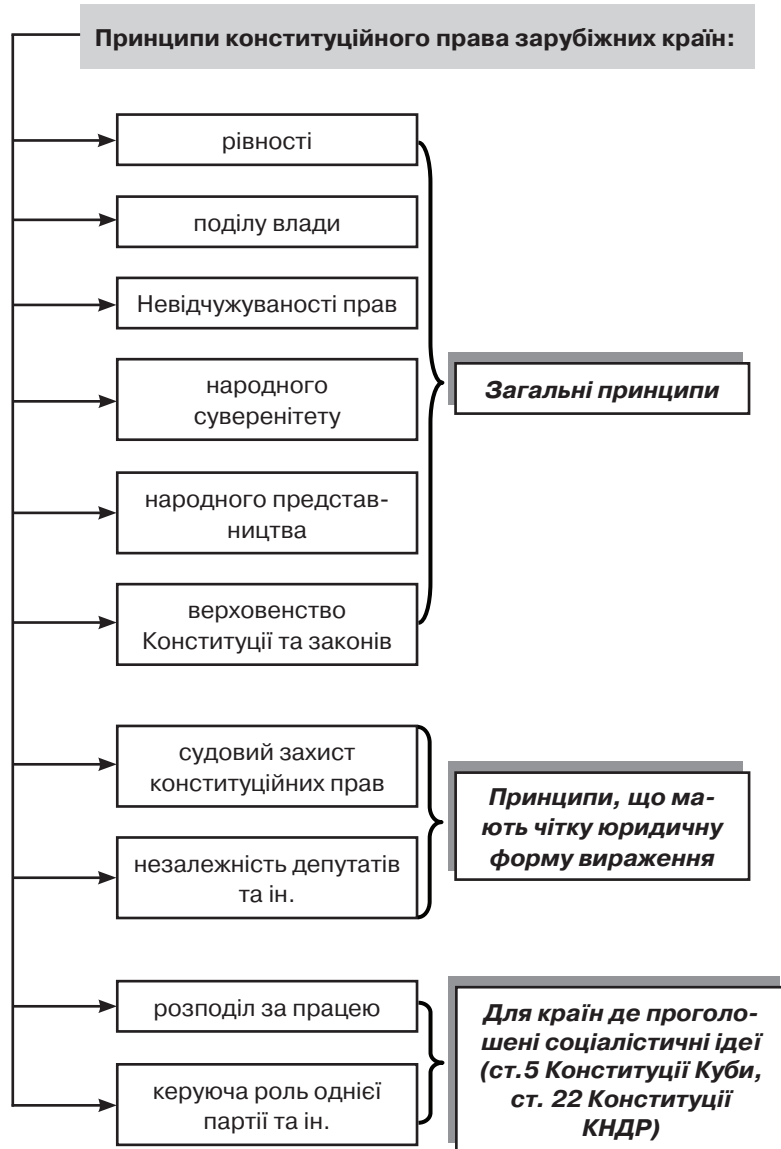
- основа системи конституційного права, через конституційно-правові норми регулюють суспільні відносини

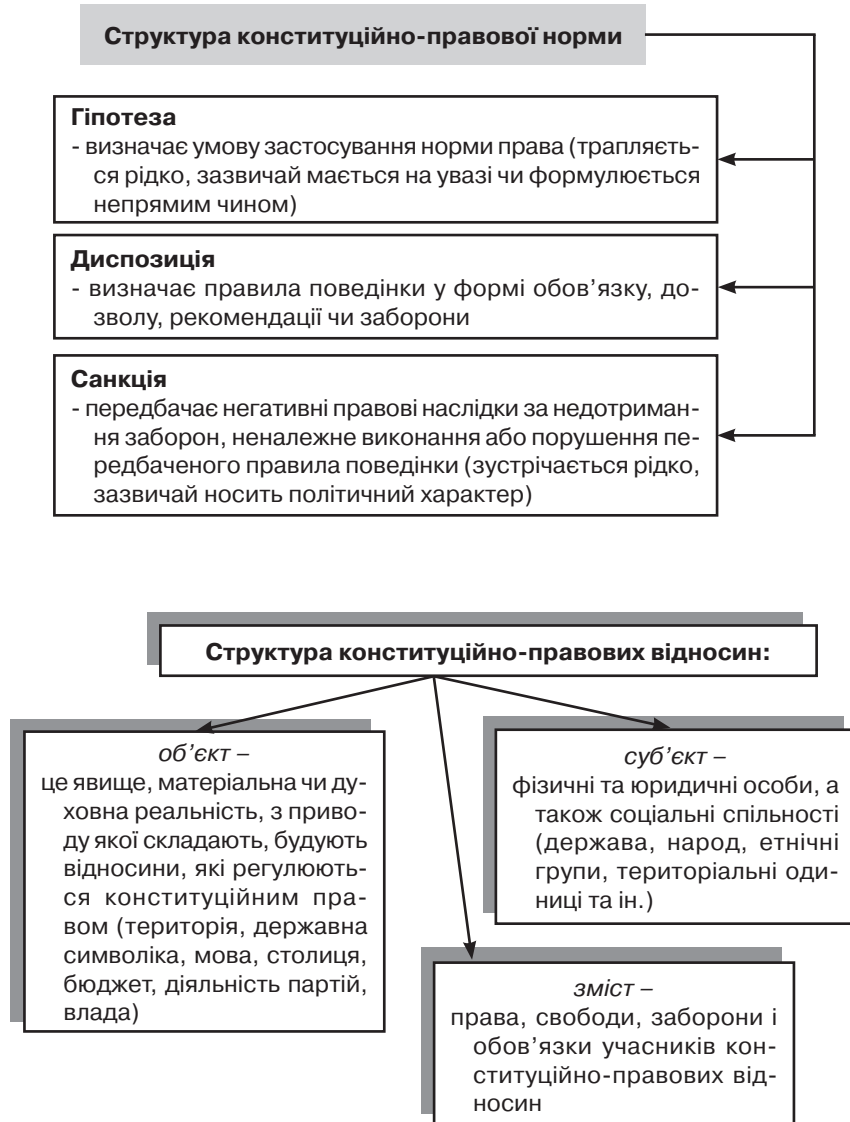
Конституційно-правові інститути

- система норм конституційного права, що регулюють однакові та взаємопов'язані суспільні відносини

Конституційно-правові норми

- це загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені та санкціоновані державою з метою регулювання суспільних відносин, які становлять предмет конституційного права

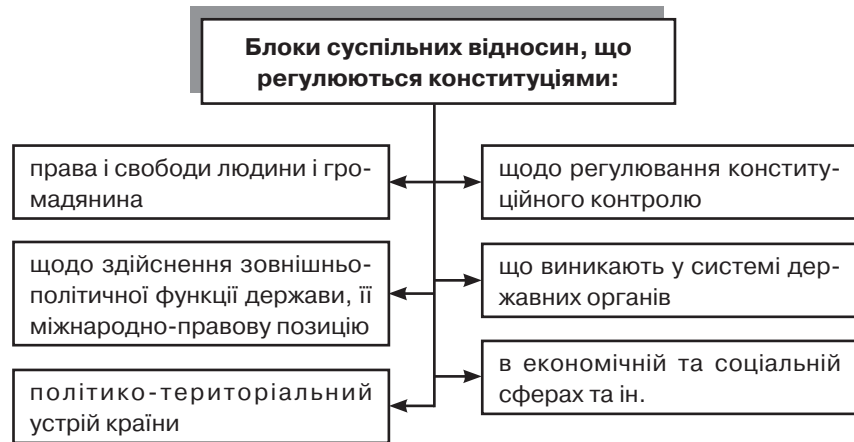

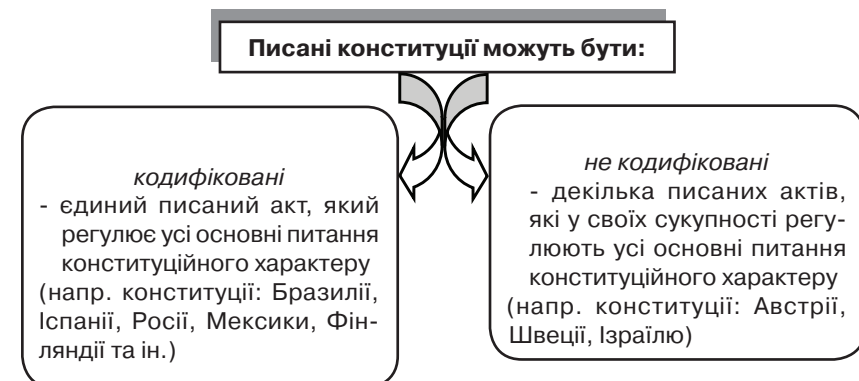
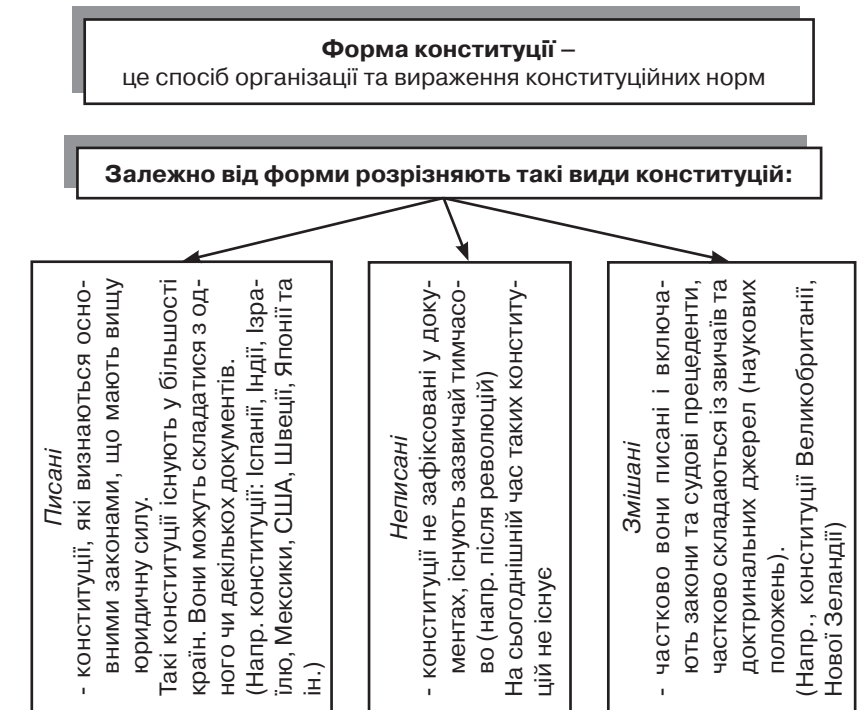
РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

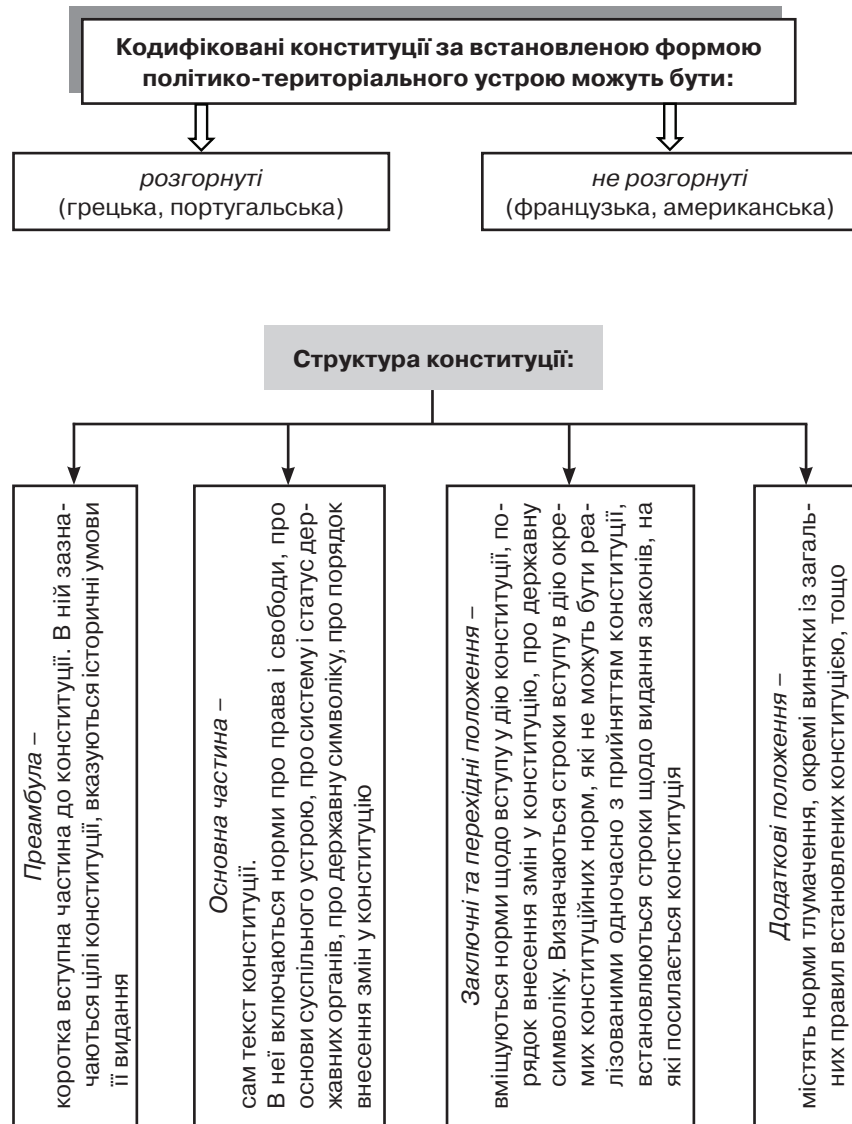
2.1. Поняття конституції, її зміст та функції

2.2. Форма і структура конституції

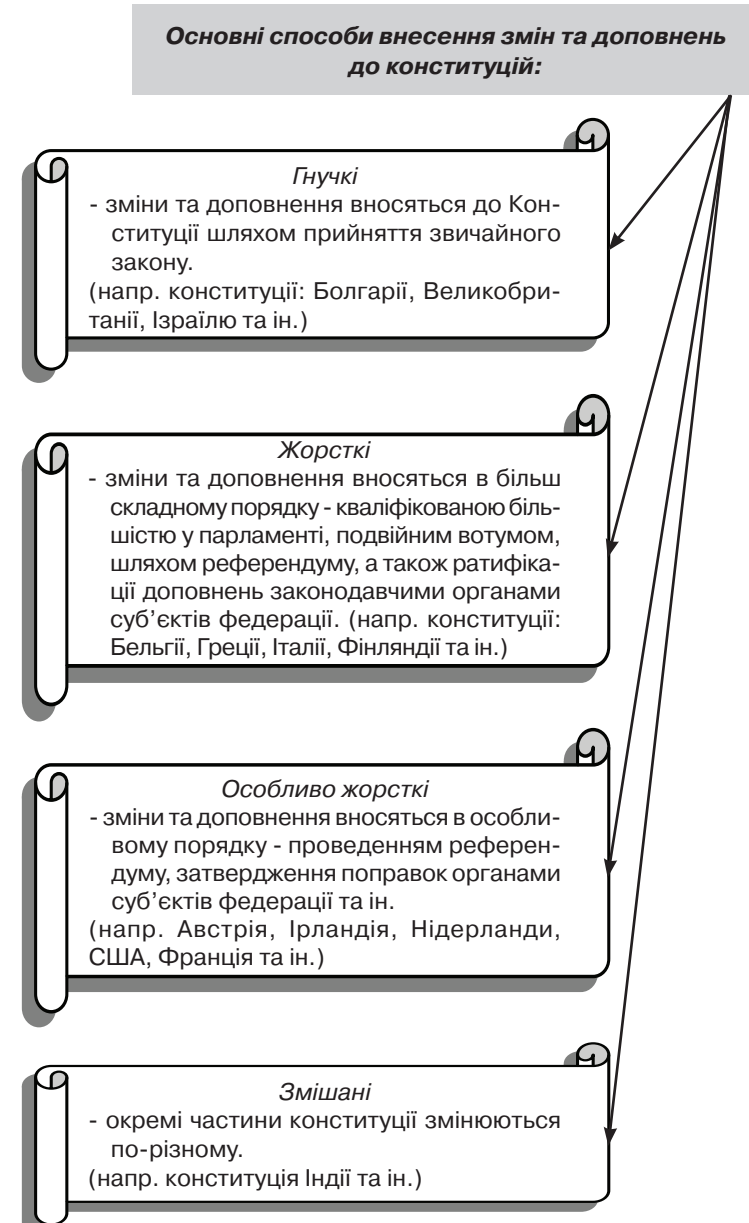
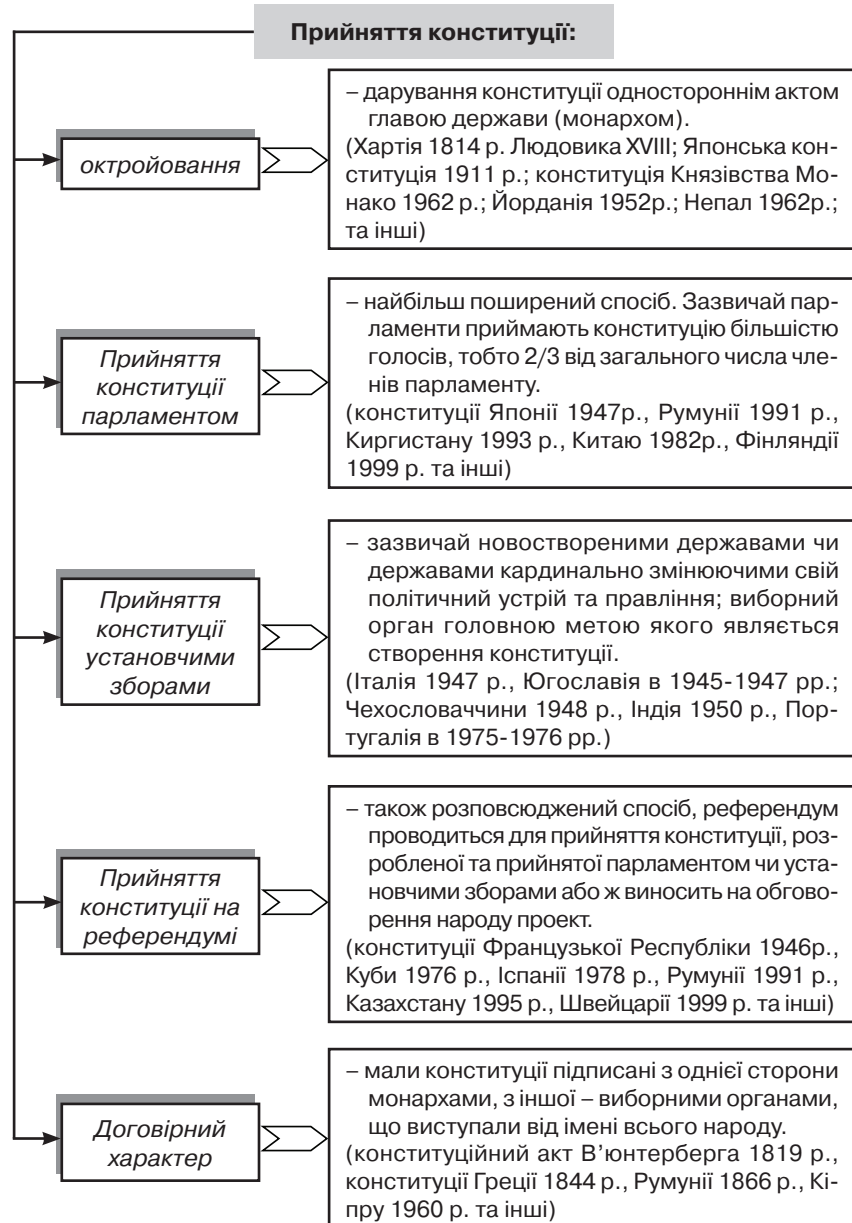

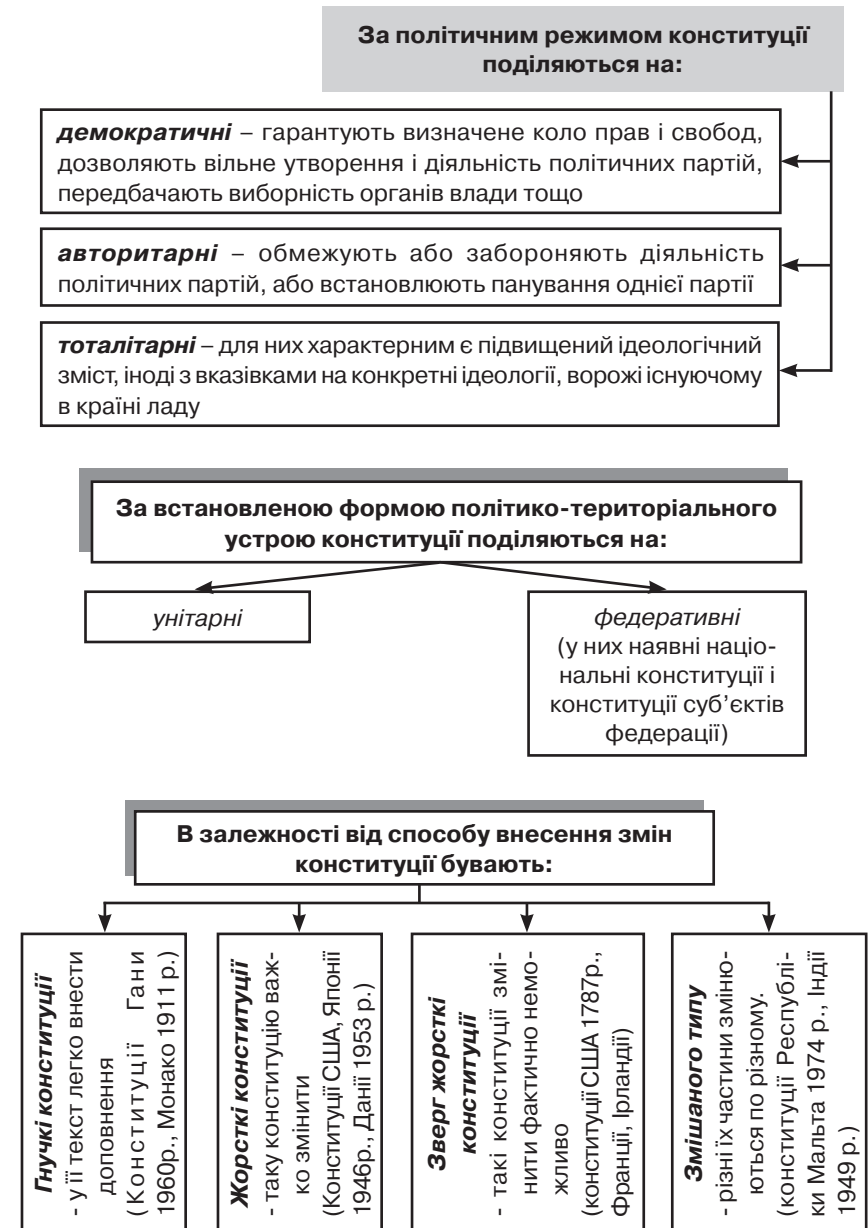
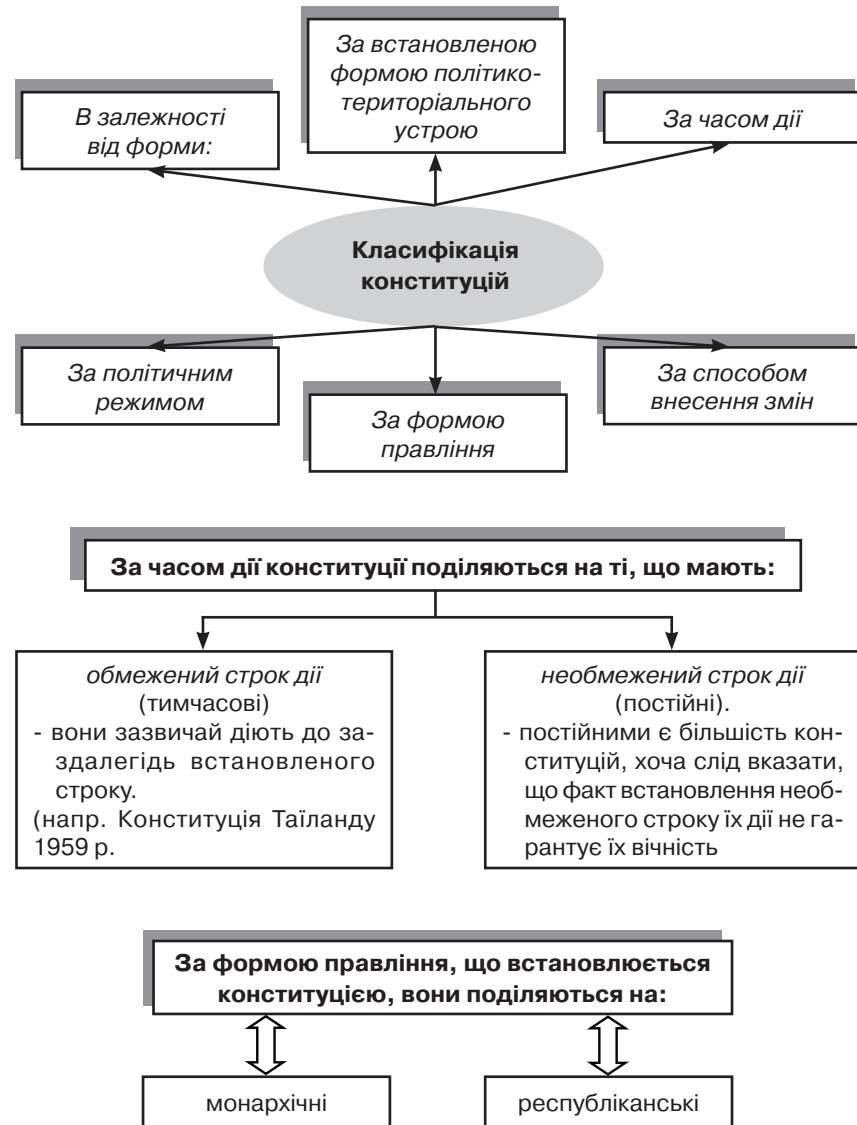
2.3. Прийняття, зміна та скасування конституцій

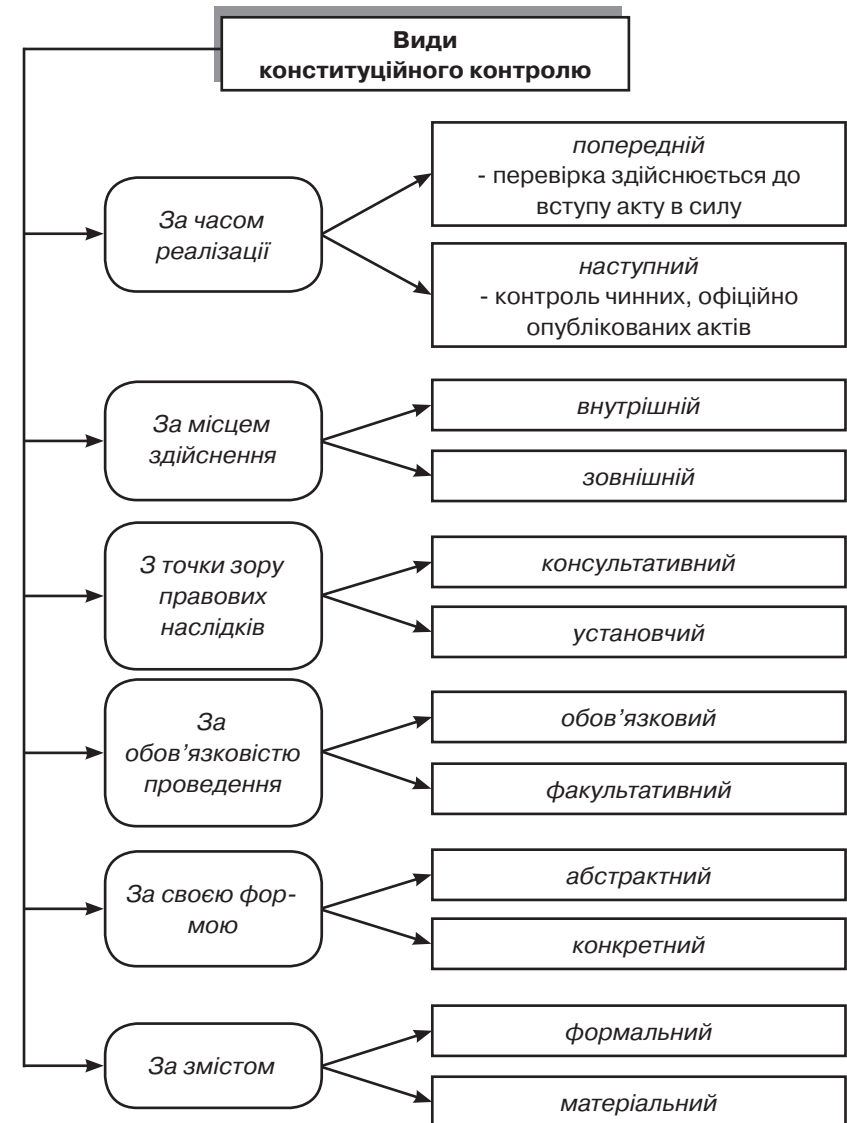
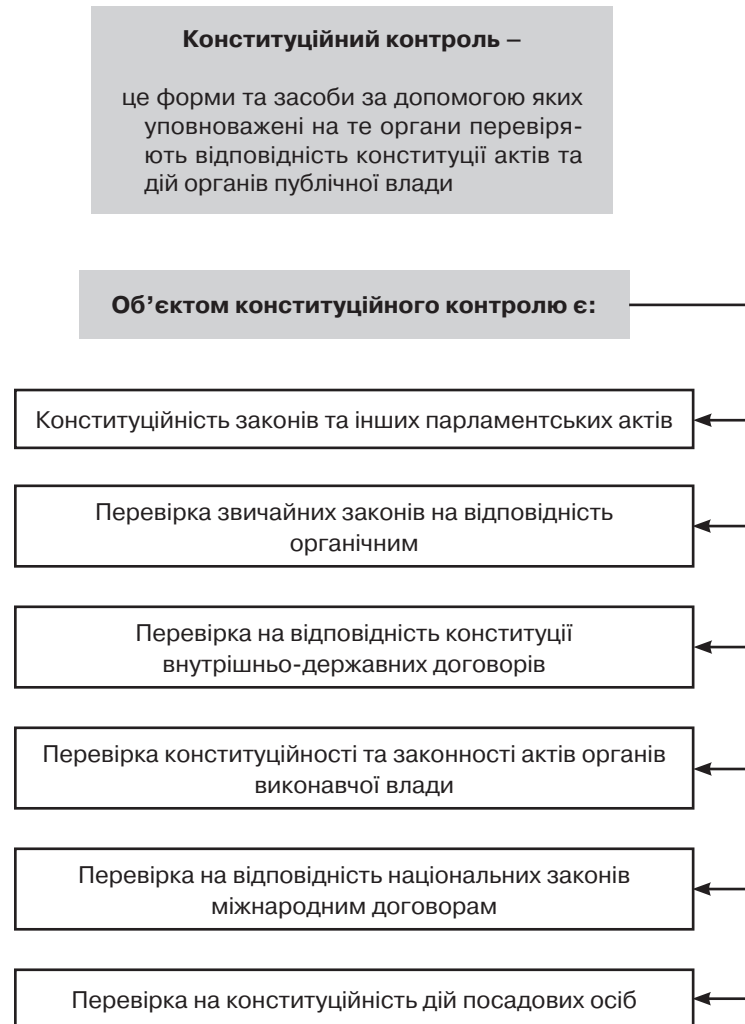

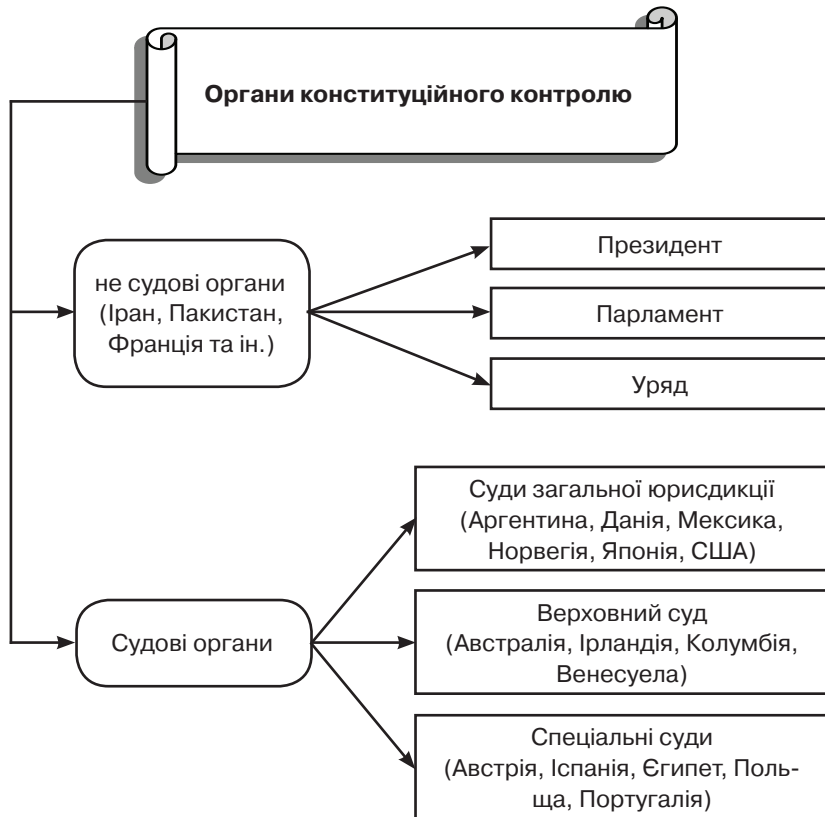

2.4. Класифікація конституцій

2.5. Конституційний контроль

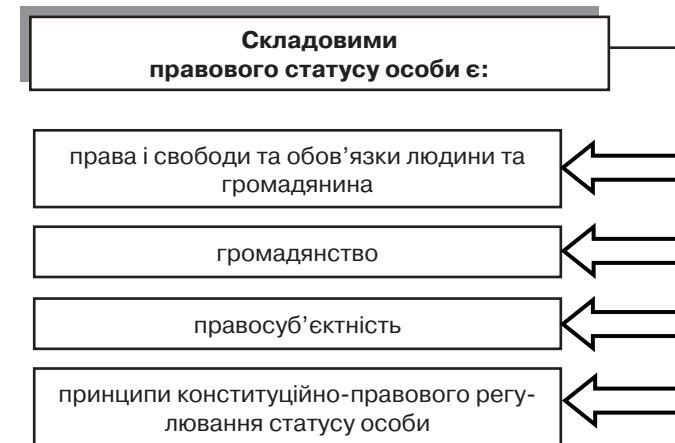

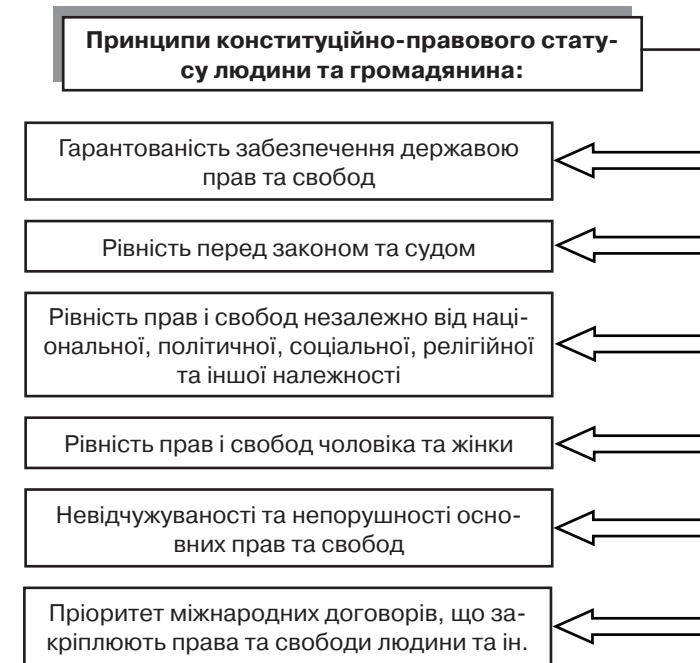
РОЗДІЛ 3. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

3.1. Поняття та елементи конституційно-правового статусу людини і громадянина в зарубіжних країнах

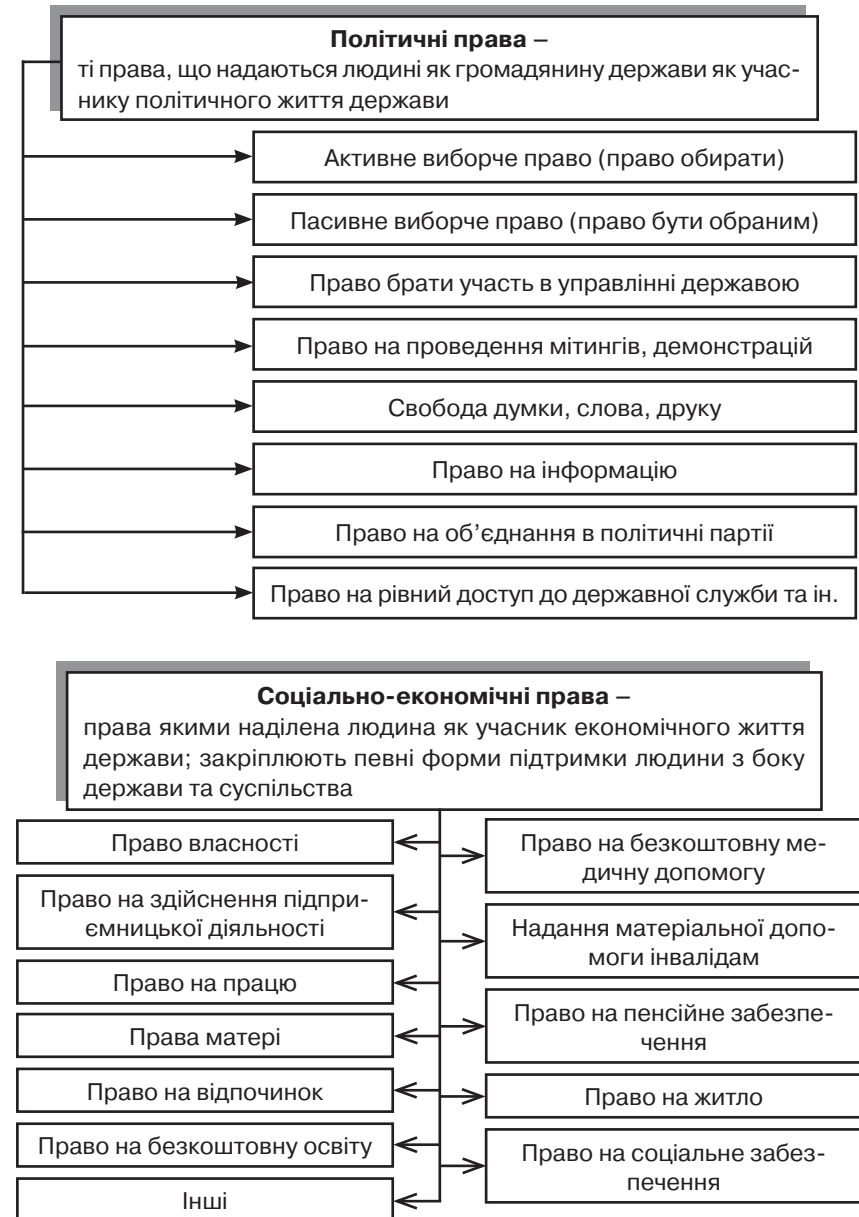
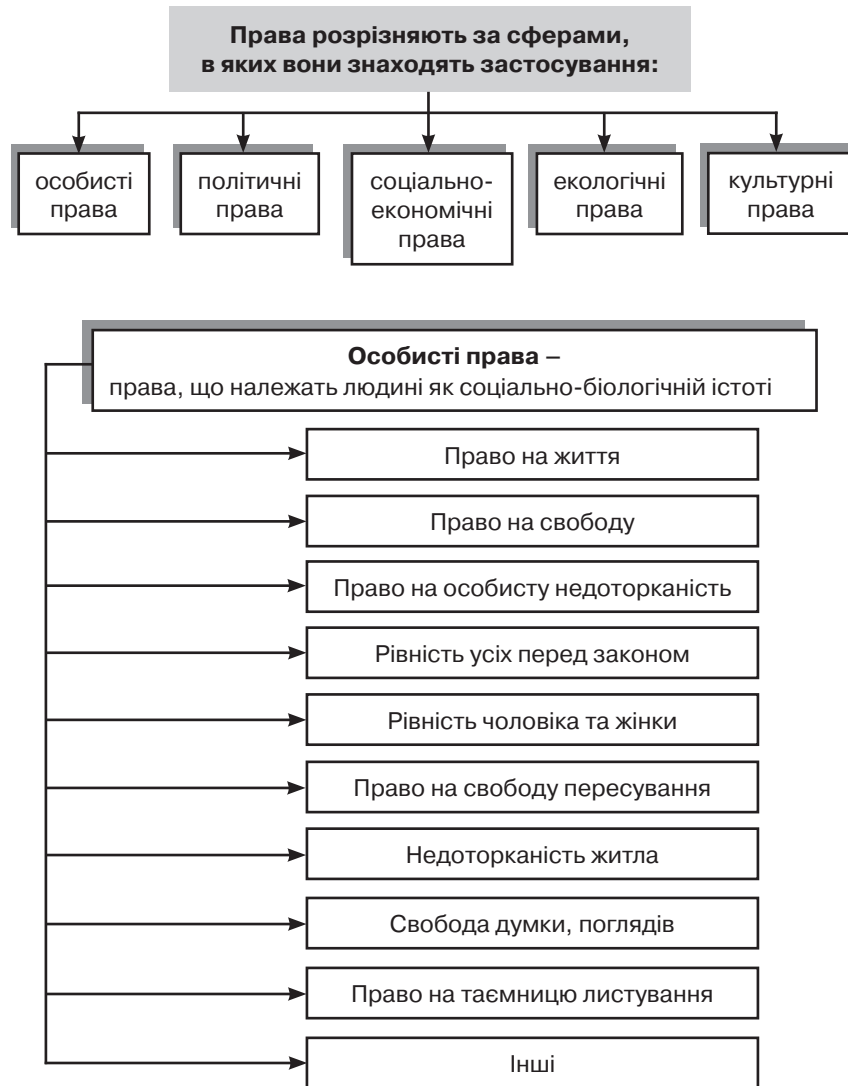
Правовий статус особи –
юридично закріплене положення особи в суспільстві

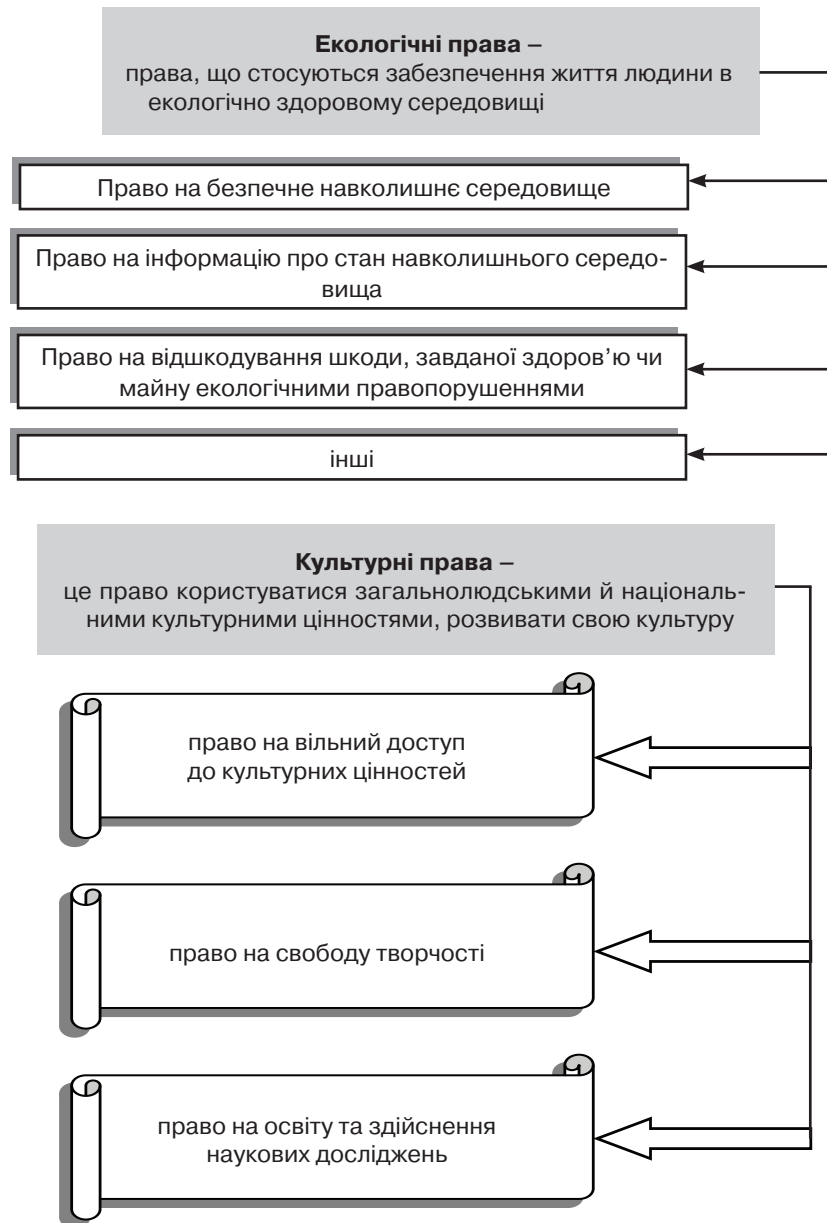

Права громадянина –
це права, які належать тільки громадянам держави – особам, які мають з відповідною державою політико-правовий зв'язок, який підтверджується спеціальними документами та фактичним проживанням людини у країні

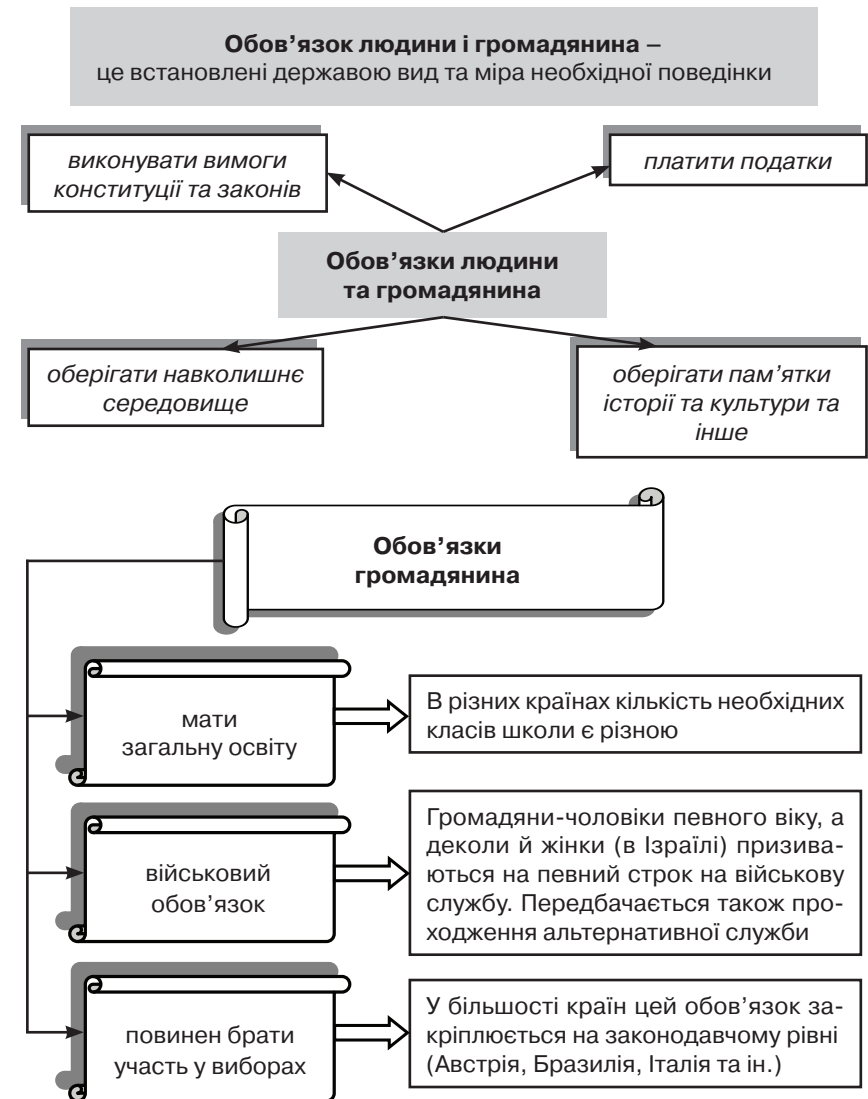

3.2. Класифікація прав та свобод людини і громадянина в зарубіжних країнах

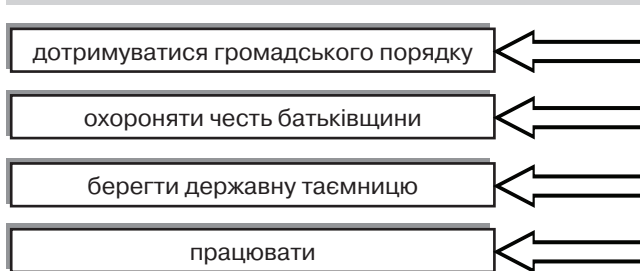

3.3. Обов'язки людини і громадянина в зарубіжних країнах

Інші обов'язки, які встановлені в країнах тоталітарного соціалізму:

3.4. Інститут громадянства. Правовий режим іноземців та осіб без громадянства

Громадянство –

особливий правовий зв'язок особи і держи, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах і обов'язках

Громадянство Європейського Союзу

- цей Інститут розповсюджується на усіх громадян країн – членів ЄС й суттєво розширює їх права і свободи;
- громадянство ЄС не відмінює пріоритетність національного громадянства

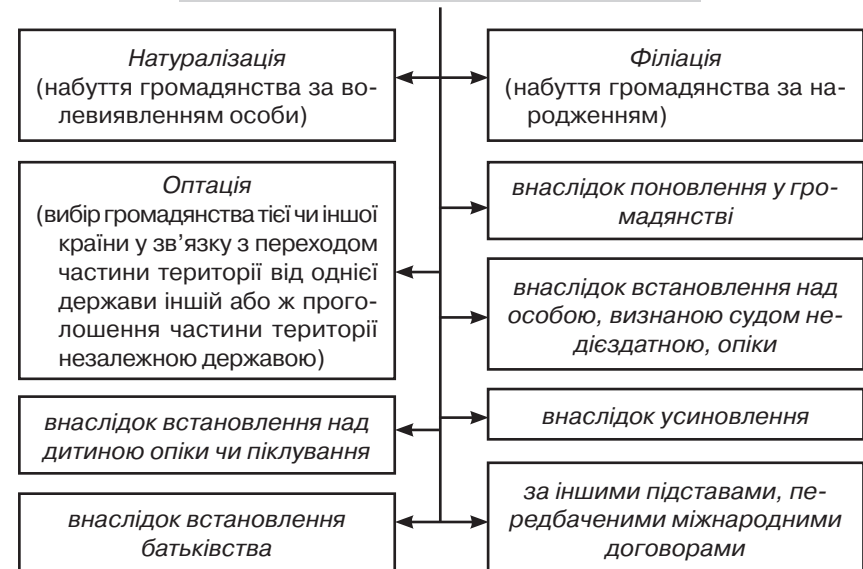
Підданство

- взаємозв'язок людини з монархом;
- формальне встановлення особистої вірності монарху (даний термін вживається у монархічних країнах)

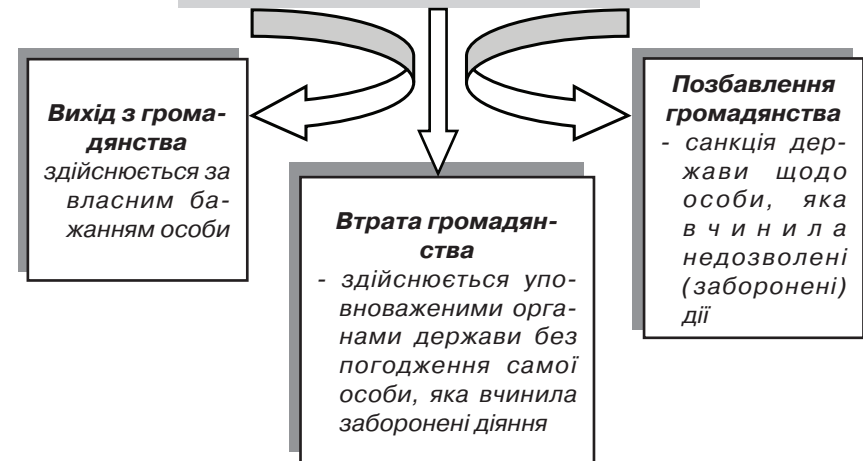
У розвинутих країнах різниця між громадянством та підданством має лише зовнішній характер. В європейських монархіях (Бельгії, Іспанії, Нідерландах), обидва терміни вживаються як рівнозначні

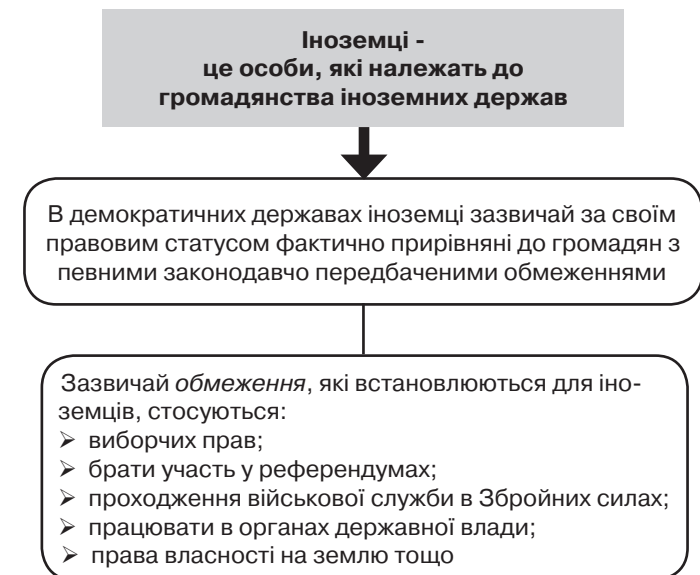
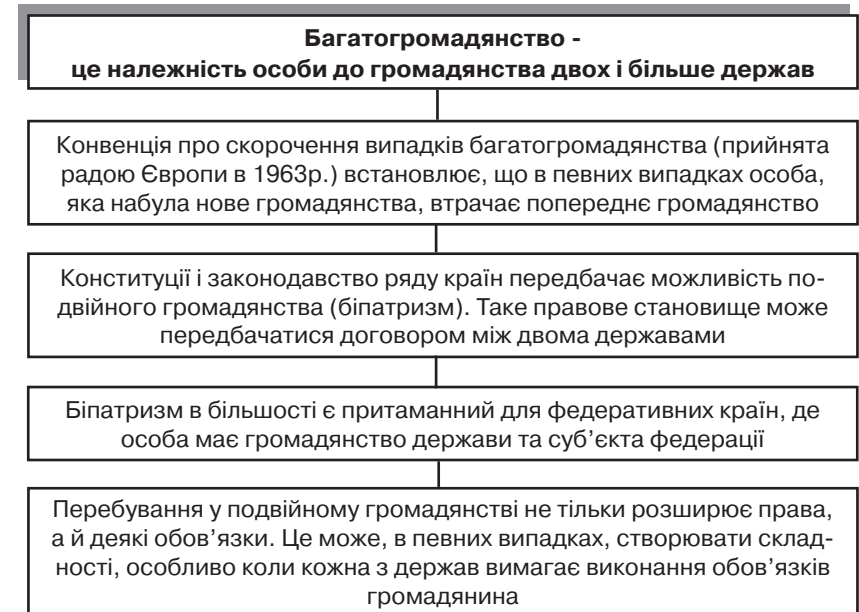
В арабських державах, в Африці різниця між термінами "громадянство" і "підданство" має суттєве значення. В цих країнах підданий зобов'язаний бути вірним монарху, населення виховується у відповідних традиціях

Способи набуття громадянства

Умови припинення громадянства

Біженці

- це іноземці або особи без громадянства, які внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, змушені були залишити територію держави, громадянами якої вони є, або територію країни свого постійного проживання, і не можуть або не бажають користуватися захистом цієї країни через зазначені побоювань, і стосовно яких прийнято рішення про надання статусу біженця

Правовий статус біженців регулюється конституціями та законами держав, що фактично відображають основні положення Конвенції про статус біженців (1951р.)

Визнання біженцем є неможливим, якщо особа вчинила злочин проти миру, військовий злочин чи інший тяжкий злочин не політичного характеру

В демократичних країнах біженці користуються тими ж правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни за винятками, встановленими Конституцією та законами держави, а також міжнародними договорами

Відповідно до Європейської конвенції про права людини (10.12.1948), Загальною декларацією прав людини (04.11.1950) більшістю демократичних конституцій передбачається надання притулку іноземцям

Надання притулку не передбачає автоматичного надання громадянства

Притулок надається особам, які переслідуються на батьківщині з політичних мотивів, якщо вони не є злочинними з точки зору міжнародного права

3.5. Гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина

Гарантувати –

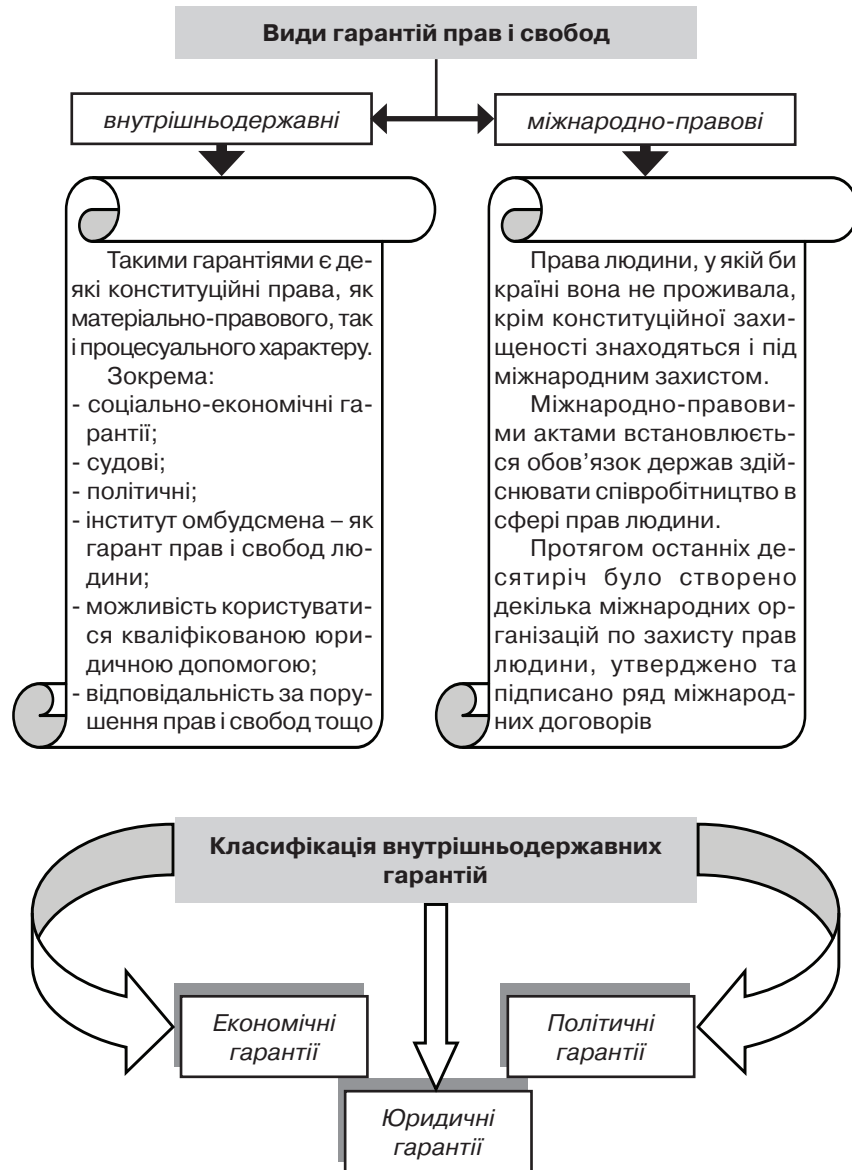
значить захищати, забезпечувати, робити реальним

Гарантії основних прав і свобод людини й громадянина - система норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують у своїй сукупності додержання прав та свобод і законних інтересів особи

Гарантії конституційних прав громадян залежать від рівня демократизації, розвитку економіки, правової культури суспільства, від ступеню незалежності судової влади тощо

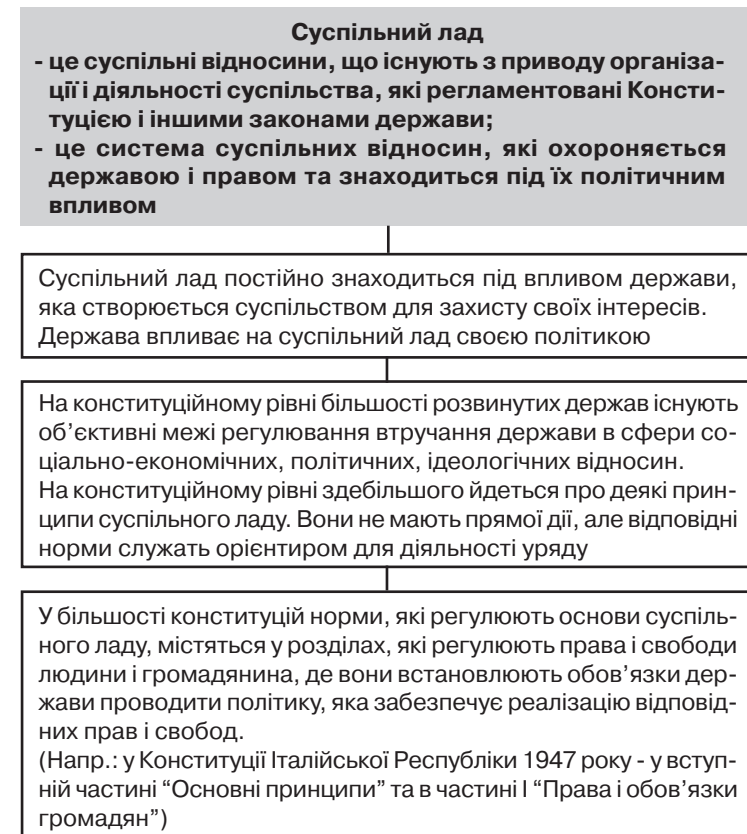
Система гарантій

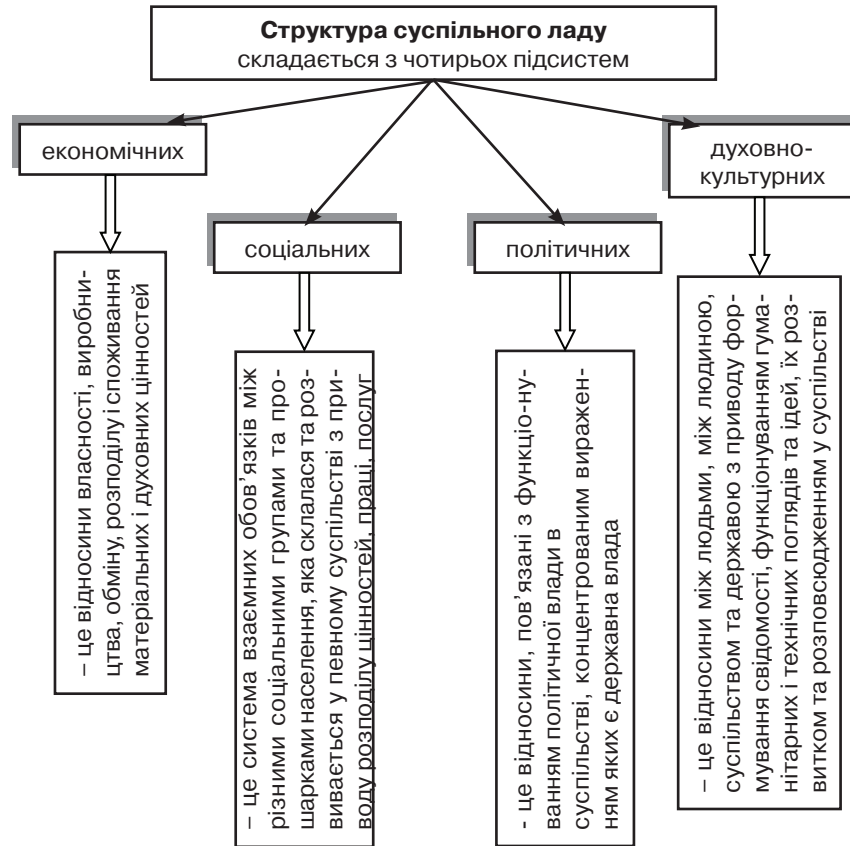
- це умови, засоби й методи, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини. Система гарантій прав і свобод людини включає передумови економічного, політичного, організаційного та правового захисту, а також захисту прав і свобод

РОЗДІЛ 4. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

4.1. Поняття та загальна характеристика суспільного ладу як предмета регулювання державного права зарубіжних країн

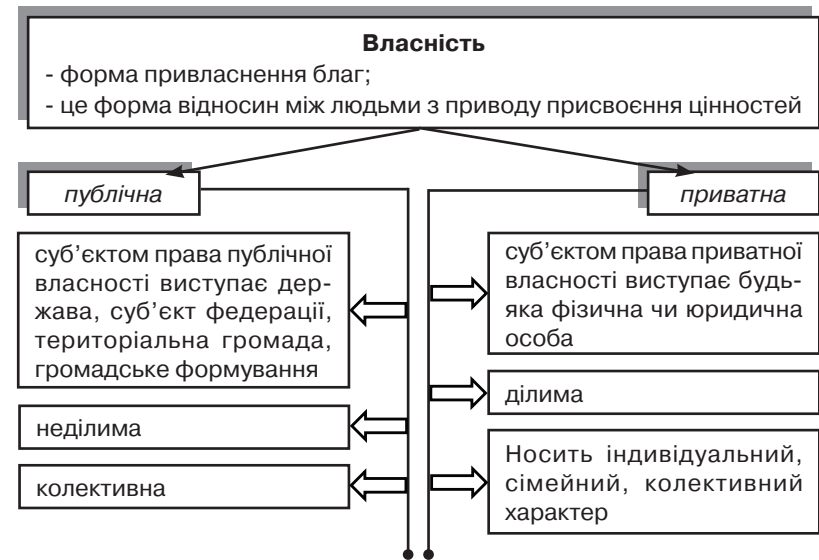
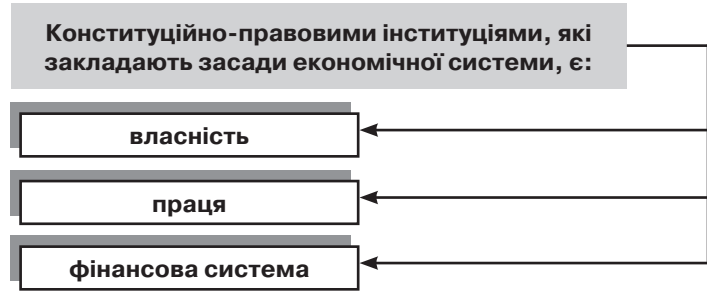

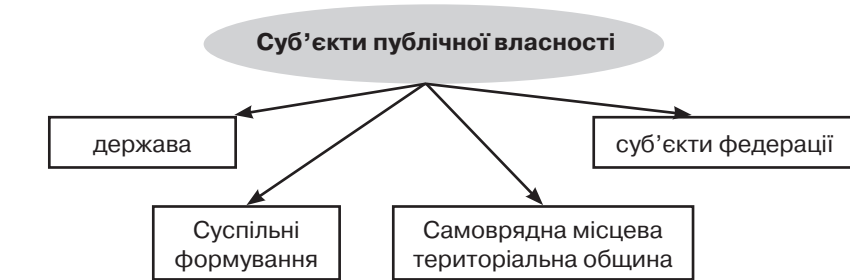

Вищезгадана класифікація є умовною, адже неможливо провести чітку межу між економічними та соціальними відносинами. Крім цього, кожна з підсистем суспільного ладу тісно між собою взаємодіє й така їх взаємодія значною мірою входить у предмет правового регулювання, а основні його принципи регулюються конституційним правом

4.2. Економічна система суспільства в зарубіжних країнах

Сучасні конституції містять спеціальні розділи або глави, присвячені питанням власності, праці тощо. (Напр.: глава 3 Конституції Іспанії 1978р.: “Про основні принципи економічної та соціальної політики”)

Проголошена більшістю розвинутих держав свобода підприємницької діяльності зумовила необхідність обмеження втручання держави в ринкові відносини. На конституційному рівні було закріплено *принцип недоторканості власності*.

На сучасному етапі, держави усе частіше відходять від ідеї абсолютної недоторканості й закріплюють *концепцію соціальної функції приватної власності*.

(Напр.: ч. 1 ст.128 Конституції Іспанії встановлює, що “все багатство країни в різних формах й незалежно від характеру власності підпорядковане публічним інтересам”)

Деякі об'єкти можуть бути тільки в державній власності. (Напр.: в Іспанії – континентальний шельф, природні ресурси, морські зони; в Ємені – корисні копалини).

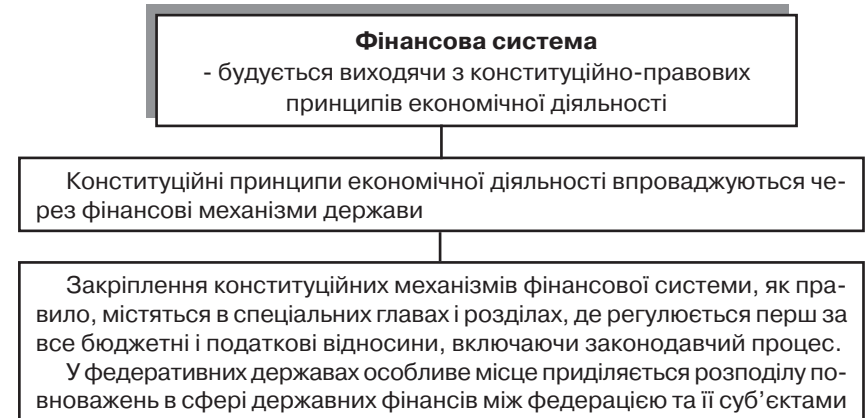
У багатьох країнах такі обмеження відсутні. (Напр. у США у приватній власності знаходяться деякі атомні, ракетобудівні підприємства)

Конституції країн *тоталітарного соціалізму* не визнають рівноправність усіх видів власності. В цих країнах суспільна власність є на вищому рівні, а її державна форма є вищою формою власності.

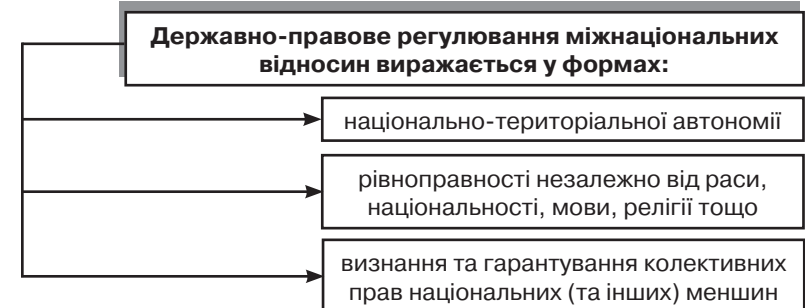
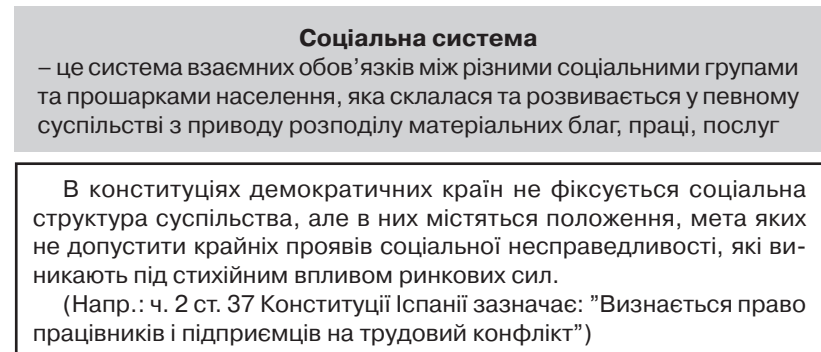
В країнах тоталітарного соціалізму важливі об'єкти економіки можуть бути тільки у державній власності, а приватна власність має обмежений характер (напр.: В'єтнам) і підлягає жорсткому правовому регулюванню

В конституціях та інших джерелах конституційного права останніх десятиріч містяться певні гарантії, які стимулюють та охороняють працю людини.

(Напр.: ч.2 ст. 40 Конституції Іспанії приписує “державній владі зобов'язання проводити політику, що забезпечує професійну підготовку і перепідготовку, а також безпеку й гігієну праці та необхідний відпочинок шляхом обмеження робочого часу, надання оплачуваних відпусток і створення центрів відпочинку”)

4.3. Соціальна система суспільства в зарубіжних країнах

Більшість держав здійснюють соціальну політику на засадах соціальної справедливості з метою задоволення потреб громадян

Соціальна політика –

система правових, організаційних та інших заходів державних і недержавних установ і організацій, що враховують економічний потенціал країни і спрямовані на підтримання соціальної стабільності у суспільстві, створення умов для постійного зростання добробуту працездатних осіб та забезпечення належного рівня життя тих, хто через непрацездатність чи інші життєві обставини не має достатніх засобів до існування

В сучасних конституціях здебільшого вказується на недопущення проявів соціальної несправедливості.
(Напр.: п. 1 ст.45 Конституції Ірландії “Держава повинна сприяти добробуту усього народу, захищаючи та забезпечуючи, на скільки можливо, соціальний лад, у якому справедливість і добродійність повинні надихати усі інститути державного життя”)

Соціальне забезпечення

- типи матеріального забезпечення людей похилого віку і непрацездатних;
- предмет соціальної політики країни;
- невід’ємний елемент способу життя і його особливості;
- самостійна функція держави;
- правова форма матеріального забезпечення певних категорій населення;
- форма опосередкованого стимулювання активної участі громадян у соціально-економічному житті суспільства;
- конституційне соціальне право людини тощо

Соціальне забезпечення

Соціальне страхування

- здійснюється, як правило, роботодавцем і самим робітником, які сплачують у відповідні фонди обов’язкові внески. З цих фондів виплачуються пенсії і соціальні допомоги

Соціальна допомога

- надається державою або органами місцевого самоврядування тим, хто потрапили у скрутне матеріальне становище і при цьому не має права на забезпечення за соціальним страхуванням або ж хто отримує з фондів соціального страхування малі надходження за які не можуть нормально існувати

Соціальний захист особи – це діяльність держави та інших суспільних інститутів щодо встановлення і реалізації соціальних гарантій у вигляді певних пільг і переваг

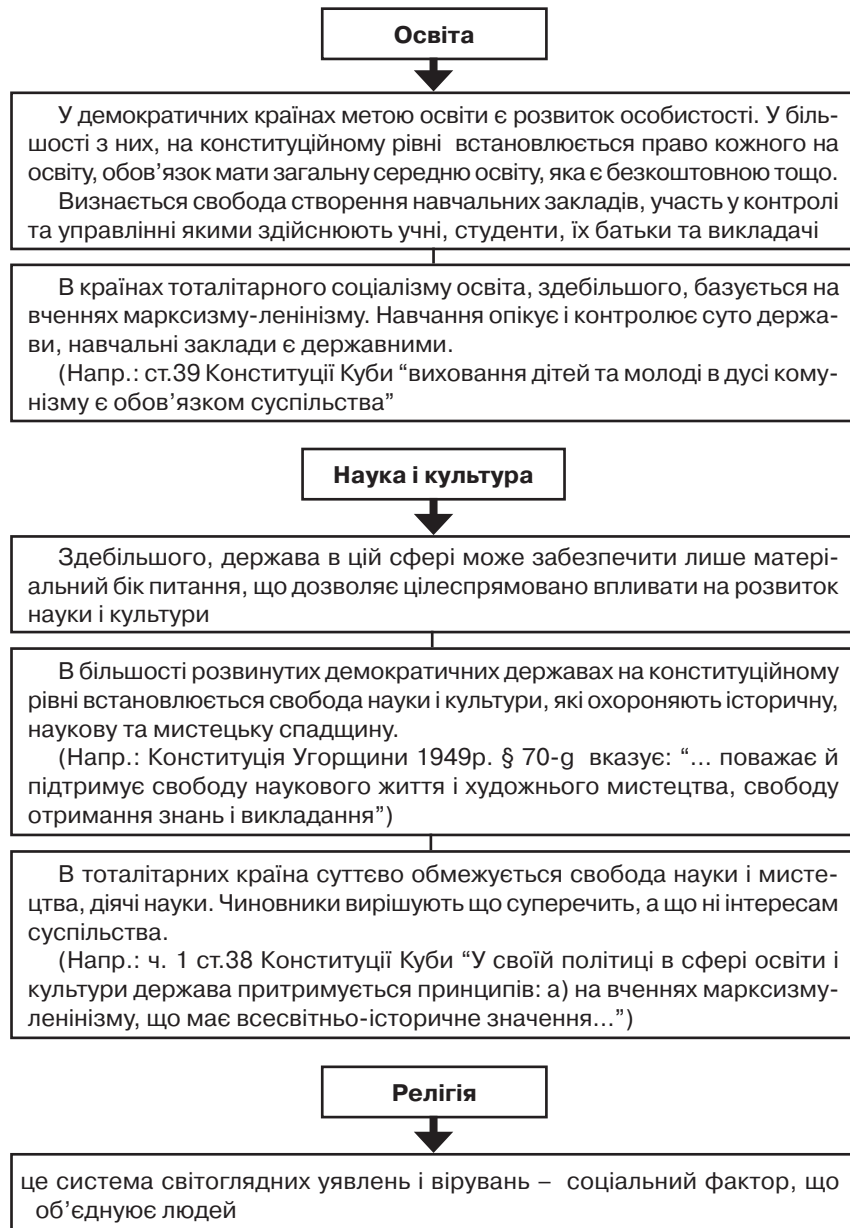
4.4. Духовно-культурна система суспільства в зарубіжних країнах

Духовно-культурні відносини у суспільстві –

це відносини між людьми, між людиною, суспільством та державою з приводу формування свідомості, функціонуванням гуманітарних та технічних поглядів та ідей, їх розвитком та розповсюдженням у суспільстві

Предмет духовно-культурних відносин є усі духовно-культурні явища - науку, освіту, мистецтво, релігію та ін.

Релігія тісно взаємопов'язана з церквою, яка представляє собою ієрархічну структуру, що призначена для задоволення релігійних потреб людей

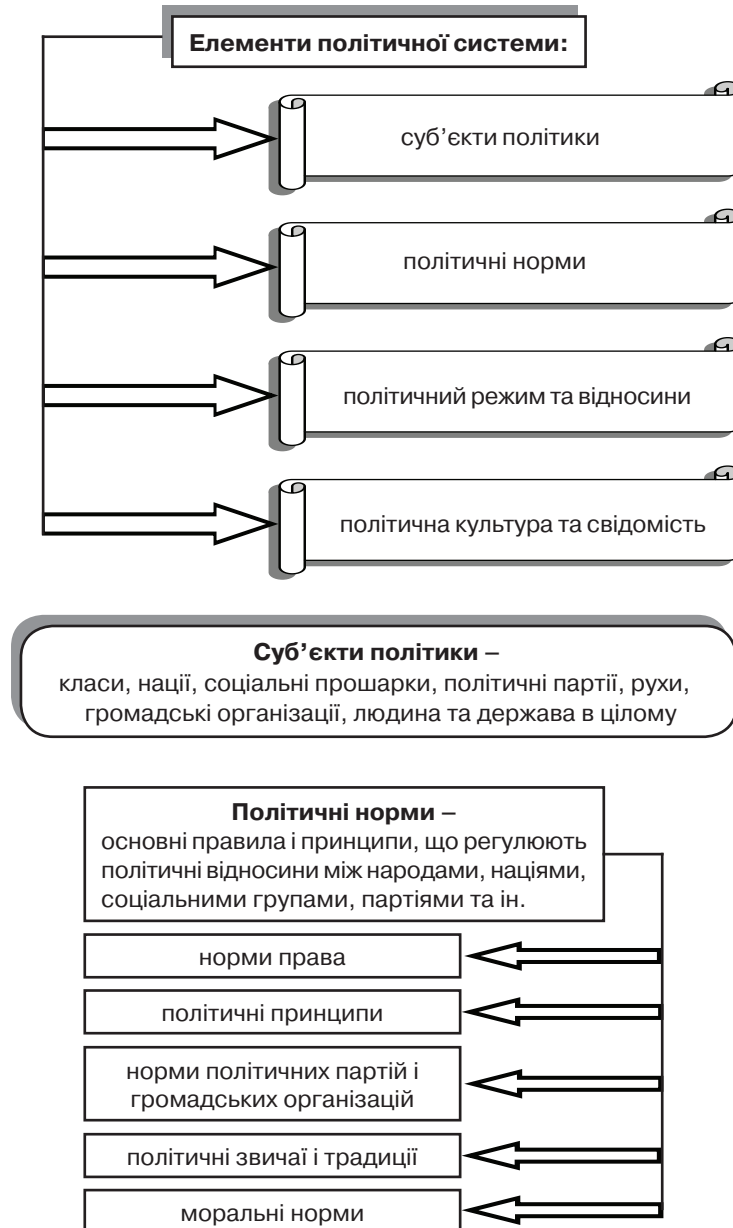
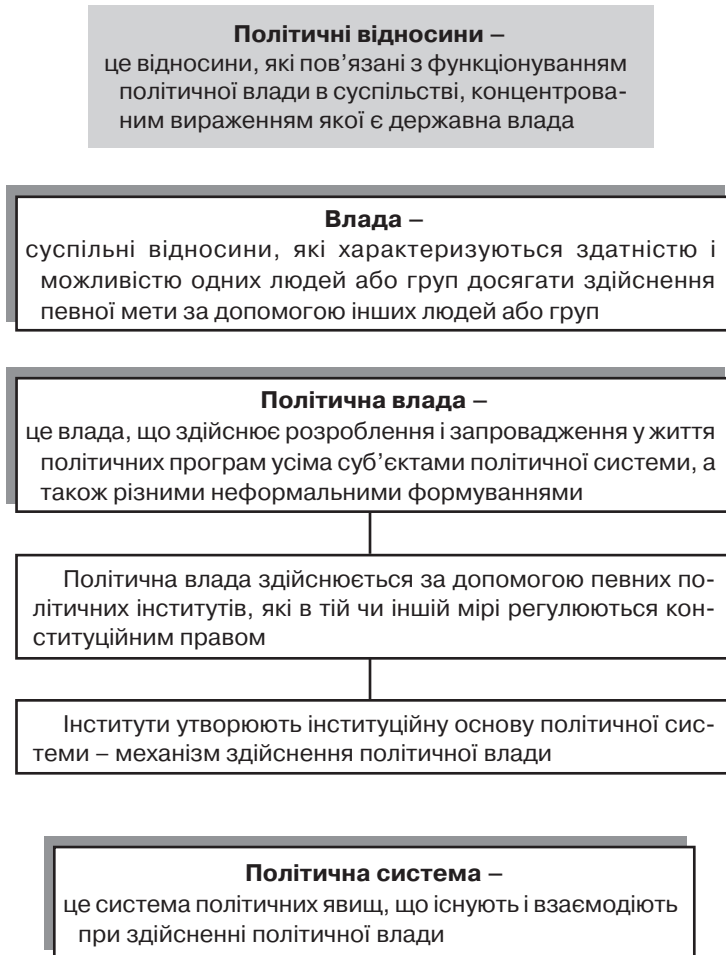
Взаємодія церкви і конституційного права
зазвичай здійснюється як конституційно-правового гарантування свободи совісті, віросповідання

Зазвичай ніяке віросповідання не має державного характеру. Церква є відокремленою від держави. Публічна влада приділяє увагу релігійним питанням й підтримує відповідні відносини з церквою.
(Напр.: п. 4 ст. 31 Конституції Молдови - "Релігійні культури самостійні, відокремлені від держави і користуються її підтримкою, зокрема в полегшенні релігійної присутності в армії, лікарнях, в'язницях та притулках)

В деяких демократичних країнах поряд із свободою релігій, на конституційному рівні вказують на офіційний статус (пануючу) релігію.
(Напр.: ч. 1 ст.3 Конституції Греції – "Пануючою в Греції релігією є релігія східно-православної церкви Христової". У скандинавських країнах гарантується офіційний статус лютеранської релігії)

В державах з авторитарним і тоталітарними політичними режимами надається перевага найбільш розповсюдженим в країні релігії (особливо в ісламських державах)

4.5. Політична система суспільних відносин в зарубіжних країнах

Політичні відносини –
врегульовані політичними нормами стосунки між політичними суб'єктами, у процесі яких суб'єкти набувають і реалізують права і обов'язки

Політичний режим –
політичний стан у суспільстві, що реально складається і характеризується якісною та кількісною мірою участі народу, націй, соціальних прошарків і груп, а також громадян, в здійсненні політичної влади

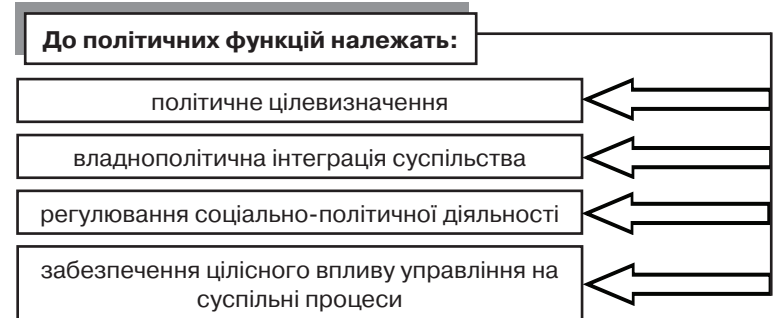
Політичні відносини складають:

Політичні функції –
основні напрями діяльності суб'єктів політики

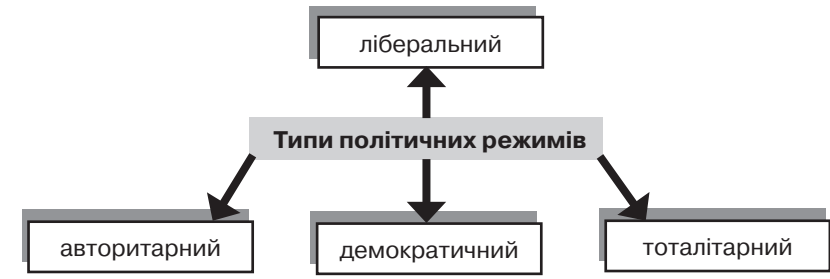
Політичний процес –
це порядок функціонування політичної системи, її інститутів, включаючи взаємовідносини між ними; Він охоплює самі різні форми, способи і напрями політичної діяльності суб'єктів

Політичний процес регулюється як нормами права, так і різними писаними та неписаними неправовими нормами (документами партій, громадських об'єднань; звичаями; етико-моральними нормами та ін.)

Правове регулювання має зазвичай та частина політичного процесу, в якій безпосередньо беруть участь носії публічної влади

Політичний режим –
система прийомів, методів, форм, способів здійснення політичної влади в суспільстві

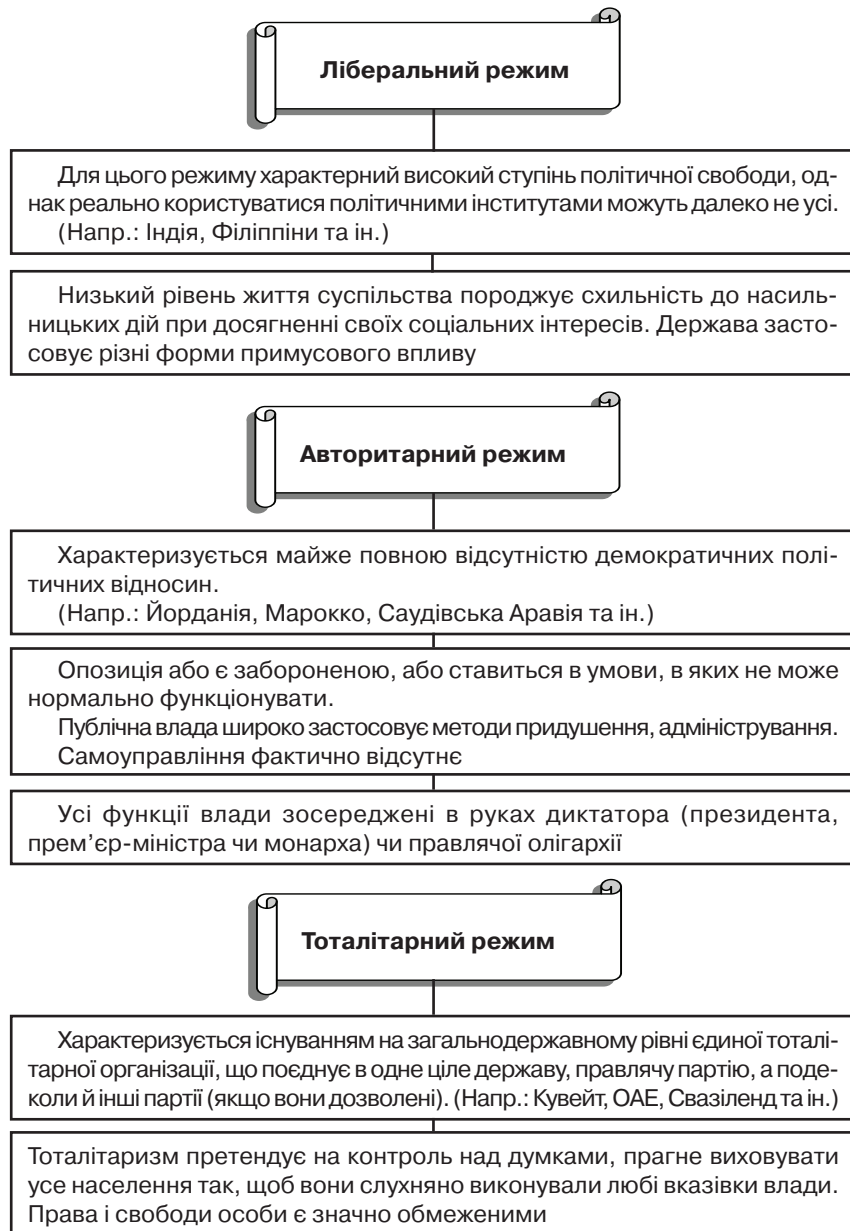

Демократичний режим

Характеризується високим ступенем політичної свободи людини, реальним існуванням політичних та правових інститутів, що дають змогу особі здійснювати вплив на управління суспільством і державою

Демократичний режим зазвичай знаходить своє вираження в конституціях і законах, які регулюють різні форми участі людини в політичному житті:

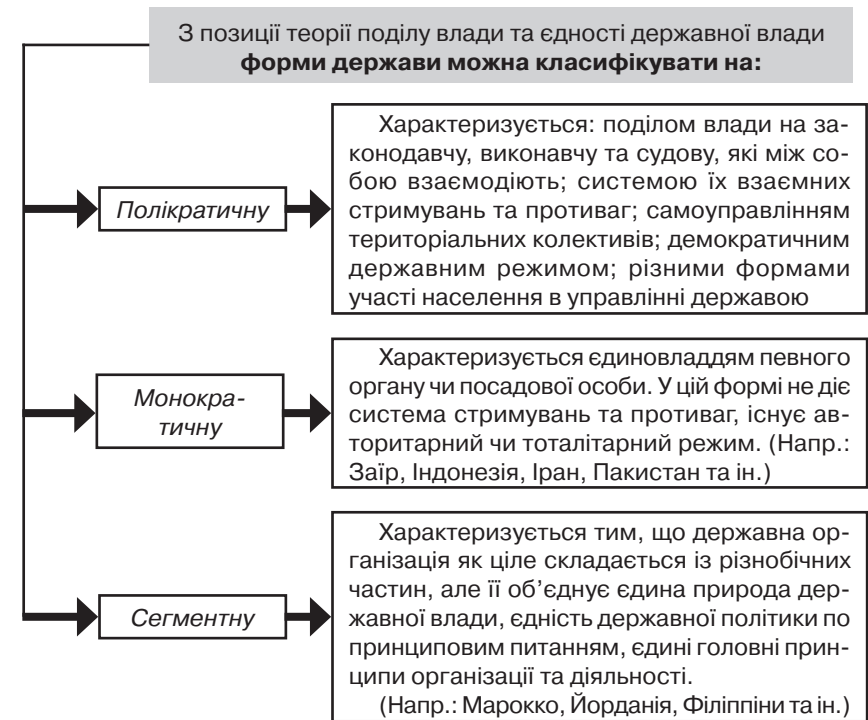
- інститути представницької і безпосередньої демократії;
- гарантовані громадські й політичні права і свободи;
- розподіл влади;
- партійний плюралізм, включаючи різну опозицію влади тощо

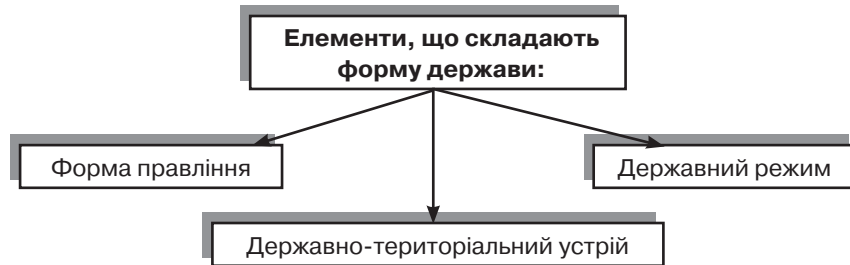
РОЗДІЛ 5. ФОРМА ДЕРЖАВИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

5.1. Загальна характеристика форми держави в зарубіжних країнах

Форма держави – це комплексний інститут конституційного права, який становить систему норм, що регулюють у своїй сукупності структуру і взаємовідносини основних органів держави, політико-територіальний устрій, головні методи діяльності державного апарату і форми його зворотного зв'язку з населенням

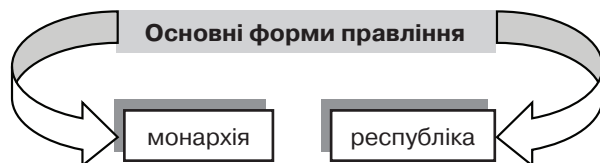

Форми держави відзначаються значною різноманітністю, адже вони склалися під впливом комплексу природно-географічних, історичних, політичних, соціально-економічних та культурно-релігійних факторів

5.2. Форма правління в зарубіжних країнах

Форма правління – це державно-правова система, яка визначається стійким порядком формування вищих органів державної влади, їх організація та взаємодія, що в органічній єдності зовнішньо відображає сутність держави

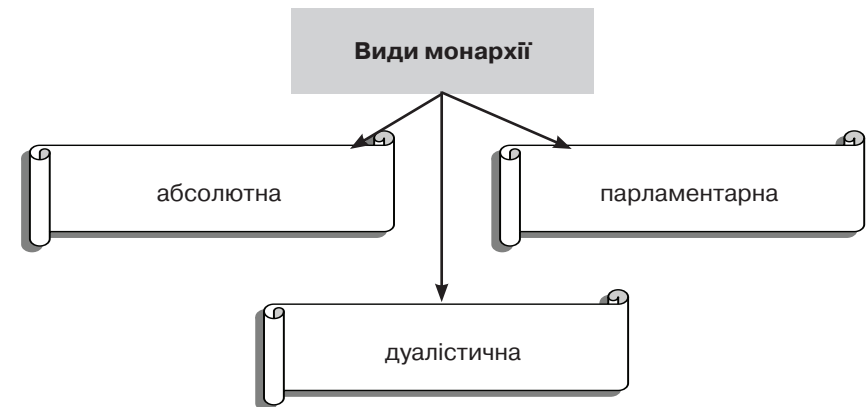
5.2.1. Монархія

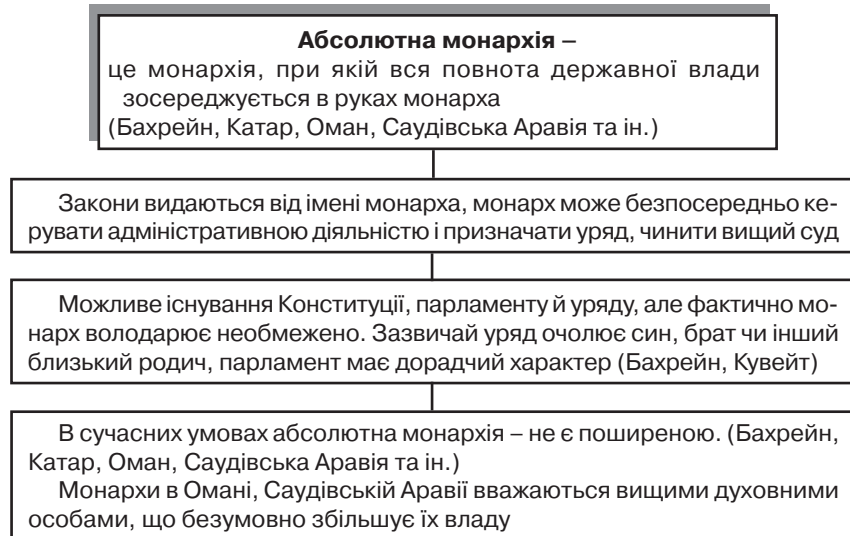
Монархія – форма правління, за якій глава держави – монарх, володіє особливим юридичним статусом, отримує та передає свою державну посаду та особливий почесний титул за спадком. (Напр., Великобританія, Іспанія, Японія, Таїланд та ін.)

Основними особливостями монархії є:

- спадковість отримання титулу та посади – глави держави;
- довічний характер перебування на посаді глави держави;
- відсутність юридично закріпленого механізму відповідальності правителя (монарх не несе політичної і юридичної відповідальності за результати свого правління).

Він може залишити свою посаду тільки, якщо сам відречеться від престолу, хоча в деяких країнах існують й інші способи

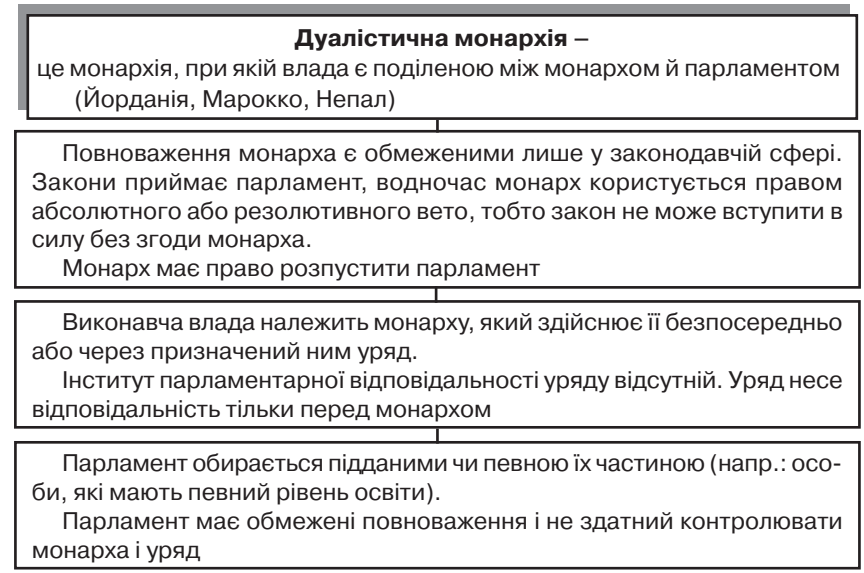

Особливе значення в системі управління в існуючих абсолютних монархіях має сімейна рада та мусульманська релігія

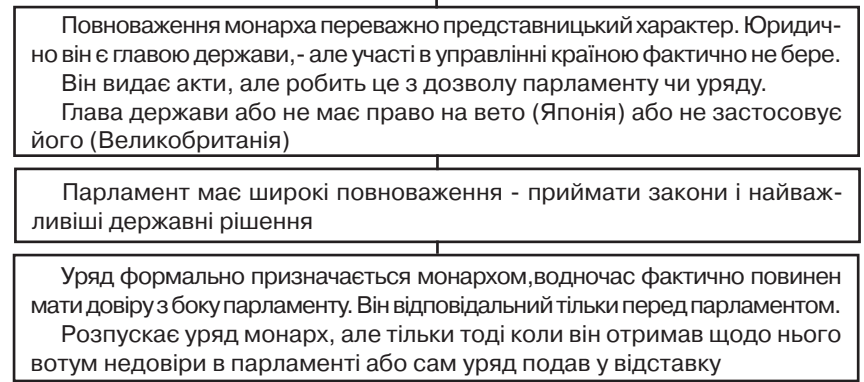
Сімейна рада –
неформальна організація, яка на своїх нарадах вирішує різні питання, зокрема, і питання престолонаслідування та може примусити монарха зректися від престолу

Сімейна рада складається із членів правлячої сім'ї, близьких родичів (напр.: Дівам в Саудівській Аравії – клан Саудітів) й деяких вищих сановників – особливо шанованих знавців Корану

Парламентарна монархія –
це монархія, де хоч і збережений інститут спадкового глави держави, але реальна влада належить парламенту (Австралія, Бельгія, Великобританія, Голландія, Іспанія, Норвегія, Швеція, Японія та ін.)

Ознаки парламентарної монархії

5.2.2. Республіка

Республіка –

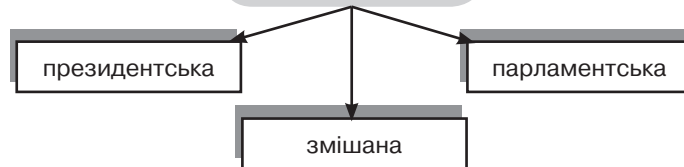
форма правління, яка характеризується вибірністю глави держави – президента.

(Напр.: Австрія, Ісландія, Італія, Греція, Єгипет, Македонія, Намібія, Німеччина, Росія, США, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія та ін.)

В республіці глава держави – Президент є обраним на певний строк і за певною процедурою. Президентом може стати будь-який громадянин, який відповідає конституційно встановленій кваліфікації. Способи виборів є різними.

Він несе законодавчо встановлену відповідальність

Види республік

Президентська республіка

- це форма правління, при якій діє принцип поділу влади, глава держави стоїть над парламентом і є главою уряду.
(Напр.: Бразилія, Заїр, Мексика, США та ін.)

Основні ознаки президентської республіки

Президент – глава держави й глава уряду. Він незалежний від інших державних органів.

Володіє досить широкими повноваженнями. Має право вето. Не має права розпуску парламенту.

Обирається безпосередньо населенням

Парламент є виборним. Він здійснює суто законодавчу функцію. Він не може відправити уряд у відставку

Уряд формується главою держави. Він не потребує довіри парламенту і несе відповідальність тільки перед Президентом

Судова влада контролює конституційність, актів як парламенту, так і президента, забезпечуючи цим дотримання порядку

Суперпрезидентська республіка

- це крайня форма президентської республіки, де усе життя країни в цілому замикається на особистості глави держави, подеколи мають місце моменти його обожнювання, обґрунтування його влади певною ідеологією чи релігією.

(Напр.: Сирія, Єгипет та ін.)

Парламентарна республіка

- це форма правління, при якій домінуючу роль відіграє парламент.

(Напр.: Австрія, Італія, Індія, Ірландія, Португалія, Угорщина, Чехія та ін.)

В парламентній республіці фактично править не Президент, а парламент. Діюча система стримувань та протигаг між законодавчою владою і урядом не дозволяє їм виходити за межі компетенції.

Ця форма правління має досить високий рівень розвитку демократії, партійної системи і політичної культури населення

Основні ознаки парламентарної республіки

Президент обирається шляхом непрямих виборів (парламентом, особливою вибіркою колегією і т.п.).
 Глава держави хоч і може формально бути наділеним широкими повноваженнями, але фактично вони обмежуються представницькими функціями. Він підписує закони та інші важливі державні акти, але не вправі відмовитись від підпису. Усі акти повинні бути контрасигнованими главою уряду чи відповідальним міністром.
 Президент має право розпуску парламенту.

Парламент не тільки здійснює законодавчу функцію, але й вирішує усі найважливіші питання країни, формує уряд.

Уряд, за конституцією призначає президент, але фактично формує його парламент. Він здійснює підготовку законопроектів та інших рішень, що потім приймаються парламентом.
 Уряд є відповідальним тільки перед парламентом.

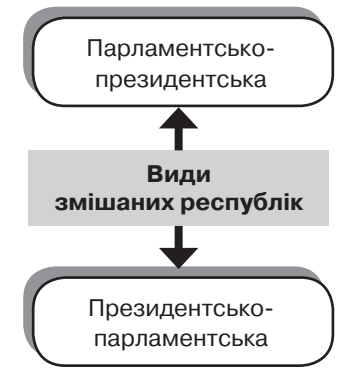
Змішана республіка – це форма правління, яка має ознаки як президентської так і парламентарної республіки.
 (Напр.: Болгарія, Македонія, Португалія, Словенія, Хорватія та ін.)

Основні ознаки змішаної республіки

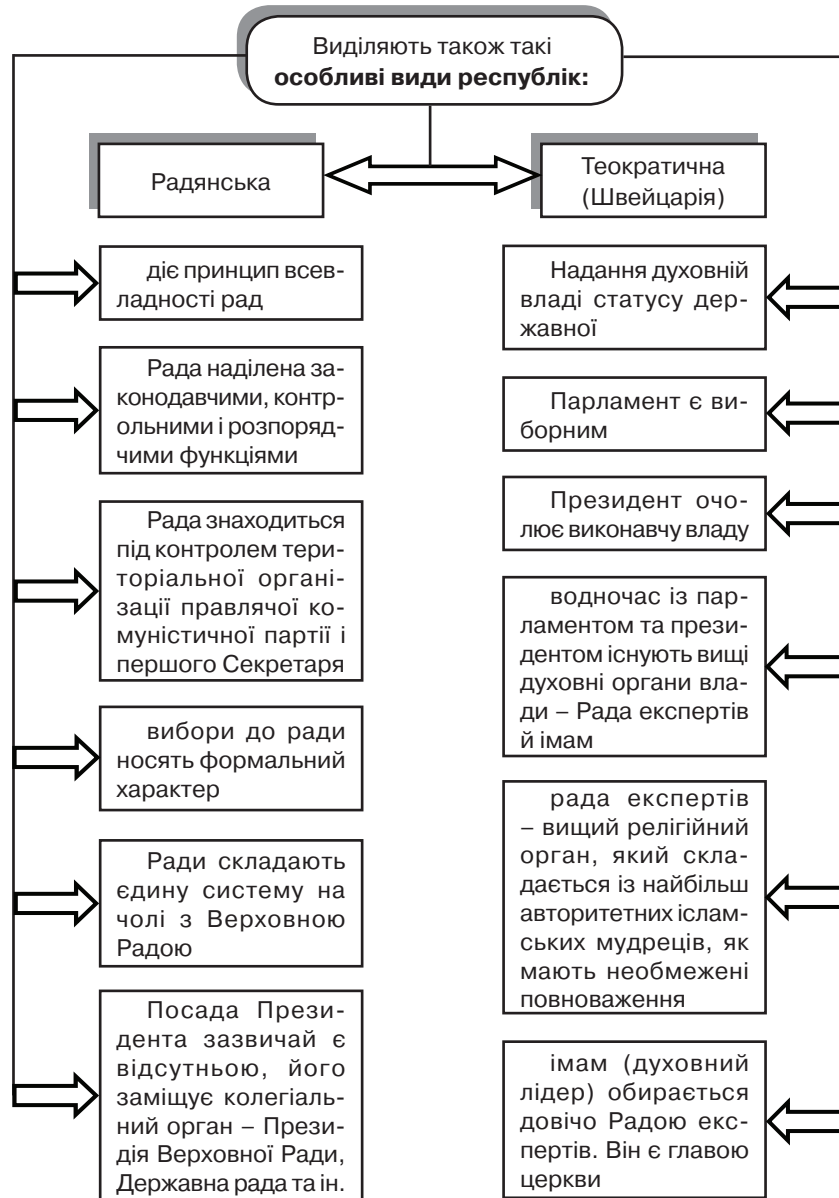
Президент є главою держави, обирається громадянами країни, має повноваження, які дають можливість втручатися у політичний процес, брати участь у формуванні уряду. Президент володіє правом вето на закони, що прийняті парламентом, правом розпуску парламенту, а також правом законодавчої ініціативи.
 Інститут президента виведений за межі виконавчої влади й можна сказати, що його статус – арбітр між гілками владами

Парламент формується шляхом прямого виборчого права. Він здійснює законодавчу функцію та вирішує деякі інші питання, приймає участь у формуванні уряду

Уряд призначається Президентом, але потребує довіри парламенту. Він відповідальний перед Президентом та підзвітний парламенту.
 Прем'єр-міністр відіграє самостійну роль являючись другою посадовою особою після Президента

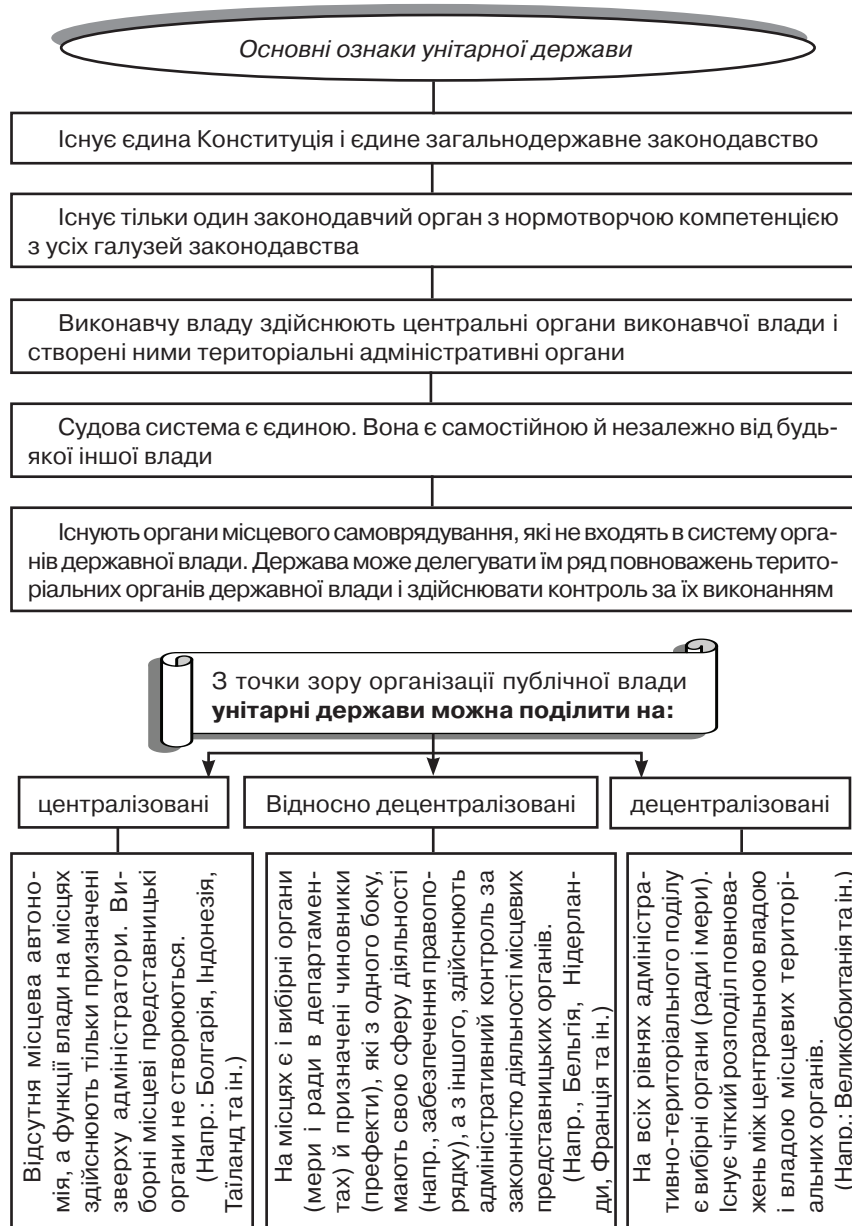

5.3. Форми політико-територіального устрою в зарубіжних країнах

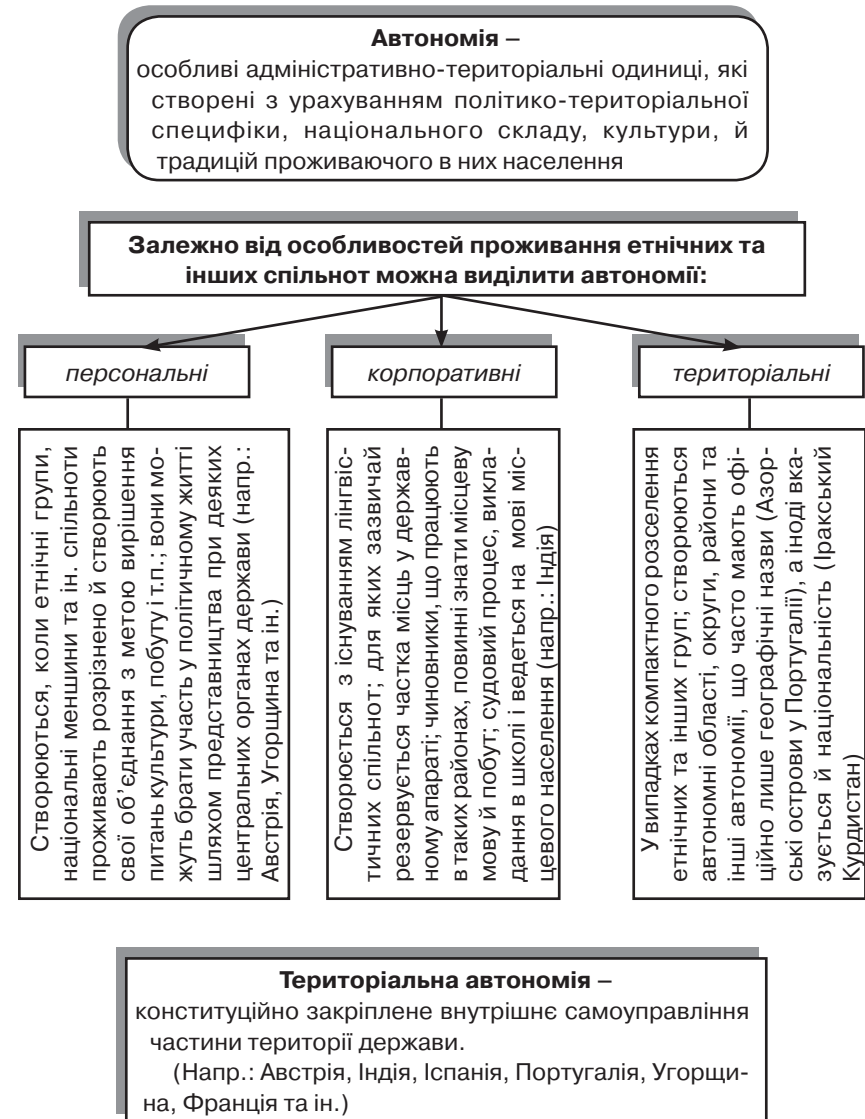

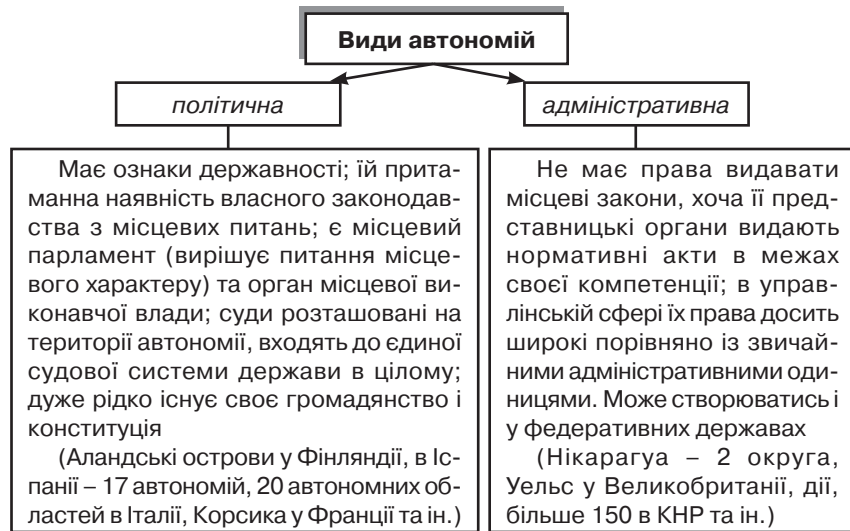
5.3.1. Унітарна держава

Унітарна держава –
це єдина держава, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці.
(Напр.: Великобританія, Італія, Єгипет, Китай, Франція, Японія та ін.)

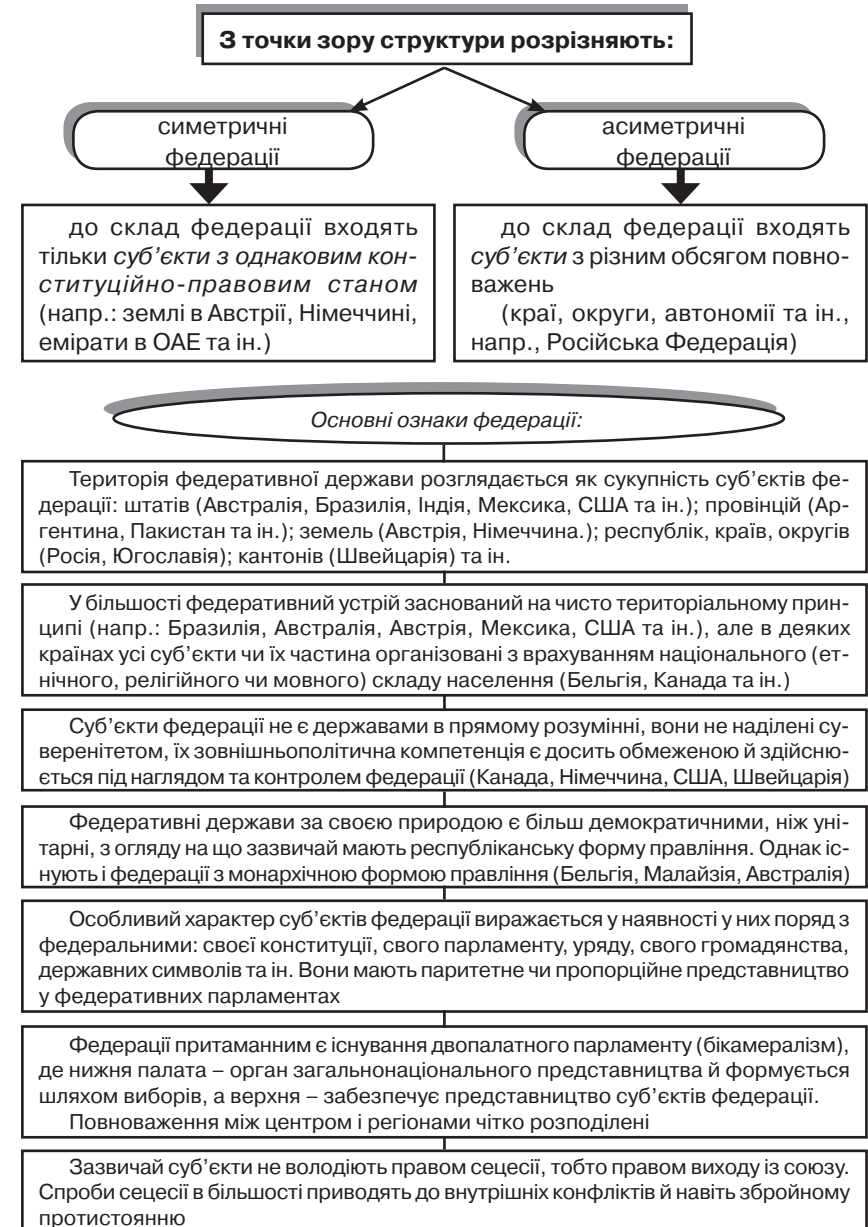
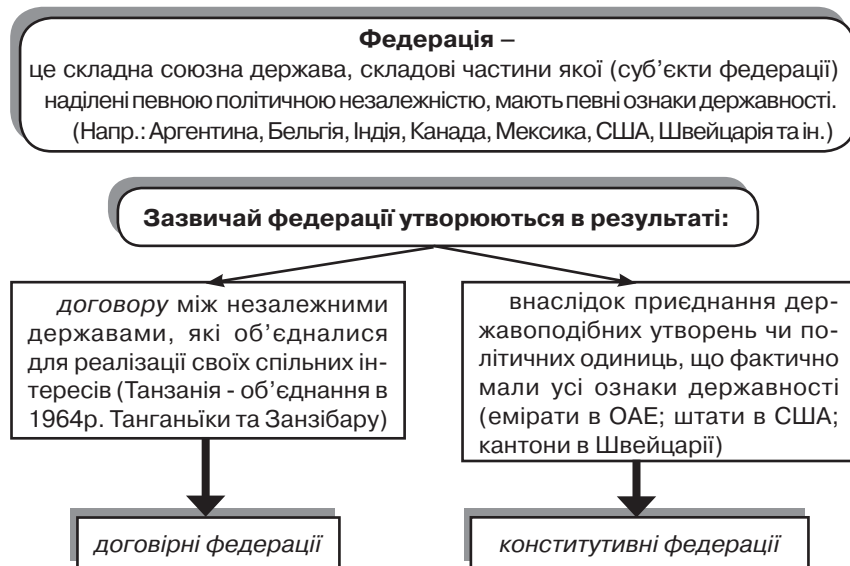

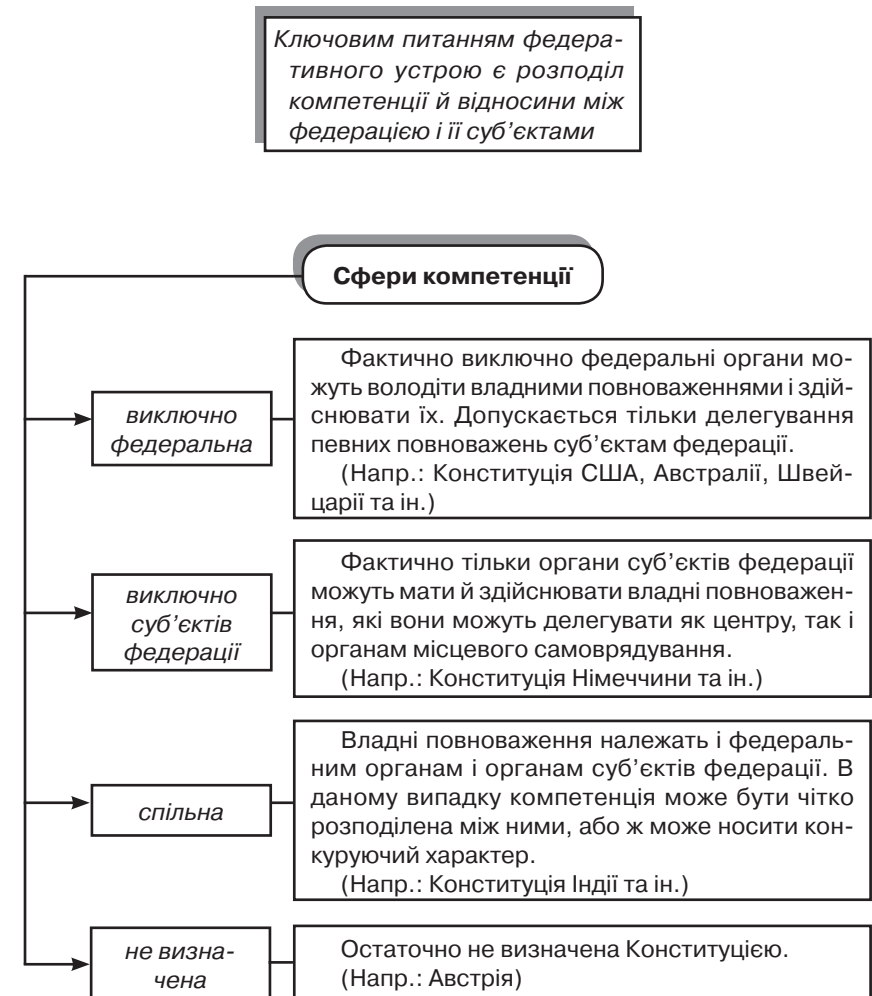
5.3.2. Автономія

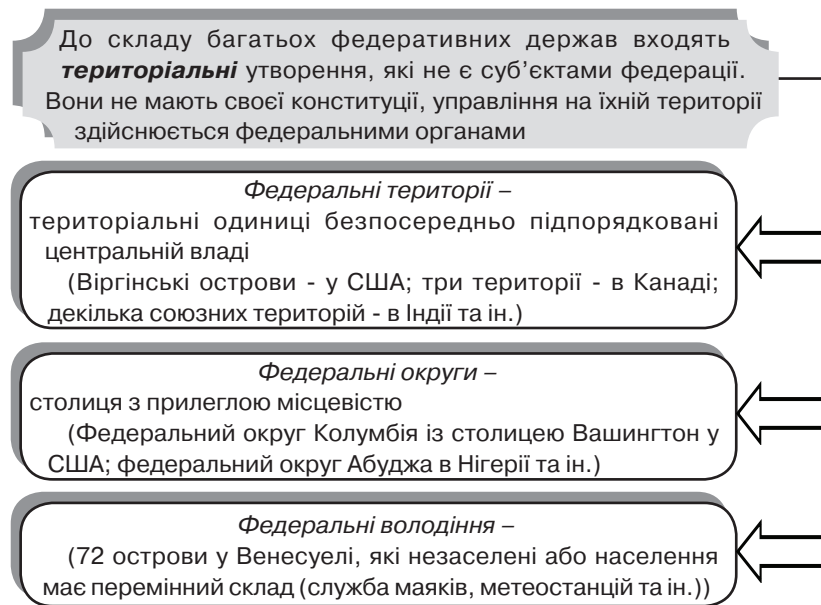

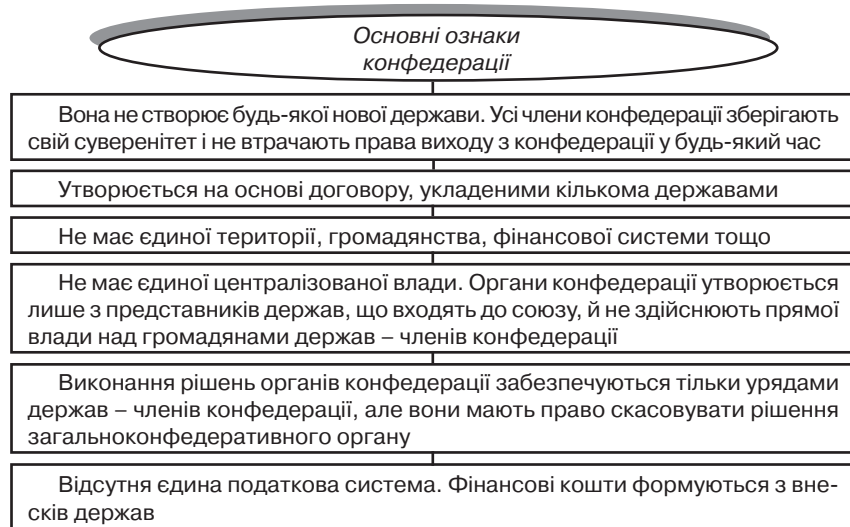
5.3.3. Федерація

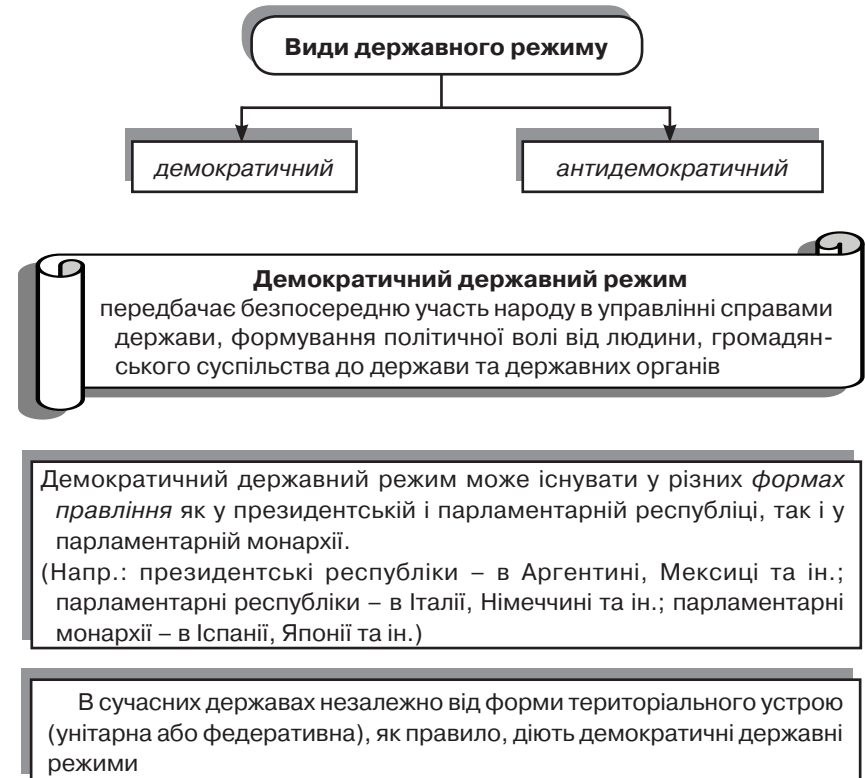
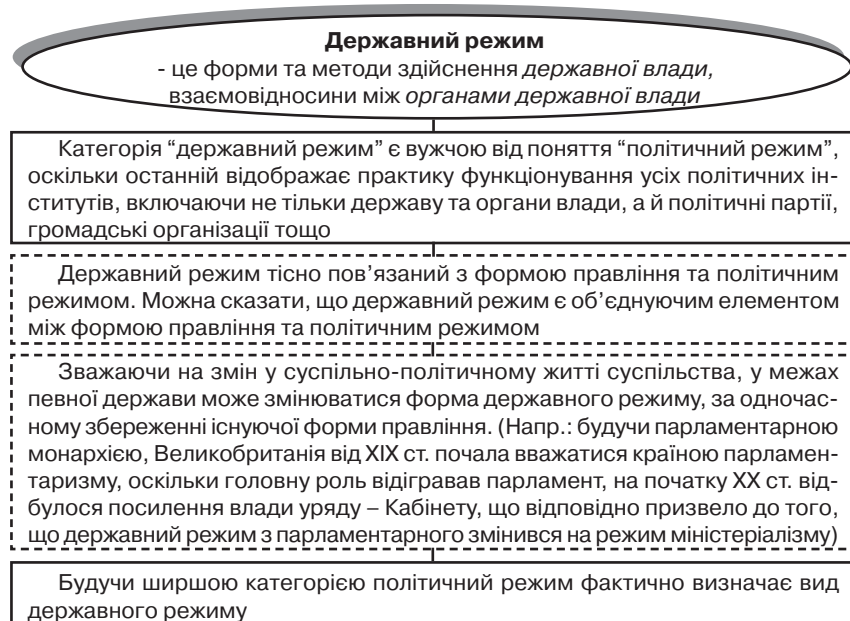

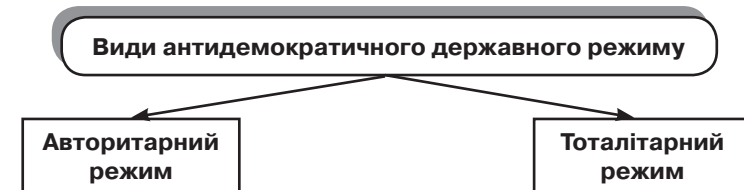
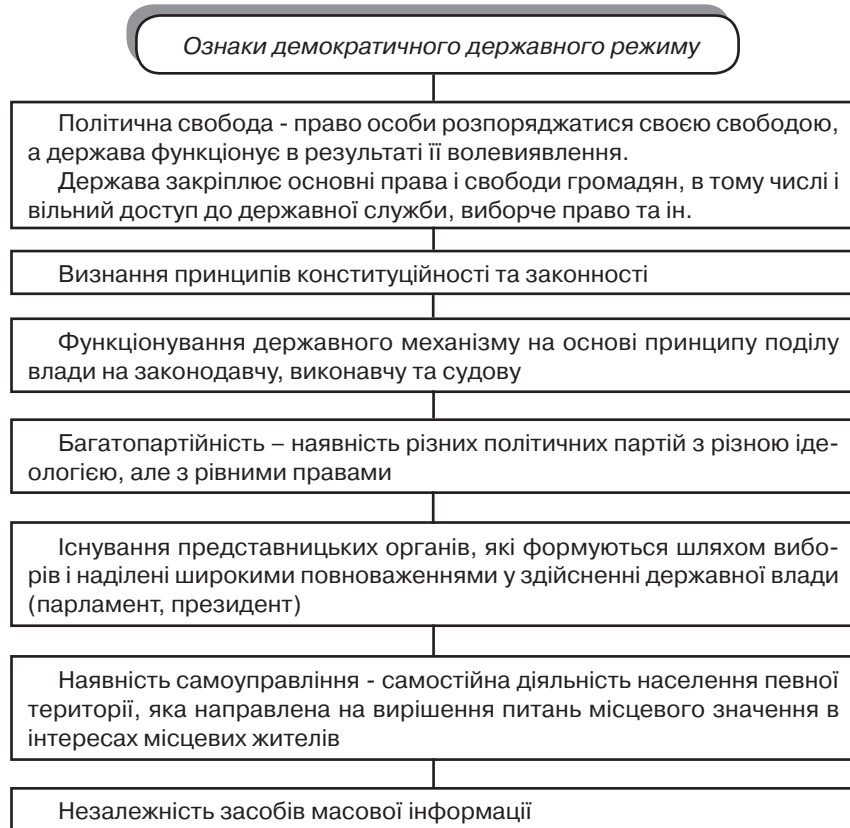
5.3.4. Конфедерація

5.4. Форми державного режиму

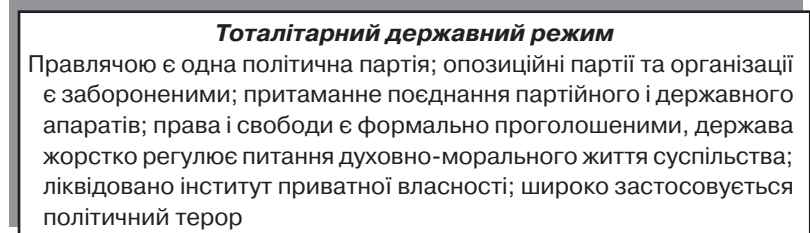
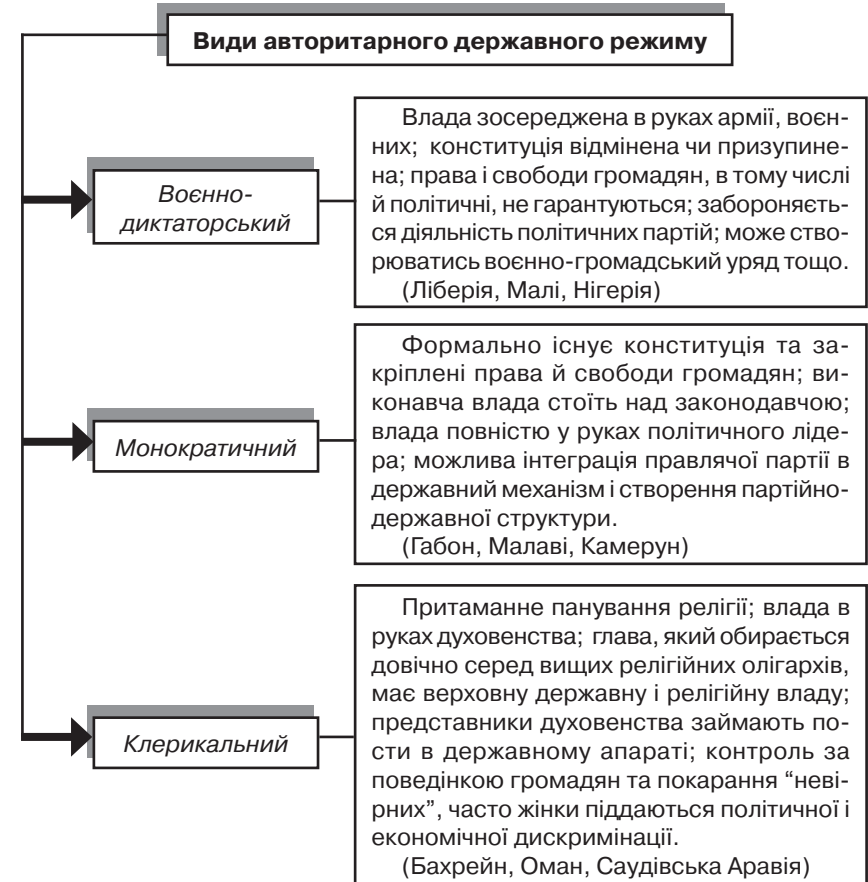
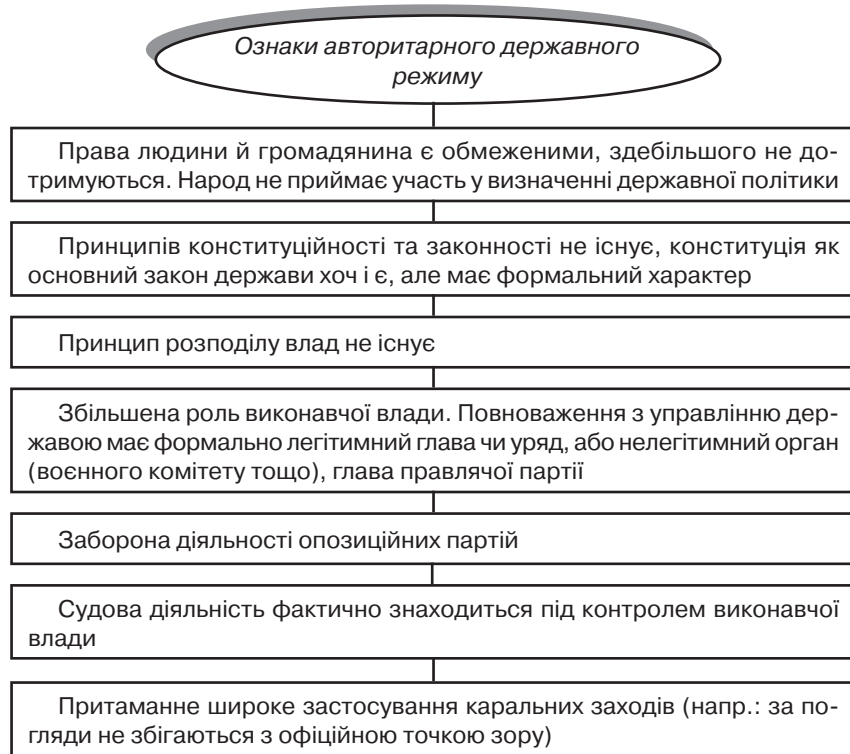

Авторитарний державний режим
 полягає в обмеженні прав і свобод громадян, в тому числі і щодо їх участі в державних справах, формуванні політичної волі на основі державних рішень без врахування волі народу

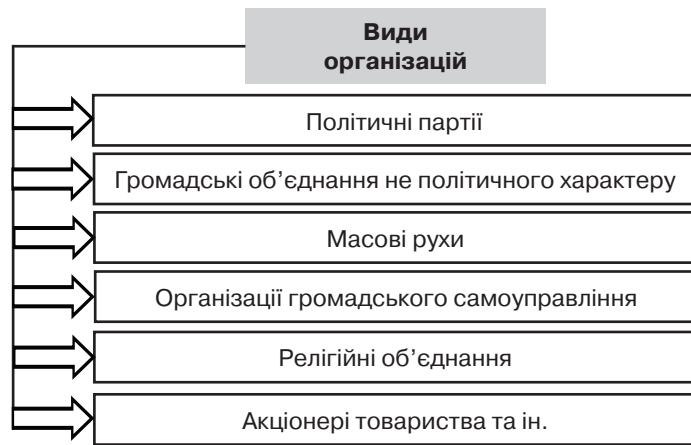
Авторитарний державний режим може існувати як в монархічній, так і у республіканській формі правління, однак не може існувати в парламентарній формі, тобто у парламентарній монархії чи парламентарній республіці так як не визнає принципів парламентаризму

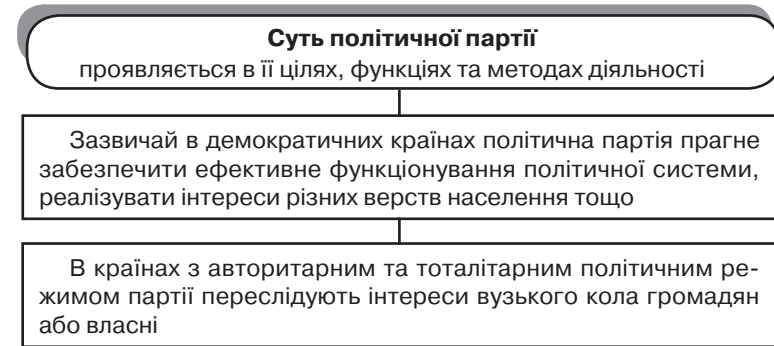
РОЗДІЛ 6. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ІНШИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

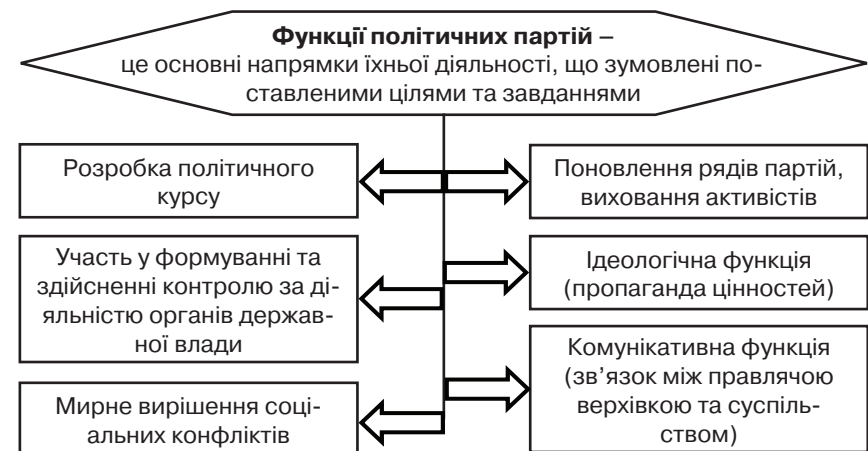
6.1. Політичні партії у зарубіжних країнах

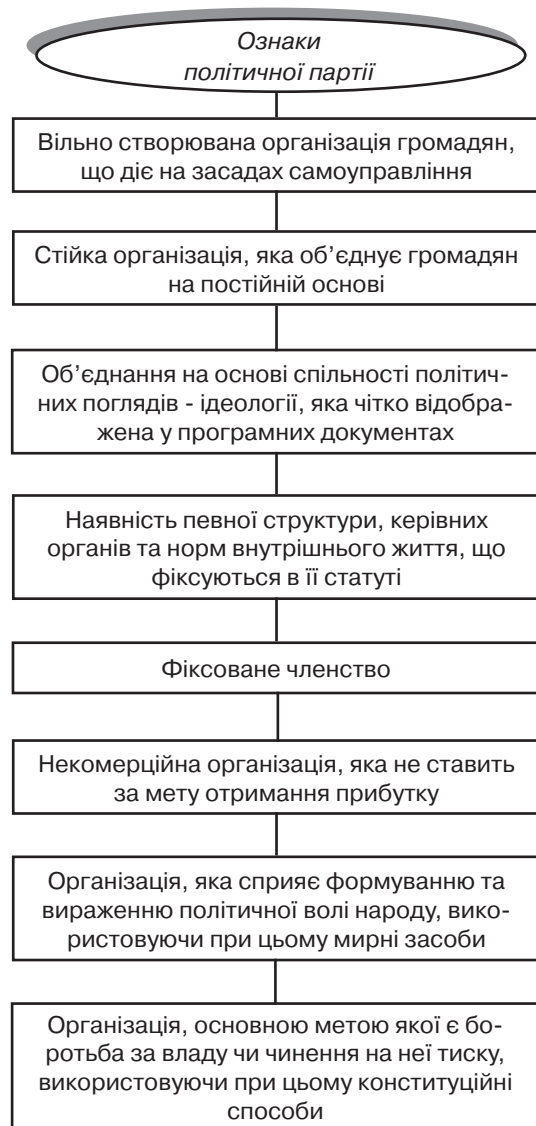
6.1.1. Поняття, сутність, функції та основні ознаки політичних партій

Політична партія –
це добровільна, стійка самоуправляюча організація громадян, створена на основі спільності політичних переконань, головним завданням якої є прихід до влади або чинення на неї тиску з метою реалізації своїх прогнаних настанов

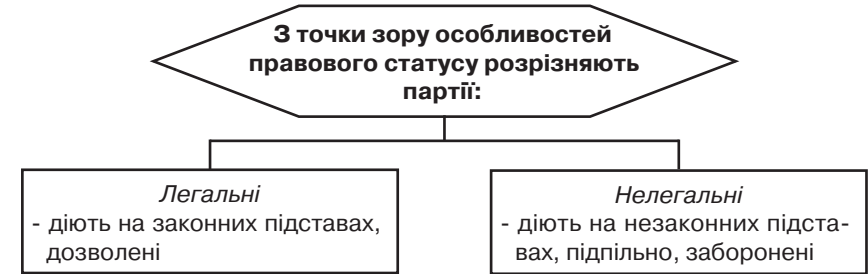
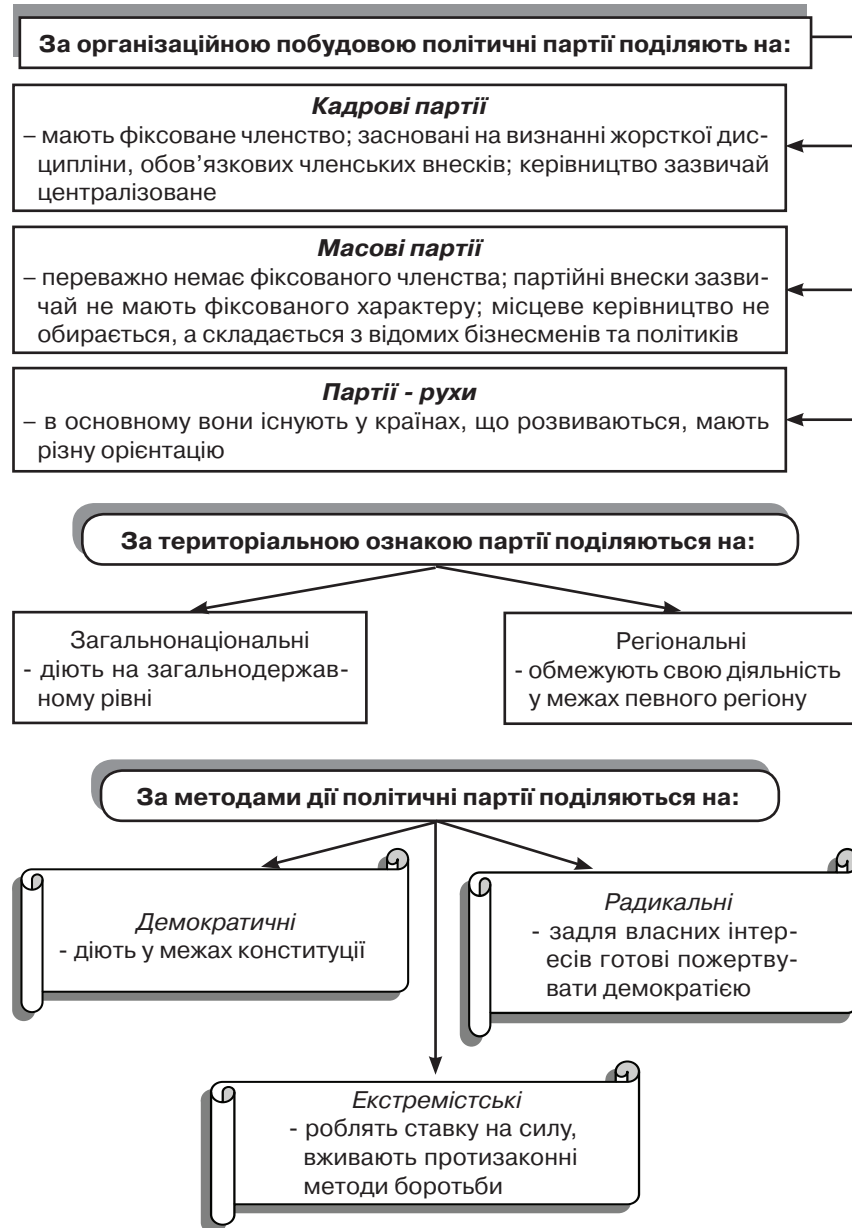
Боротьба між політичними партіями – вирішення питання про політичну владу, її приналежності, використання тощо

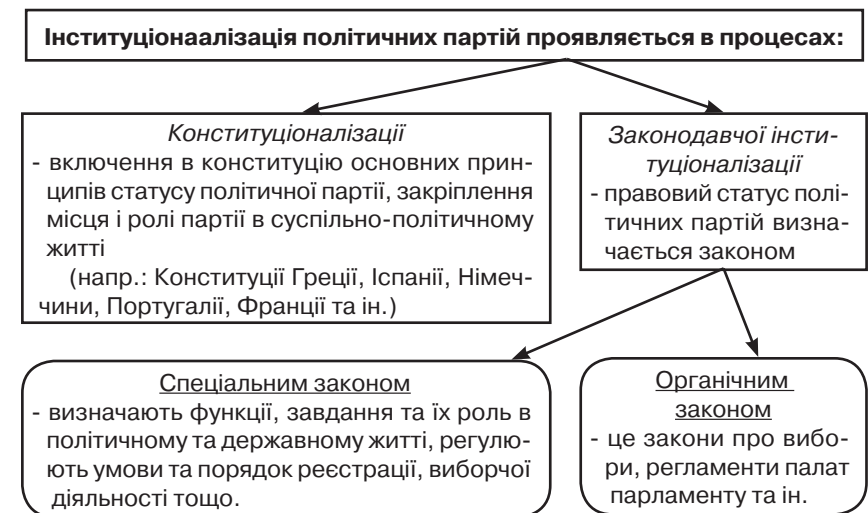
6.1.2. Класифікація політичних партій

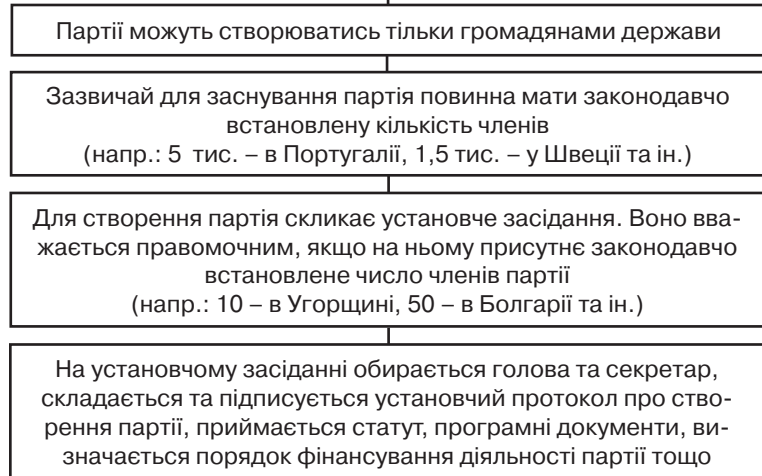

6.1.3. Інституціоналізація політичних партій

Інституціоналізація – це регламентація порядку утворення партій, встановлення загальних вимог щодо їх діяльності, програм, внутрішньої структури та членства, порядок фінансування

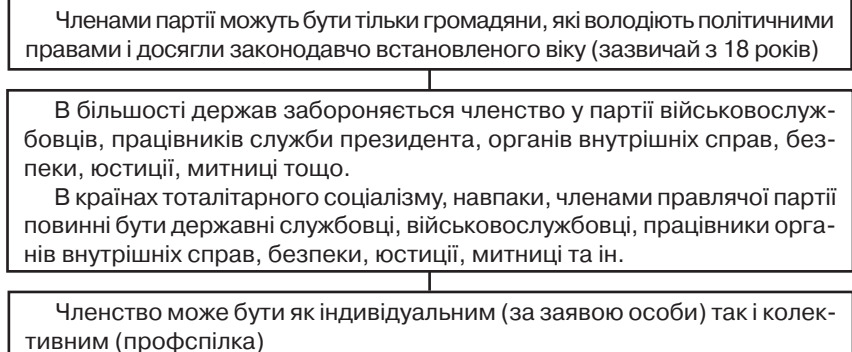
Особливості процедури створення політичної партії

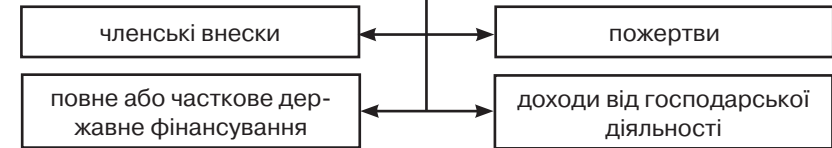
Статут партії –

спеціальний документ, який встановлює порядок вступу й виходу із партії, її організаційну структуру та норми внутрішньопартійного життя

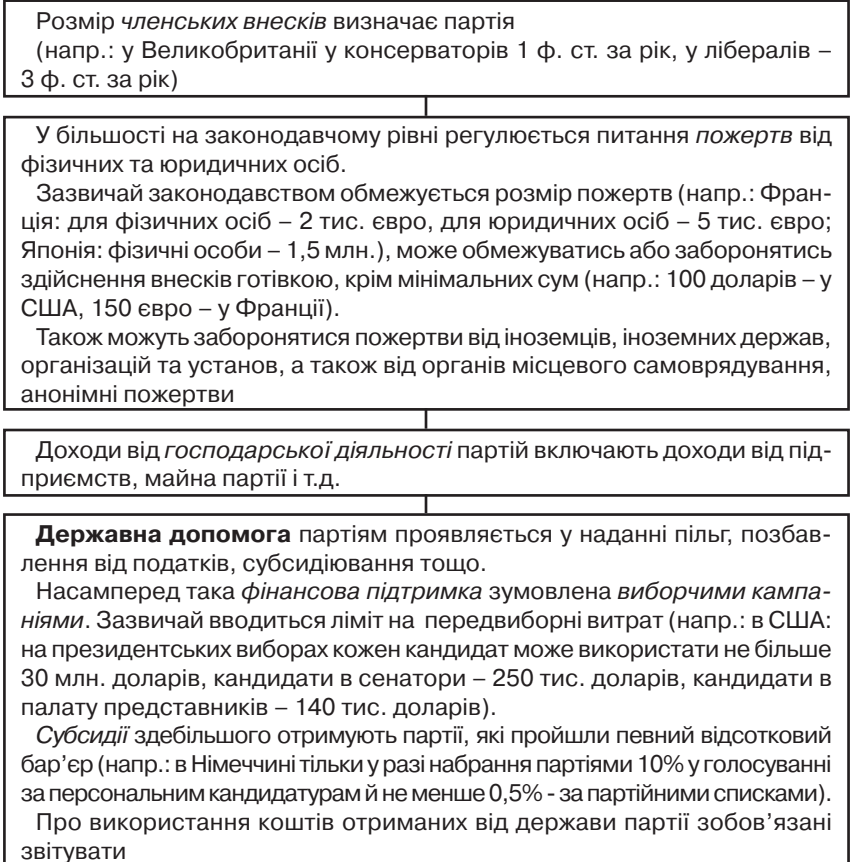
Членство в політичних партіях

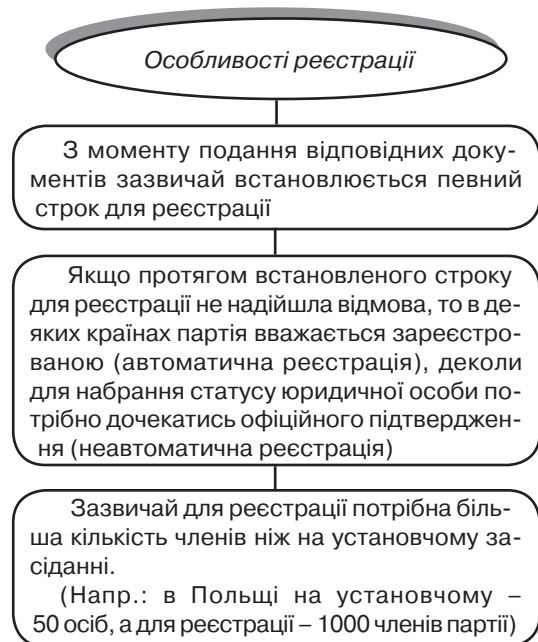
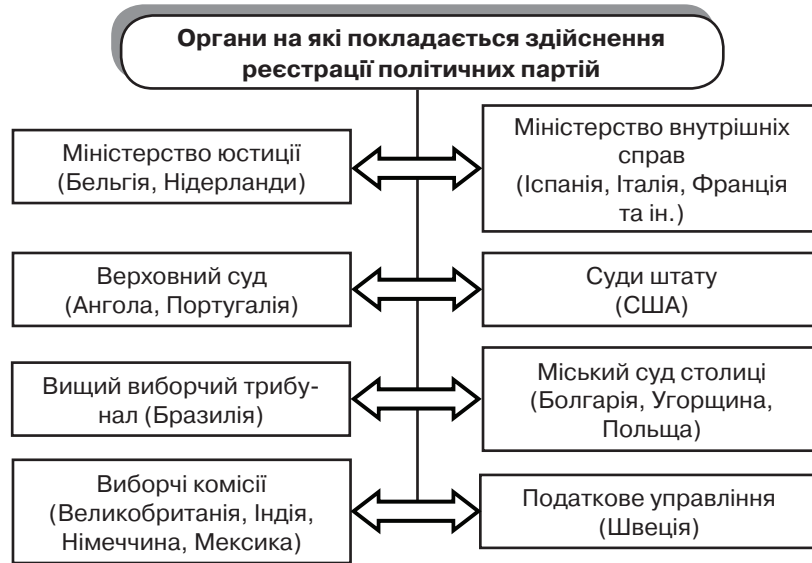

Фінансування політичних партій

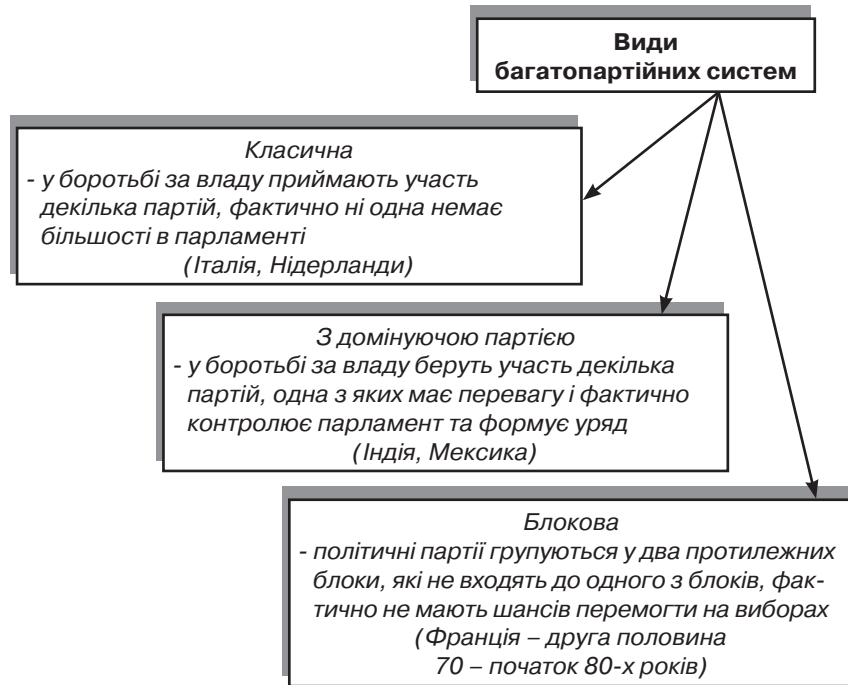
Особливості фінансування

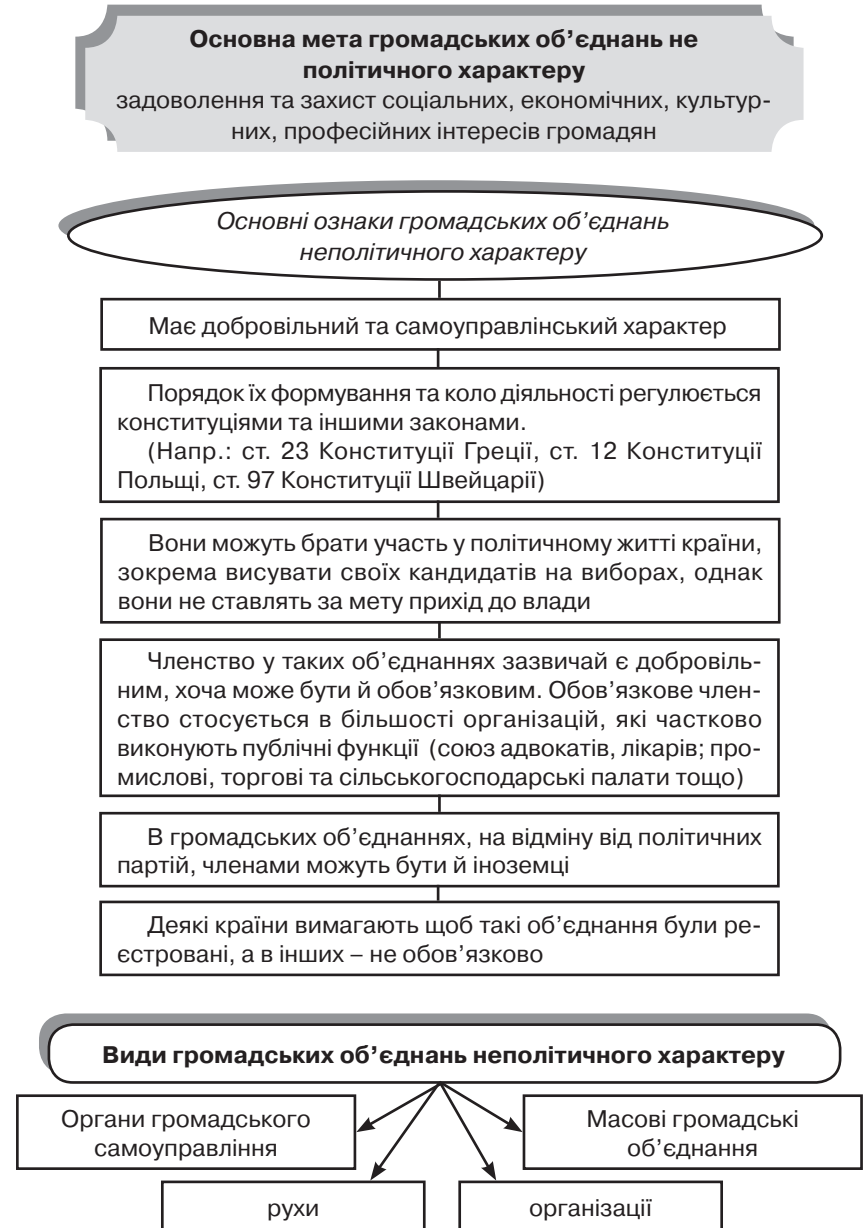
6.1.4. Партійні системи в зарубіжних країнах

6.2. Громадські об'єднання неполітичного характеру в зарубіжних країнах

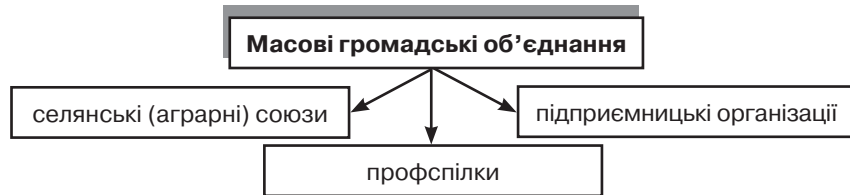
Громадські об'єднання неполітичного характеру –
це соціально-економічні, соціально-культурні об'єднання громадян основною метою яких є не завоювання влади чи отримання прибутку, а задоволення та захист соціальних, професійних, економічних, культурних та інших інтересів їх членів

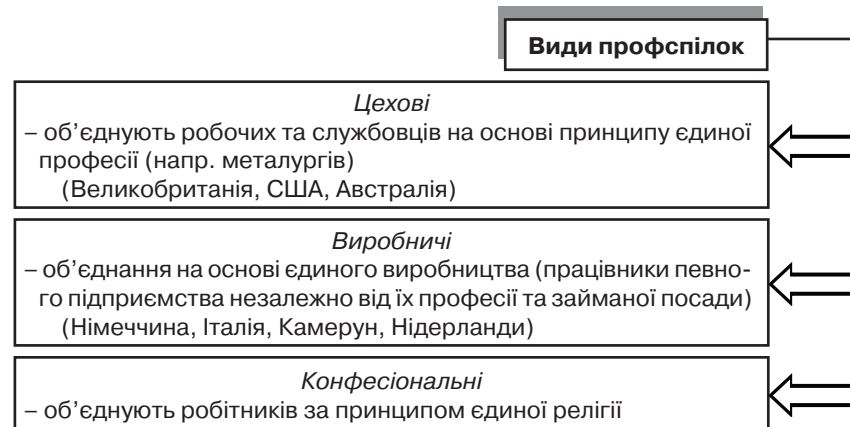
Організації
зазвичай мають точне фіксоване членство, виборні керівні органи, свій статут (напр., профспілки, підприємницькі організації та ін.)

Органи громадського самоуправління
зазвичай створюються у країнах тоталітарного соціалізму, їх правовий статус регулюється відповідними законами, не наділяються владними повноваженнями, вирішують питання в межах кварталу, села і т.п. (напр.: квартальні комітети).

Рухи –
об'єднання, що зазвичай створюються для боротьби за права та свободи громадян, можуть мати фіксоване членство, статут

Профспілки –
об'єднання робочих та службовців для захисту своїх соціально-економічних, соціальних та трудових інтересів

Право на створення профспілки в більшості розвинутих країн є конституційним правом громадян. Водночас у деяких випадках це право може бути законодавчо обмежено, але лише з метою національної безпеки, охорони громадського порядку тощо

6.3. Релігійні об'єднання зарубіжних країн

Релігійні об'єднання –
це добровільне об'єднання людей на релігійній основі (християни, католики, буддисти, мусульмани, іудеї та ін.), яке зазвичай має масовий характер, немає фіксованого членства та діє на основі релігійних приписів

РОЗДІЛ 7. ВИБОРЧЕ ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

7.1. Поняття та види виборчих прав

Об'єктивне виборче право –

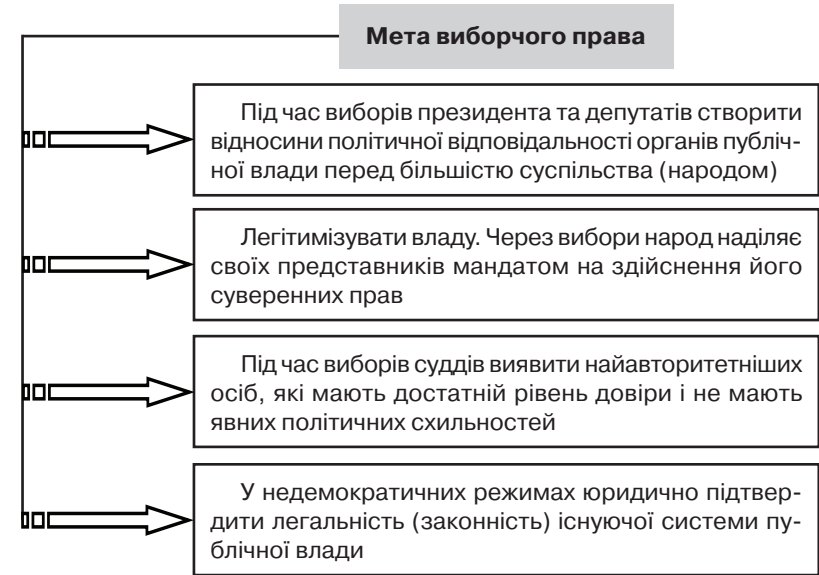
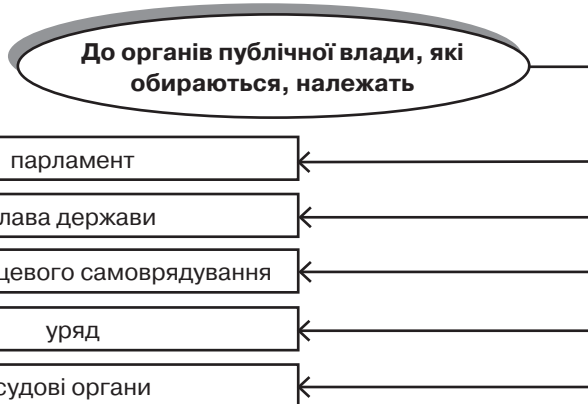
це конституційно-правовий інститут, тобто сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з виборами органів держави та місцевого самоврядування, а також участь у процедурах безпосередньої демократії (народна ініціатива, референдум, відзив обраних суб'єктів права, заява відводу та ін.)

Суб'єктивне виборче право –

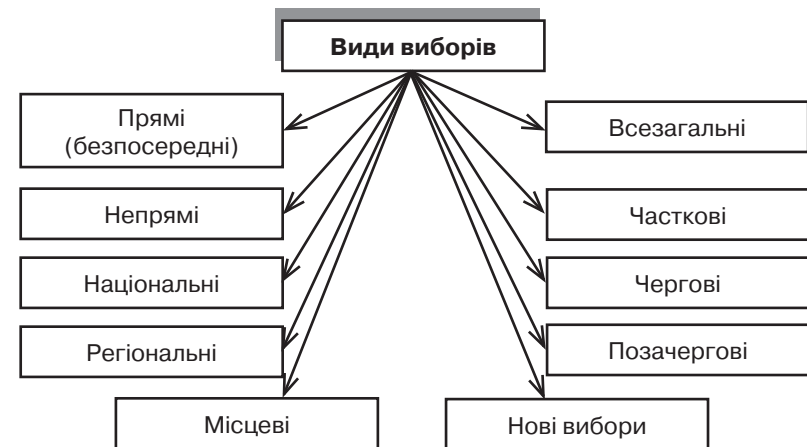
це гарантоване громадянину державою право (можливість) на участь у виборах державних органів і органів місцевого самоврядування, а також участь у процедурах безпосередньої демократії. Інакше кажучи, це сукупність виборчих прав громадянина, які гарантовані державою

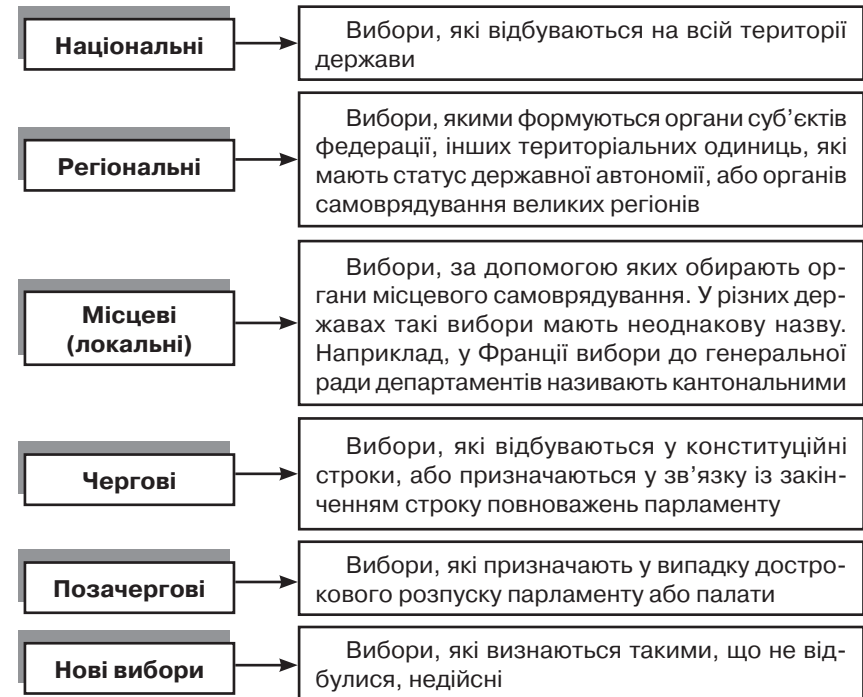
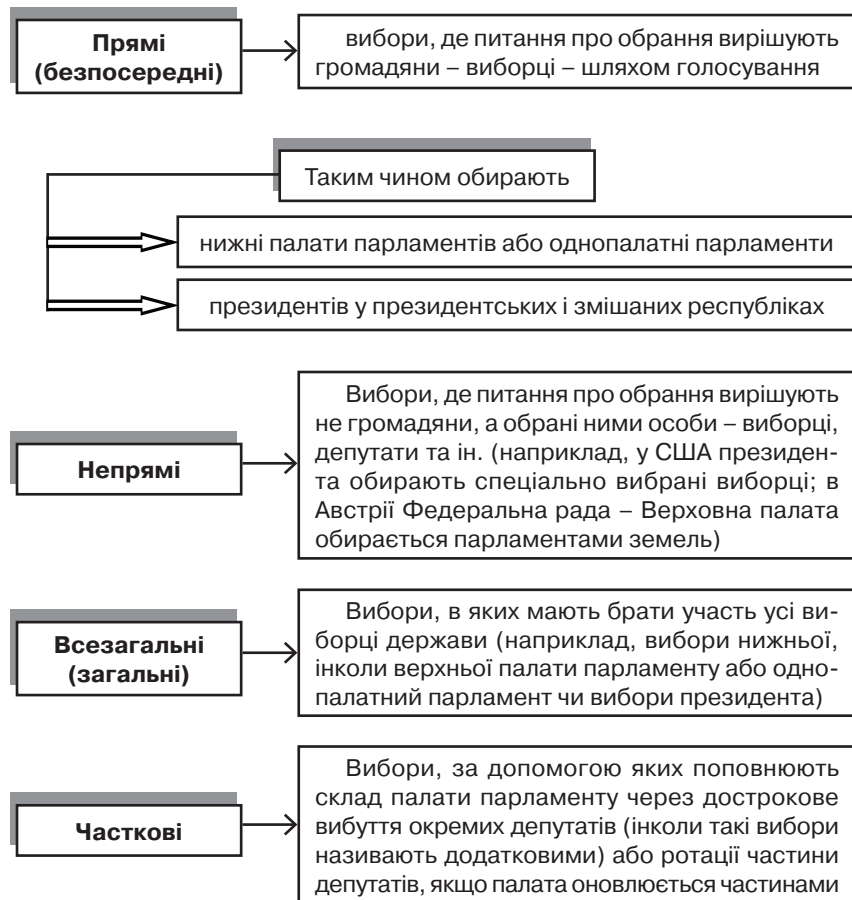
У деяких державах встановлено обов'язок громадянина брати участь у виборах. Наприклад, громадяни Мексики зобов'язані голосувати на народних виборах у відповідному виборчому окрузі (ст. 36 п. III конституції). Інакше кажучи, це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з процесом формування органів публічної влади

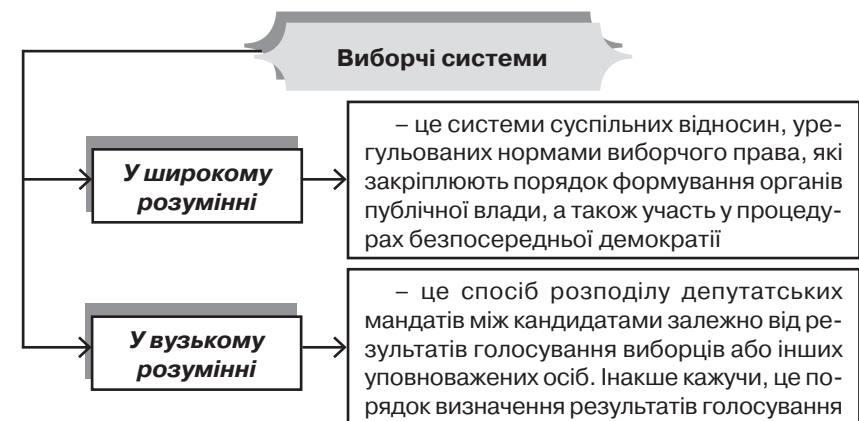

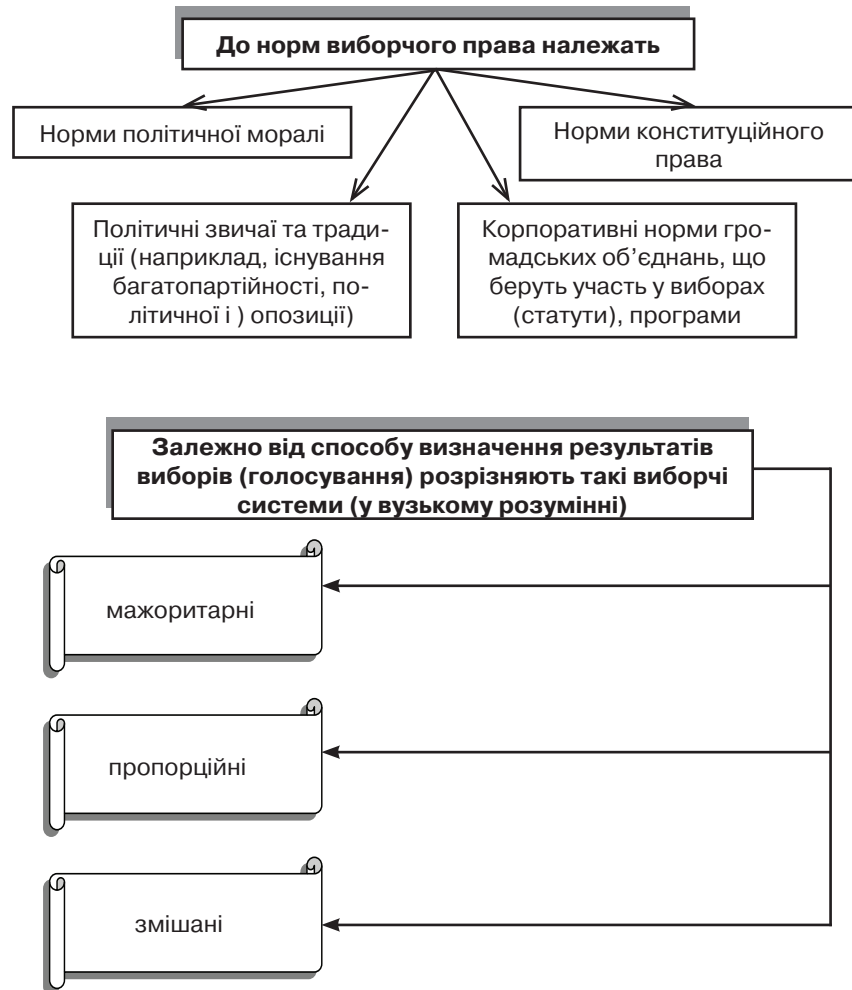
7.2. Види виборів у зарубіжних країнах

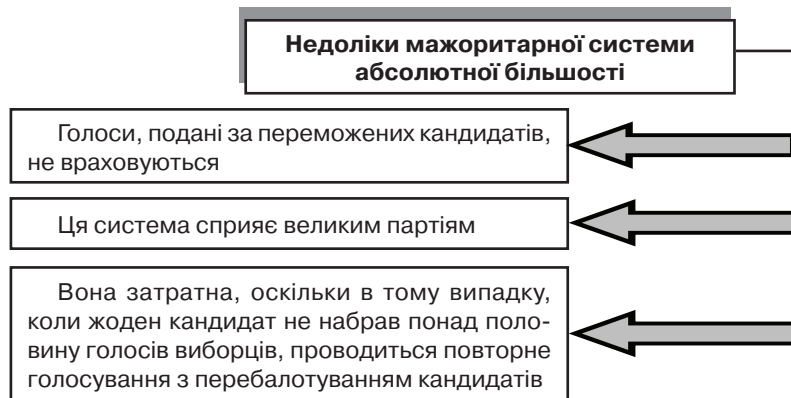
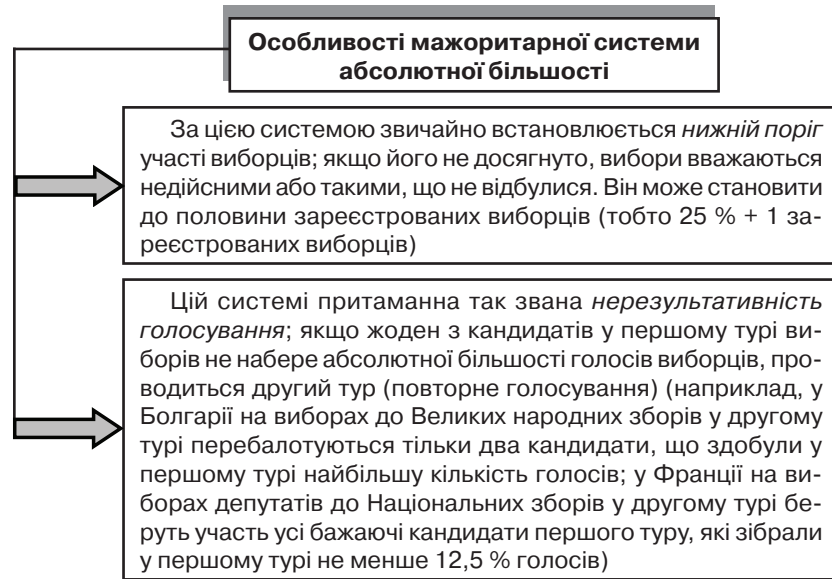

7.3. Виборчі системи у зарубіжних країнах

Мажоритарна система відносної більшості

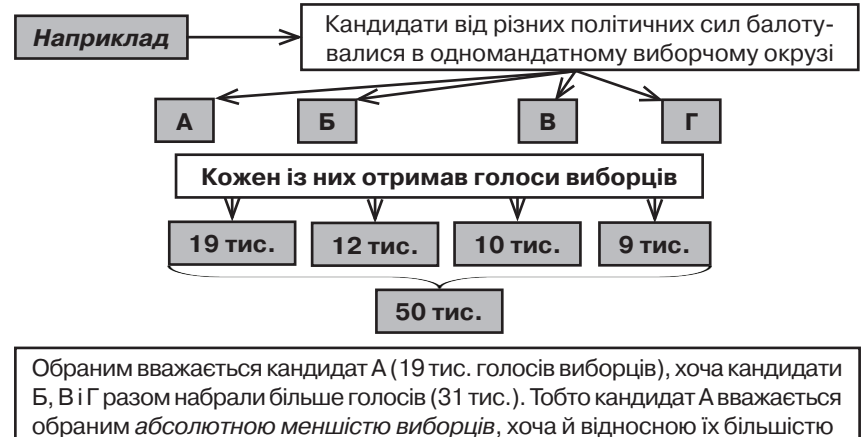
Партійний список кандидатів має отримати більше голосів, ніж кожен з його конкурентів окремо. Отримати 50 % голосів виборців не вимагається, діє принцип "first – past – the – post" перший серед інших)

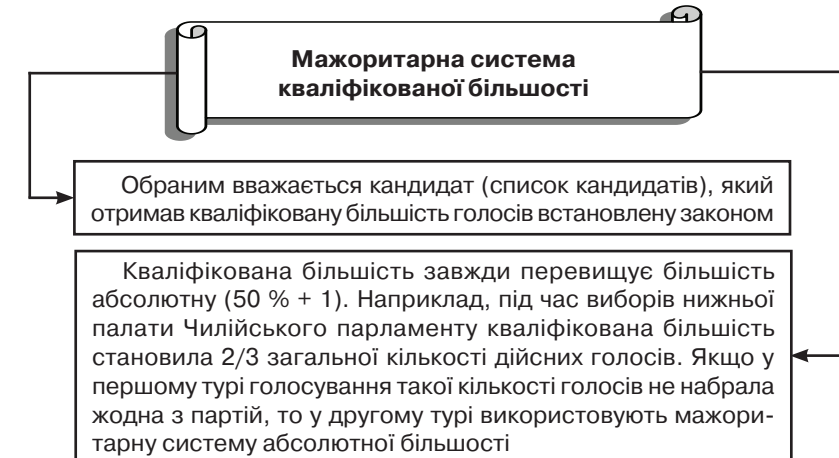
Застосовується на парламентських виборах деяких держав – членів Британської співдружності, США та в інших 43 державах

Переваги мажоритарної системи відносної більшості

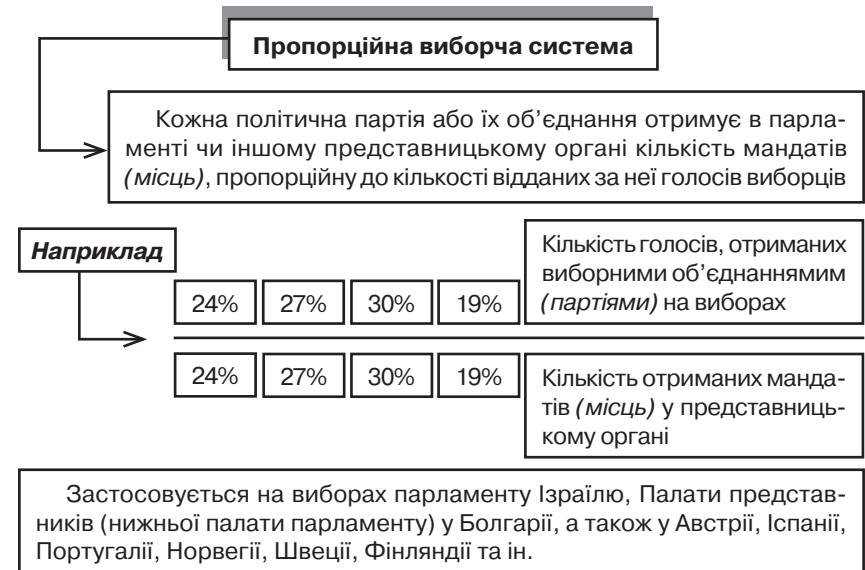
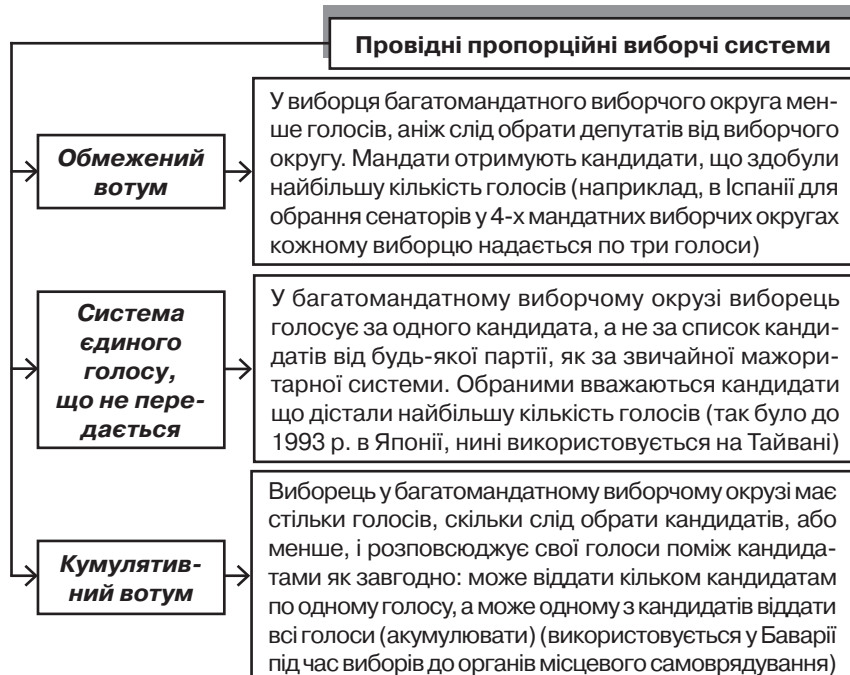
- Сприяє створенню стабільних парламентів і урядів
- Є завжди результативною, дозволяє проводити вибори в один тур
- Використовується в одномандатних і в багатомандатних виборчих округах
- Звичайно забезпечує партії-переможниці абсолютну, а інколи велику більшість у парламенті

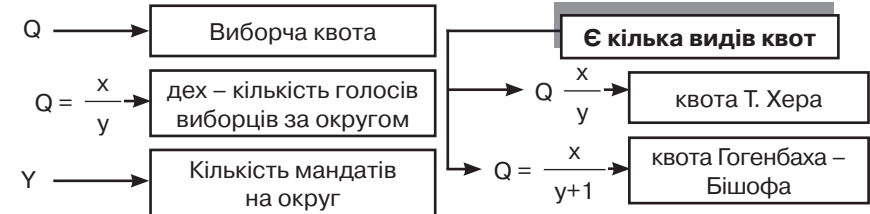
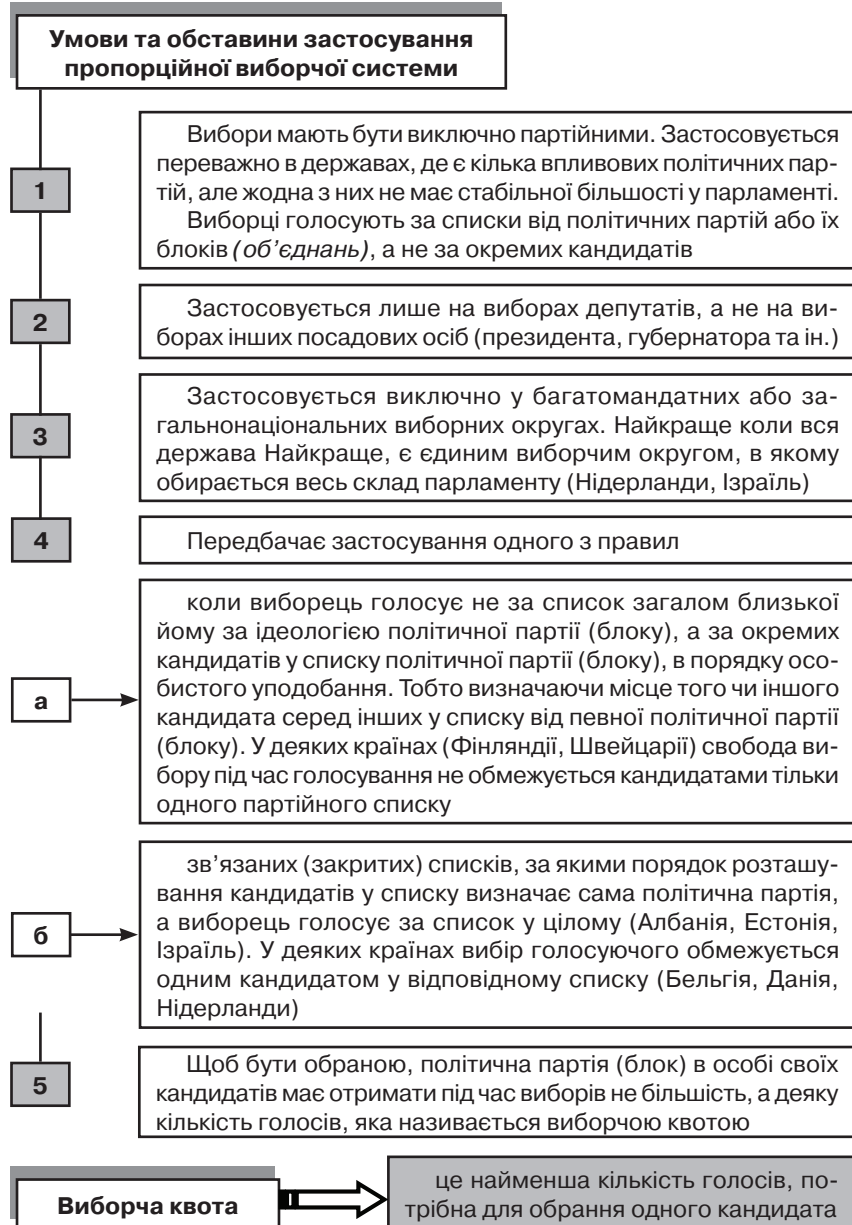
Недоліки мажоритарної системи відносної більшості

Пропорційна виборча система

Наприклад у 8-мандатному виборчому окрузі загалом було подано 400 000 голосів.
 $Q = 400\ 000 : 8 = 50\ 000$.
 Розподіляємо мандати за партіями. Квота Т. Нага
 $Q = 400\ 000 : 8 = 50\ 000$

Партія	X	Q	Y	Залишок голосів
А	126 000	50 000	2	26 000
Б	94 000	50 000	1+1	44 000
В	88 000	50 000	1+1	38 000
Г	65 000	50 000	1	15 000
Д	27 000	50 000	0+1	27 000

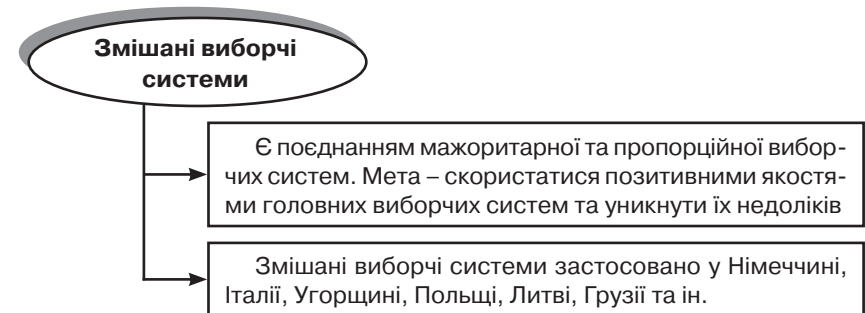
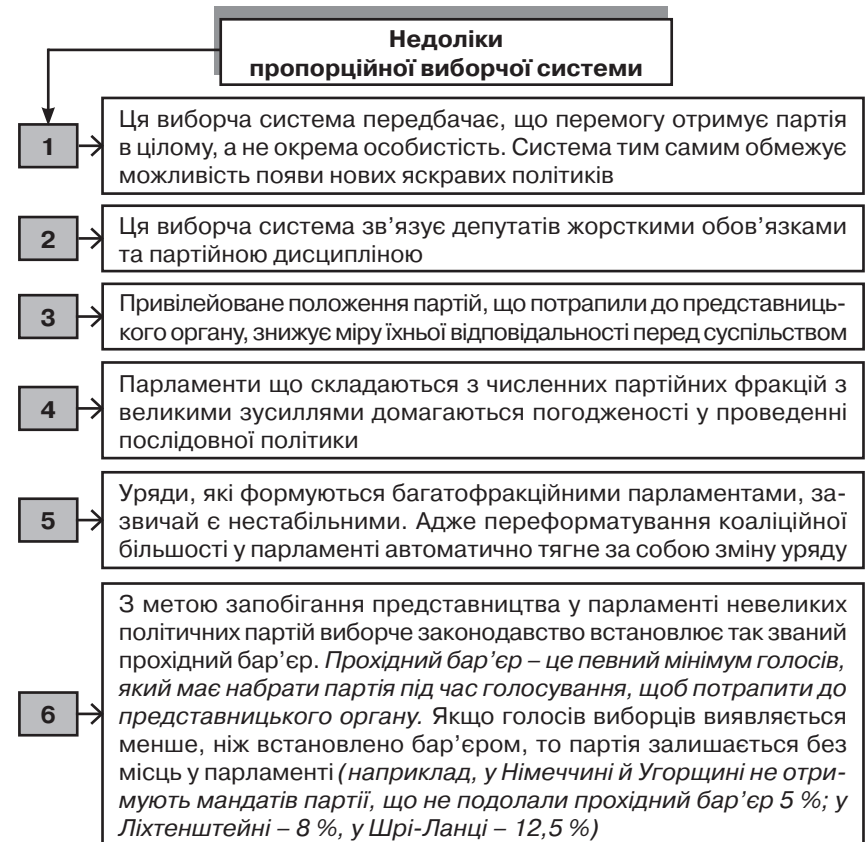
Квота Гогенбаха – Бішофа
 $Q = 400\ 000 : 8 + 1 = 44\ 444$

Партія	X	Q	Y	Залишок голосів
А	126 000	44 444	2+1	37 112
Б	94 000	44 444	2	5 112
В	88 000	44 444	1+1	43 556
Г	65 000	44 444	1	20 556
Д	27 000	44 444	0	27 000

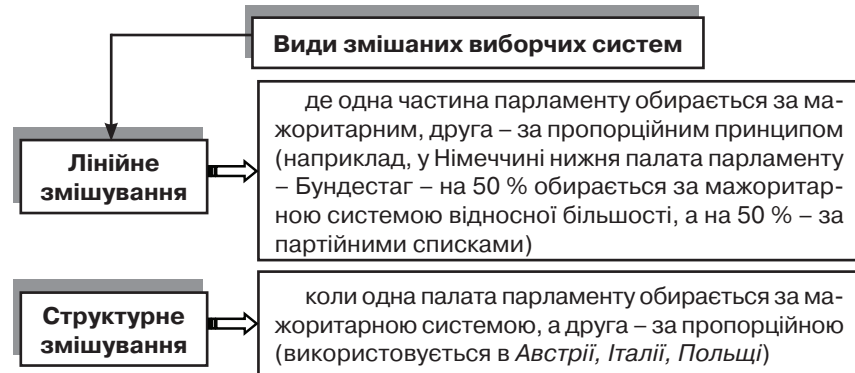
У використанні цих методик є один недолік: *мандати не розподіляються всі одразу*.
Тому використовують так звану систему дільників, яку ще XIX ст. було запропоновано бельгійським ученим В. Д'Ондтом. Згідно з нею, голоси, які подано за кожний партійний список, поділяються послідовно на 1, 2, 3, 4, 5 і т. д. Кількість мандатів розподіляють за зменшенням, відповідно до кількості набраних голосів, тобто всі одразу

Дільники В. Д'Ондта					
Дільники	А	Б	В	Г	Д
1	126 000	94 000	88 000	65 000	27 000
2	63 000	47 000	44 000	3 200	13 500
3	42 000	31 333	29 333	21 666	9 000
4	31 500	23 500	22 000	16 250	6 750

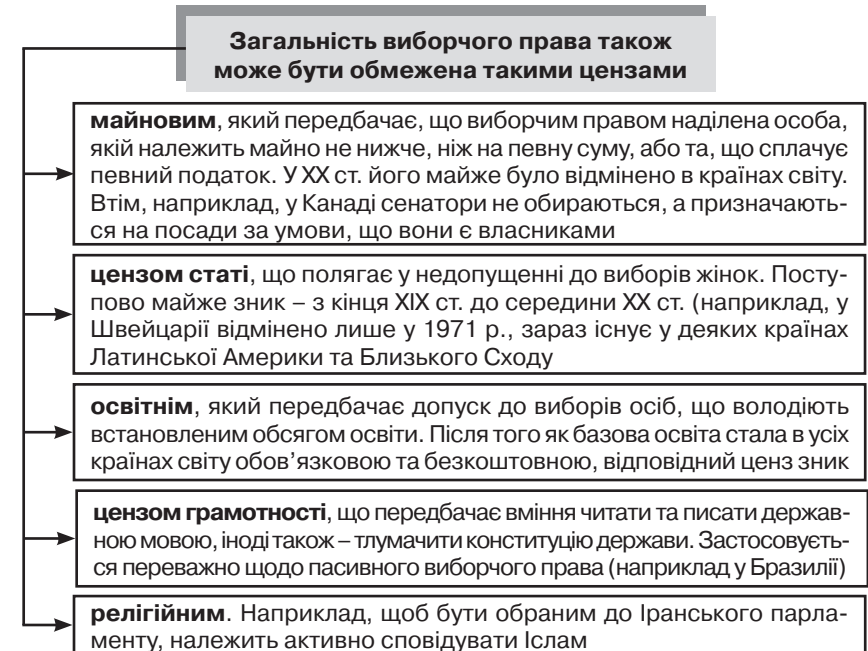
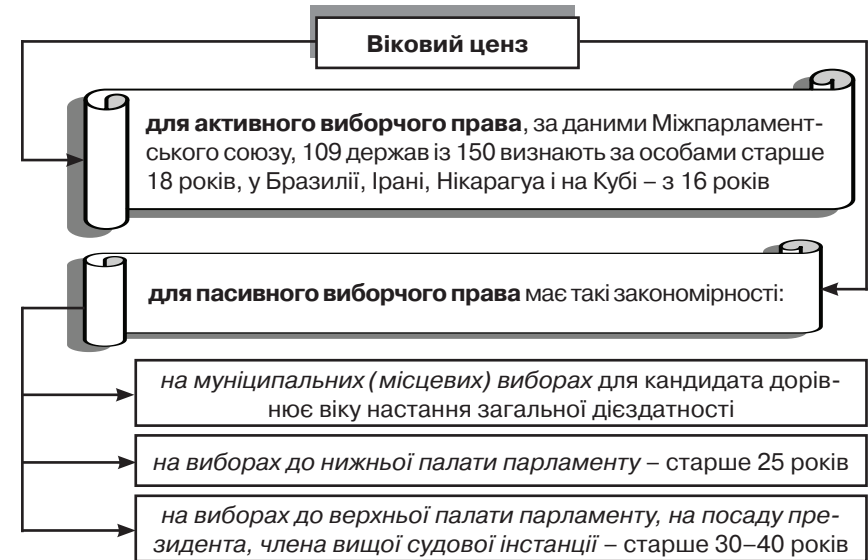
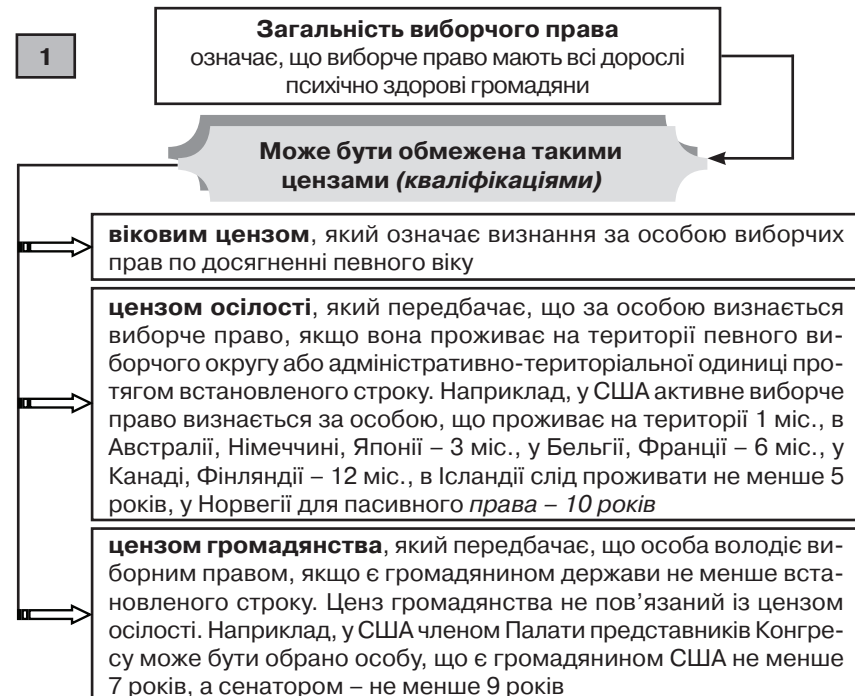
Ця система використовується в багатьох країнах, з певними модифікаціями, наприклад, метод дільників Сен – Лагюе, коли як дільники використовують числа – спочатку 1, 4, потім – 3, 5, 7 (Болгарія). Слід наголосити на тому, що різні дільники по-різному впливають на результати голосування щодо великих, середніх або малих партій.
Тому у виборчому законі закріплюється зазвичай та система, яка більше сприяє партії (партіям), що мають більшість у законодавчому органі

7.4. Принципи суб'єктивного та загального виборчого права

Виборче право також може бути обмежене моральним цензом

передбачає обмеження щодо соціальної поведінки виборців. Наприклад, у Люксембурзі не мають активного виборчого права банкрути, утримувачі публічних домів; у Еквадорі – п'яниці, волоцюги, шахраї. Звичайно позбавляють виборчих прав осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі

Деякі з колишніх соціалістичних держав (Албанія, Чехія, Прибалтійські держави) приймають законодавство про **люстрацію** – заборону колишнім функціонерам, працівникам спецслужб займати посади в уряді, ЗМІ, обиратися депутатами

Принцип вільної участі у виборах передбачає, що виборець самостійно вирішує, чи брати участь у виборчому процесі. Не участь у виборах називається абсентеїзмом. Тому в деяких країнах (Італії, Туреччині, Греції, Австралії, Бельгії, Аргентині) вводиться так званий обов'язковий вотум – юридичний обов'язок виборців брати участь у голосуванні

Принцип рівного виборчого права передбачає рівну для кожного виборця можливість впливати на результати виборів. **Це означає, що**

виборці повинні мати однакову кількість голосів, діє принцип «один виборець – один голос» (але, наприклад, у Болгарії – по 2)

у виборчих округах має бути приблизно однакова кількість виборців

усі громадяни беруть участь у виборах на рівних підставах

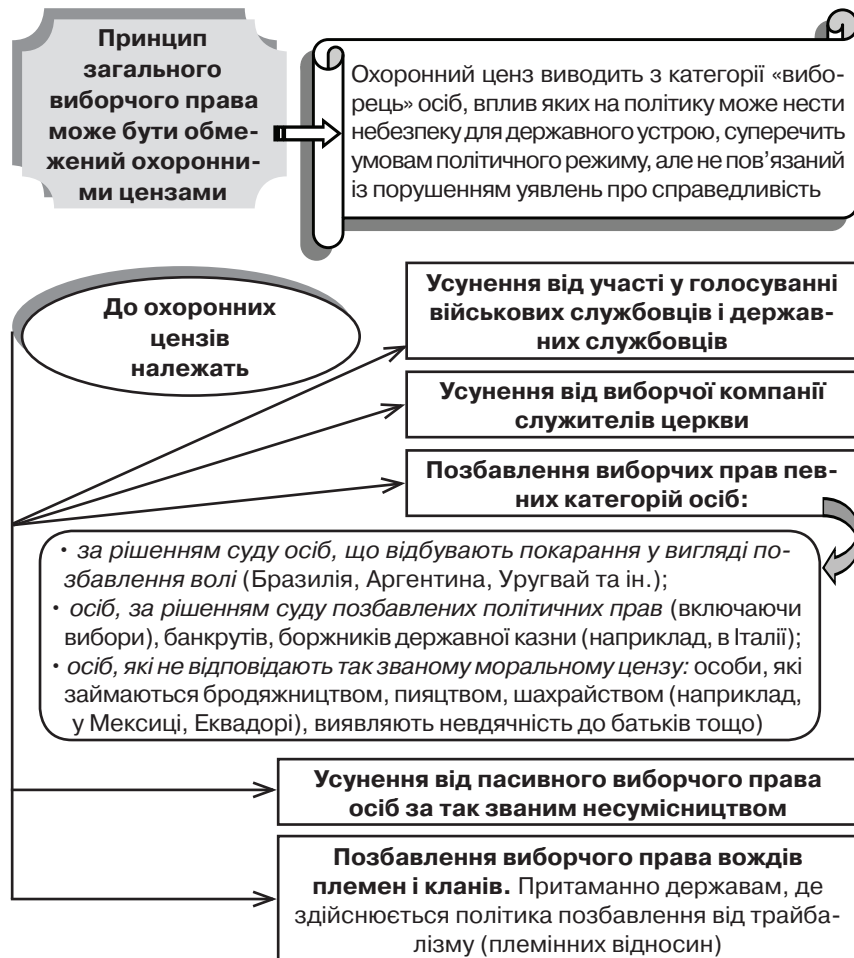
4 Принцип прямого та непрямого виборчого права

Пряме виборче право – право виборця обирати та бути обраним у виборний орган або на виборчу посаду. Діє переважно на виборах нижньої палати парламентів, іноді верхніх палат (наприклад, у США, Італії, Польщі), президентів (наприклад, у Мексиці, Болгарії), майже завжди – органів і посадових осіб місцевого самоврядування

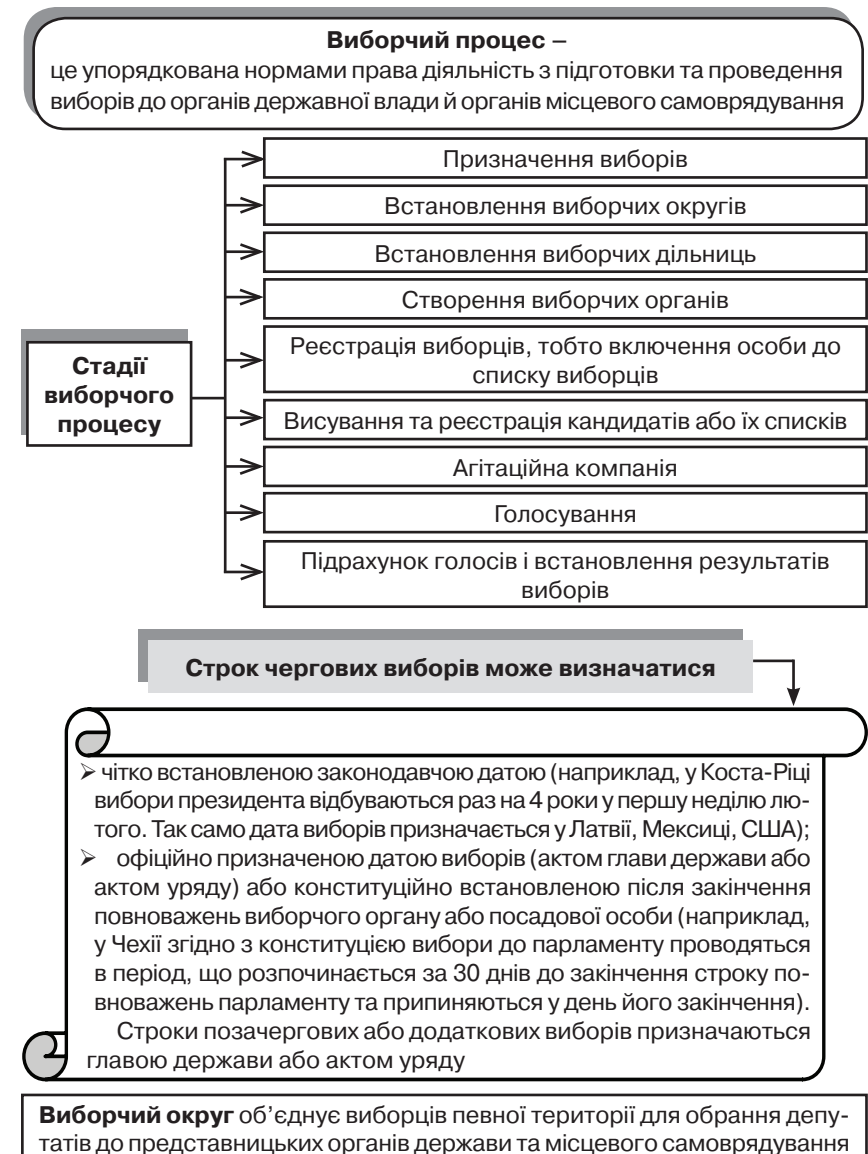
Непряме виборче право означає, що виборець обирає лише членів комісії, яка потім обирає виборчий орган (двоступеневими виборами обираються, наприклад, у США президент, Рада штатів Індії)

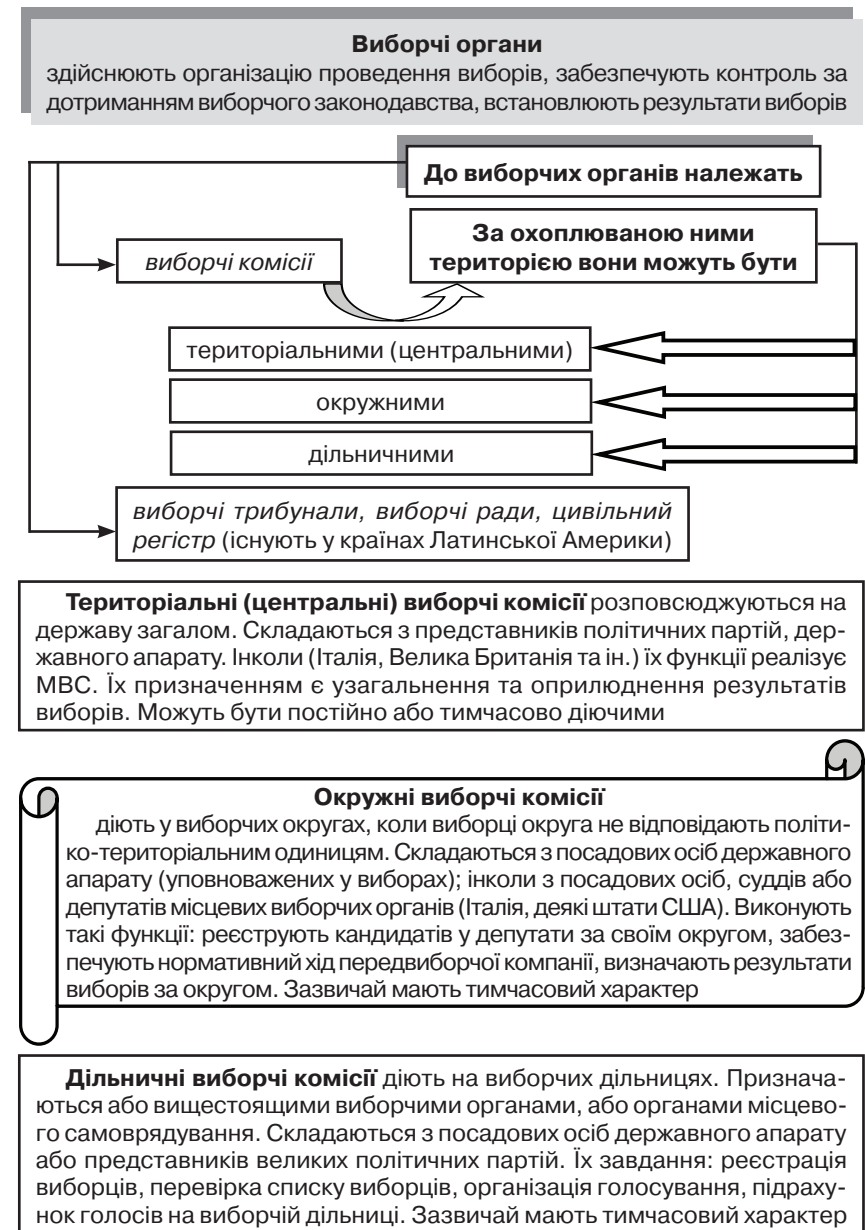
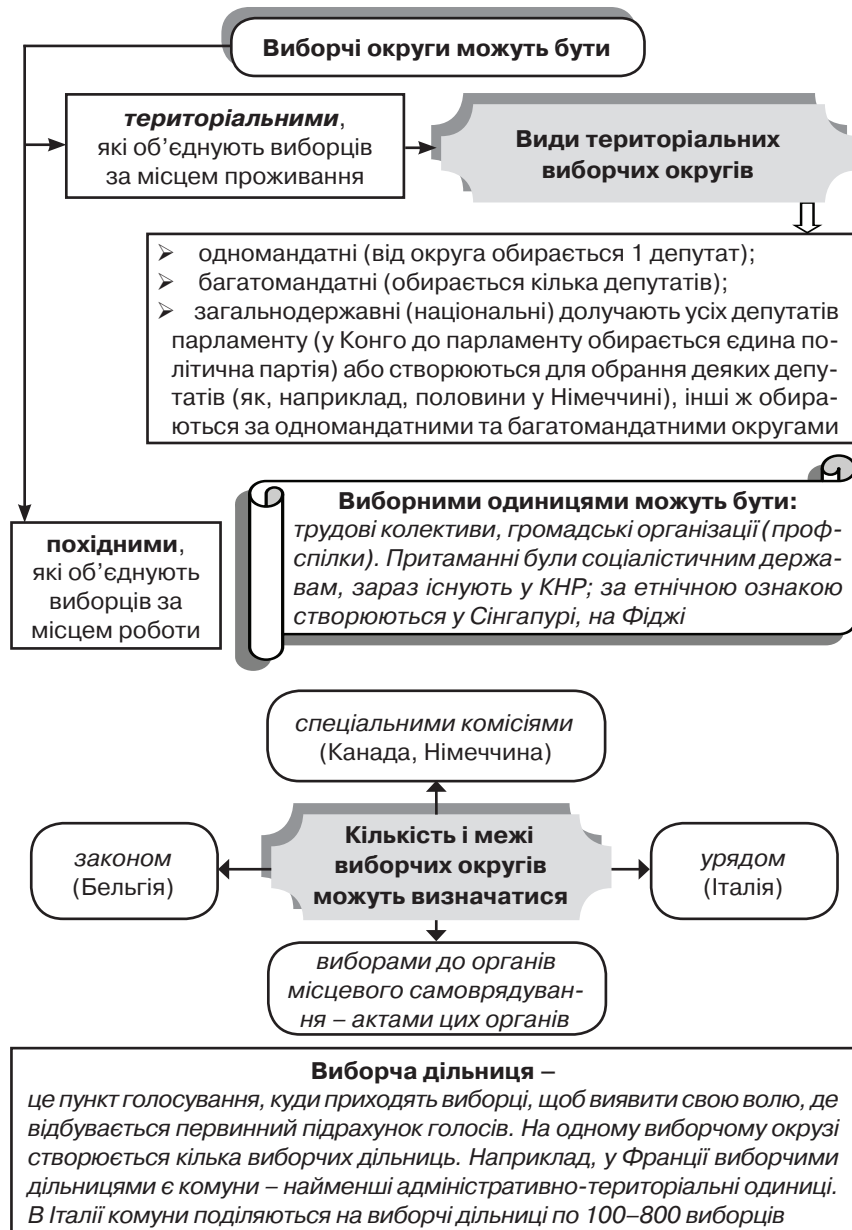
5 Принцип таємного голосування

означає, що виборець заповнює виборчий бюлетень у спеціальній кабінці або здійснює вибір за допомогою машини для голосування (Інтернету)

7.5. Виборчий процес у зарубіжних країнах

Виборчий трибунал

поєднує функції виборних комісій і деякі судові, адміністративні (тлумачить виборче законодавство, звільняє посадових осіб за порушення виборчого права)

Цивільний реєстр – орган, який веде списки виборців

Виборчі органи можуть формуватися

- судами (Коста-Ріка)
- парламентом (Узбекистан)
- урядом (Австралія)
- органами місцевого самоврядування (місцеві виборчі комісії України)
- вищестоящими виборчими комісіями (якщо не створені іншими органами)

За часом дії виборчі органи можуть бути

постійно діючими.

У країнах Латинської Америки – виборчі трибунали та цивільний реєстр. Центральні виборчі комісії, окрім країн тоталітарного соціалізму

тимчасово діючими.

Працюють на громадських засадах, створюються на час виборів. Такими є, як правило, окружні та дільничні комісії, інколи територіальні

Відповідальними за реєстрацію виборців можуть бути

публічний орган (орган місцевого самоврядування), наприклад, у Німеччині, Швеції, Швейцарії, Канаді та ін.

особа (США, Франція, держави Латинської Америки)

Способи висування кандидатів

самовисування

(наприклад, у Франції до палати представників)

висування виборців групами

(наприклад, у Данії потрібні підписи не менше ніж 25 виборців)

висування політичними партіями та іншими громадянськими об'єднаннями

(наприклад, так висуваються кандидати до складу Бундестагу Німеччини, Національної ради Австрії, Едускунти Фінляндії та ін.)

Агітаційна компанія

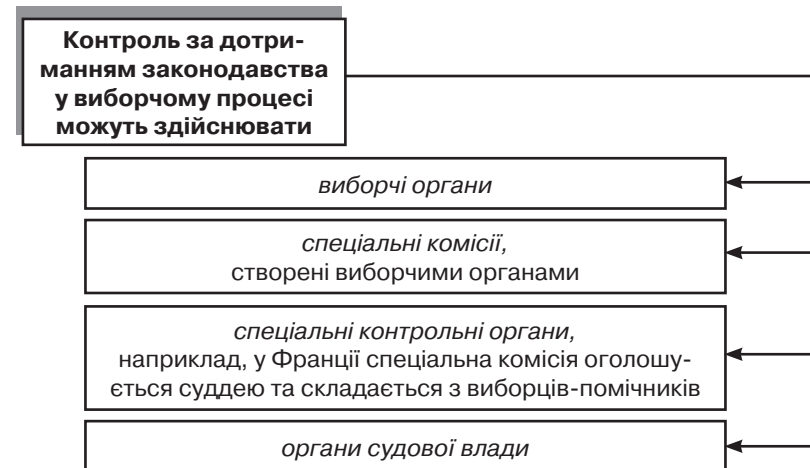
завичай починається після реєстрації кандидатів або публікації їх списку (Литва). Інколи (Туреччина) – з дня оголошення дати голосування.

Законодавчо встановлюються умови агітації:

методи, початок і час припинення агітації, питання використання засобів масової інформації, фінансування виборчої кампанії

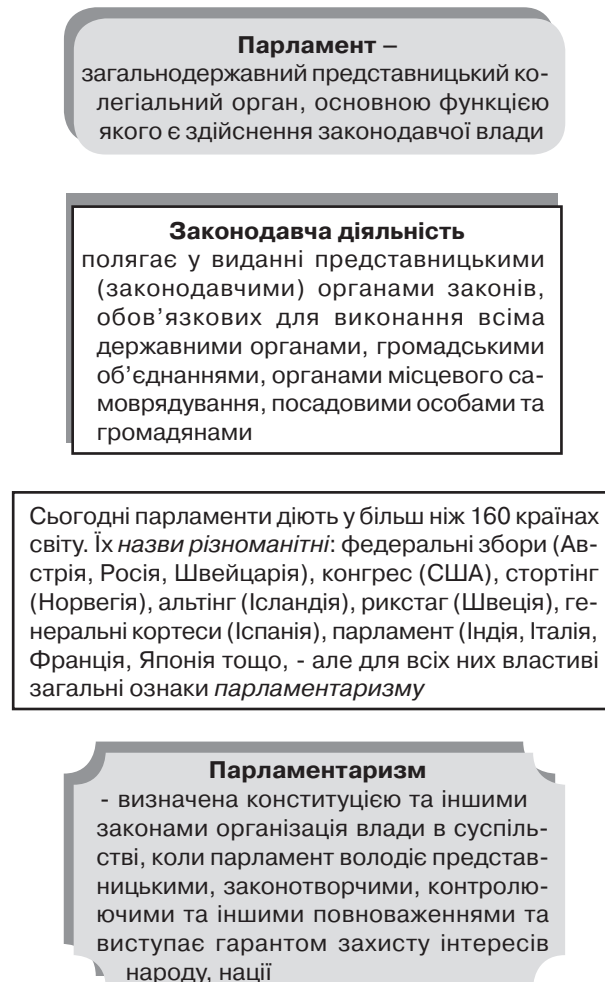

Результати виборів встановлюються окружними або територіальними (центральними) виборчими органами. На основі документів дільничних виборчих органів вони підтверджують дійсність виборів, їх результативність, потребу в другому турі або проведенні нових виборів. Для встановлення результатів голосування використовують виборчі системи (пропорційну, мажоритарну та ін.). Кінцеві результати виборів визначаються центральними виборчими органами й офіційно публікуються

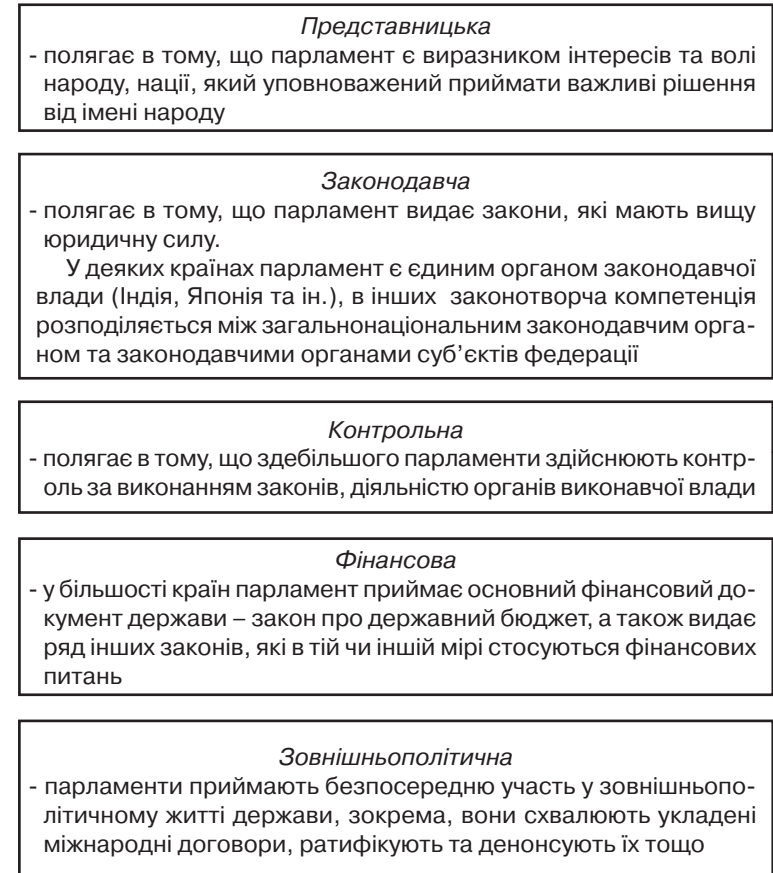

РОЗДІЛ 8. ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

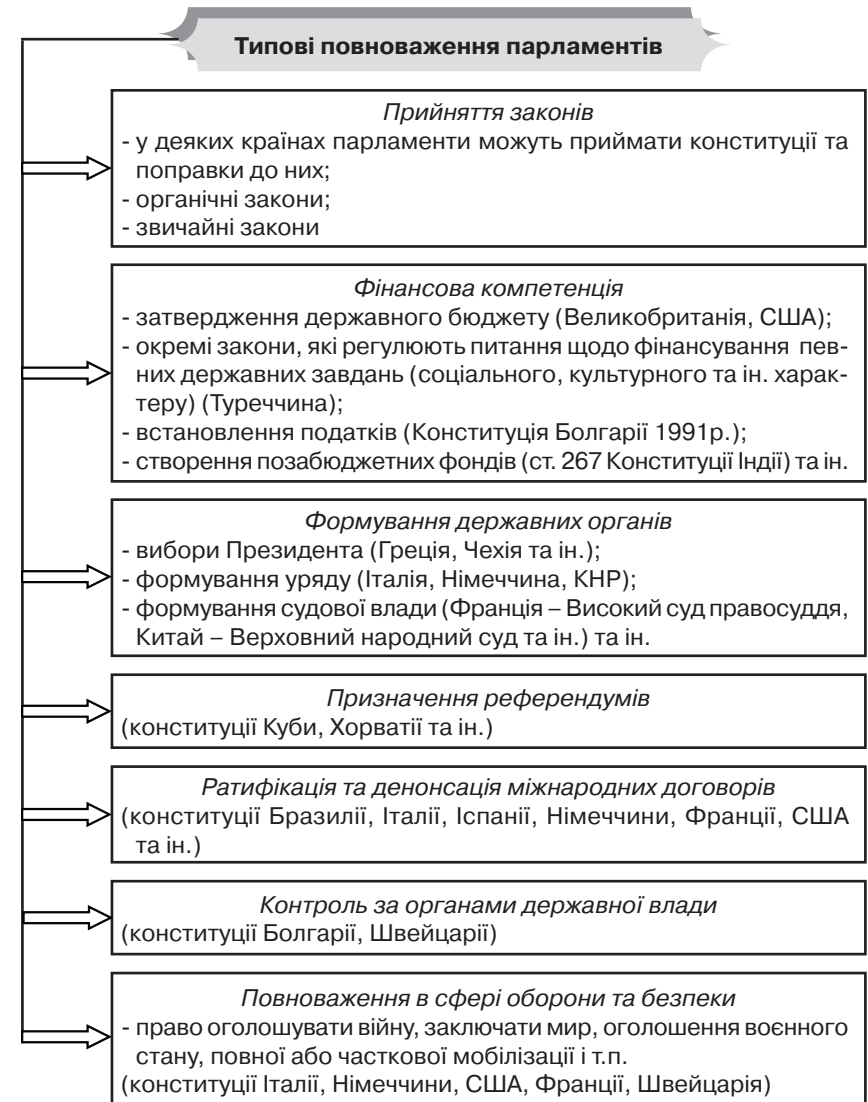
8.1. Поняття, функції та повноваження парламенту

Основні функції парламентів

Обсяг повноважень безпосередньо залежить від форми правління, політико-територіального устрою, політичного режиму та звичаїв країни

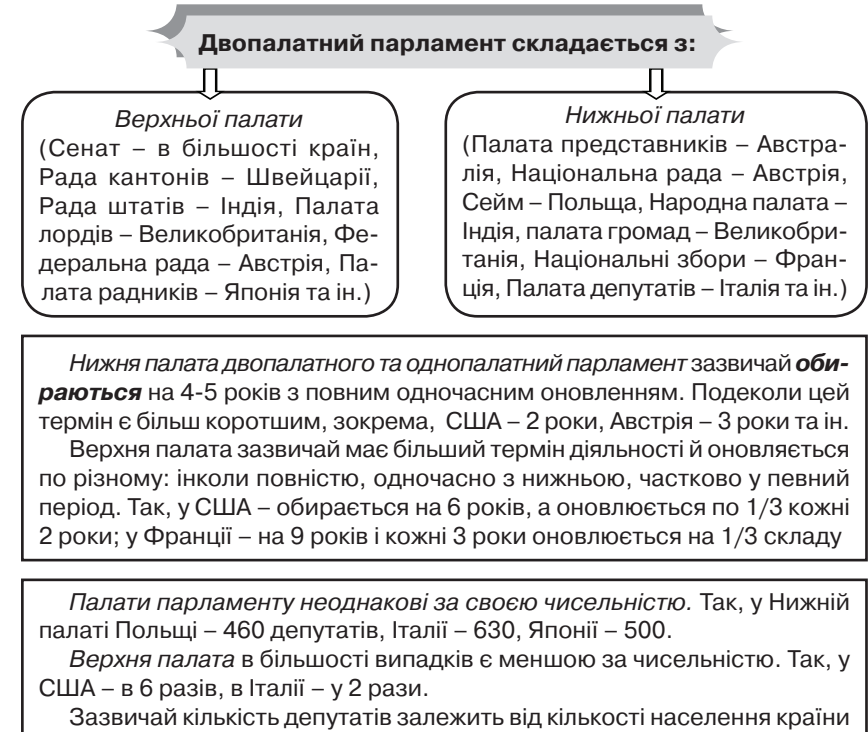
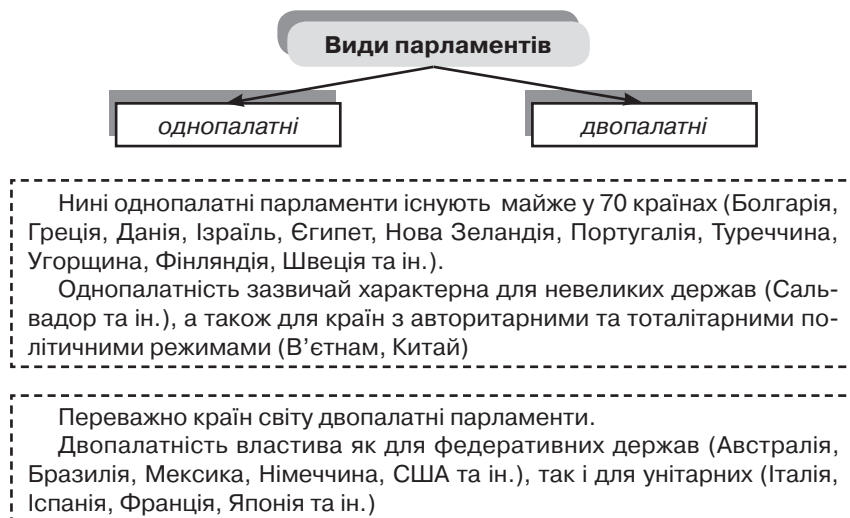

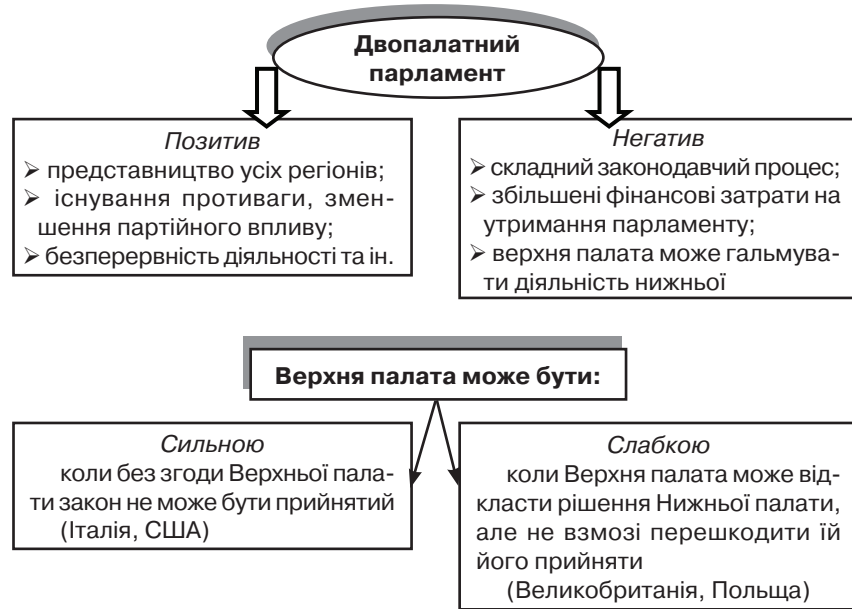

8.2. Порядок формування, види та структура парламентів

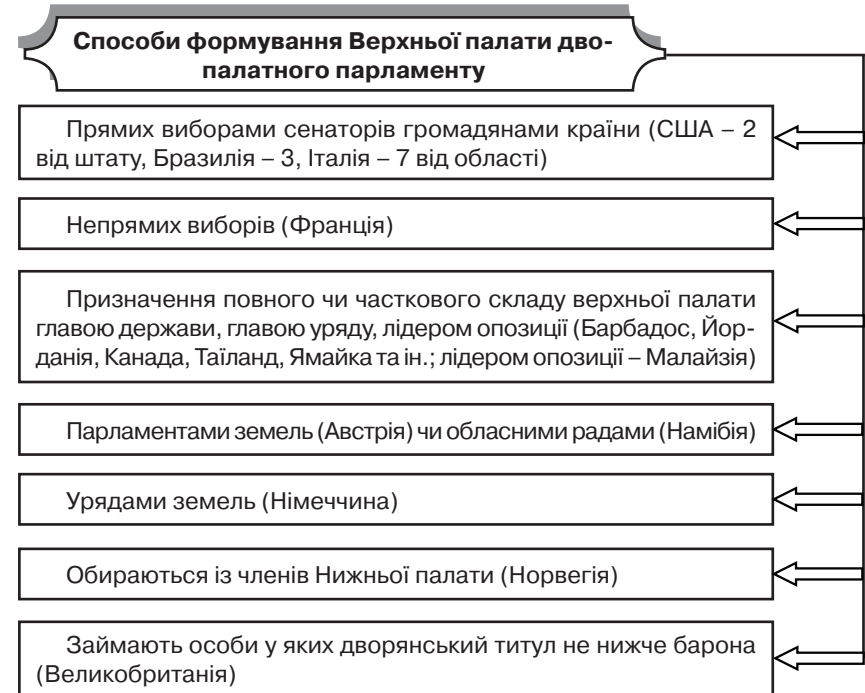
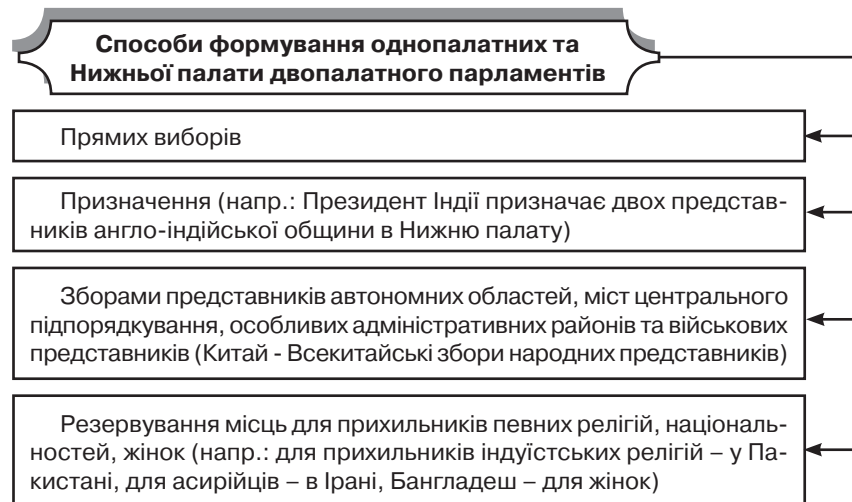
8.2.1. Види парламентів

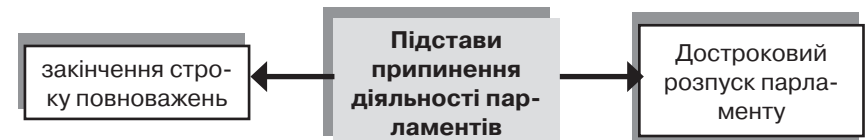

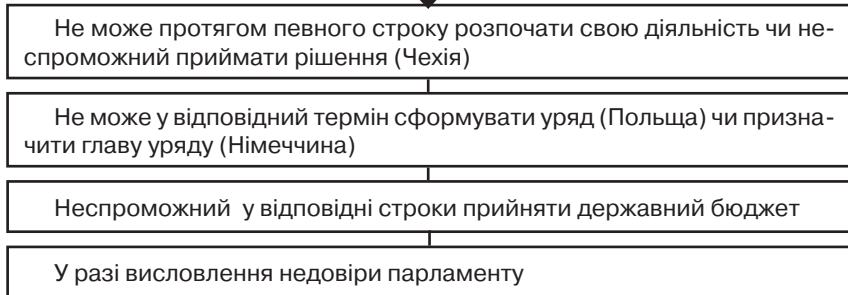
8.2.2. Способи формування парламентів

8.2.3. Підстави припинення діяльності парламентів

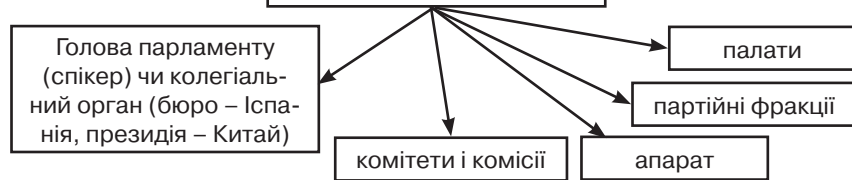

Причини розпуску парламенту

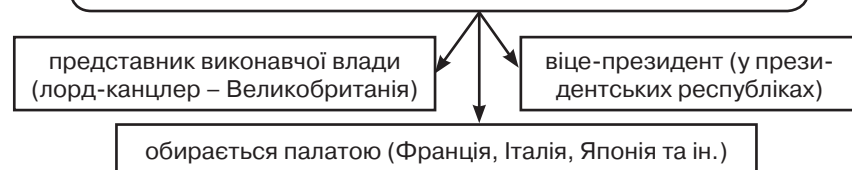
8.2.4. Внутрішня побудова парламенту

Структура парламенту

Голова чи керівний орган відіграє у парламенті одну з головних ролей. У країнах з двопалатним парламентом кожна з палат формує свій керівний орган чи призначає свого голову. Іноді голова однієї із палат вважається главою усього двопалатного парламенту (Колумбія). В певних випадках керівники Нижньої палати призначаються монархом з числа запропонованих палатою кандидатур (Нідерланди). Головою парламенту може бути і глава держави

Основні способи заміщення голови Верхньої палати

Компетенція глави чи керівного органу парламенту (палати) є досить широкою:

- веде засідання;
- визначає повістку дня, першочерговість розгляду питань;
- встановлює процедуру розгляду певних питань та процедуру голосування;
- представляє парламент (палату) у взаємовідносинах з іншими органами держави та ін.

В деяких країнах у складі керівництва палат є **секретарі**, які обираються з числа депутатів (це не секретарі із допоміжного апарату парламенту). На засіданнях вони допомагають голові забезпечувати порядок під час дебатів, слідкують за підготовкою протоколів пленарних засідань, подеколи завіряють ці протоколи та ін. (Німеччина, Іспанія, Італія, Франція)

У більшості країнах голови нижніх палат чи однопалатних парламентів обираються *на весь строк* повноважень парламенту (палати).

У певних випадках законодавчо передбачено обрання глави палати та його замісника *тільки на 1 рік* (Швейцарія).

Також можливе призначення головою парламенту, по черзі, одного з представників земель, які заміщують один одного *кожні півроку* у алфавітному порядку назв земель (Австрія)

Після скликання у більшості парламентів створюються **партійні фракції (групи)**.

Здебільшого законодавчо встановлюється кількість депутатів, які вправі утворити фракцію (Франція – 30 депутатів в Національних зборах і 14 - у Сенаті).

З числа фракції обирається голова. Фракції безпосередньо приймають участь у формуванні керівних органів парламенту, членів постійних та тимчасових комісій

Фактично всі парламенти створюють у своєму складі **постійні та тимчасові комісії**. Їх створює кожна палата двопалатного парламенту.

Склад комісій – пропорційний кількості політичних фракцій. Постійні комісії створюють на строк парламентських повноважень або на кожній сесії.

Тимчасові комісії створюються для розгляду та вирішення певного питання і носять тимчасовий характер

Апарат парламенту

допоміжні служби парламенту, його палат і комісій (секретаріат, друкарня, господарська частина)

особисті помічники парламентаріїв, їх референти, секретарі

8.3. Правовий статус депутатів

Парламентарій

- це особа, яка за певної обставини є членом парламенту - депутат парламенту, який наділений спеціальною право- та дієздатністю

У більшості країн члени парламенту є **професійними парламентаріями** і отримують за свою діяльність відповідну винагороду із казни

У більшості країн депутати мають **вільний мандат (факультативний)** – вони розглядаються як представники усього народу, а не від своєї виборчої ділянки, він не зобов'язаний враховувати думку своїх виборців, не передбачається відкликання депутата за ініціативою виборців (Італія, Македонія, Франція)

У країнах тоталітарного соціалізму депутат має навпаки **імперативний мандат** – передбачає можливість дострокового відкликання депутата виборцями, якщо він не виконує їх накази (Китай, Куба)

В більшості країн депутати володіють також депутатським **індемнітетом** – не несуть відповідальності за свої виступи і за дії, які депутат підтримував своїм голосуванням, навіть якщо такі дії є протиправними (Іспанія, Німеччина, Білорусія)

Фактично у всіх країнах депутати наділені **імунітетом** – недоторканість парламентаря.

Здебільшого для порушення кримінальної справи, притягнення до кримінальної та адміністративної відповідальності необхідна згода парламенту (палати)

У більшості країн до депутатів висувається вимога щодо неможливості **сумісництва** посад, тобто він не може одночасно бути депутатом і працювати в парламенті, та займати будь-яку іншу посаду в органах державної влади, займатись підприємницькою діяльністю чи виконувати іншу оплачувану роботу(крім наукової та викладацької)

Права депутатів

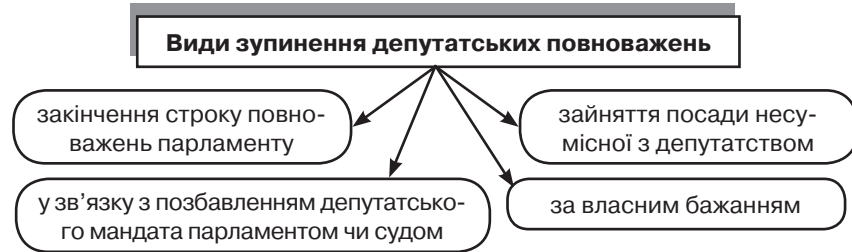
- брати участь у засіданнях парламенту, комітетів, палат
- вносити законопроекти та пропозиції щодо внесення змін та доповнень до них
- подавати запити до органів державної влади, вимагати від них пояснень та уточнень з певних питань
- брати участь у роботі постійних та тимчасових комісій
- має право дорадчого голосу та ін.
- право на отримання необхідної інформації

Обов'язки депутатів

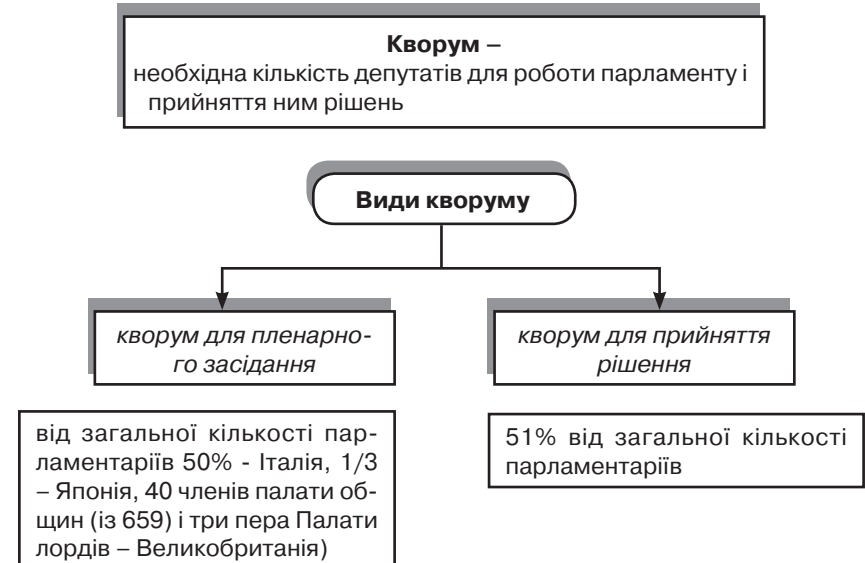
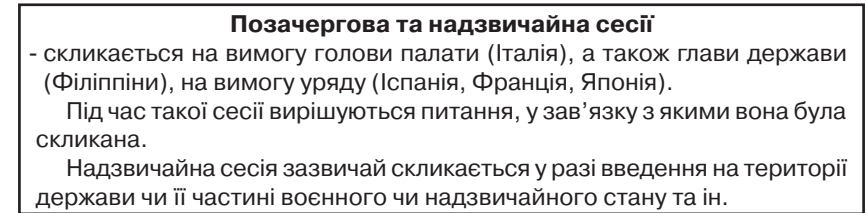
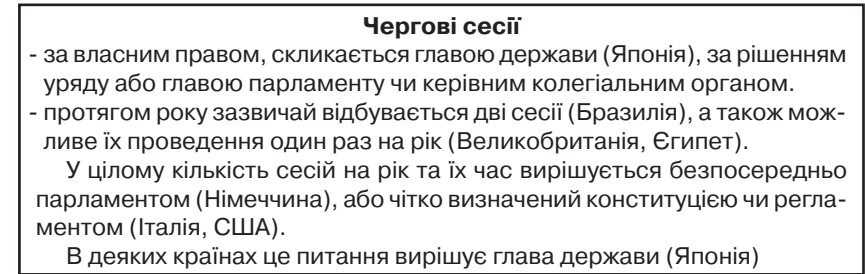
- представляти суверенну волю народу
- дотримуватись Конституції та законів держави
- бути присутнім на пленарних засіданнях парламенту та його палат
- не розголошувати відомостей, які є державною та службовою таємницею
- дотримуватись порядку, парламентської ввічливості та дисципліни

Види відповідальності депутатів

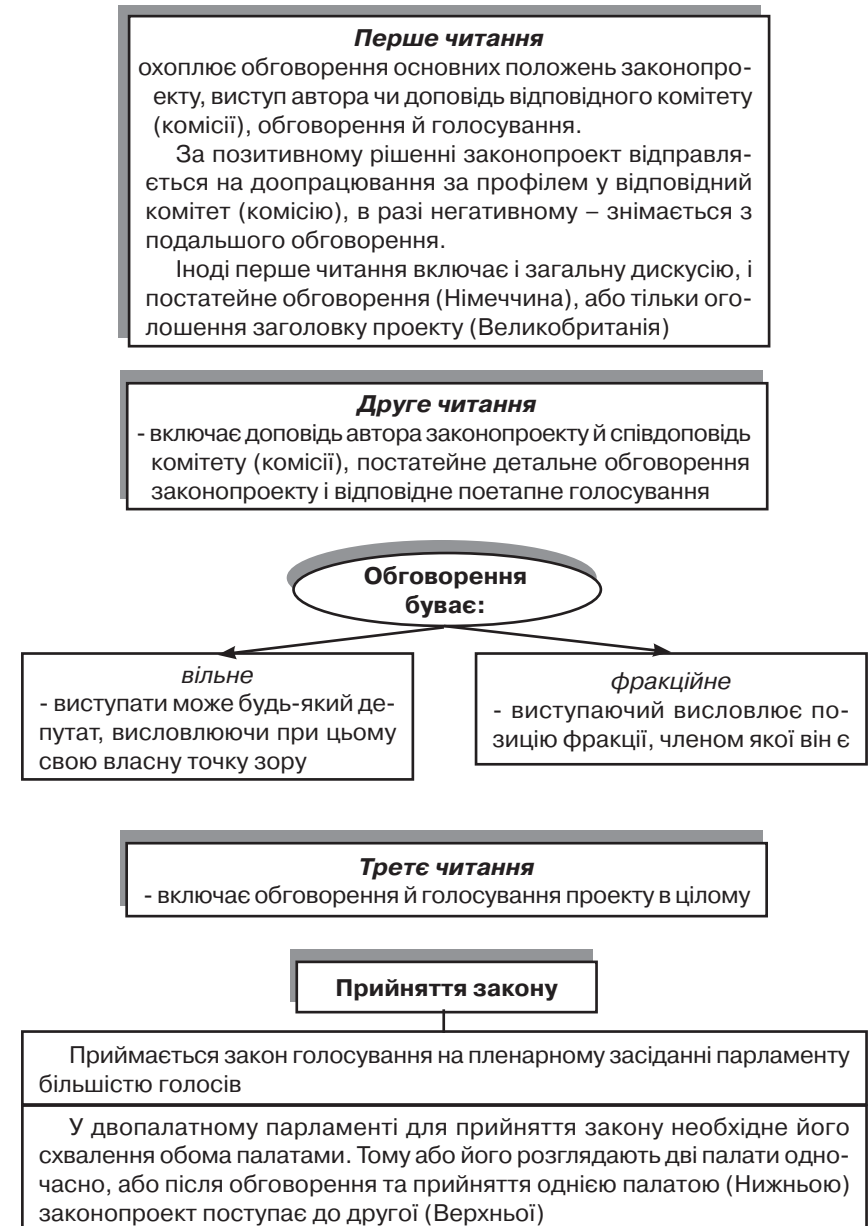
- **юридична відповідальність** (кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна та матеріальна)
- **політична відповідальність** (висловлення недовіри, дострокове припинення повноважень)

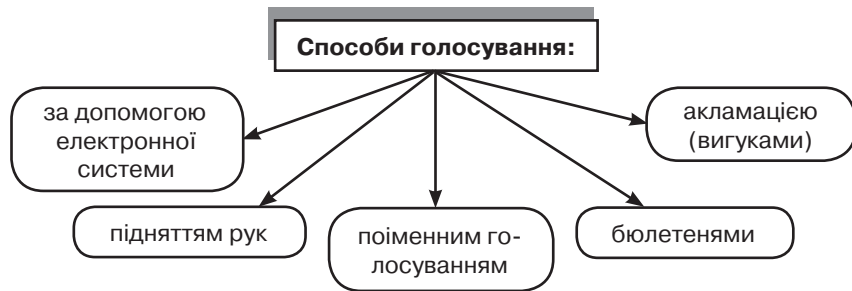

8.4. Порядок роботи парламенту

8.5. Законодавчий процес

Коли одна із палат (зазвичай Верхня) не погоджується з текстом закону прийнятим іншою палатою виникає необхідність вирішення питання *розбіжностей*. Зазвичай вони вирішуються таким чином:

- палати передають проект закону одна одній доти, доки він не буде прийнятий (Італія);
- скликання сумісного засідання обох палат й їх спільне обговорення та голосування (Індія);
- створення погоджувальної ради із представників обох палат (Німеччина).

В деяких країнах вето верхньої палати може бути подолано шляхом повторного прийняття закону більшістю голосів Нижньою палатою. В окремих країнах закон вважається прийнятим тільки у разі його затвердження більшістю голосів Верхньою палатою (Алжир)

Промульгація
- публічне оприлюднення закону

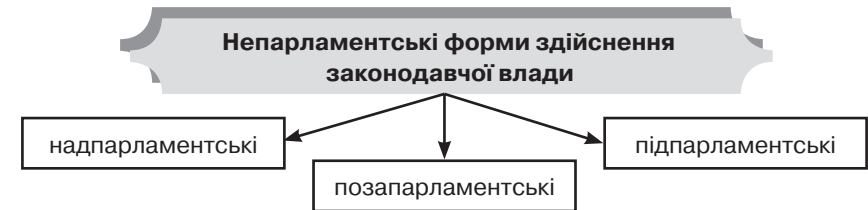
Стадія промульгації складається з декількох *етапів*:

- засвідчення закону й факту його прийняття;
- підписання закону;
- санкціонування закону;
- розпорядження про його публікацію;
- публікація

Закон може вступати в силу по різному:

- з моменту опублікування;
- з терміну зазначеного в самому законі

8.6. Непарламентські форми здійснення законодавчої влади

Надпарламентські форми здійснення законодавчої влади

Така форма пов'язана із створенням особливих органів, що включають разом із парламентом вищих посадових осіб, осіб, призначених президентом, представників державної влади на місцях

Такі органи існують у деяких країнах Азії.

Так, в Індонезії - Народний консультативний конгрес, який скликається раз у п'ять років. Він приймає загальну концепцію розвитку країни на наступні 5 років, може приймати закони, що мають особливо важливе значення, обирає президента та віце-президента.

У Туркменії – Народна рада (Халк маслахати), він приймає найбільш важливі рішення

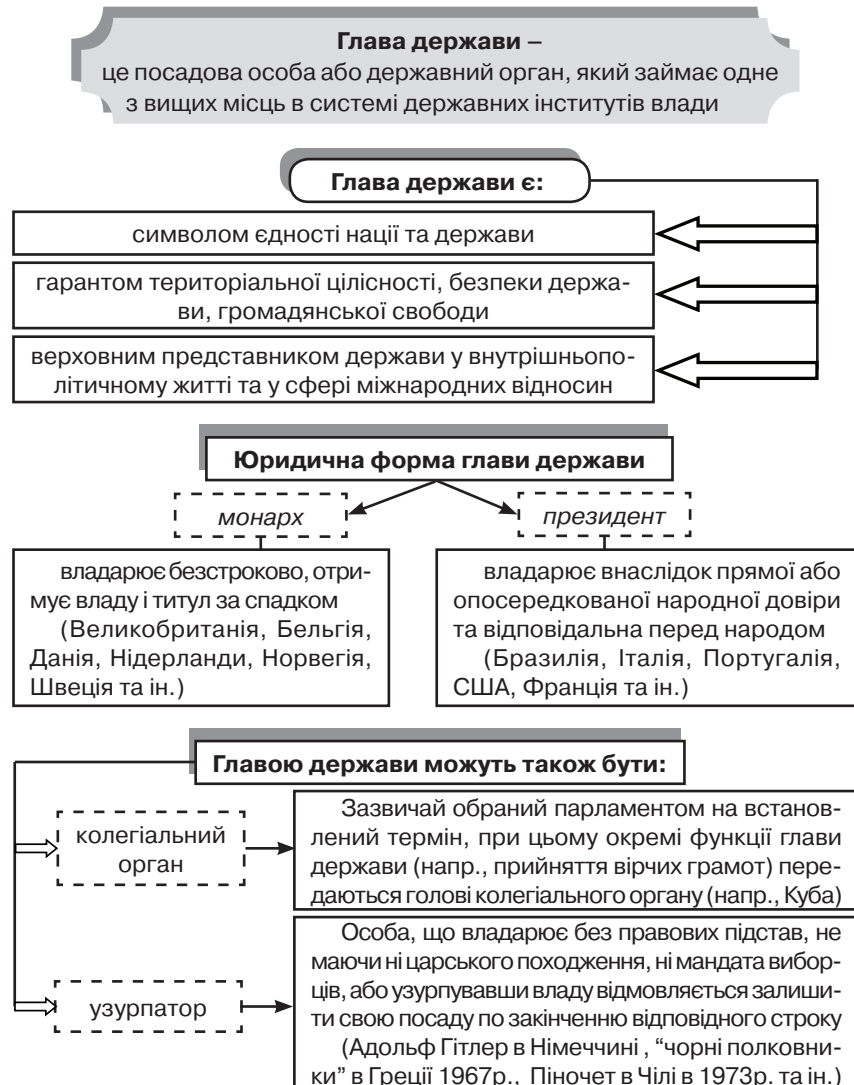
Позапарламентські форми здійснення законодавчої влади

Законодавча влада може здійснюватись і позапарламентську, зокрема, прийняття законів монархом (напр., в Омані, Катарі, Саудівській Аравії) або колегіальним органом (Радою емірів у ОАЕ, Постійним комітетом Всекитайського зібрання народних представників в Китаї та ін.)

Підпарламентські форми здійснення законодавчої влади

Така форма передбачає видання за деяких обставинах певних законів спеціальними "вирішальними" комісіями чи секціями парламенту, що створюються пропорційно кількості фракцій парламенту. Це так звані "міні-парламенти" (напр., Греція, Італія, Іспанія та ін.)

РОЗДІЛ 9. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

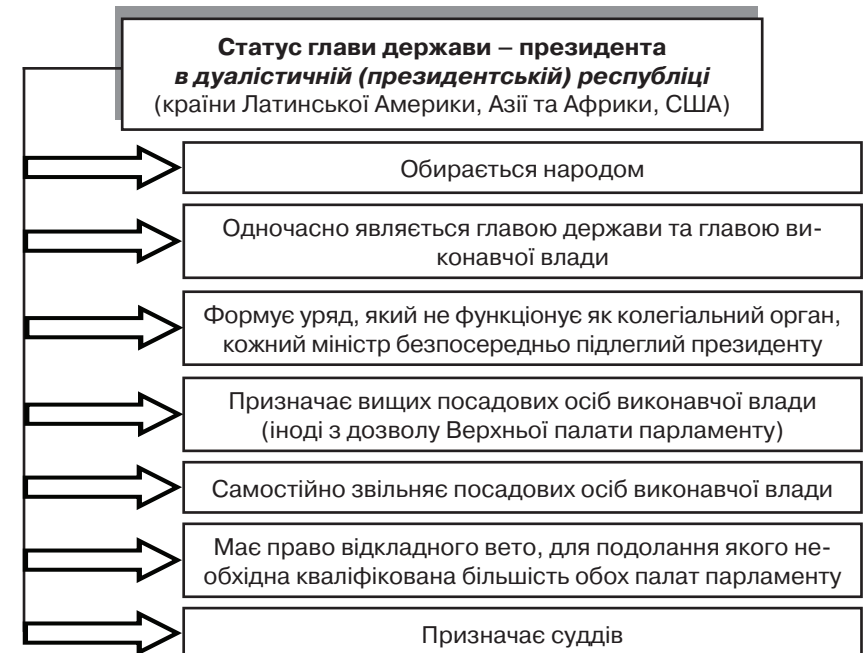
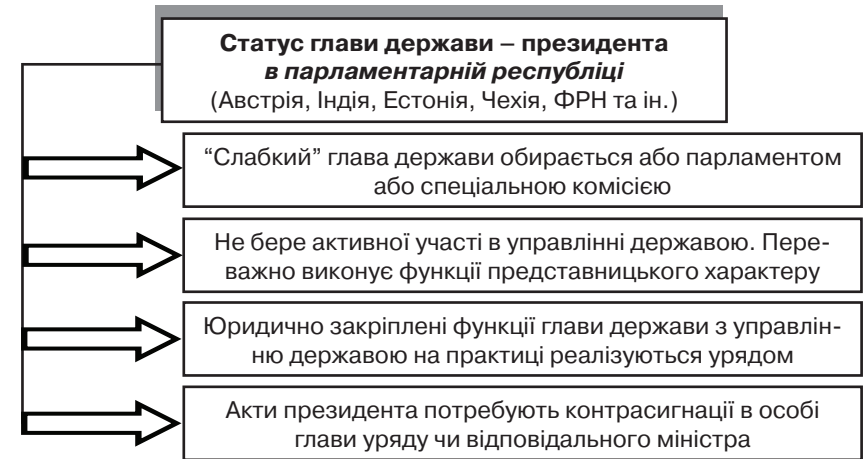
9.1. Статус глави держави – монарха

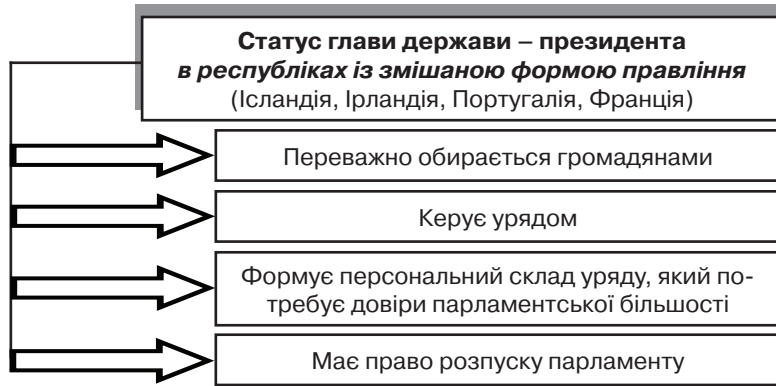

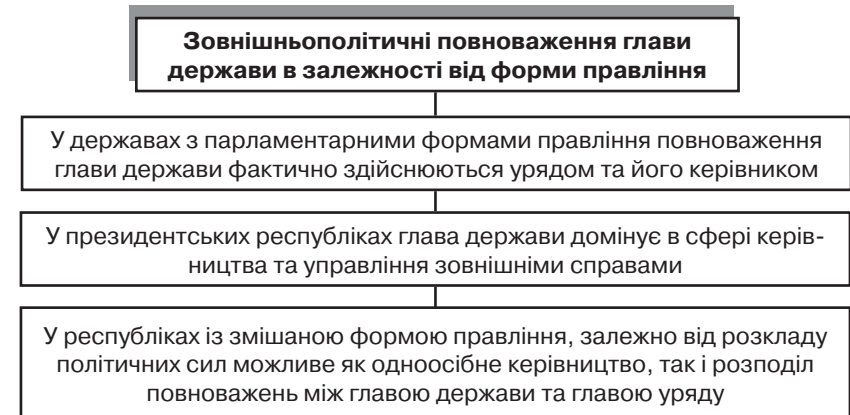
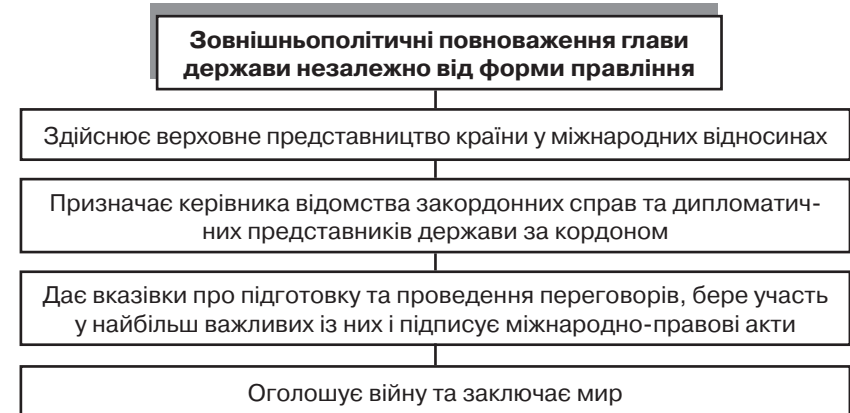
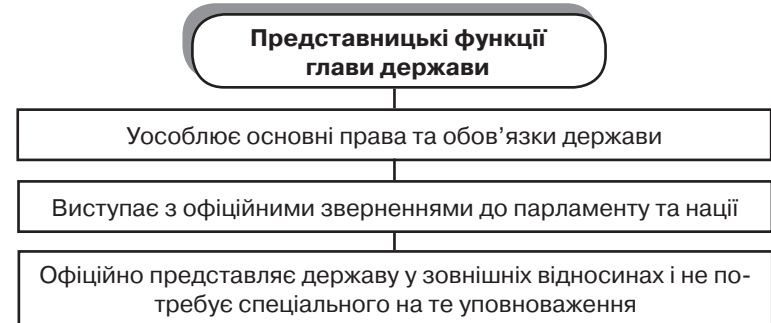
9.2. Статус глави держави – президента

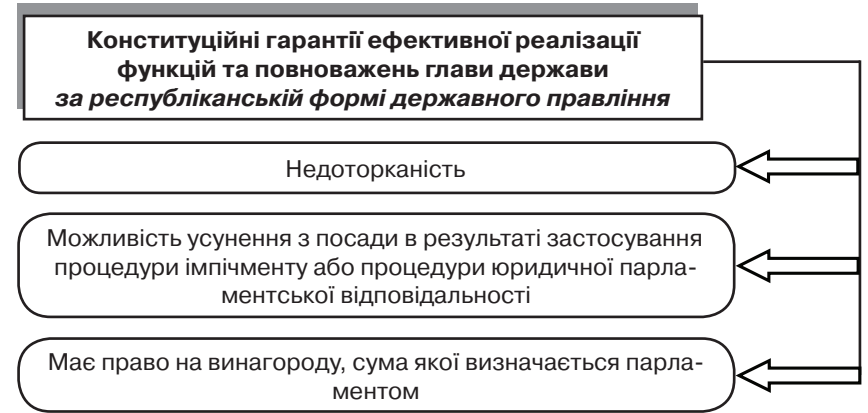
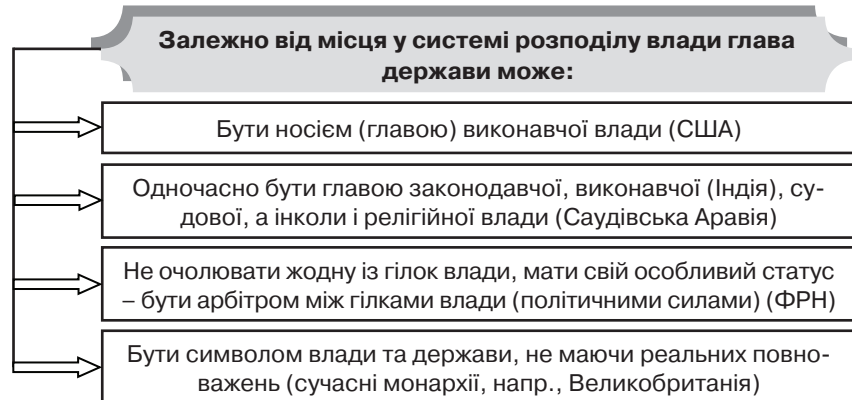
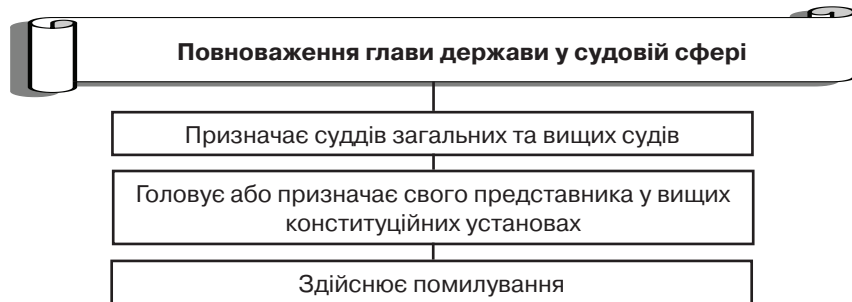
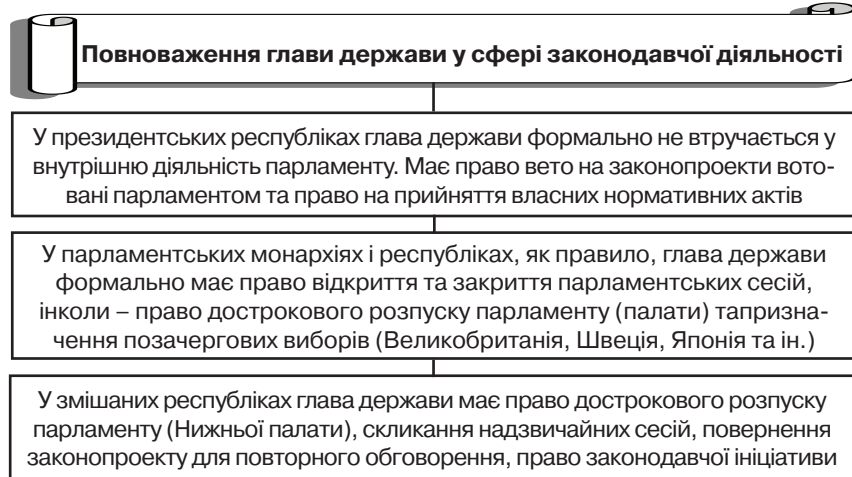

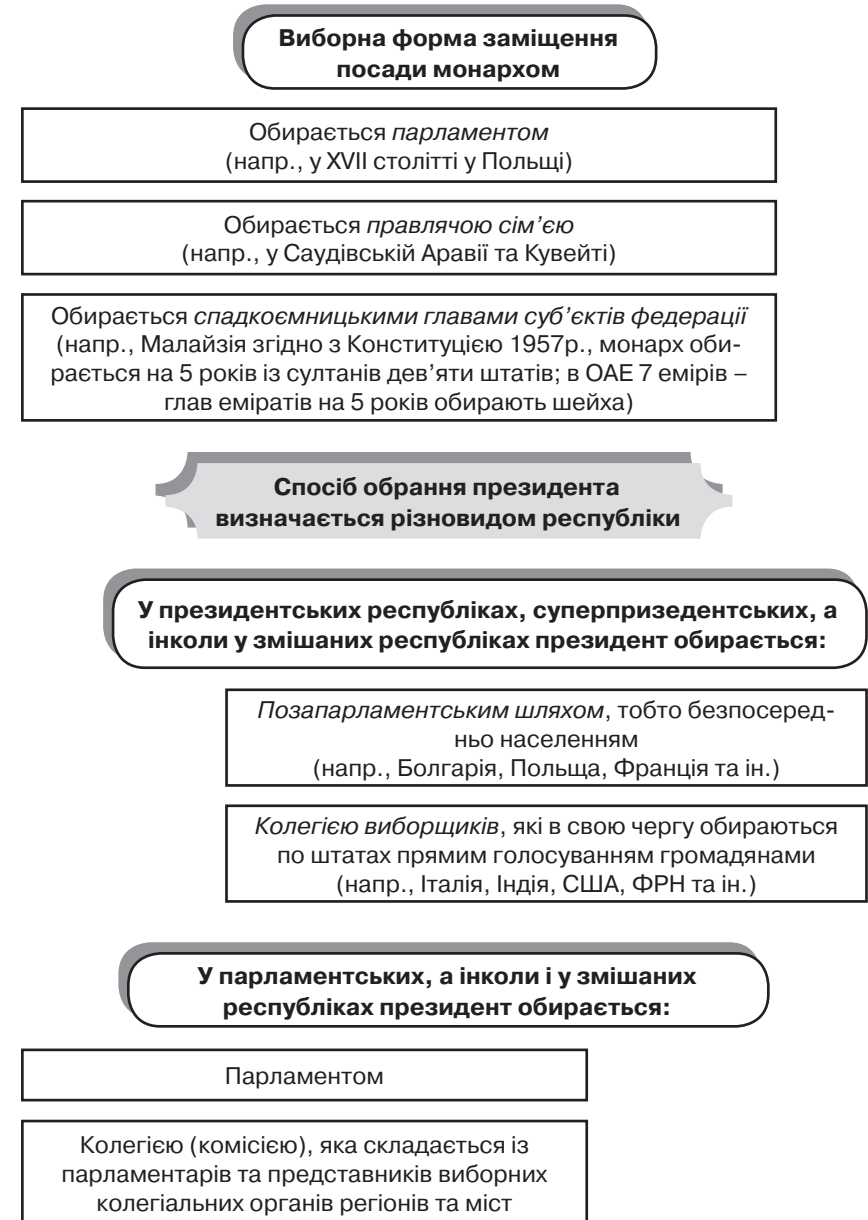
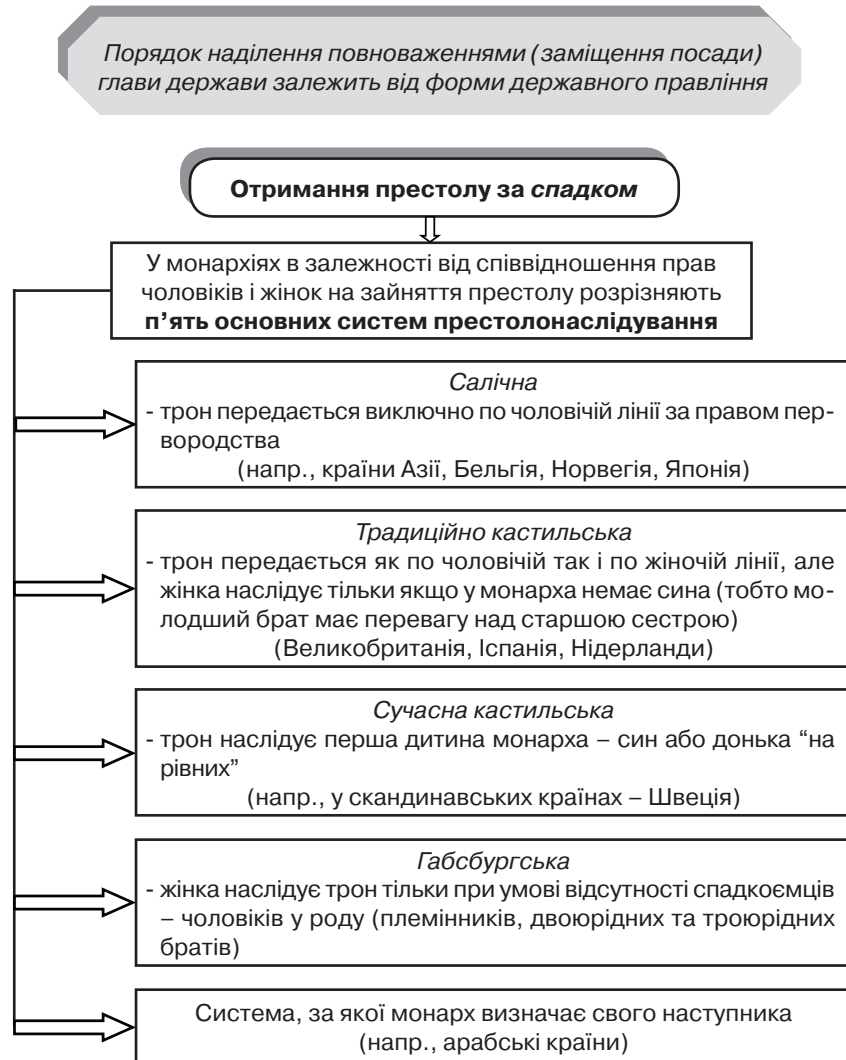

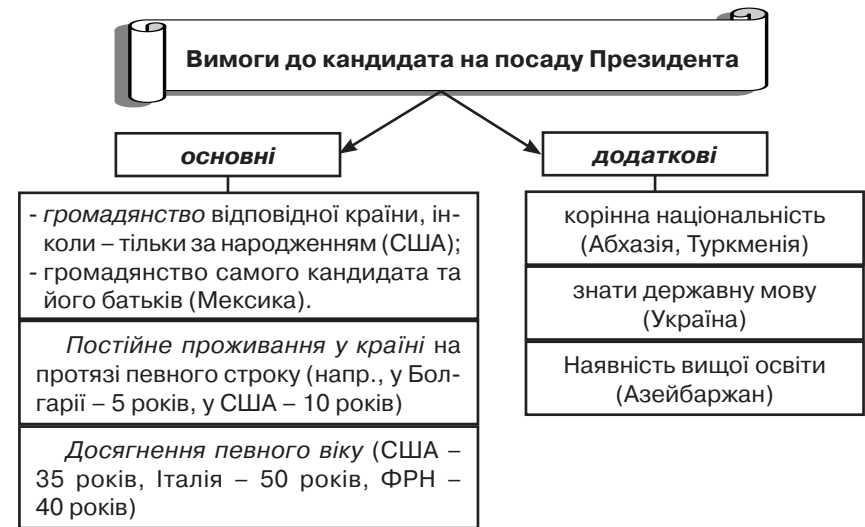
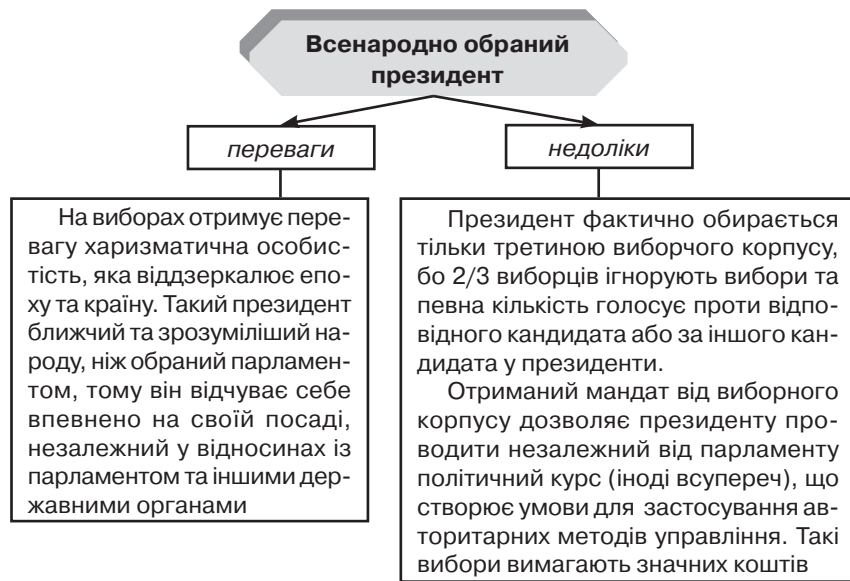
9.3. Основні повноваження глави держави

9.4. Порядок заміщення посади глави держави

РОЗДІЛ 10. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

10.1. Поняття та загальна характеристика органів виконавчої влади в зарубіжних країнах

Виконавчу владу в зарубіжних країнах здійснює система державних органів, на яку покладається виконання Конституції, законів та інших нормативно-правових актів

Виконавча діяльність

представляє собою засновану на законах оперативну, повсякденну реалізацію державними організаціями завдань та функцій держави у сфері розвитку економіки, культури, соціального забезпечення та охорони здоров'я, транспорту та зв'язку, охорони громадського порядку тощо

Виконавча влада може належати:

тільки главі держави (США)

тільки уряду (Ізраїль)

главі держави і уряду (буферальна система) (Греція, Франція та ін.)

Діяльність органів виконавчої влади не обмежується тільки виконанням законів, вони здійснюють і *розпорядчу* діяльність. Органи виконавчої влади нерідко виходять за межі виконавчо-розпорядчої діяльності, вони володіють самостійними нормотворчими повноваженнями й видають велику кількість нормативних актів, які регулюють важливі сфери життя суспільства і держави

В більшості *монархічних держав* монарх є позбавленим конституцією повноважень в сфері виконавчої влади

В деяких *президентських і полупрезидентських республіках* створюються спеціальні посади прем'єр-міністрів, ради міністрів та інші (Єгипет, Румунія та ін.).

Посада прем'єр-міністра відокремлюється від посади глави держави (президента), до нього переходять певні функції виконавчої влади глави держави, але фактично останній залишається головним керівником уряду

У *федеративних державах* виконавчу владу в суб'єктах федерації виконують голови суб'єктів федерації.

Місцеві уряди формуються законодавчими зборами суб'єктів федерації. Обираються або призначаються губернатори областей, в адміністративно-територіальних одиницях – керівники областей, районів, префекти, комісари та інші представники глави держави та уряду

Система органів виконавчої влади складає єдину вертикаль:

Вищі органи та посадові особи

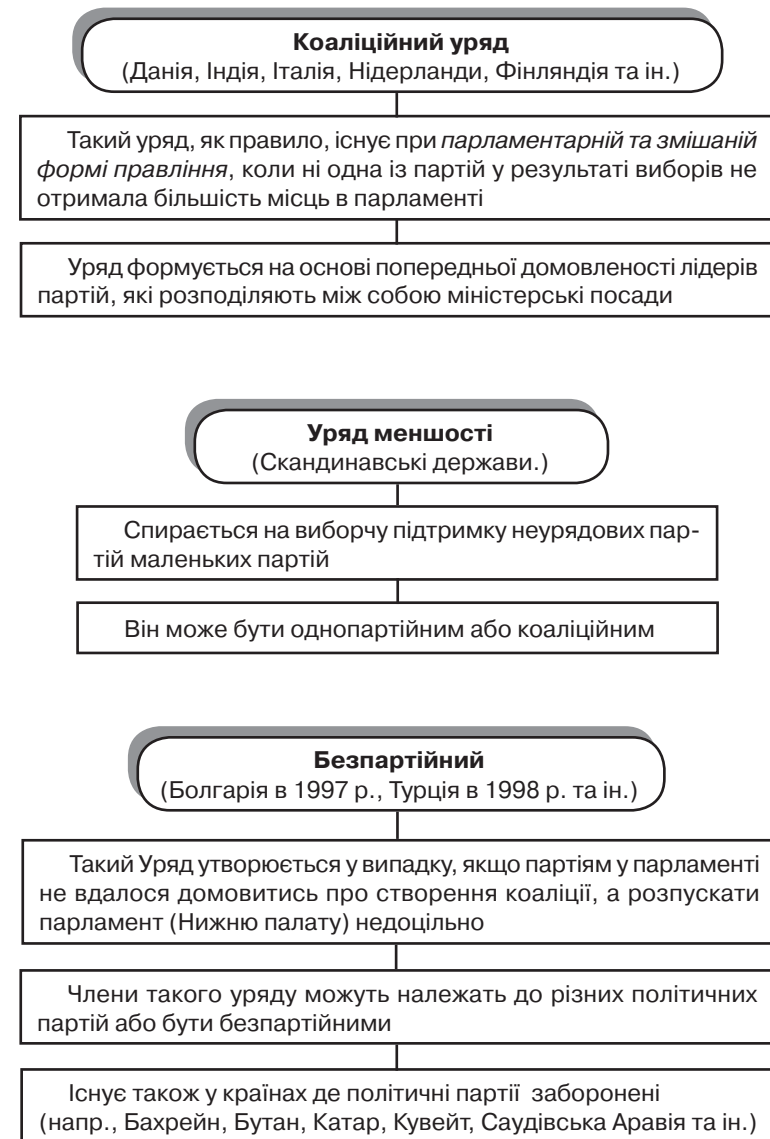
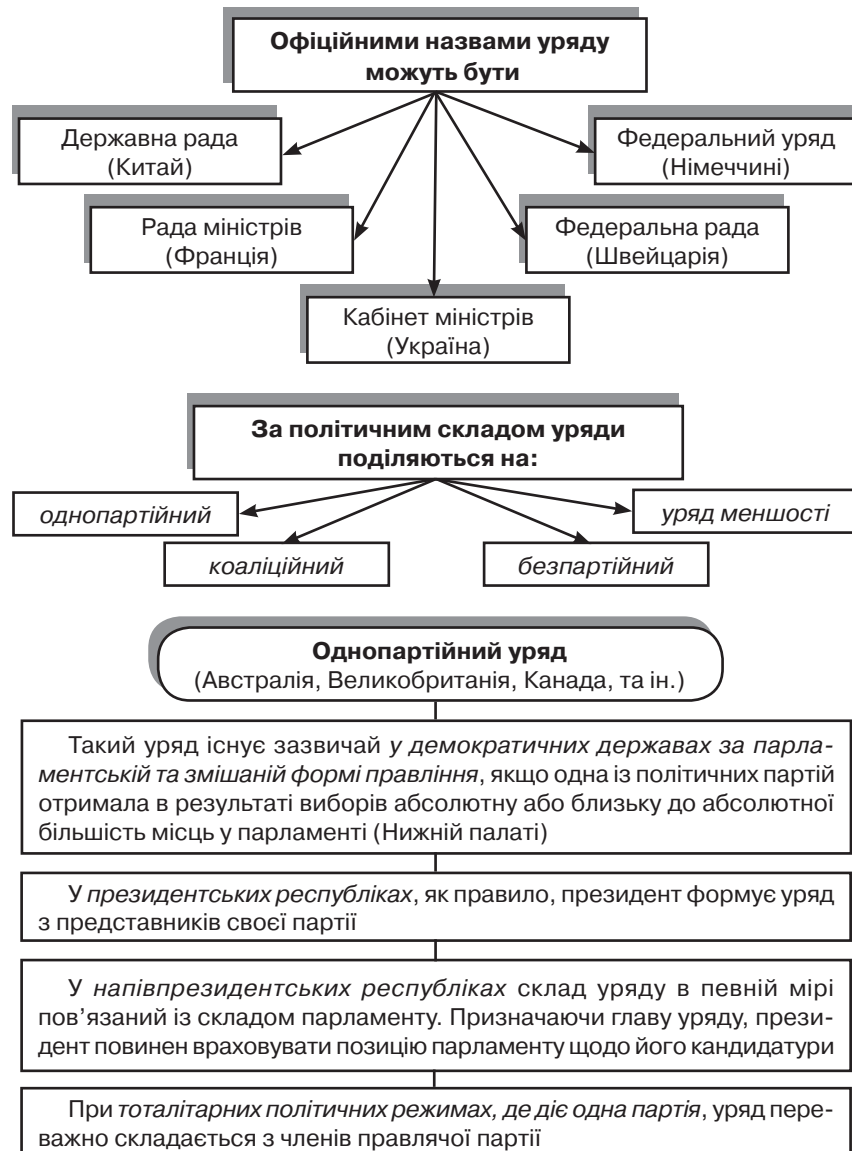
Нижчі органи та посадові особи, які зобов'язані виконувати накази та розпорядження вищестоящих органів та посадових осіб

Уряд –

це колегіальний орган державної влади загальної компетенції, який здійснює керівництво поточним управлінням країною згідно із законодавством

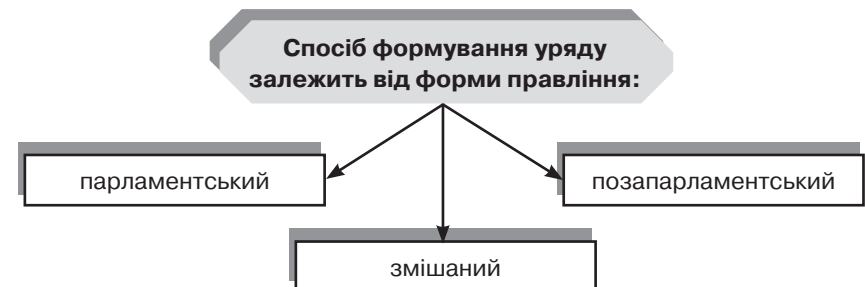
У *президентських республіках, абсолютних і дуалістичних монархиях* уряд, як колегіальний орган існує умовно. Усі рішення у сфері керівництва державним управлінням приймаються головою держави одноособово, тобто без голосування міністрів, які виконують при ньому дорадчі функції

10.2. Уряд: поняття, види та структура

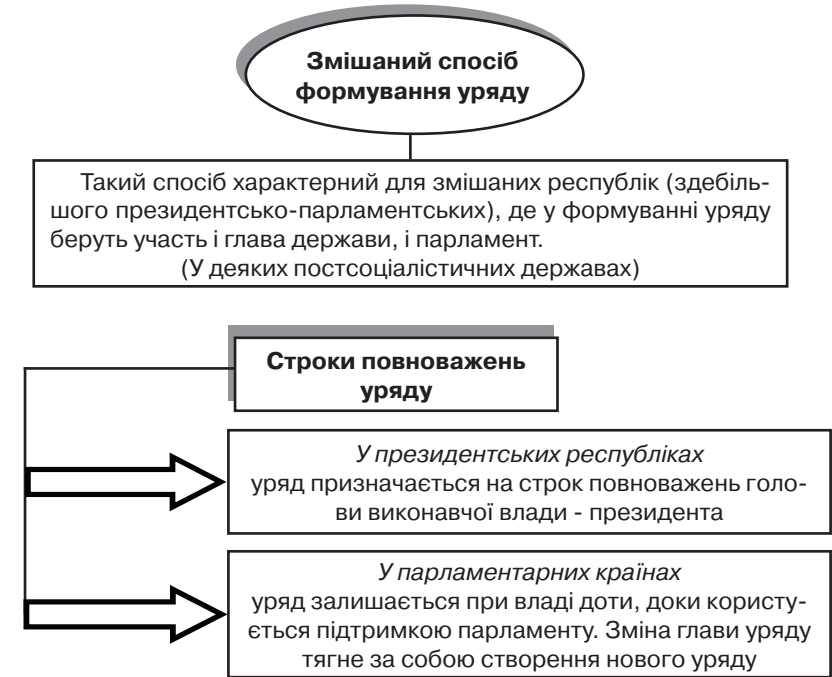
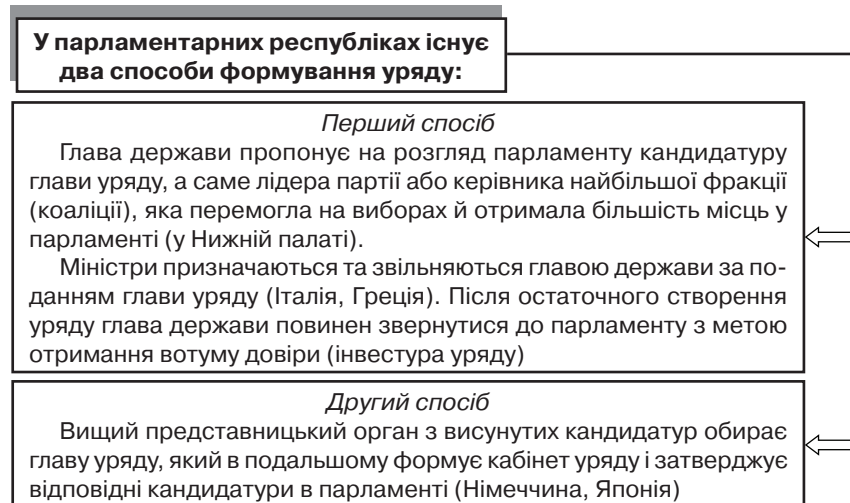
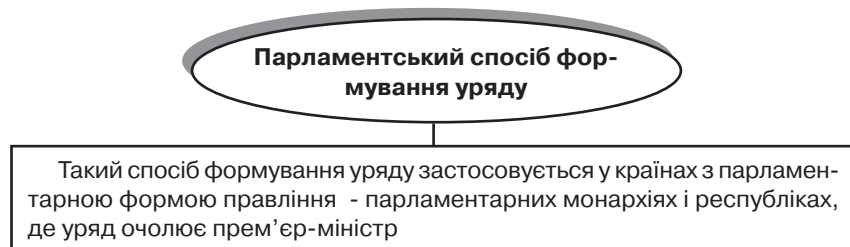
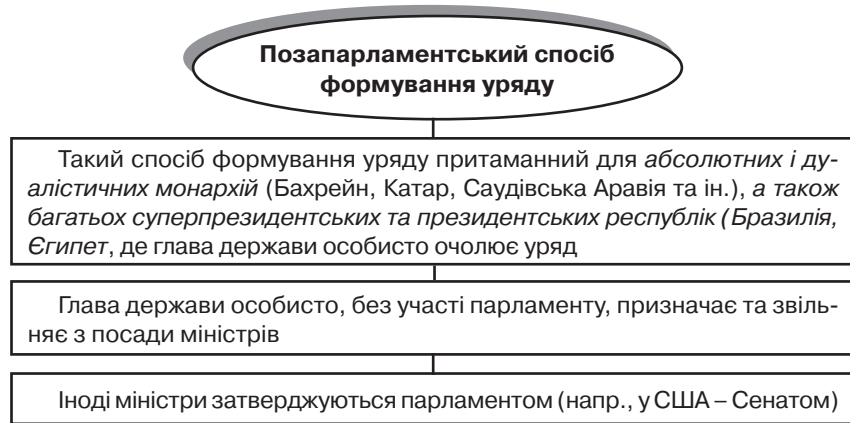

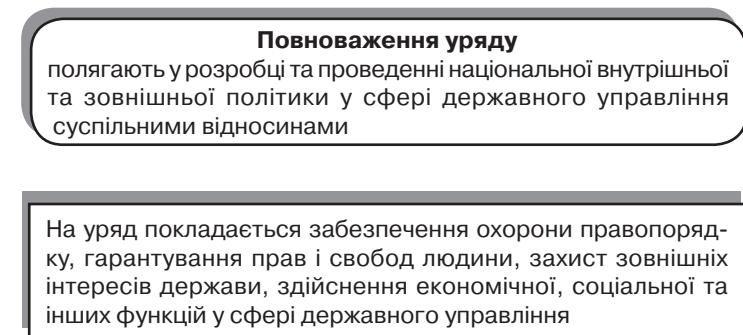
10.3. Порядок формування уряду

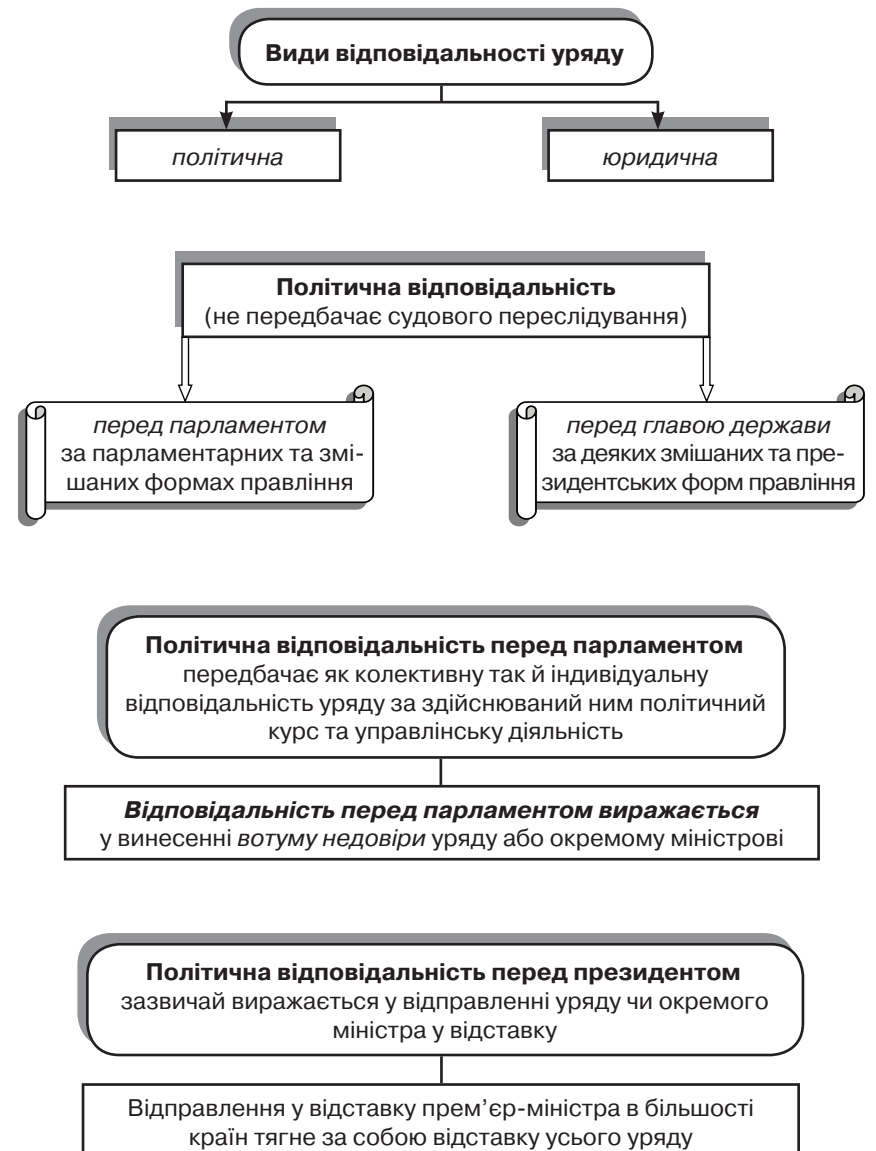
10.4. Повноваження уряду

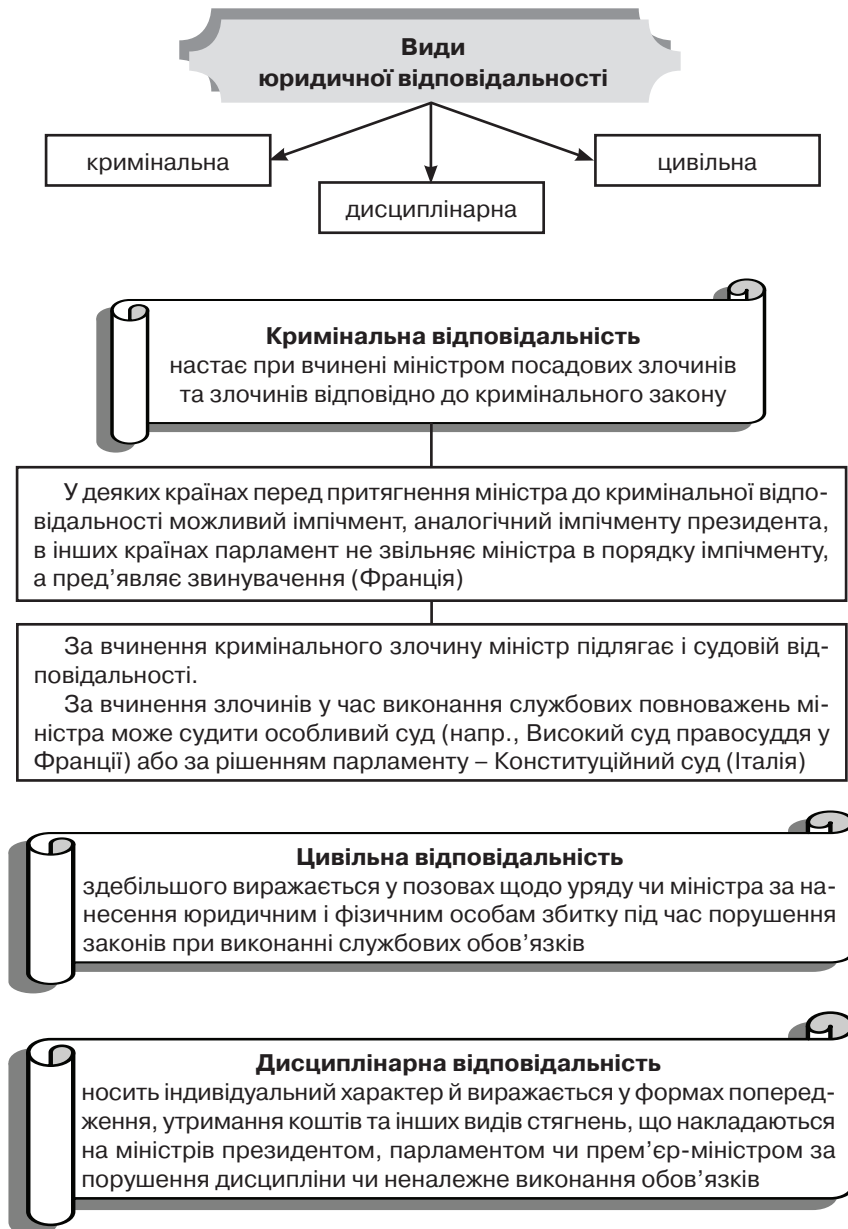

10.5. Відповідальність уряду

РОЗДІЛ 11. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

11.1. Поняття та особливості судової влади в зарубіжних країнах

Судова влада –

правова діяльність органів державної влади, наділених виключними повноваженнями щодо здійснення правосуддя

Судова діяльність –

реалізація завдань та функцій держави шляхом здійснення правосуддя усіма ланками національної судової системи певної країни

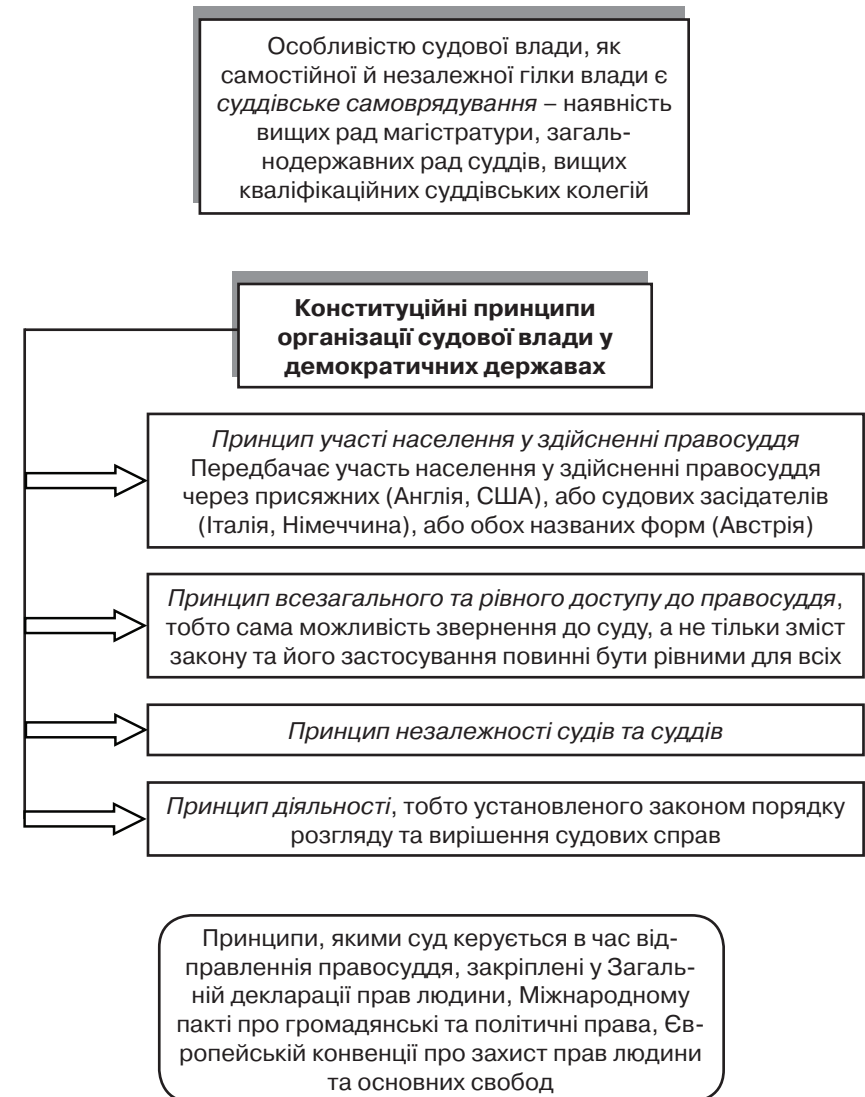
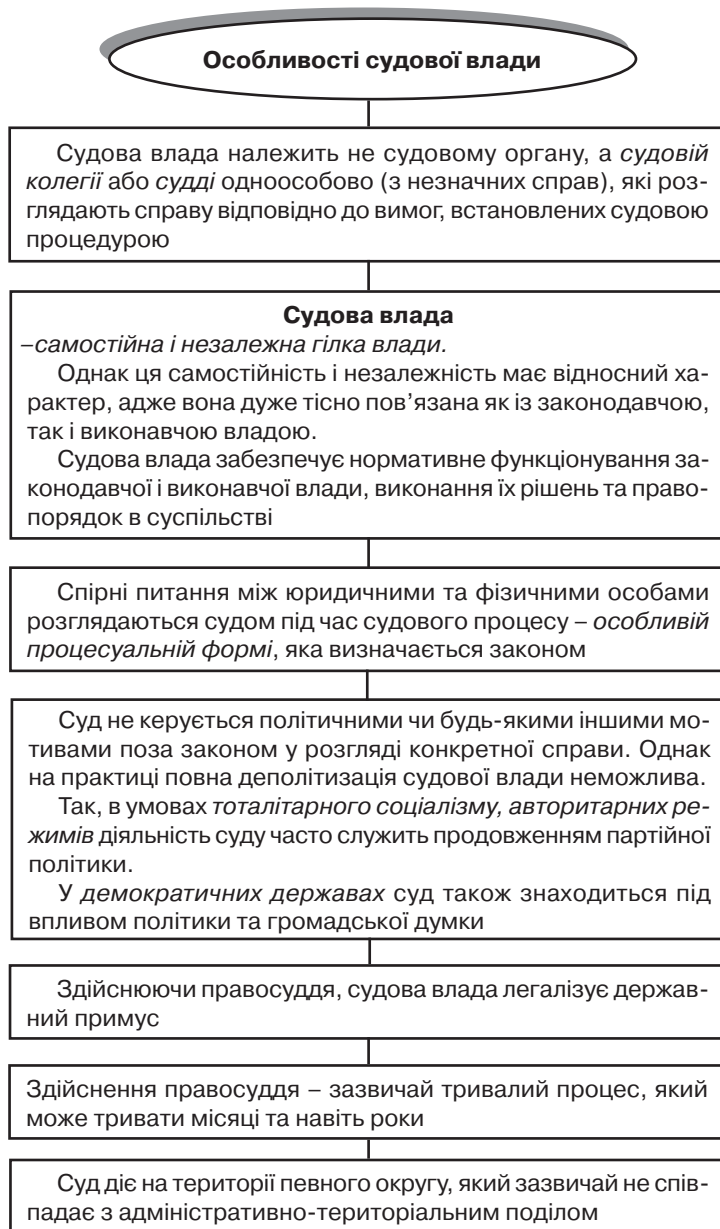
Юстиція –

система судів, які покликані здійснювати юрисдикційну діяльність (правосуддя), тобто ухвалювати правові рішення щодо спірних та конфліктних питань у різноманітних сферах суспільного життя

Кожний судовий орган є самостійним носієм судової влади

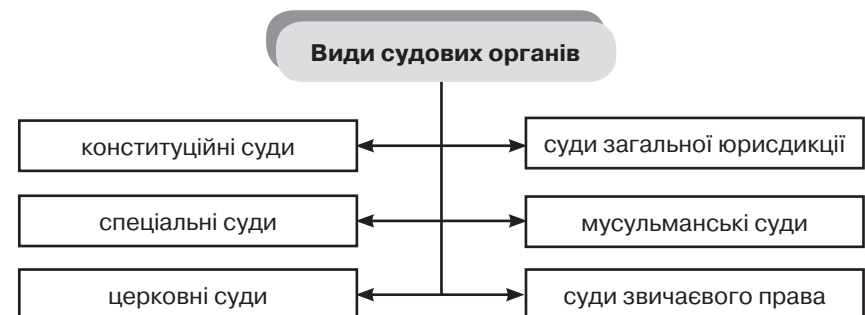
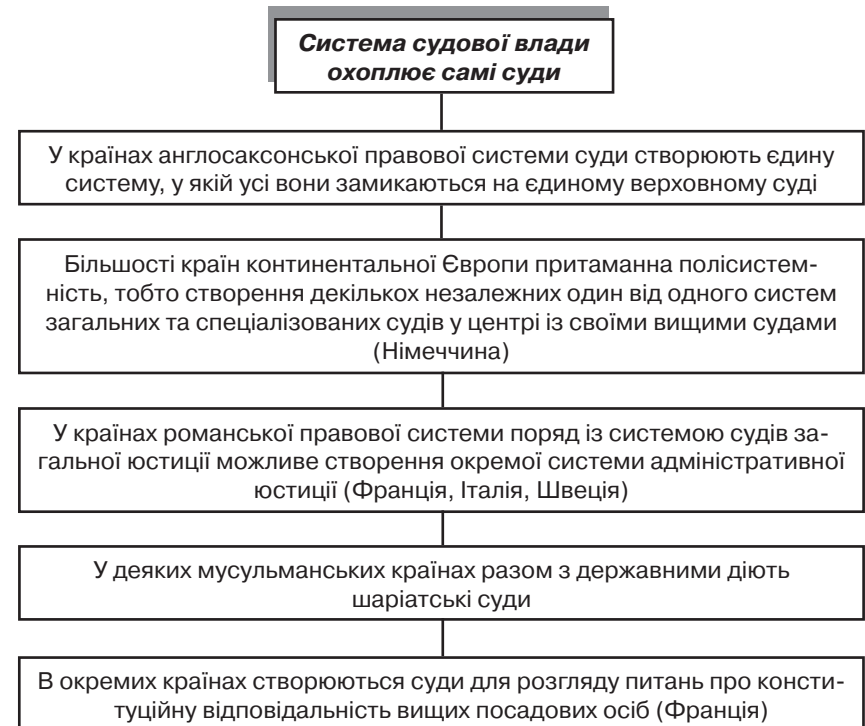
Соціальна роль судової влади

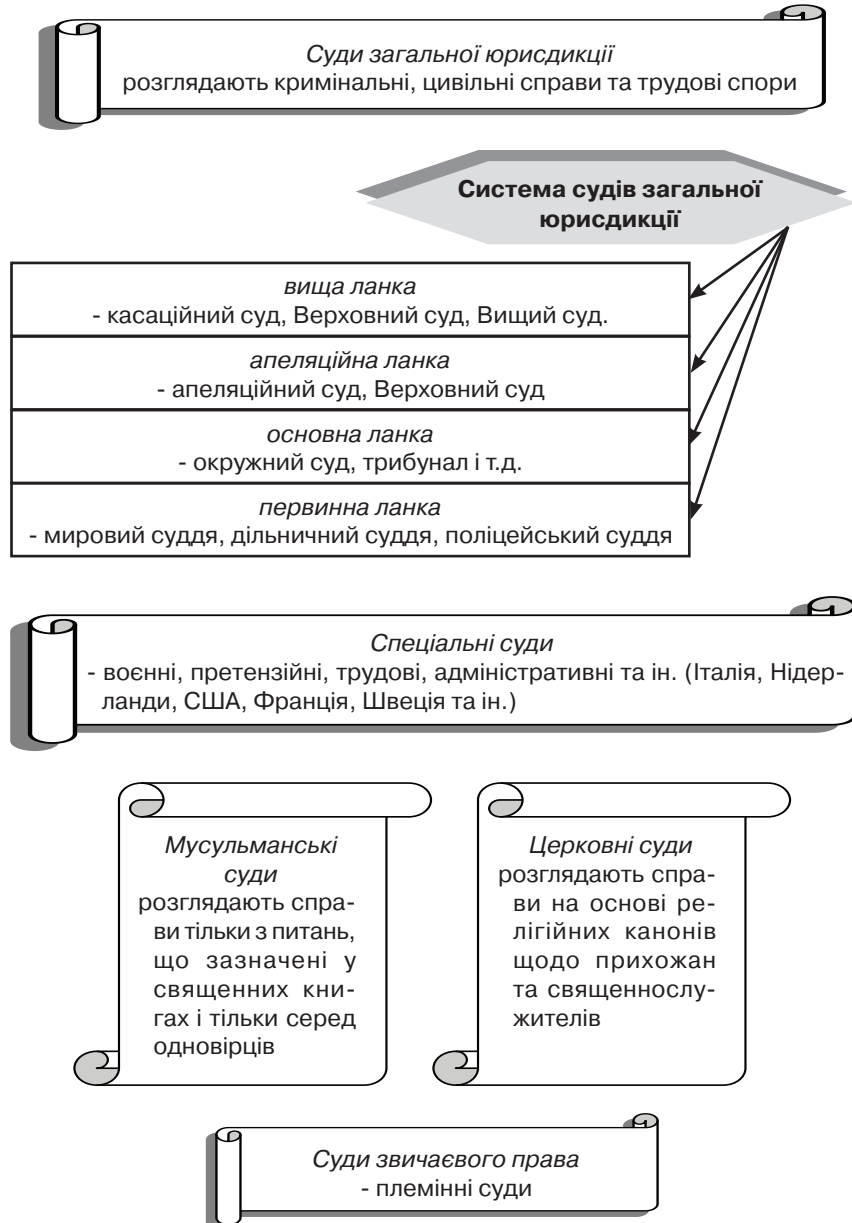
в демократичному суспільстві полягає у забезпеченні *верховенства права* при вирішенні спірних питань

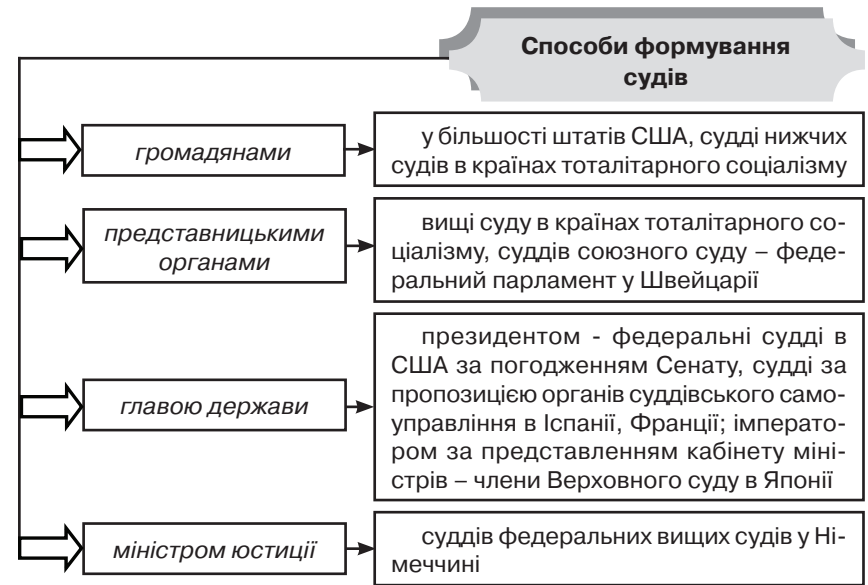

11.2. Судові органи: види, структура та порядок формування

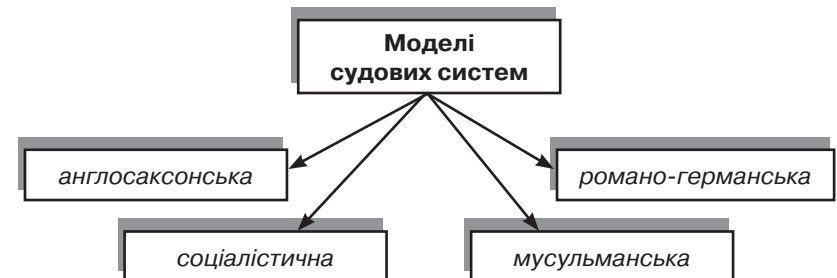

Крім судів існують й інші органи, які здійснюють обслуговування судової влади - *органи попереднього розслідування, органи прокуратури, адвокатури та судова поліція.*
В одних країнах ці органи в судову систему, а в інших існують окремо від судів

11.3. Моделі судових систем

Англосаксонська

- притаманно існування єдиної системи судів на чолі із верховним судом; широко використовується судовий прецедент; повноваження судді і присяжних розділені, суддя пасивний у судовому процесі, він веде засідання й не вирішує питання винуватості (Великобританія)

Ознаки англосаксонської моделі

- визнання правотворчої ролі суду й судового прецеденту як джерела права
- використання суду присяжних і мирових суддів
- виключно апеляційна форма оскарження судових рішень
- широка практика виборності суддів

Романо-германська

зазвичай не має єдиної системи судів, притаманна полісистемність; у різних системах судів, які спеціалізовані, існують свої вищі органи; судовий прецедент застосовується дуже рідко; поряд з апеляцією використовується касаційний та ревізійний порядок оскарження; суддя активний у судовому процесі, поряд з ним у визначенні покарання беруть участь непрофесійні судді (асизи, шефени)

Ознаки романо-германської системи

- формальне невизнання судового прецеденту як джерела права
- інститут присяжних і мирових суддів не дуже поширений, притаманне використання суду шерифів
- притаманне використання касаційної і ревізійної форм оскарження рішень суду поряд із апеляційною формою
- існування повного або часткового суддівського самоуправління

Соціалістична

- притаманна виборність суддів і народних засідателів; рівність суддів та народних засідателів; межі адміністративно-територіальних одиниць і судових округів співпадають (країни тоталітарного соціалізму)

Мусульманська

- суду підлягають тільки одновірці чи особи, які погодились на такий суд; народні засідателі та присяжні не існують; судовий процес здійснюється по канолах шариату; процедура оскарження фактично не існує; можуть існувати вищі мусульманські суди (мусульманські країни)

11.4. Конституційно-правовий статус суддів

Конституційно-правові принципи, які складають основу правового статусу суддів

- Призначувальність**
- передбачає спеціальну професійну підготовку, юридично регламентовану процедуру професійного відбору.
У деяких державах, як виключення, судді обираються
- Незмінюваність**
- неможливість замінити, тимчасово усунути з посади, або звільнити суддів без їх згоди інакше, як за рішенням вищої влади
- Незалежність**
- судді підкоряються тільки закону
- Несумісництво**
- заборона займати суддям інші державні та громадські посади
- Недоторканість**
- суддя не може бути затриманим, арештованим, рішення про порушення кримінальної справи по відношенню до судді зазвичай приймають органи суддівського самоуправління
- Деполітизація**
- судді зазвичай не можуть бути членами політичних партій, рухів та брати участь у політичних акціях

Зазвичай у конституціях та законодавчих актах не зазначається, на який строк призначається суддя, однак це не означає як безстроковість.

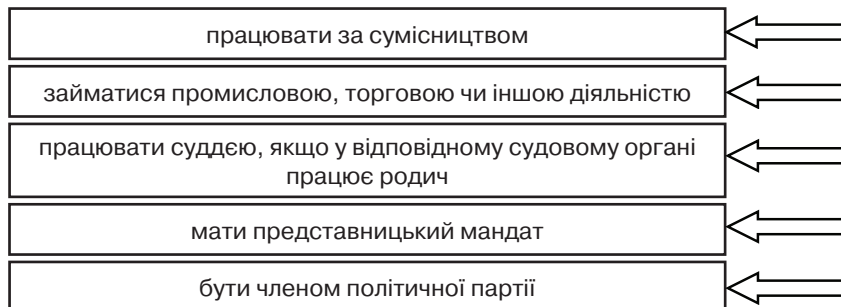
У деяких країнах зустрічається призначення на певний строк (на 10 років – Японія), або спочатку судді призначаються на певний строк, а потім безстроково (Молдова)

Суддями зазвичай призначаються особи, які відповідають законодавчо встановленим вимогам:

У деяких країнах для заняття посади судді необхідно пройти спеціальну підготовку, стажування як судового аудитора, здати кваліфікаційні іспити та заліки

Особа, яка займає посаду судді зазвичай не може:

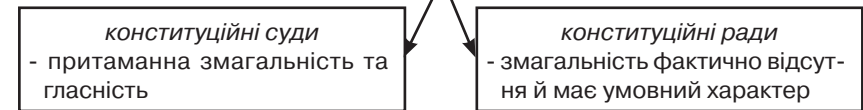

11.5. Конституційна юстиція

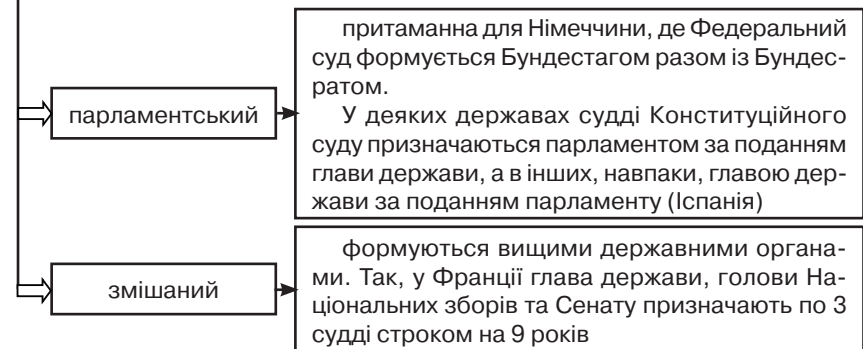
Зазвичай, основні принципи організації діяльності Конституційних судів регулюються конституціями і деталізуються конституційними та органічними законами

Конституційна юстиція – діяльність державних органів з нагляду за дотриманням у країні конституції та інших нормативно-правових актів (конституційний контроль)

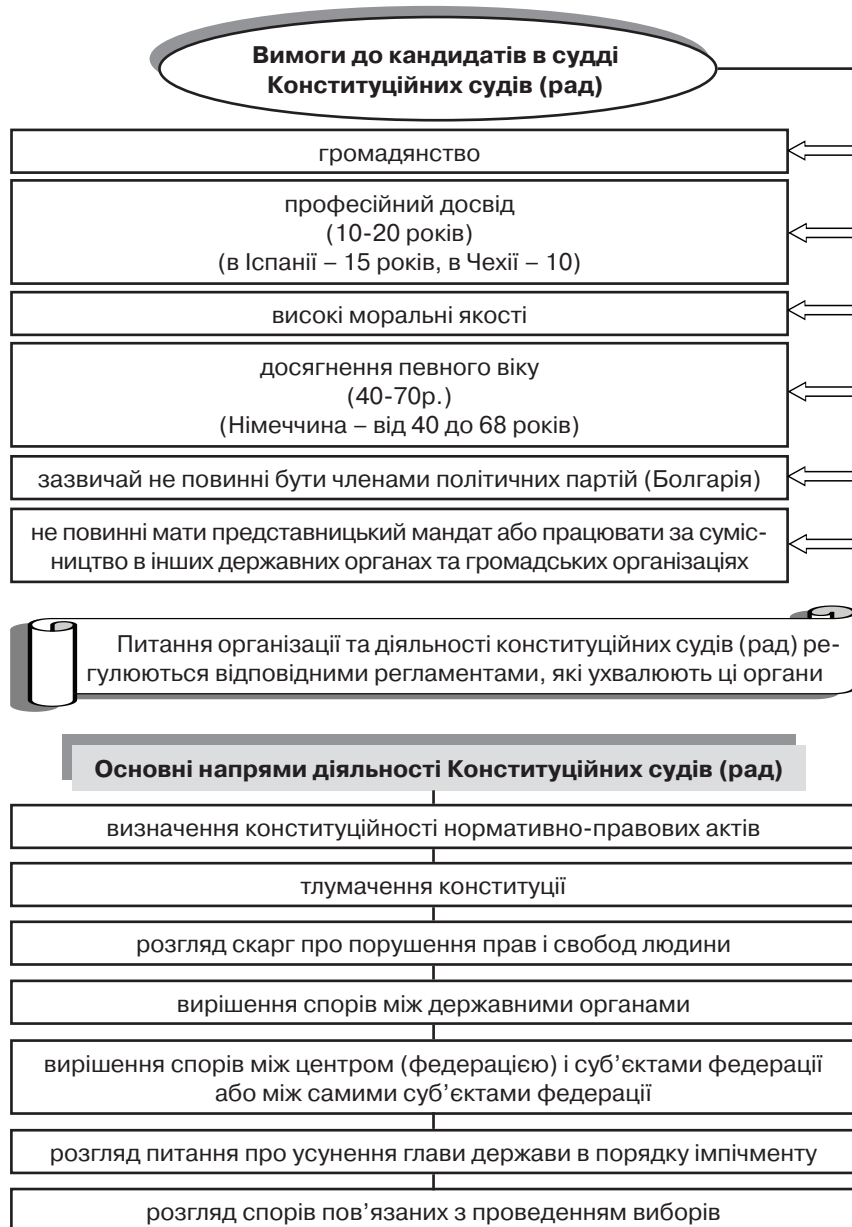
Види спеціалізованих органів конституційної юстиції

Способи формування органів конституційної юстиції

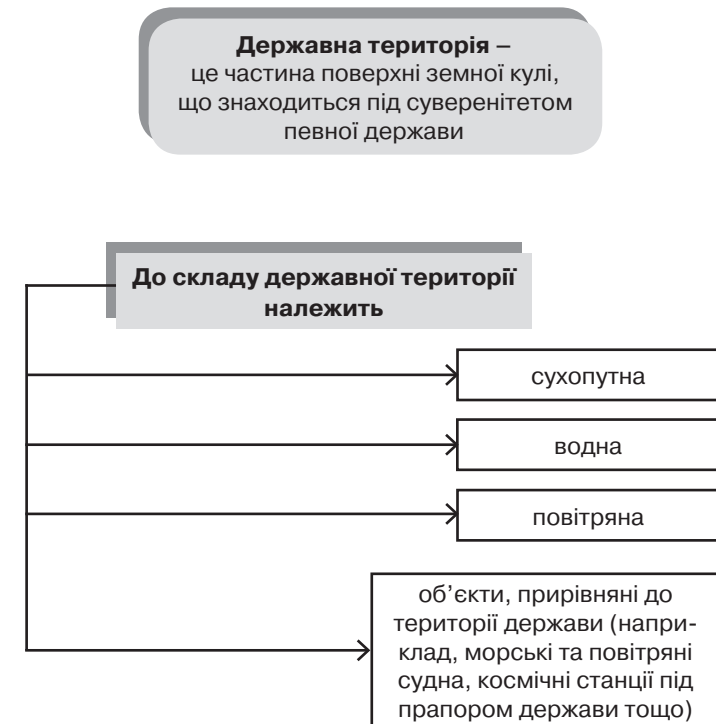

Склад конституційних судів (рад) зазвичай невеликий: у Франції, Македонії, Монголії – 9 членів; Бразилії – 11, Іспанії – 12, Португалії, Греції – 13, Німеччині – 16 членів

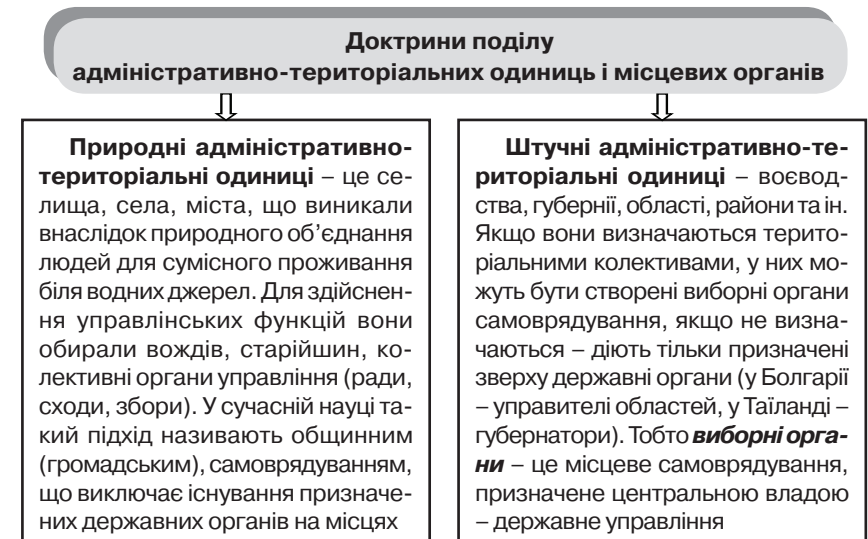
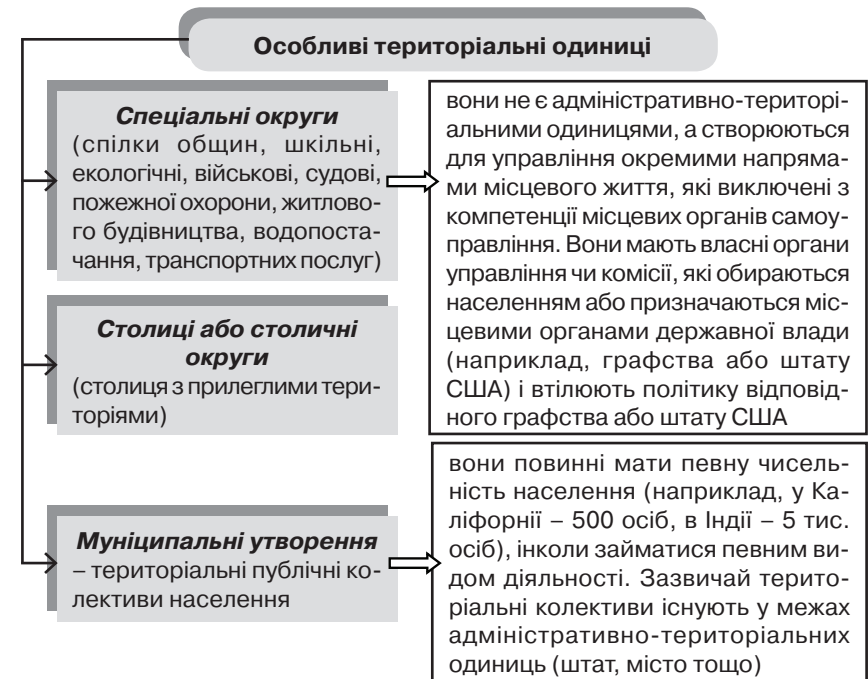
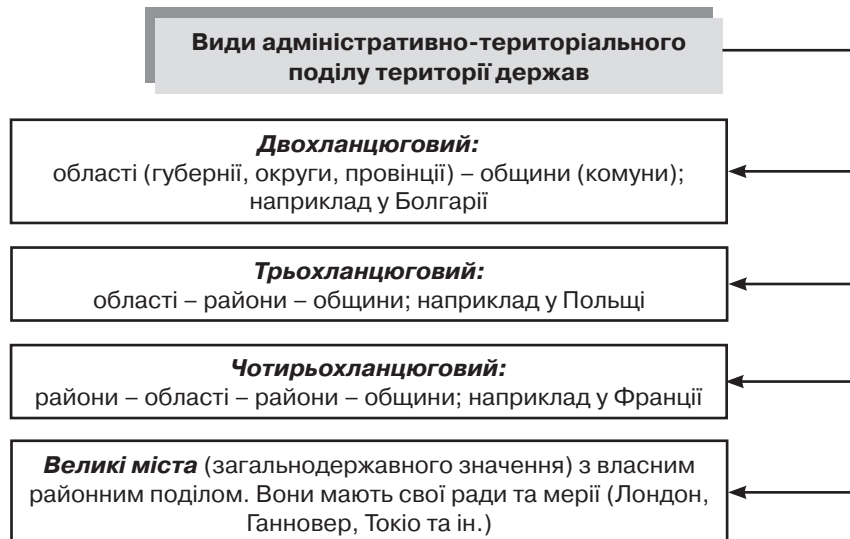
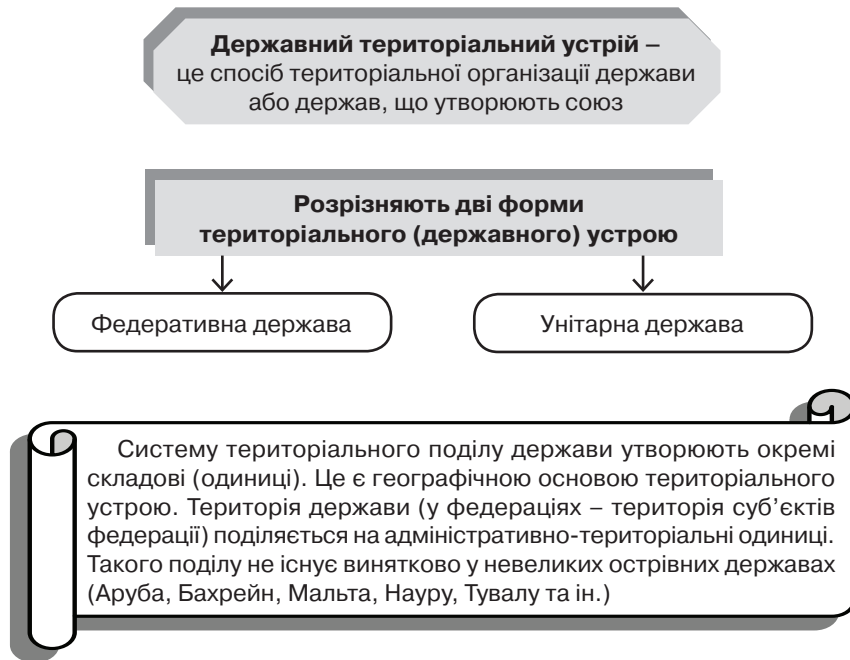

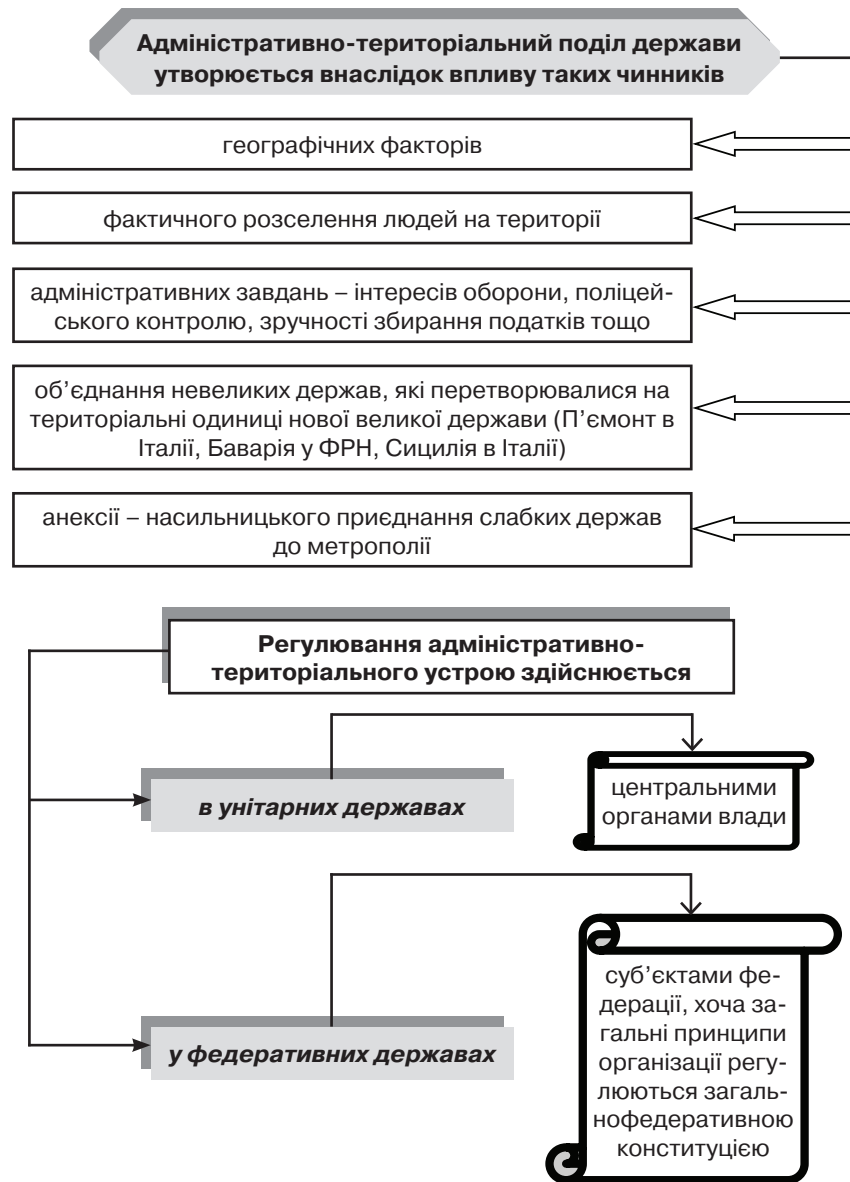
РОЗДІЛ 12. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

12.1. Територіальний устрій держави

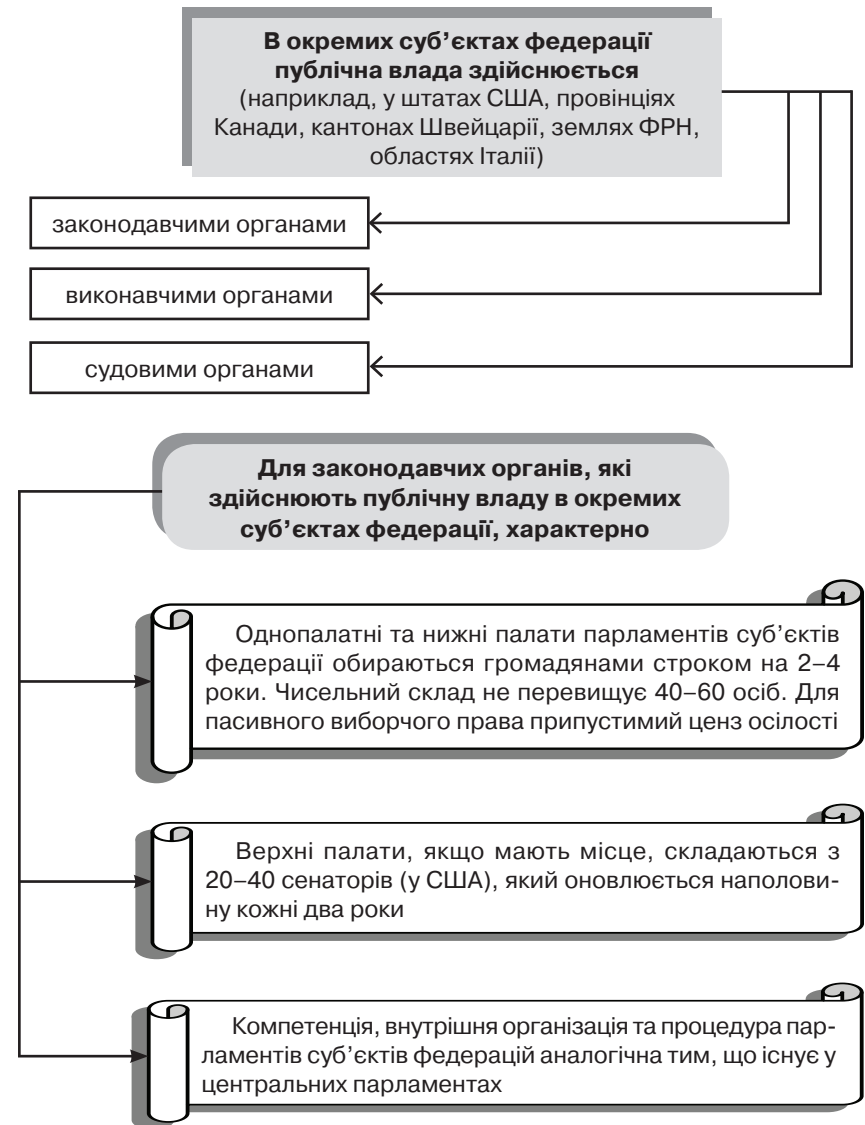

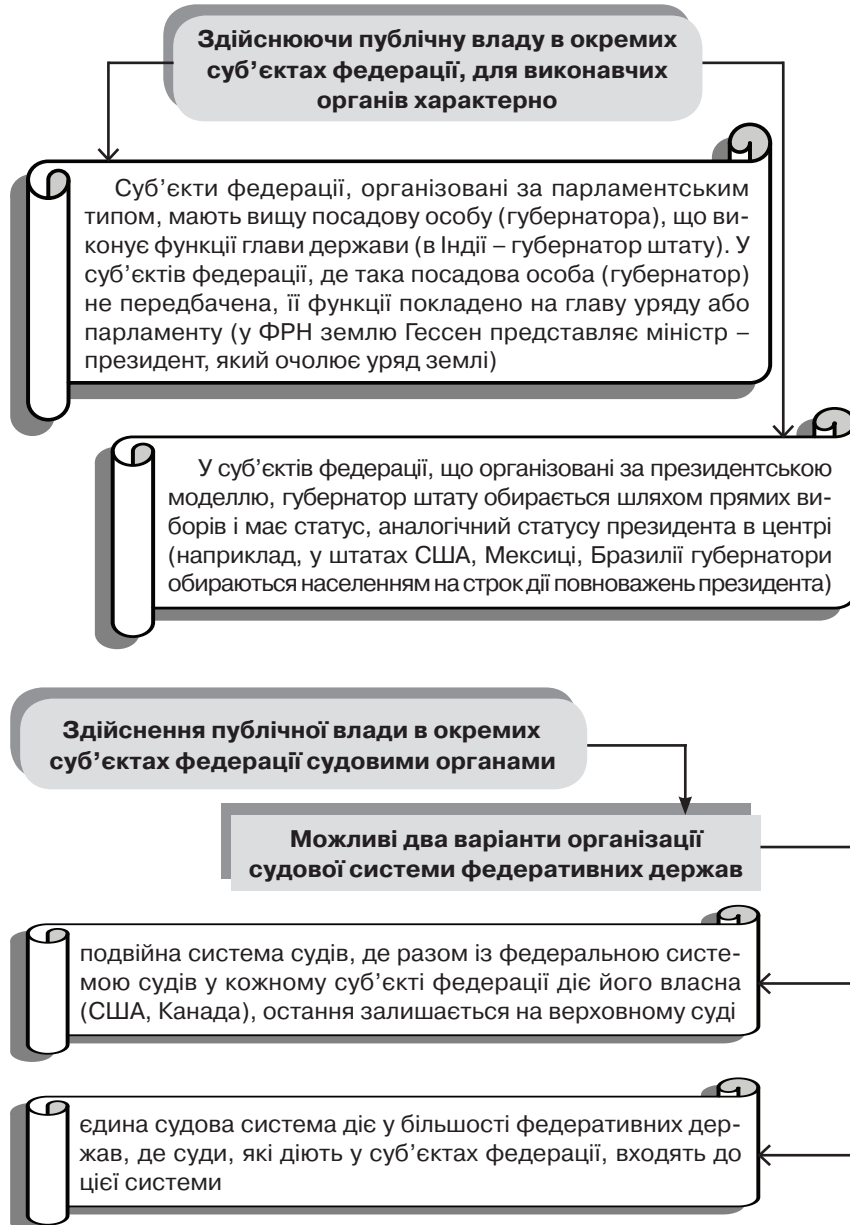

12.2. Організація публічної влади суб'єктів федерації

12.3. Організація публічної влади на місцях

В адміністративно-територіальних одиницях унітарних держав і суб'єктів федерації місцеве управління та самоврядування здійснюється органами місцевого самоврядування, що формуються на основі виборчого права населенням, а також спеціально призначеними з центру органами місцевого управління

Місьцеве управління

– це управлінська діяльність у певній територіальній одиниці, що здійснюється центральною владою або адміністрацією вищестоящого територіального рівня управління (наприклад, у Франції у регіоні органом управління є префект республіки, що призначається на посаду декретом уряду)

Місьцеве самоврядування

– це діяльність населення місцевої територіальної одиниці – територіального колективу (громади) та його виборних органів щодо здійснення управління на їхній території

Європейська хартія про місцеве самоврядування
ухвалена Радою Європи 15 жовтня 1985 року

Під місцевим самоврядуванням вона розуміє право і спроможність органів місцевого самоврядування у межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення

Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи. Це положення жодним чином не заважає використанню зборів громадян, референдумів або будь-якої іншої форми прямої участі громадян, якщо це дозволено законом

В **англо-американській правовій системі** не передбачено призначених з центру органів управління для контролю за виборними радами. Місцеві ради самостійно у межах закону вирішують питання, не віднесені до компетенції центральних державних органів. Державні повноваження здійснюють галузеві органи міністерств (відділи тощо). Така система діє у Великій Британії, США, Австралії, Канаді, Швеції

У **романо-германській (європейській або континентальній) правовій системі** має місце поєднання виборності та призначення місцевих органів. В общинах (селах, містах) діють винятково виборні органи місцевого самоврядування – рада, мер і його заступники (мер, як правило, обирається на посаду населенням, утім у Нідерландах призначається монархом). Органів управління в общині не існує

У **штучних адміністративно-територіальних одиницях**: в областях, районах, які не мають статусу територіального колективу, діють винятково призначені центром органи державної влади (губернатори – у Фінляндії, Туреччині, управителі – у Болгарії)

У **штучних адміністративно-територіальних одиницях**: в областях, районах, які визначаються територіальними колективами, одночасно діють виборні ради та призначені службовці – представники центру (президент уряду, міністерства внутрішніх справ), у регіонах і департаментах Франції, Угорщини, Швеції, Румунії

У **радянській моделі** у державах тоталітарного соціалізму діє особлива система рад, що збереглася у Китаї, на Кубі, у КНДР, у В'єтнамі

Фактично система більш жорстка, ніж за адміністративної опіки, діє принцип «демократичного централізму»:

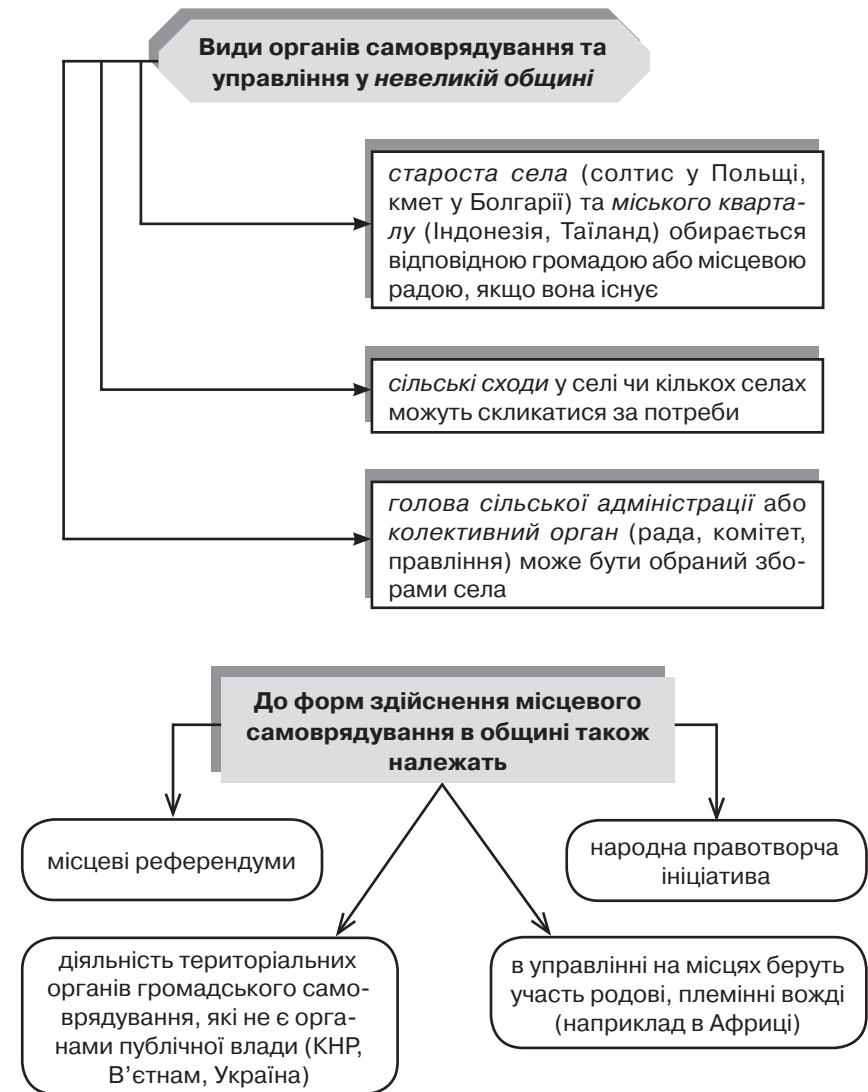
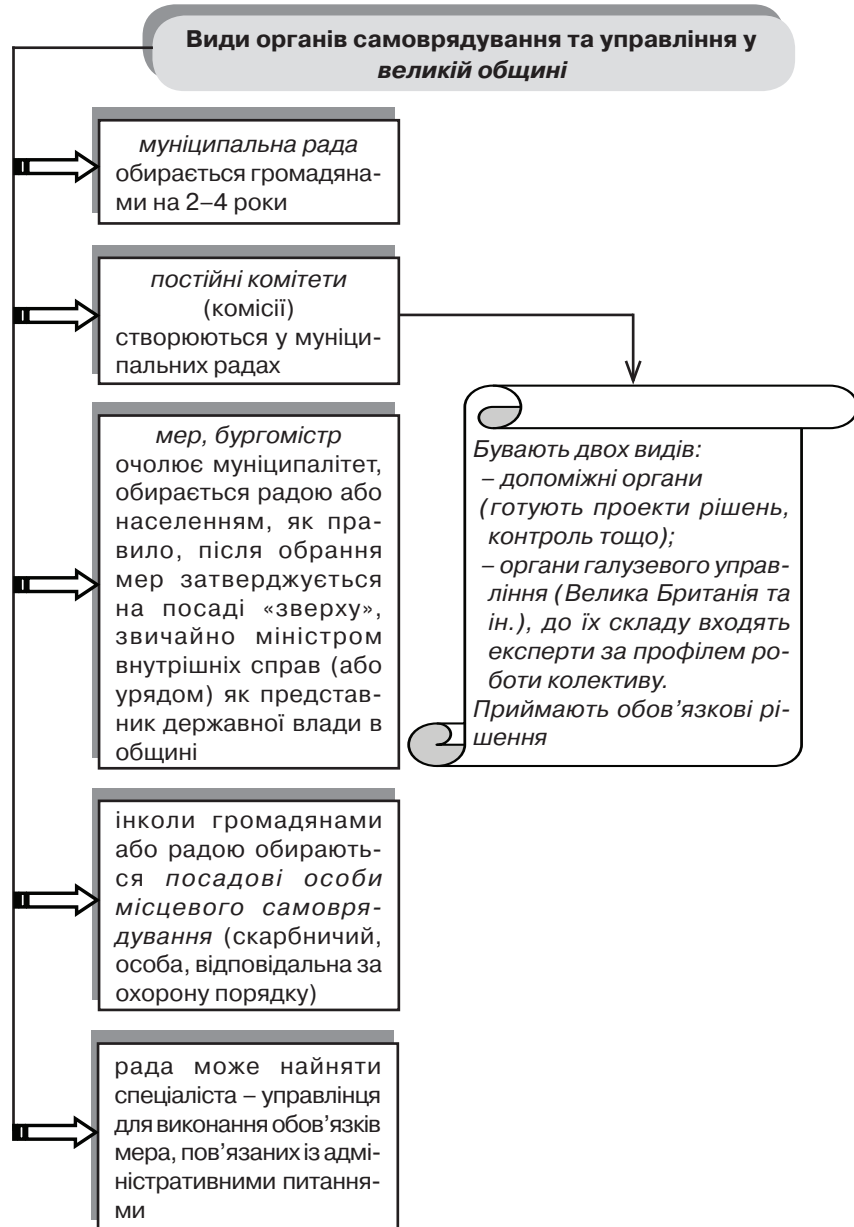
- усі представницькі органи є виборними
- нижчестоящі органи підконтрольні вищестоящим
- рішення вищестоящих органів є обов'язком для нижчестоящих
- право вищестоящих органів – відмінити рішення, прийняті вищестоящими

Ради вважаються органами державної влади, які обирають інші державні органи – виконавчі – колегіальні органи державного управління у певній адміністративно-територіальній одиниці. Члени виконкому є керівниками управлінь, за допомогою яких управляють окремими сферами місцевого життя (освітою, охороною здоров'я, промисловістю тощо)

Система організації публічної влади на місцях в умовах **військового стану**

у великих адміністративно-територіальних одиницях призначаються військові губернатори та коменданти, які призначають офіцерів до нижчестоящих адміністративно-територіальних одиниць. Вони здійснюють управління на основі єдиноначальності із застосуванням методів військового регулювання

Система організації публічної влади у **спеціалізованих округах** (шкільних, санітарних, пожежних тощо) які не збігаються із загальним адміністративним або політико-адміністративним територіальним поділом, охоплюють територію кількох графств (департаментів, областей, общин), створюється спеціальна рада (3–7 осіб), що обирається населенням або призначається вищестоящими органами

Система регіонального самоврядування та управління побудована відповідно до розглянутих вище систем організації публічної влади на місцях (англо-американської, романо-германської тощо)

1. У деяких державах (Болгарії, ФРН та ін.) органами управління є виключно призначені посадові особи – губернатори, управителі тощо. Представницьких органів, обраних громадою, у такій адміністративно-територіальній одиниці не існує. Тобто діють винятково місцеві органи державного управління. Призначена посадова особа може створити дорадчий орган за власним баченням. Наприклад, у Фінляндії місцеве державне управління здійснює призначений начальник. Ради обираються тільки у муніципальних утвореннях (общинах).
2. У регіонах одночасно діють дві системи органів: призначені «зверху» представники державної влади та обрані населенням ради. Такий спосіб організації публічної влади на місцях діє у країнах романо-германської правової системи.
3. У регіонах (особливо обласного рівня) діє потрібна система:
  - обрана рада;
  - колегіальний орган влади (джунта в Італії);
  - призначений урядом комісар (делегат уряду в автономних утвореннях Іспанії).
 До його компетенції не входять управлінські функції, він слідкує за законністю діяльності ради та джунти, інколи засвідчує підписом їхні акти.
4. У переважній більшості іспаномовних країн виконавча діяльність у регіоні здійснюється обраною радою на чолі з головою, який після обрання затверджується на посаді урядом як представник державної влади. Тобто у таких державах діє єдина система органів місцевої влади, але предмети ведення між представниками держави та радами розмежована законом (наприклад у Єгипті).
5. У деяких державах (Канаді та ін.) адміністративно-територіальні одиниці, більші за общину, мають раду, що складається з представників муніципальних рад (наприклад, канадські графства складаються з представників суб'єктів федерацій (провінцій) Канади, до того ж, не маючи власного бюджету, їхній бюджет – це сукупність бюджетів общин).
6. У державах тоталітарного соціалізму ради та виконавчі комітети рад діють не як органи місцевого самоврядування та управління, а як органи державної влади. На всіх рівнях районного поділу створюються, аж до рівня общини, виборчі ради, які обирають виконавчі комітети.
7. У деяких великих містах (Гамбург – у ФРН, Відень – в Австрії), які мають статус суб'єкта федерації, створюється власна система організації державної влади (законодавча, виконавча, судова). Вони не мають власних органів місцевого самоврядування, але вони створюються в окремих адміністративно-територіальних одиницях цих міст.

12.4. Порядок формування органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах

У демократичних державах вибори до органів місцевого самоврядування відбуваються на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування

Пасивним виборчим правом наділяються особи, що відповідають таким основним вимогам:

- цензу осілості – як правило, кандидат має бути народжений у відповідному муніципалітеті або проживати там не менше 2–3 років;
- досягти певного віку (18–21 рік);
- не бути засудженим кримінальним судом;
- іноземці мають читати й писати державною мовою та проживати у муніципалітеті не менше двох років (Іспанія);
- бути готовим до військової служби;
- сплачувати місцеві податки тощо

Не наділяються пасивним виборчим правом, як правило, такі особи:

- члени законодавчих органів;
- міністри уряду;
- державні службовці (латиноамериканські держави);
- цивільні службовці (Велика Британія);
- військовослужбовці, поліцейські;
- члени виборчих комісій;
- члени судової влади, нотаріуси та ін.

Вибори можуть відбуватися в одномандатних і багатомандатних округах. За пропорційною та мажоритарною виборчими системами

Муніципальні ради залежно від рівня обираються на строк від двох до чотирьох років.

Строк повноважень депутатського корпусу органів місцевого самоврядування становить: у кантонах Швейцарії – 3–4 роки, у Швеції, Норвегії, Португалії, Великій Британії, ФРН (деякі землі) – 4 роки, у Туреччині, Італії – 5 років, у Франції, Люксембурзі – 6 років

Структура органу місцевого самоврядування та його чисельність визначаються розмірами території та чисельністю населення.

Ради муніципальні, як правило, однопалатні або двопалатні (рада Нью-Йорка)

Основні форми діяльності органів місцевого самоврядування

чергові сесії –

у низових територіальних підрозділах відбуваються один-два рази на місяць;
у вищестоящих – раз на квартал (півроку)

позачергові та надзвичайні –
на вимогу певної кількості членів представницького органу

Питання щодо сумісництва депутатських мандатів у державах регулюється по-різному

а) дозволяється суміщати кілька мандатів:

- у Данії – на місцевому, регіональному та парламентському рівні;
- у Швеції, Норвегії, Великій Британії, ФРН, Голландії – на місцевому та регіональному рівні;
- в Австрії – на місцевому (нижньому рівні) та парламентському (вищому рівні)

б) не дозволяється суміщення мандатів на одному рівні (регіональному, провінціальному, муніципальному) та з мандатом члена парламенту

в) члену місцевого органу самоврядування дозволяється бути членом національного парламенту та Європарламенту (у Люксембурзі)

Основні підстави для розпуску органів місцевого самоврядування

- у випадку скоєння дій, що суперечать конституції;
- відмова виконувати рішення уряду;
- масова відставка депутатів;
- відсутність стійкої більшості у місцевій раді;
- з мотивів національної безпеки

12.5. Компетенція органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах

У будь-якій демократичній державі органи місцевого самоврядування займаються винятково місцевими справами, а саме

- 1) управлінням власністю та підприємствами муніципалітету;
- 2) міським громадським транспортом;
- 3) міським дорожнім будівництвом;
- 4) забезпеченням населення водою, газом, світлом;
- 5) місцевим плануванням;
- 6) будівництвом помешкань;
- 7) місцевою поліцією, пожежною охороною;
- 8) розвитком культури;
- 9) медичним забезпеченням, захистом материнства та батьківства;
- 10) шкільною гігієною, турботою про молодь;
- 11) похованням померлих;
- 12) збереженням пам'яток і будівель

12.6. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах

З метою виконання функцій, покладених законом на органи місцевого самоврядування, місцеві представницькі органи наділяються правом складати й затверджувати бюджет (щорічний і довгостроковий – на кілька років)

Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування можуть здійснювати спеціальні державні органи

Органи міністерства внутрішніх справ (наприклад, Велика Британія)

Спеціальні підрозділи у складі уряду (міністерство у справах місцевого самоврядування)

Уповноважені представники уряду, що здійснюють постійний нагляд за органами місцевого самоврядування з боку центральної влади

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ДЕЯКИХ КРАЇН СВІТУ

РОЗДІЛ 13. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО (ДЕРЖАВНОГО) ПРАВА ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН

13.1. Загальна характеристика конституційного ладу Ірану

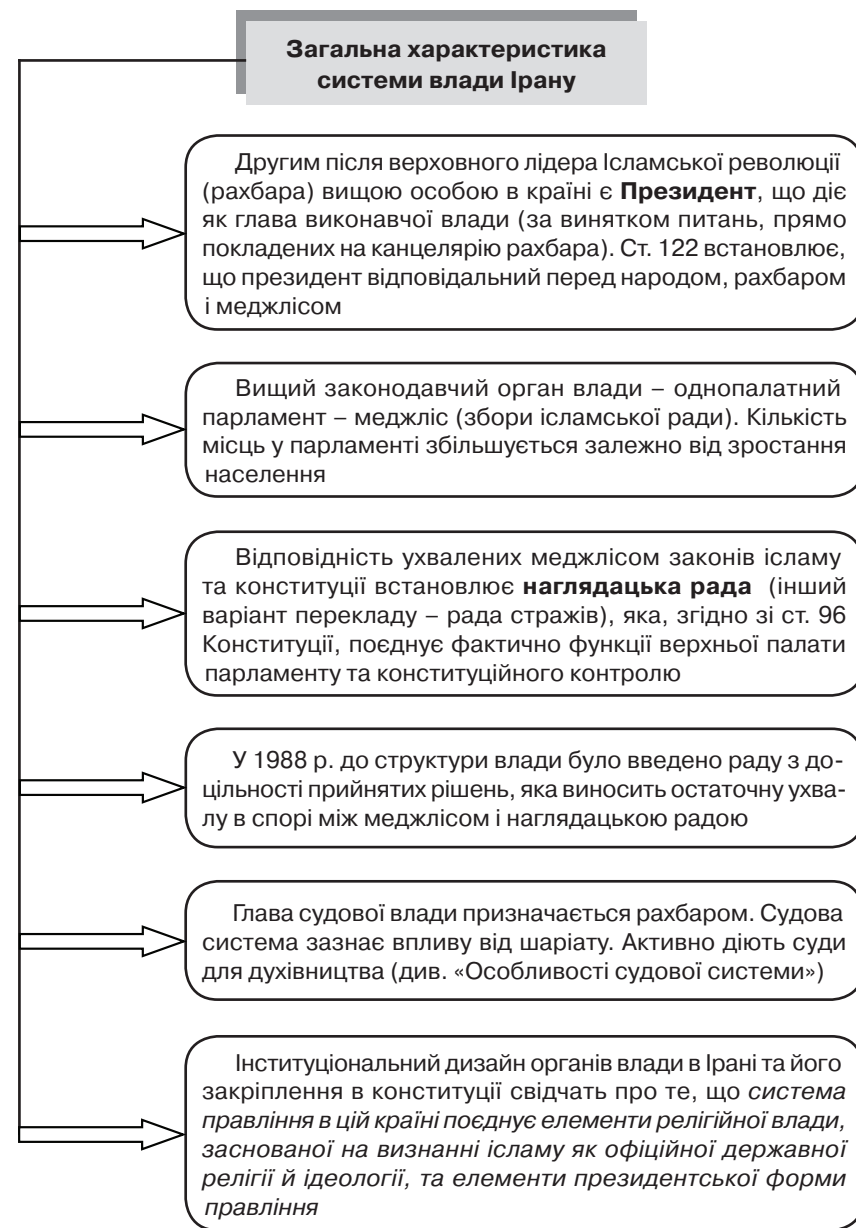
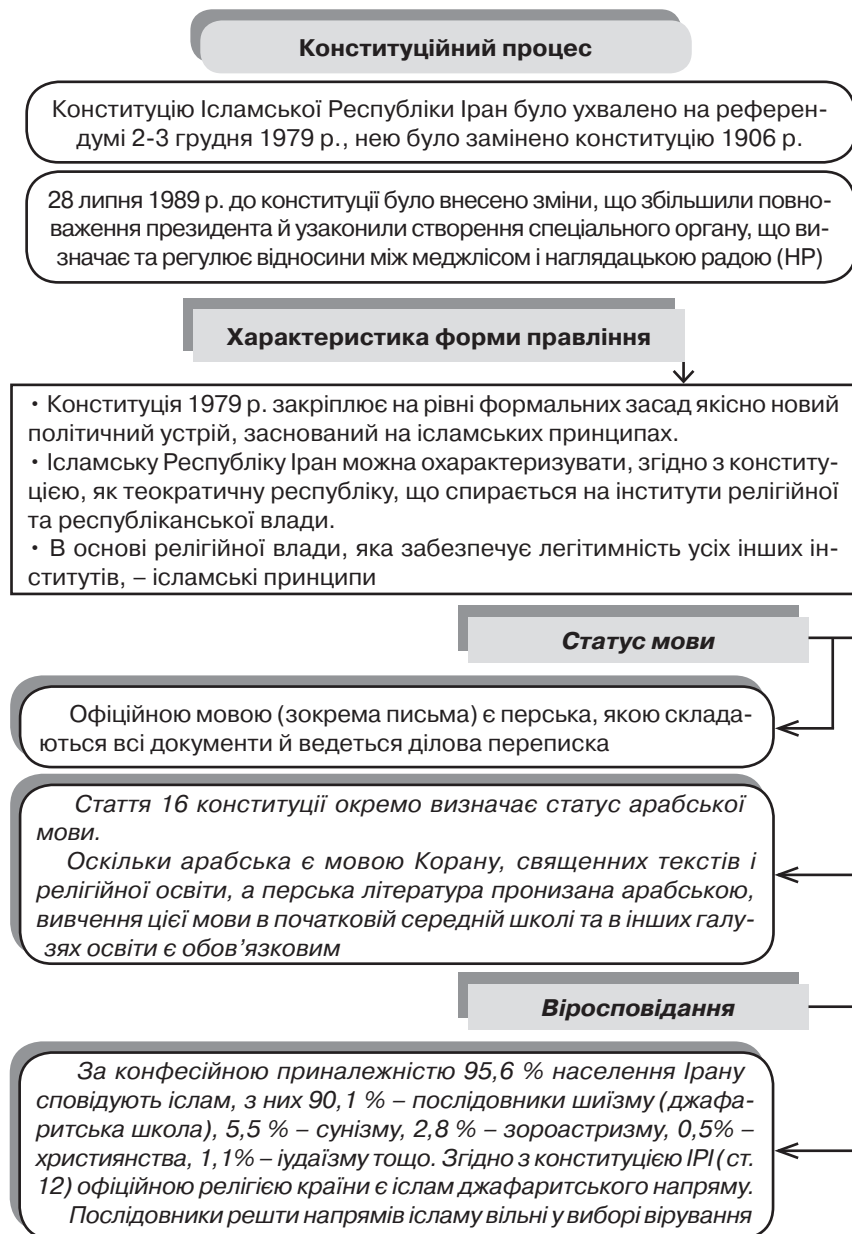
Основи конституційного ладу Ірану

Офіційна назва
Ісламська Республіка Іран
(фарси в лат. транскрипції *Jomhuri-ye Eslami-ye Iran* / англ. – *Islamic Republic of Iran*)

Ісламську Республіку Іран проголошено 1 квітня 1979 р. (на основі проведеного 30–31 березня того ж року всенародного референдуму). До початку Ісламської революції (11 лютого 1979 р.) Іран (до 1935 р. іменувався Персією) був монархічною державою

Конституцію Ісламської Республіки Іран (ІРІ) прийнято на всенародному референдумі 2-3 грудня 1979 р.

За офіційними даними, в 2006 р. загальна чисельність населення Ірану становила 70,495782 млн. Національної статистики з етнічного складу населення немає. За даними, перси становлять 51 % населення, азербайджанці – 24 %, курди – 7 %, араби – 3 %, лурі – 2 %, белуджі – 2 %, туркмени – 2 %, решта етносів – близько 9 %

Розподіл і взаємодія різних гілок влади

Ст. 57 конституції вказує на існування в політичній системі Ірану поділу влади.
Зокрема, констатується, що законодавча, виконавча та судова гілки влади є незалежними, але функціонують під керуванням верховного лідера та лідерів мусульманської умми, які мають абсолютний авторитет

Як свідчить політична історія ІРІ, в інституціональних і функціональних відносинах влада в Ірані взаємодіє за складнішою схемою, ніж у країнах зі «звичайними» авторитарними режимами

Згідно з конституцією рахбар, що перебуває на вершині владної піраміди, є політичним, державним і релігійним лідером (одночасно й лідером умми), що ділить владу на-самперед з духівництвом

Рахбар обирає раду експертів (ст. 107), що складається з 86 шаріатських правознавців-факіхів.
Рада експертів обирається на 8 років (вибори відбулися в 1982, 1990, 1998, 2006 роках) шляхом прямого голосування, що, відповідно до ст. 108 конституції, встановлюється окремим законом

Зважаючи на особливість політичної системи, уряд в Ірані не є партійним або коаліційним.
Формує уряд президент, кандидатури міністрів мають одержати вотум довіри в меджлісі

Крім інститутів трьох гілок влади – законодавчої, виконавчої, судової – особливе місце в інституціональному розподілі займає вища рада національної безпеки

13.2. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина

Правовий статус людини і громадянина в Ірані

Правам та обов'язкам людини і громадянина присвячено третій розділ конституції ІРІ (ст. 19–42). Ст. 19 встановлює, що іранський народ, тобто будь-яка нація або громада має рівні права, незалежно від кольору шкіри, раси, мови тощо

Ст. 26 конституції закріплює, що партії та політичні об'єднання, а також профспілки й визнані релігійні меншини мають свободу, якщо їхня діяльність не суперечить основам суверенітету, національної єдності, ісламської моралі, а також основам ісламської республіки. Саме в цій статті закріплено, що кожний громадянин Ісламської Республіки Іран має право брати участь у вищевказаних громадських об'єднаннях

Як видно з вищезазначеного, у главі, присвяченій правому регулюванню статусу особи в Ісламській Республіці Іран, конституція визначає не лише права громадян, а й обов'язки держави щодо них. Тим самим установлюються певні межі цих прав відповідно до норм Ісламу

Особливості правового статусу жінок в Ірані

В юридичній літературі часто зустрічається думка про те, що права жінок в Ірані обмежено нібито на підставі норм ісламського шаріату, і в цій самій літературі Іран згадується як держава, де права жінок порушуються. Справедливості заради варто зауважити, що в чинній конституції не тільки докладно перераховано основні права жінок, а й, до того ж, на уряд покладено відповідальність за забезпечення прав жінок у всіх сферах суспільного життя. Так, наприклад, норми ст. 21 конституції встановлюють *способи реалізації цих прав*:

- надання умов для всебічного розвитку жінки та захисту її моральних і матеріальних прав;
- захист матерів, передусім під час вагітності та виховання дитини, а також утримання дітей-сиріт;
- гарантуються та захищаються права вдів, жінок похилого віку тощо

Розкриваючи політичні права жінок в Ірані, слід зауважити, що помилково вважати наявність цензу статі у виборчому праві. В Ісламській Республіці Іран такого цензу немає, жінки можуть вільно реалізувати активне й пасивне виборче право, чимало представниць жіночої статі є членами законодавчого органа держави (меджлісу).

Також вони представлені в органах місцевого самоврядування та займають великі пости в уряді

Характеристика окремих конституційних прав людини і громадянина в Ірані

В Ісламській Республіці Іран конституцією гарантується свобода друку, преси, якщо вона не суперечить загальному порядку й нормам Ісламу (ст. 24 конституції). Також визнається право на проведення мирних зборів і демонстрацій, що не суперечать основам ісламу

Згідно зі ст. 28 конституції Ісламської Республіки Іран кожний має право вибору професії, якщо це не суперечить Ісламу та спільним інтересам і правам інших осіб. У цій самій статті йдеться про те, що держава має гарантувати всім реалізацію права на працю, адже це потрібно суспільству

У конституції (ст. 29) закріплено також основні соціальні права. Наприклад, право на соціальне забезпечення, на охорону здоров'я, пенсії. Держава має забезпечити ці права всім громадянам з коштів державного бюджету, а також з особистих пожертв громадян. У цьому зв'язку слід зауважити, що мечеть як релігійна установа відіграє велику роль у реалізації положення вищевказаної статті. Серед соціальних прав конституція (ст. 30) закріплює право на безкоштовну середню освіту, на державу покладено обов'язок розширення безкоштовної вищої освіти

У конституції детально розглядаються права процесуального характеру, серед яких: заборона незаконного арешту, застосування катувань під час допиту; забороняється також примушувати громадянина свідчити. Щодо ув'язнених забороняється принижувати їхню честь і гідність. Порушник у цьому випадку підлягає покаранню. Останні дві статті цієї глави присвячено питанню громадянства. Так, ст. 41 закріплює, що іранське громадянство є винятковим правом будь-якого громадянина Ірану.

Держава не має права позбавити громадянства свого громадянина, крім випадків, коли сам громадянин відмовляється від громадянства або одержує громадянство іншої держави. Іноземці можуть отримати іранське громадянство відповідно до чинних законів

13.3. Політична система Ірану

Загальні контури політичної системи Ірану

Ісламська Республіка Іран є теократичною державою, політичну систему якої побудовано на ісламських принципах у поєднанні з інститутами республіканської влади

У конституції 1979 р., що закріпила інституційне заміщення монархії та перехід до теократичної республіки, подано докладну характеристику державного ладу в країні

На відміну від більшості країн світу, в яких джерелом влади й права є народне волевиявлення, в ІРІ такими є зафіксовані в Корані ісламські принципи (ст. 4), через призму яких слід розглядати й питання народного волевиявлення, суверенітету, державного устрою (ст. 1, 2 конституції)

Поняття «правління факіха» як модель ісламської форми влади посідає провідне місце в конституції. Зокрема, тут йдеться про підготовку належних умов для забезпечення керівництва з боку факіха, який визнається людьми як їхній керівник. Виходячи з цього в конституції стверджується, що впровадження в неї принципу «правління факіха» веде до стримування різних систем від відхилень від сталих ісламських функцій. Проте автори основного закону Ісламської Республіки Іран стверджують, що влада факіхів, які перебувають на вершині владної піраміди, забезпечує підхід до Корану й Сунни як до основних джерел законодавства, на які конституція спирається в питаннях управління суспільством. Отже, потрібен повний і детальний контроль з боку мусульманських улемів, що відрізняються справедливістю, богобоязливістю та почуттям релігійного обов'язку («слухних факіхів»). Для того щоб наголосити на значенні Корану для конституції, до її тексту введено багато коранічних аятів. Коран і Сунна – це основний закон, а конституція – лише засіб, інструмент, за допомогою якого втілюють у життя «божественні» закони

Особливості партійної системи Ірану

Конституція ІРІ (ст. 26) дозволяє створення партій і політичних об'єднань

До червня 1987 р. єдиною легальною партією була Ісламська республіканська партія (ІРП), створена ще за еміграції аятолли Хомейні

У цей час партійна система Ірану нараховує не менше 15 політичних партій

Попри те, що в основу їх політичних програм закладено ісламські принципи, внутрішньо- та зовнішньополітичні курси цих партій досить різні

– від реформаторських, що ставлять прагматичні цілі співробітництва із Заходом для одержання доступу до новітніх досягнень науки й технологій,

– до вкрай радикальних ісламських партій, для яких експорт ісламської революції є незмінним і найважливішим завданням

Політичні партії Ірану

Значну роль у політиці ІРІ відіграють об'єднання (партії) духівництва, такі як Об'єднання борців духівництва й Асоціація борців мулл

Об'єднання борців духівництва (ОБД) було створено в 1979 р., за-раз це релігійно-політичне об'єднання, що поєднує впливових пред-ставників традиційної релігійної еліти та дотримується традиційних консервативних засад (непорушність ісламських цінностей, домінує положення шиїтського духівництва в системі управління ІРІ, боротьба із західним проникненням).

Асоціацію борців мулл (АБМ) було створено в 1988 р. як політико-релігійне об'єднання помірних реформаторів. Від АБМ у 2005 р. відколо-лася група на чолі з М. Кяррубі, що створили Партію народної довіри. Хоча зараз на чолі АБМ знаходиться колишній президент ІРІ Хатамі, цей рух поки що не зміг відновити колишній вплив

У країні зареєстровано такі партії

1. Ісламський фронт іранської участі, створений у грудні 1998 р. сила-ми, що підтримують президента Хатамі. На виборах у меджліс 2004 р. ця партія була основою «Руху 23 травня» (об'єднувала ще 14 організацій), виступила з програмою помірних реформ.
2. Організація моджахедів ісламської революції. Стоїть на помірних ісламських позиціях.
3. Партія солідарності ісламського Ірану. Утворена 1998 р. частиною міністрів реформаторів і урядових чиновників, вважається першою офі-ційно зареєстрованою (після 1987 р.) партією.
4. Ісламська партія праці.
5. Ісламське коаліційне суспільство (ІКС) належить до консерватив-них політичних сил.
6. «Народна партія Ірану» («Туде»), створена в 1941 р., за шахського режиму, працювала у підпіллі. З березня 1979 р. діє легально

13.4. Законодавча влада в Ірані

Законодавча влада Ірану

Законодавчій владі присвячено главу IV конституції. Функції законодавчої влади виконують однопалатний меджліс (повна назва – Ісламська консультативна асамблея (у лат. транскрипції – *Majles Shoraye Eslami*)), що є представницьким органом народу та обирається шляхом прямих таємних виборів на чотирирічний термін

Вторинні законодавчі функції виконують у політичній системі Ірану й інші інститути, зокрема наглядова рада

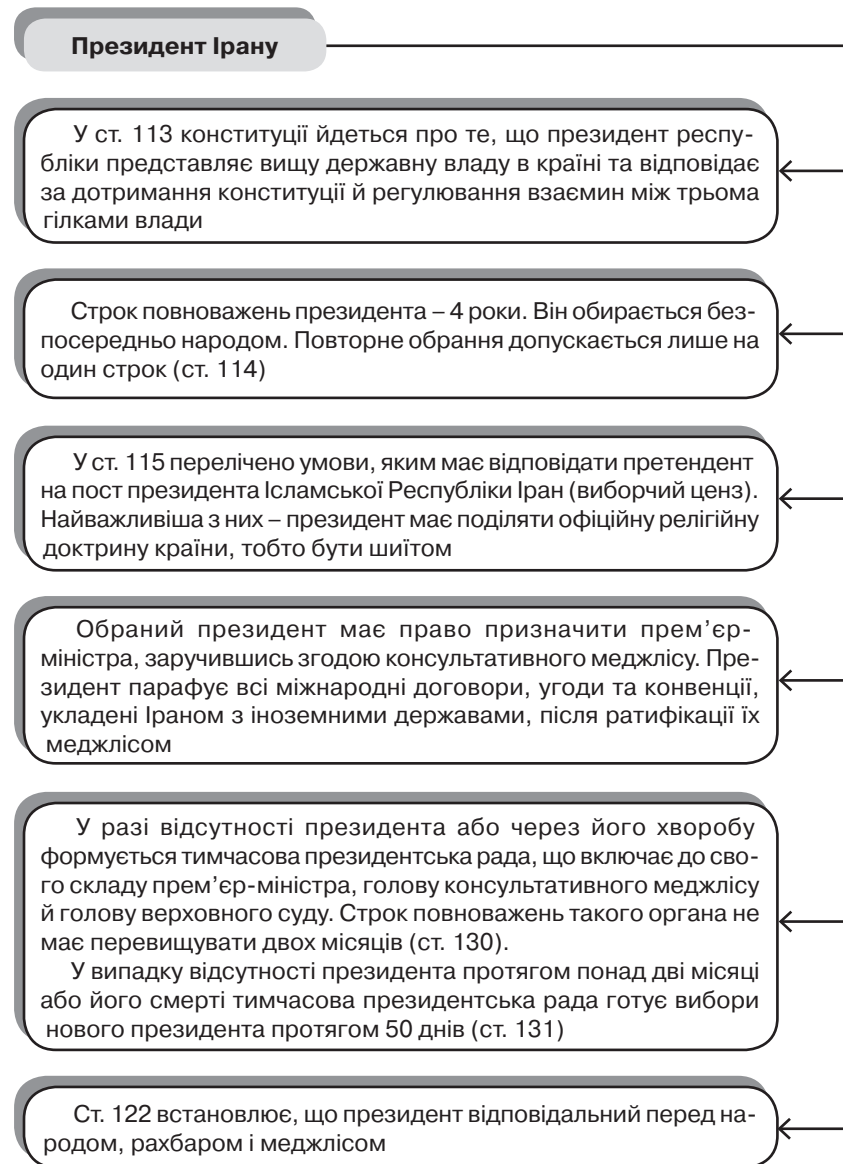
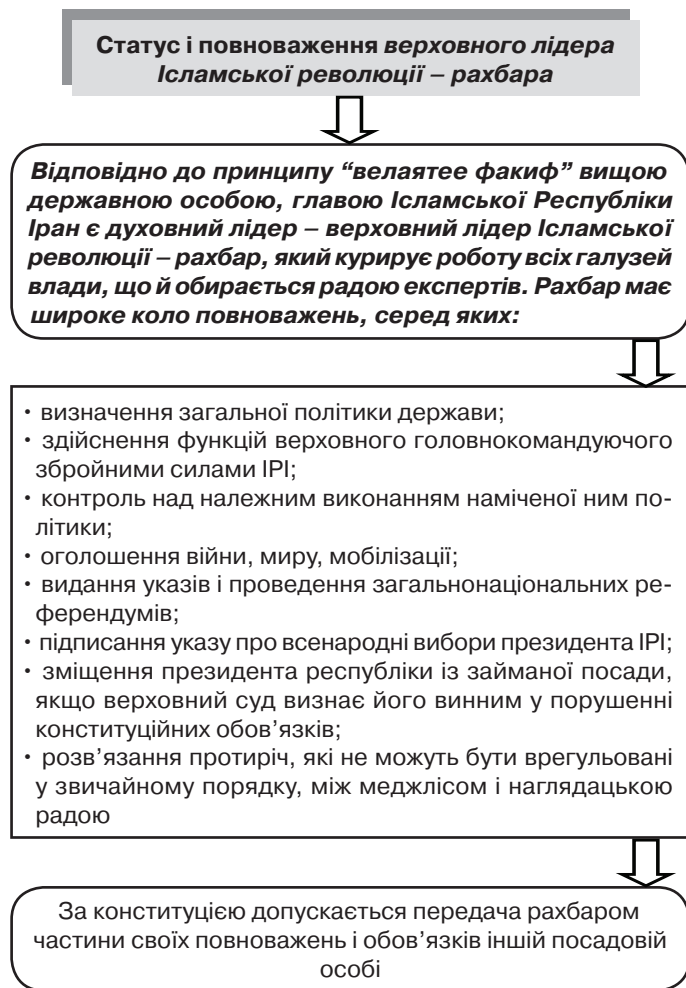
Меджліс має повноваження в ініціюванні законів у всіх сферах (ст. 71) крім тих, ініціативу яких закріплено за уря-дом (ст. 74, 75)

Меджліс також має повноваження оголосити прези-дентові імпічмент, зажадати його звільнення з посади, виразити вотум недовіри всьому уряду або окремим його міністрам

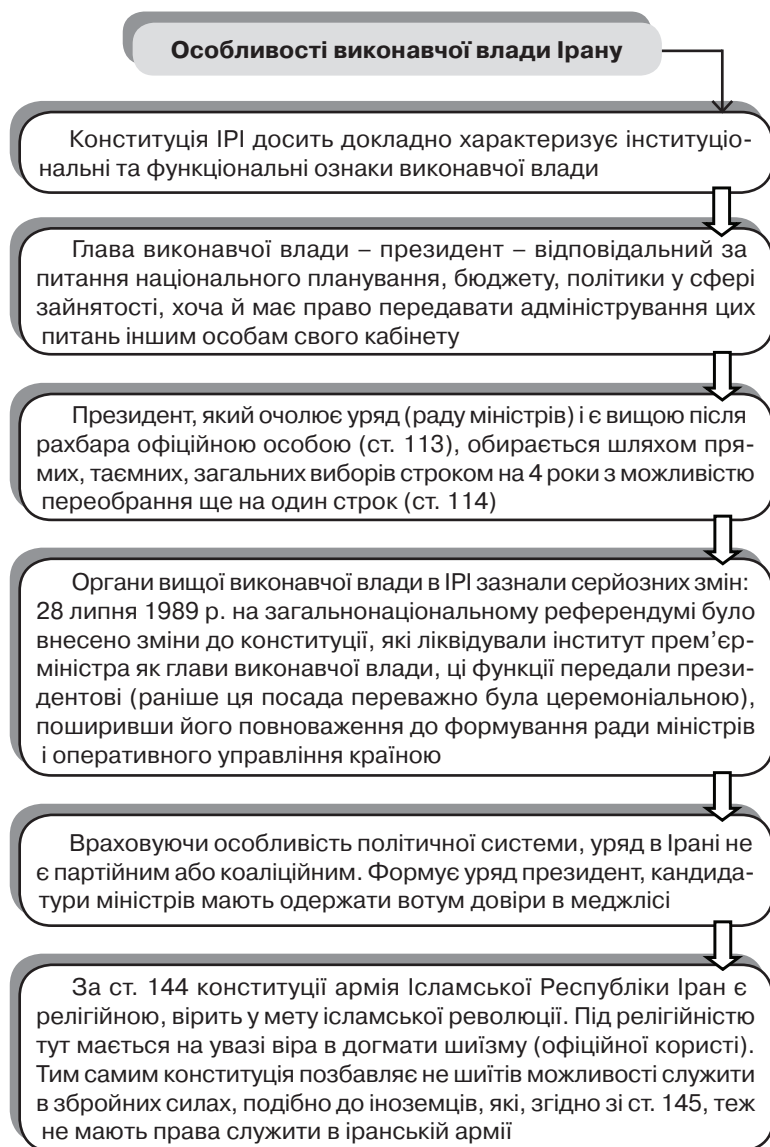
На наглядацьку раду покладено функції конституцій-ного контролю

13.5. Глава держави в Ірані

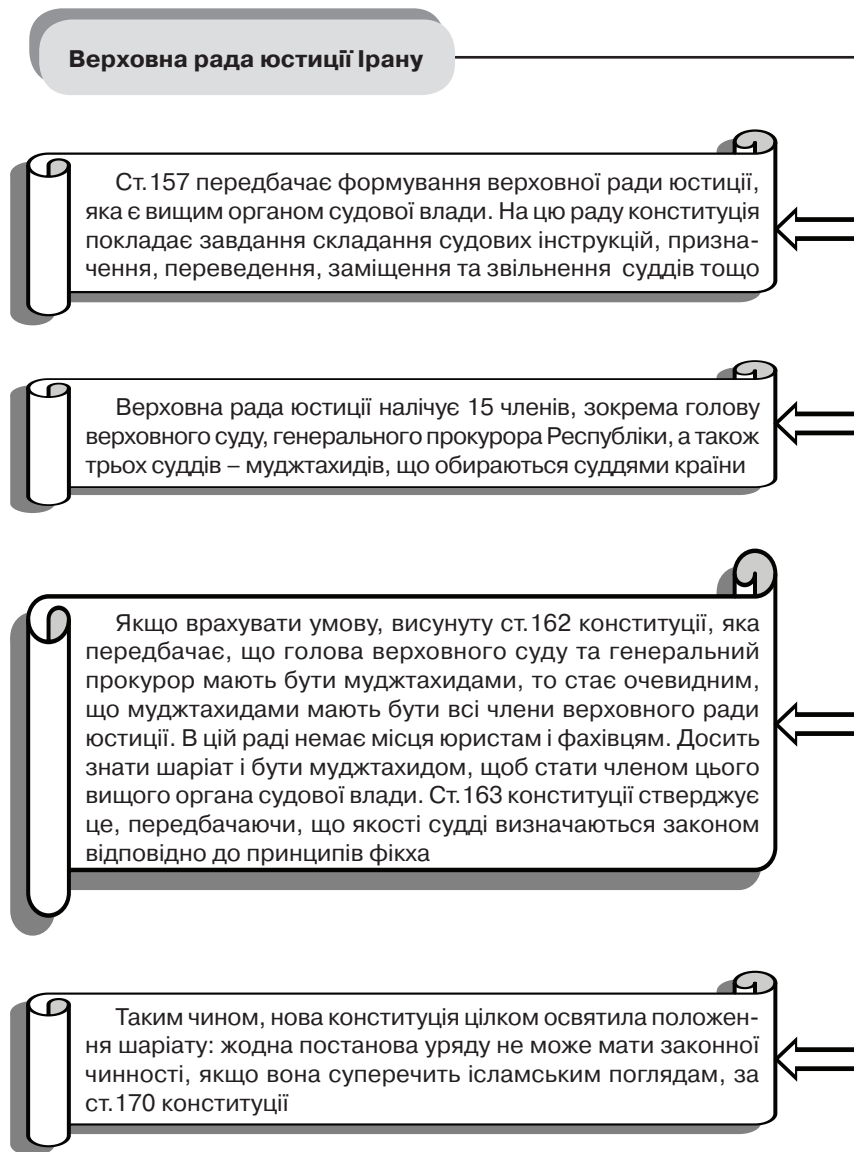

13.6. Виконавча влада в Ірані

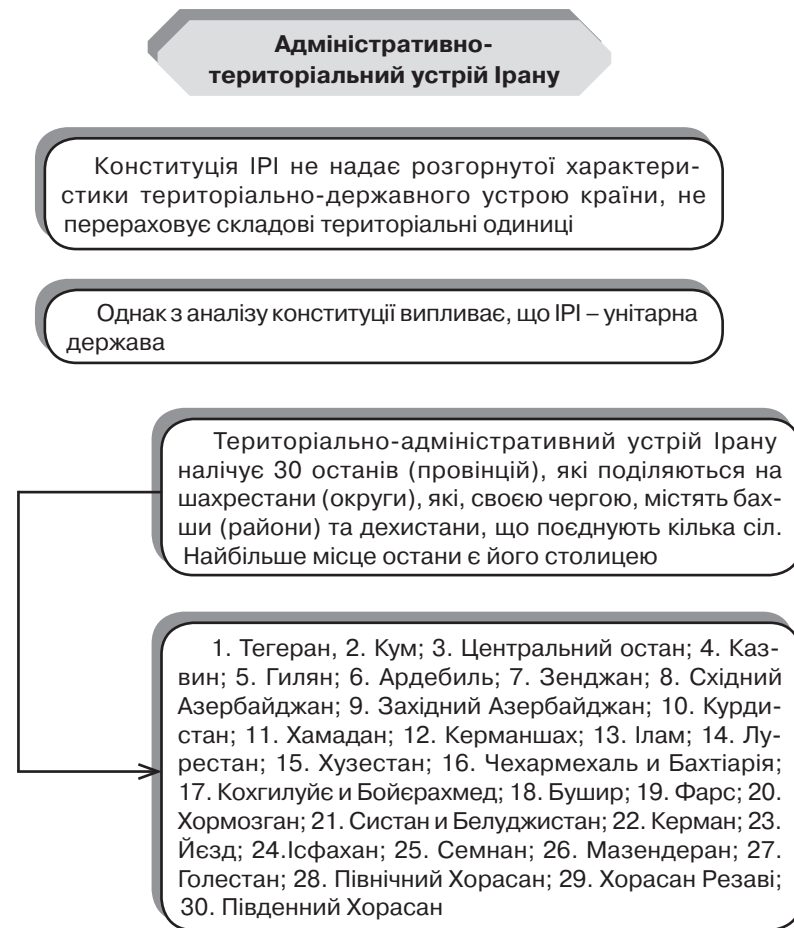

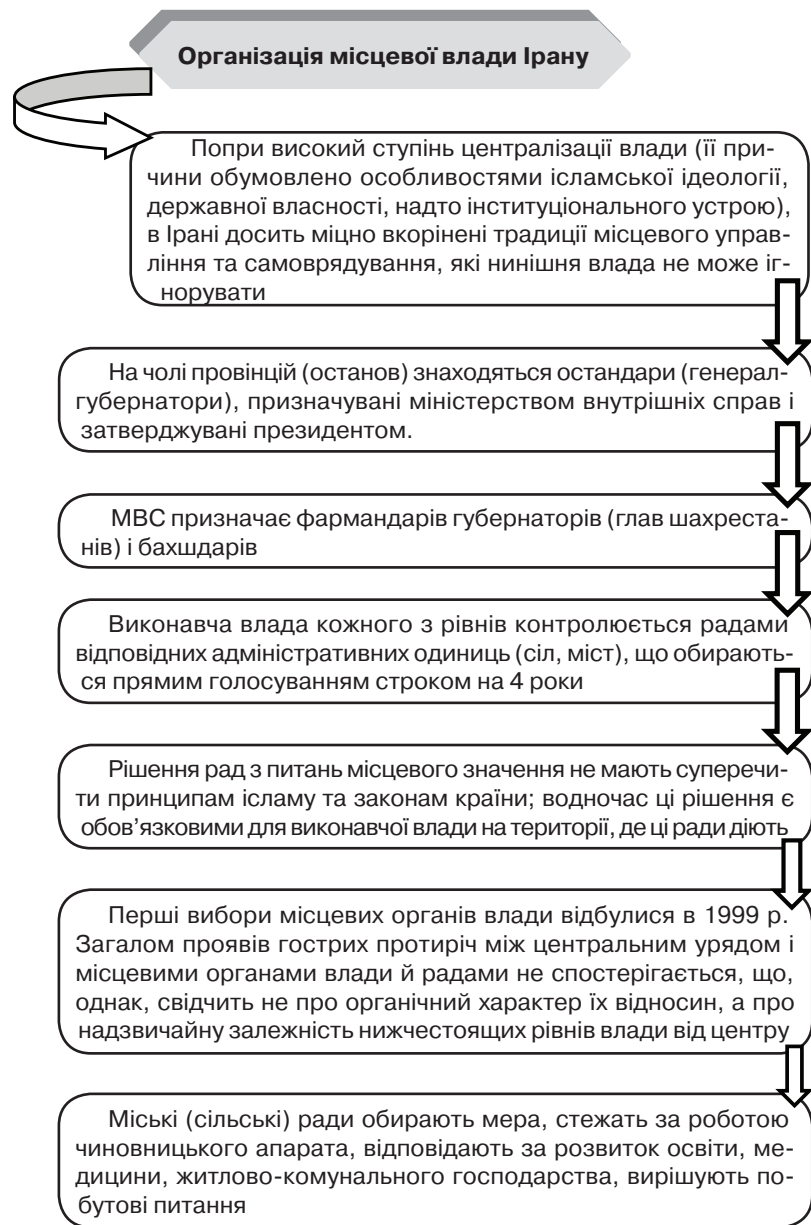
13.7. Судова влада в Ірані

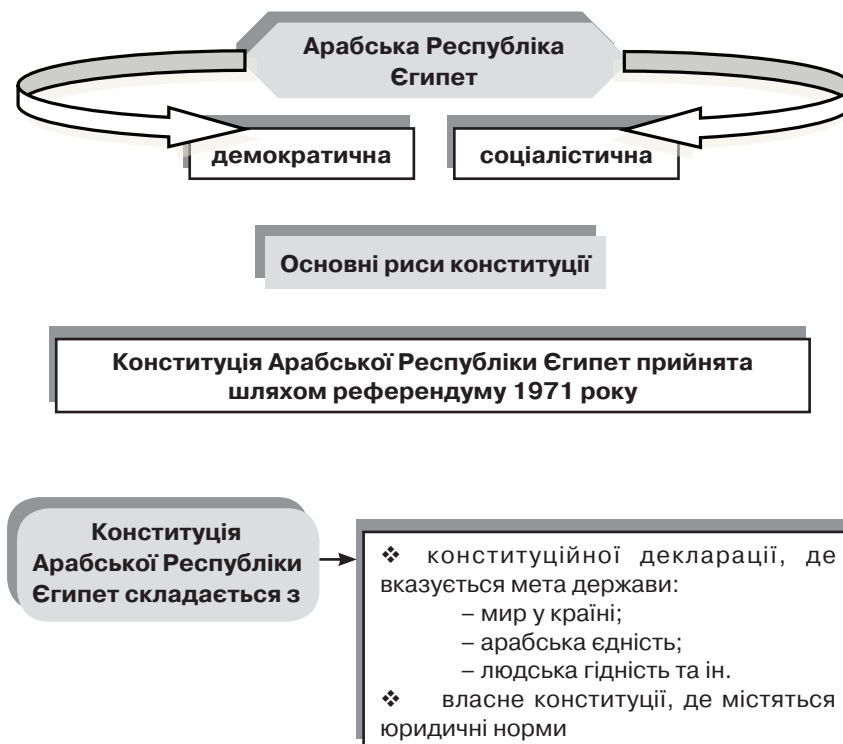
13.8. Місцеве управління в Ірані

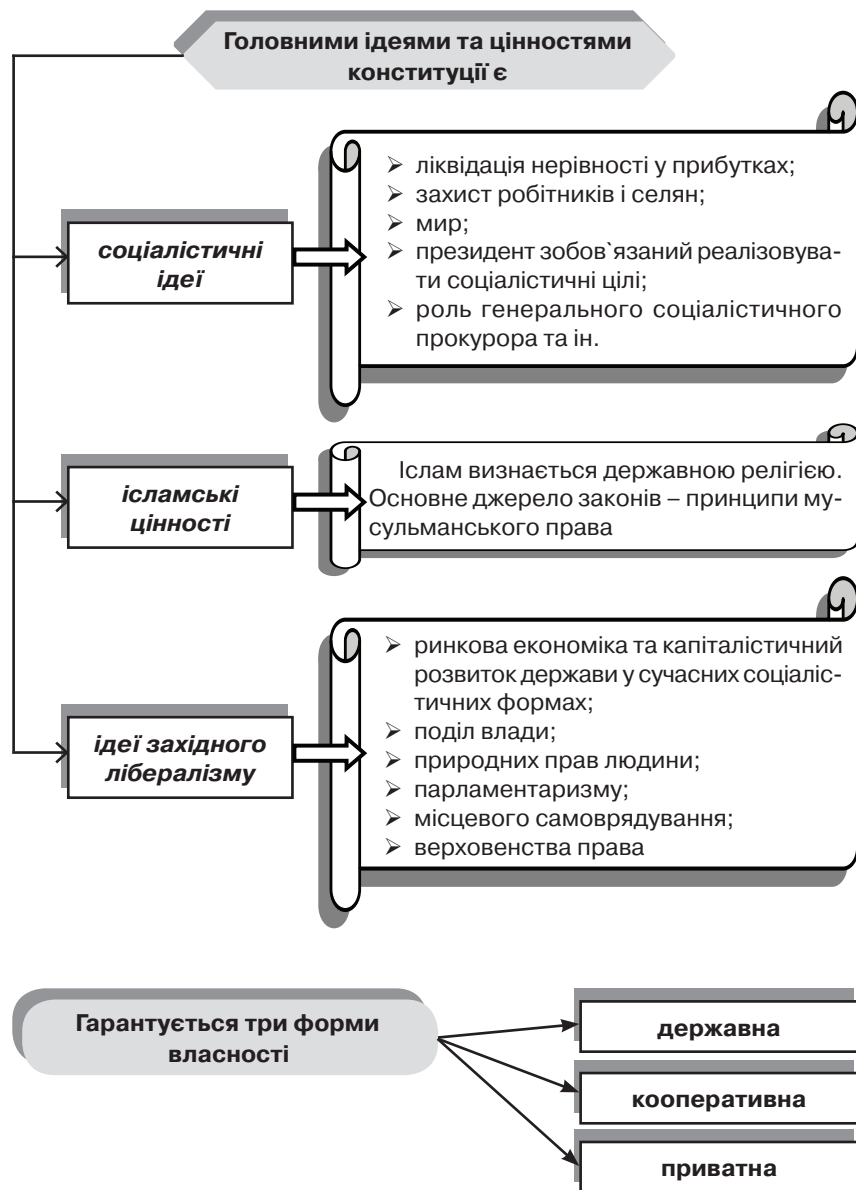

РОЗДІЛ 14. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО (ДЕРЖАВНОГО) ПРАВА АРАБСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЄГИПЕТ

14.1. Загальна характеристика конституційного ладу Арабської Республіки Єгипет (до революції 2011 року)

Пріоритет мають питання, пов'язані з соціальними відносинами, проголошуються:

- ❖ рівність можливостей усіх громадян;
- ❖ соціальний мир, заснований на справедливості;
- ❖ повага людської гідності тощо

За формою державного правління Єгипет є президентською республікою.

За формою державного устрою – унітарна держава з адміністративно-територіальними одиницями.

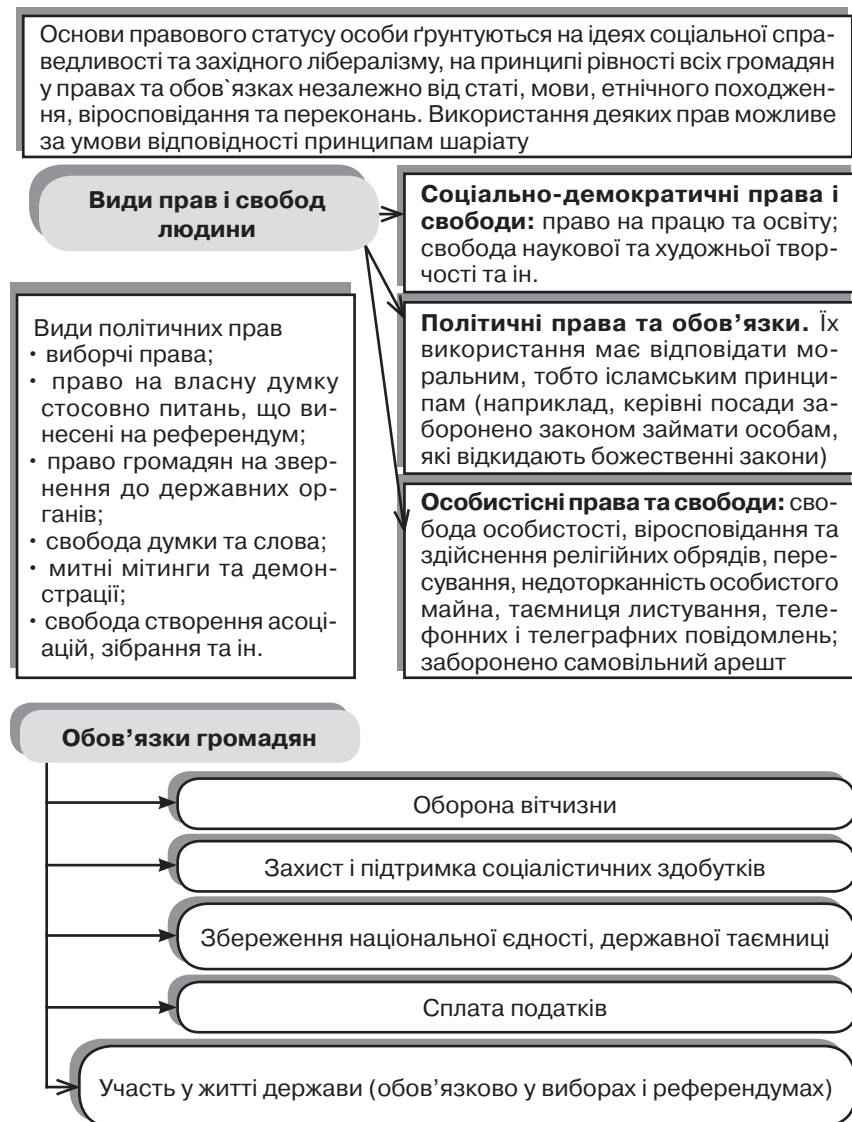
За державно-правовим режимом – ліберальна (напівдемократична) держава

Проголошена «народна влада» – інформаційна влада, якій мають сприяти державні органи та громадяни

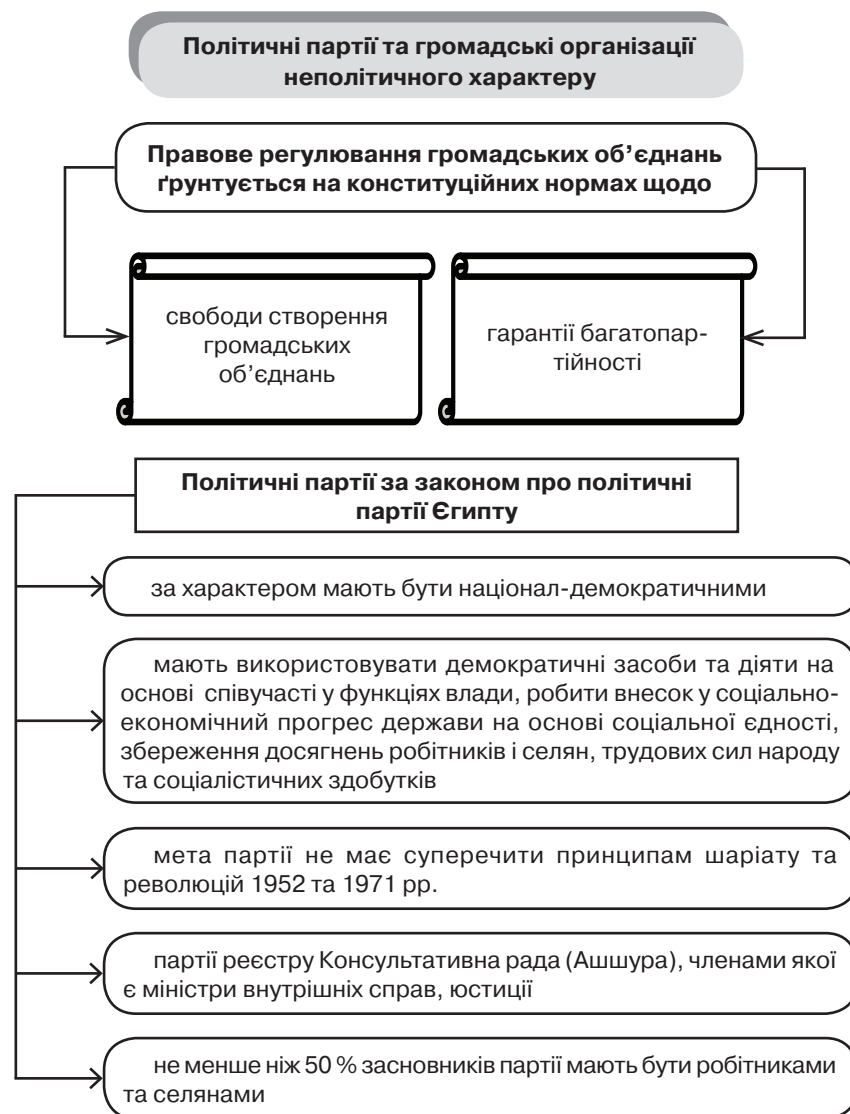
За порядком внесення змін є жорсткою конституцією.

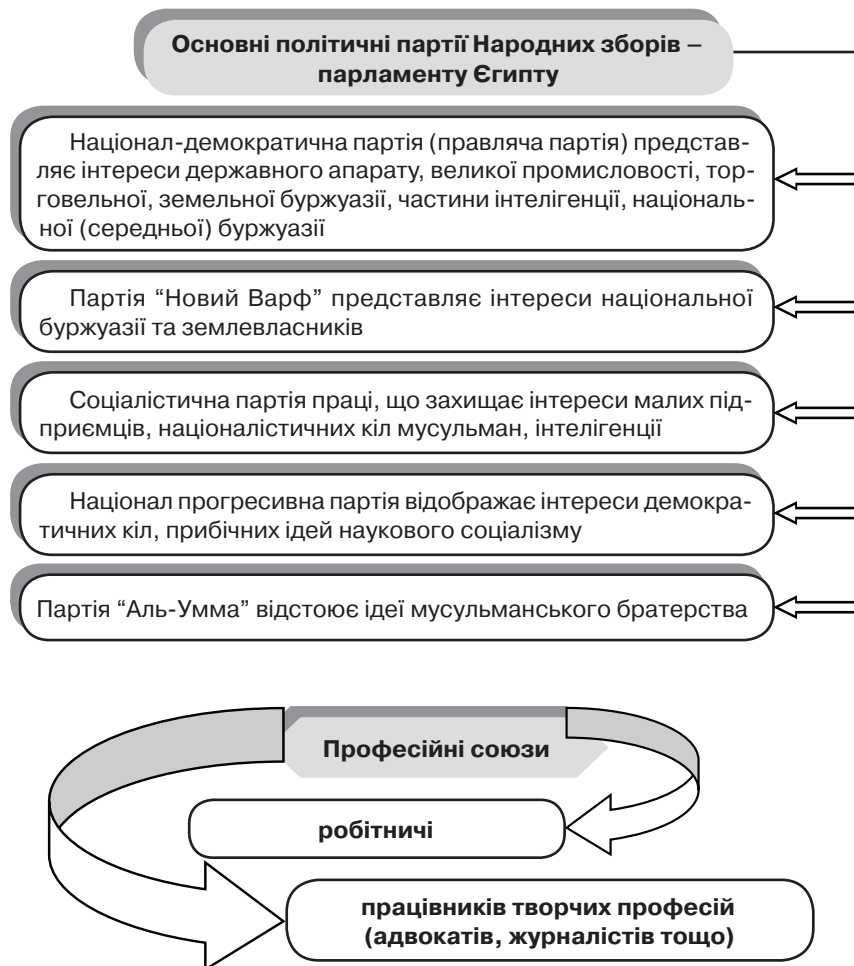
Зміни до конституції можуть бути запропоновані президентом або 1/3 депутатів парламенту, мають бути обговорені у консультативній раді (аш-шура), потім схвалені 2/3 членів парламенту та винесені на референдум

14.2. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина

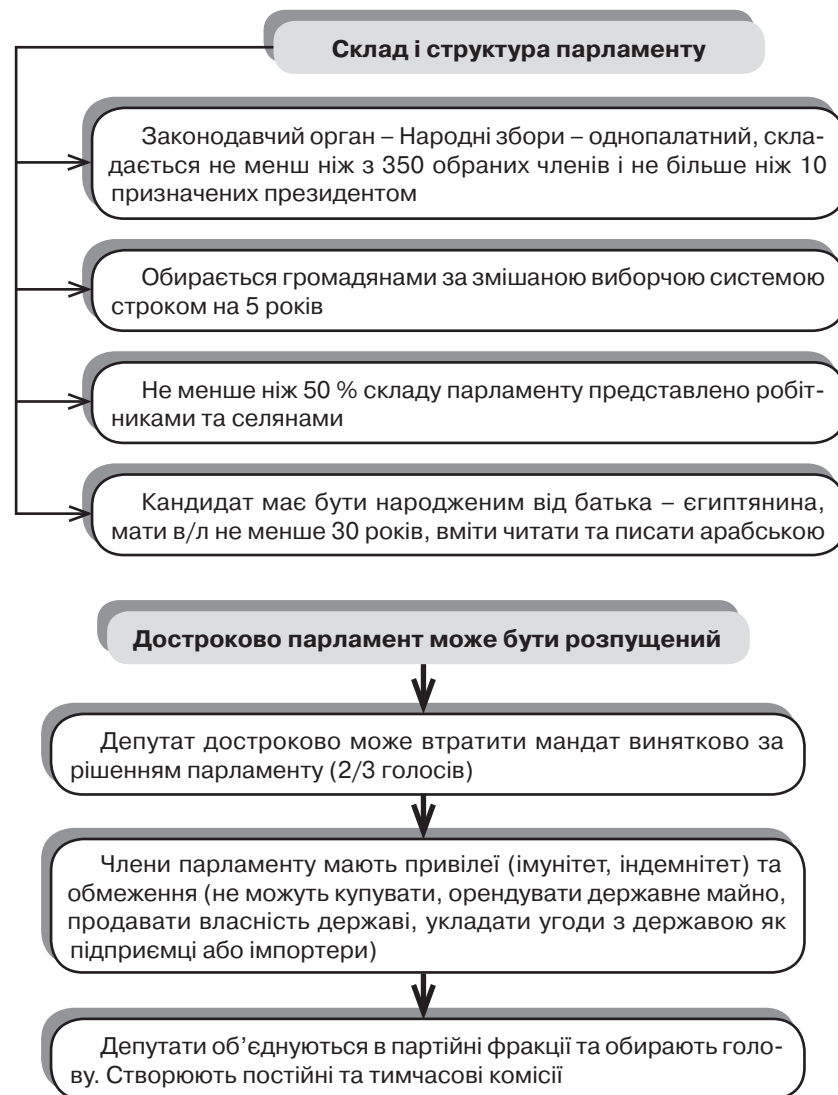

14.3. Конституційно-правове регулювання громадських об'єднань Єгипту

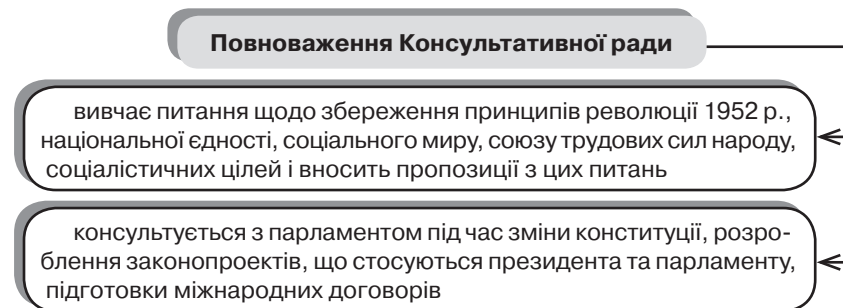
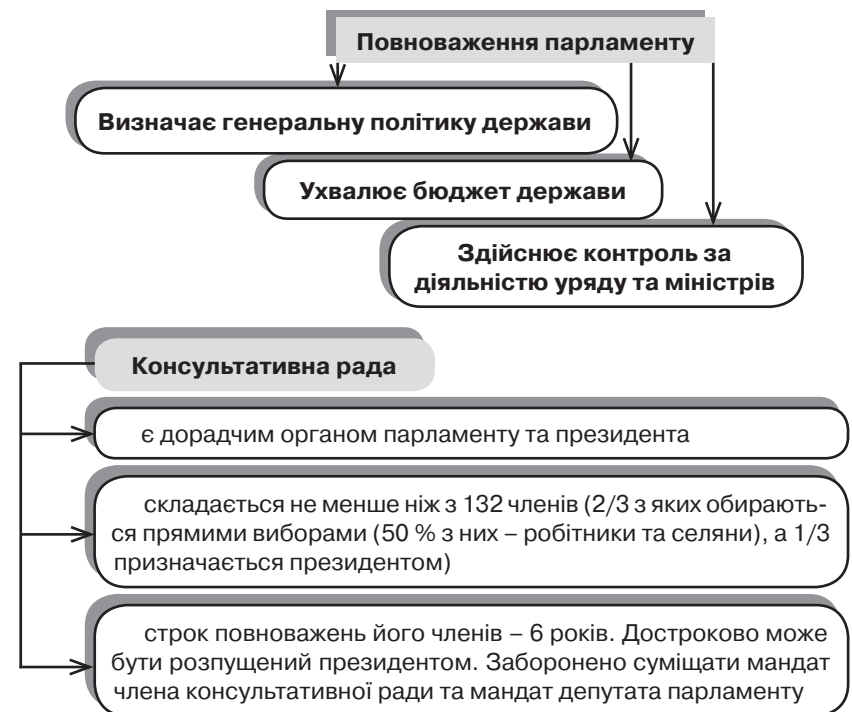
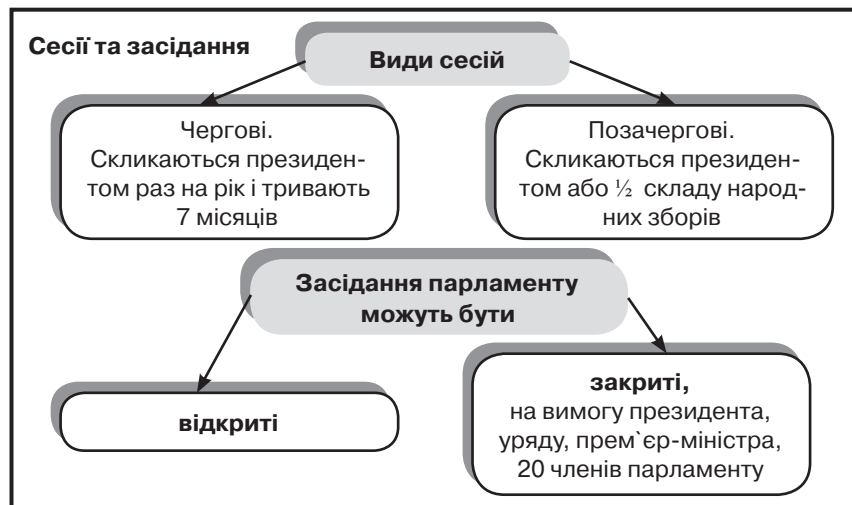

14.4. Законодавча влада в Єгипті

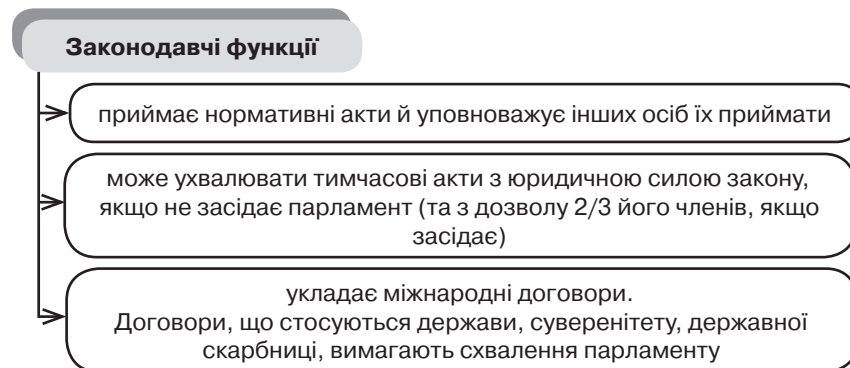
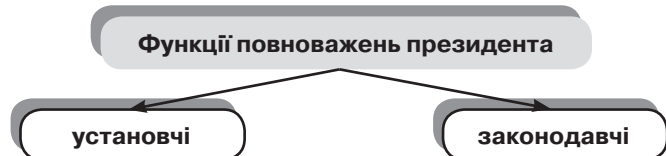
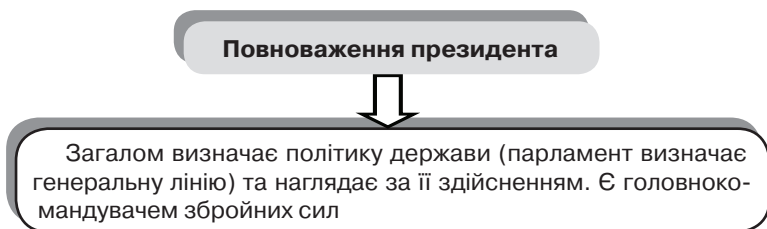
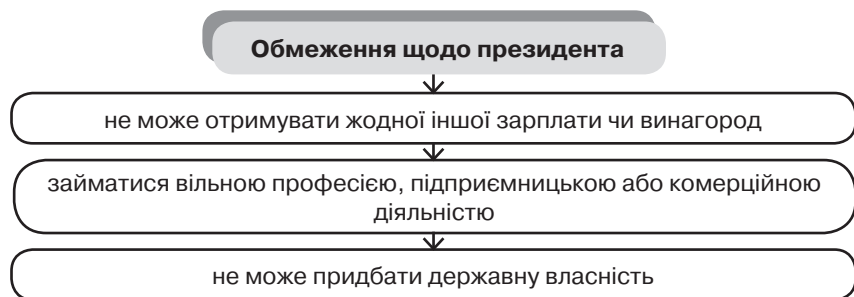

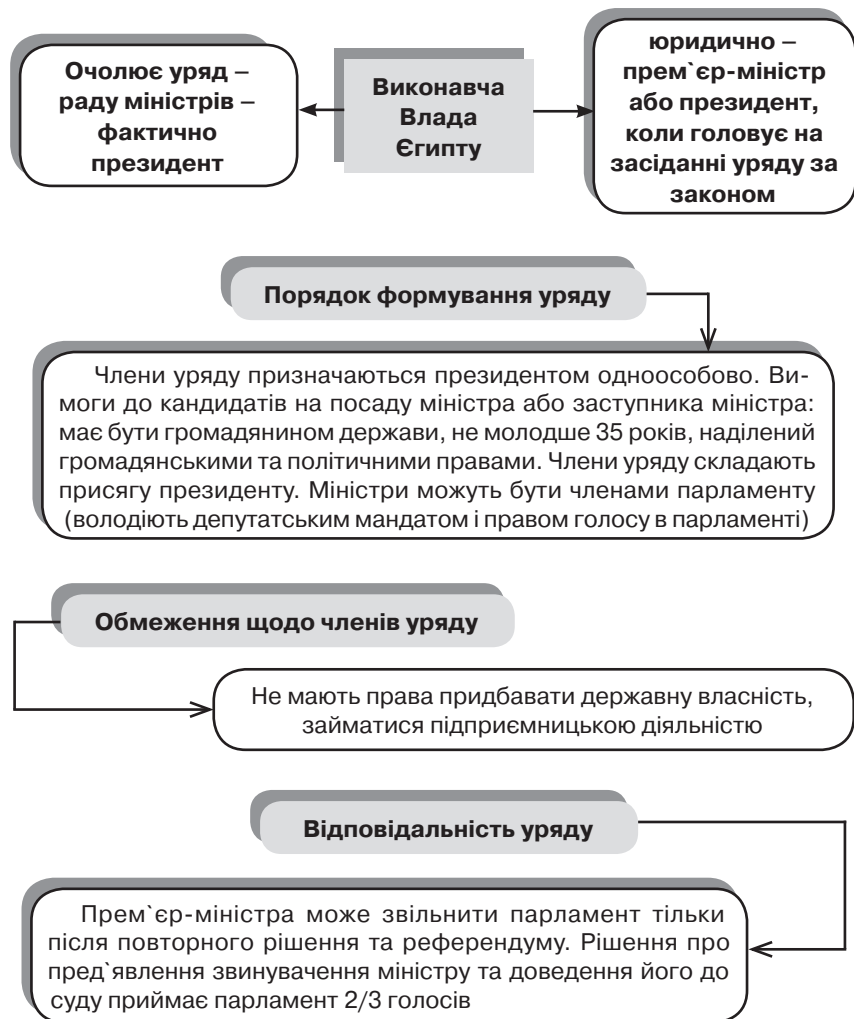

14.5. Глава держави в Єгипті

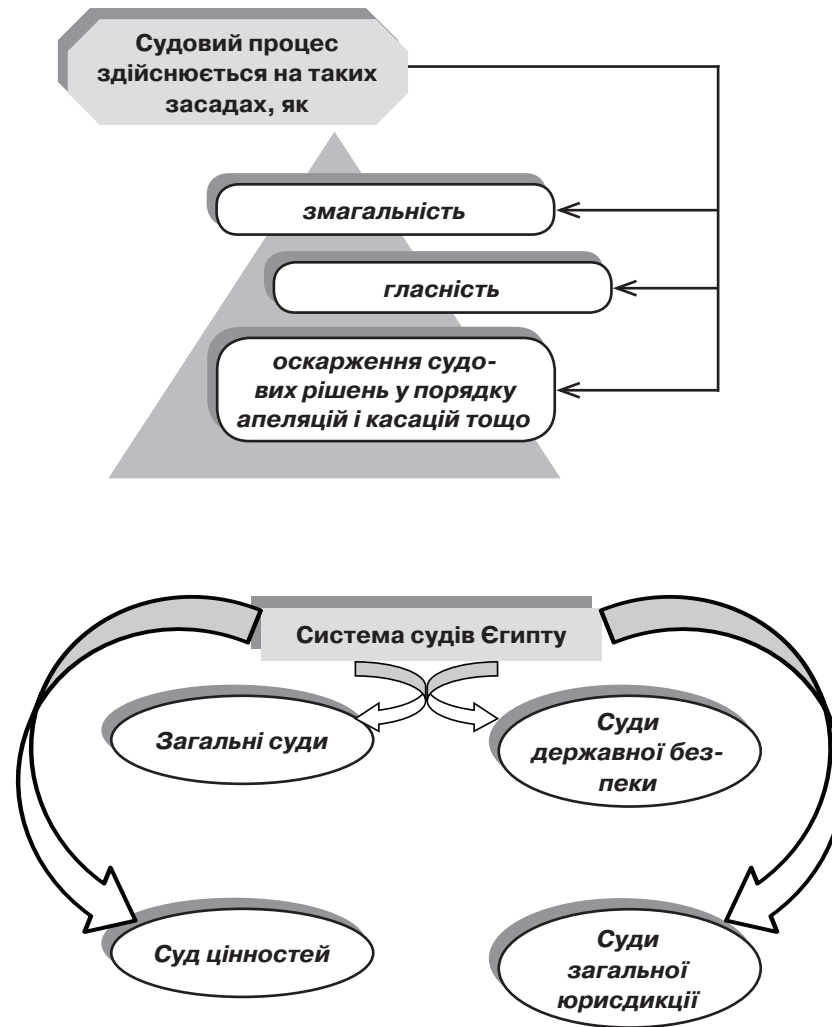

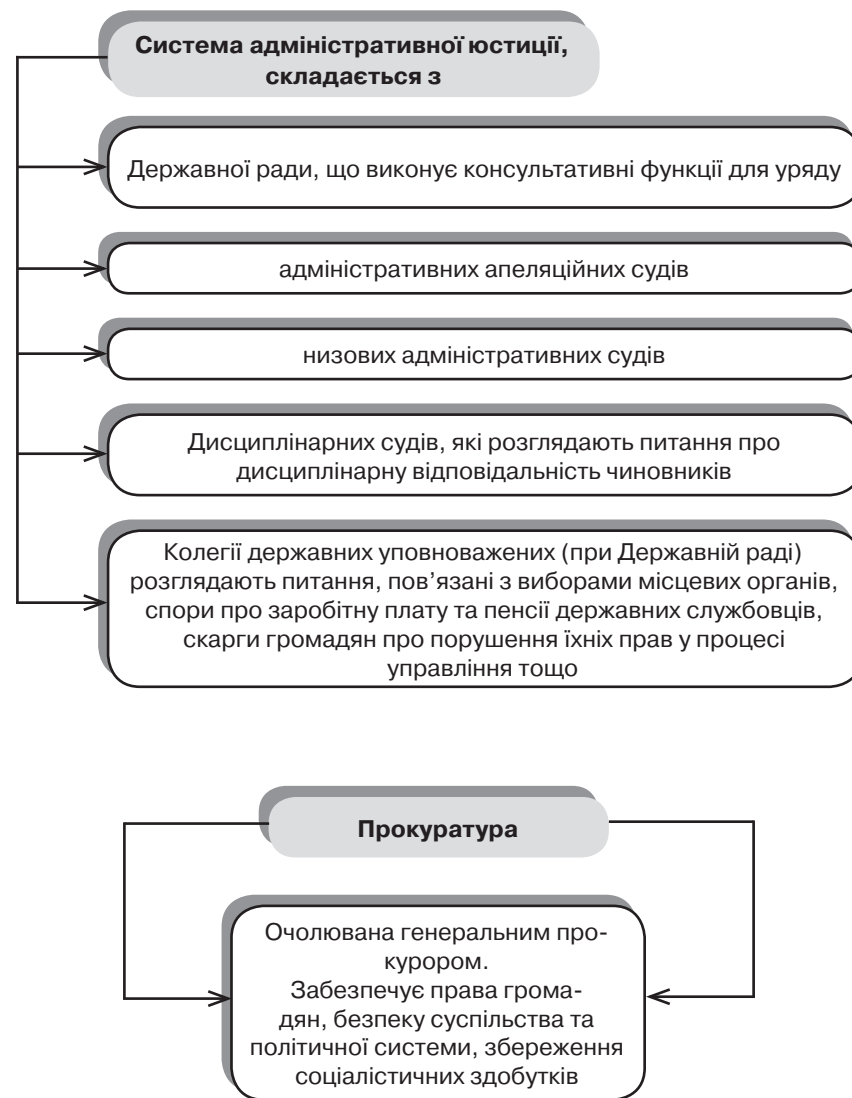
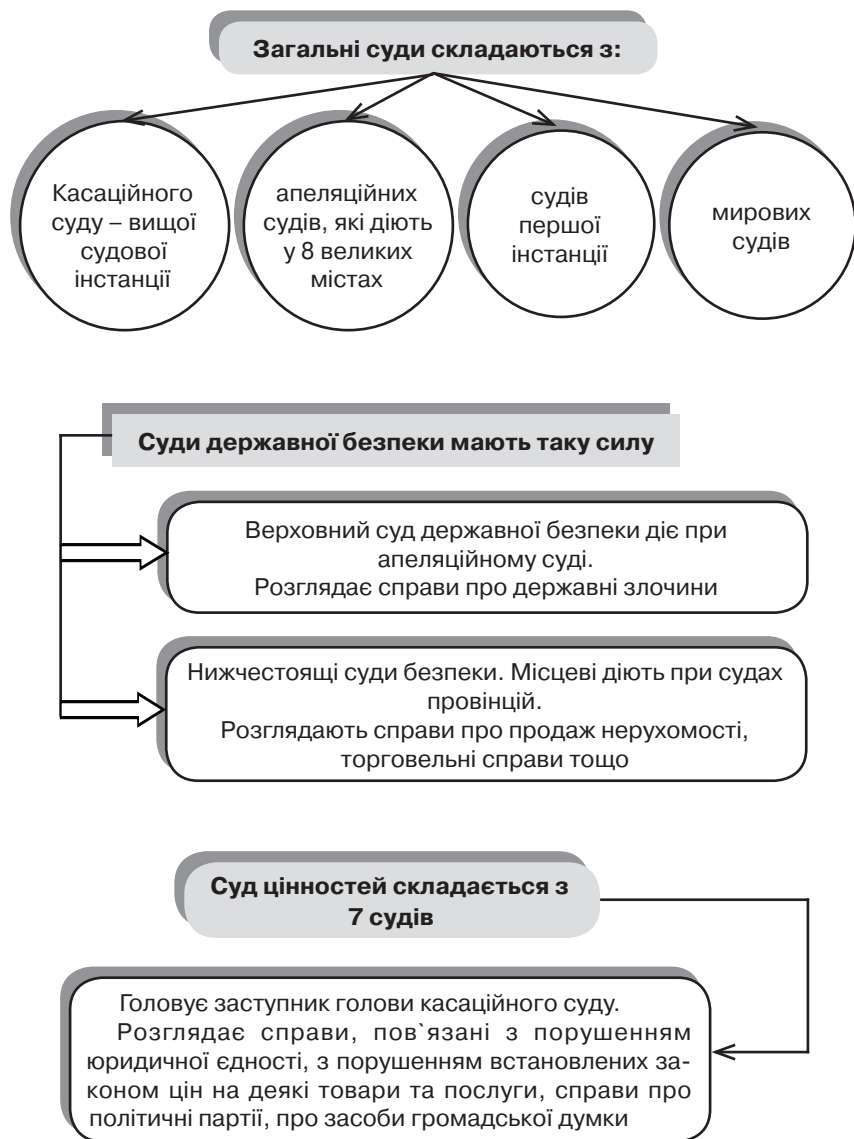

14.6. Виконавча влада в Єгипті

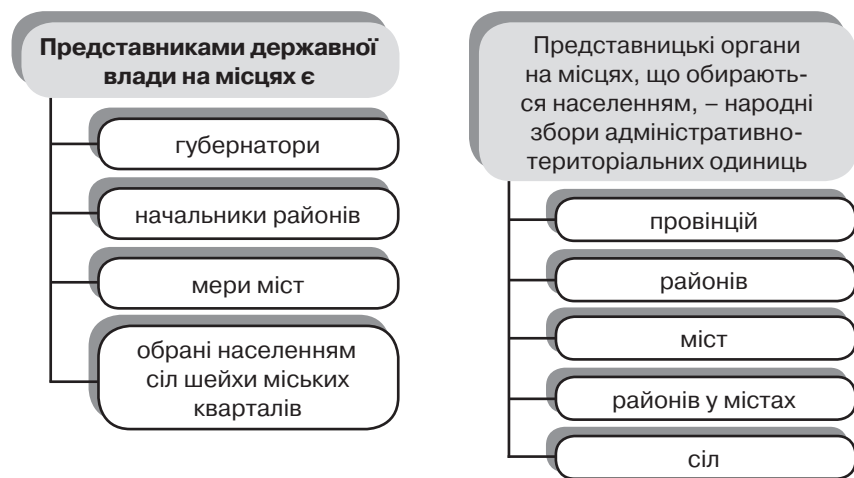

14.7. Судова влада в Єгипті

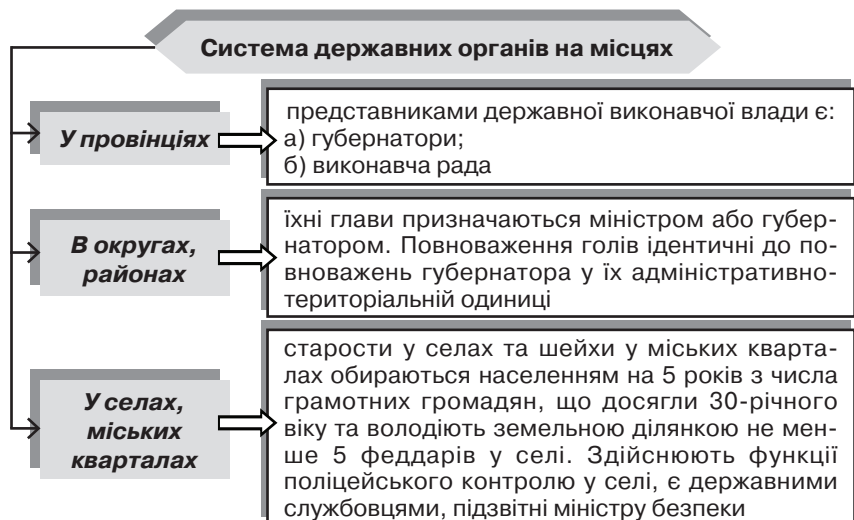

14.8. Місцеве самоуправління та управління в Єгипті

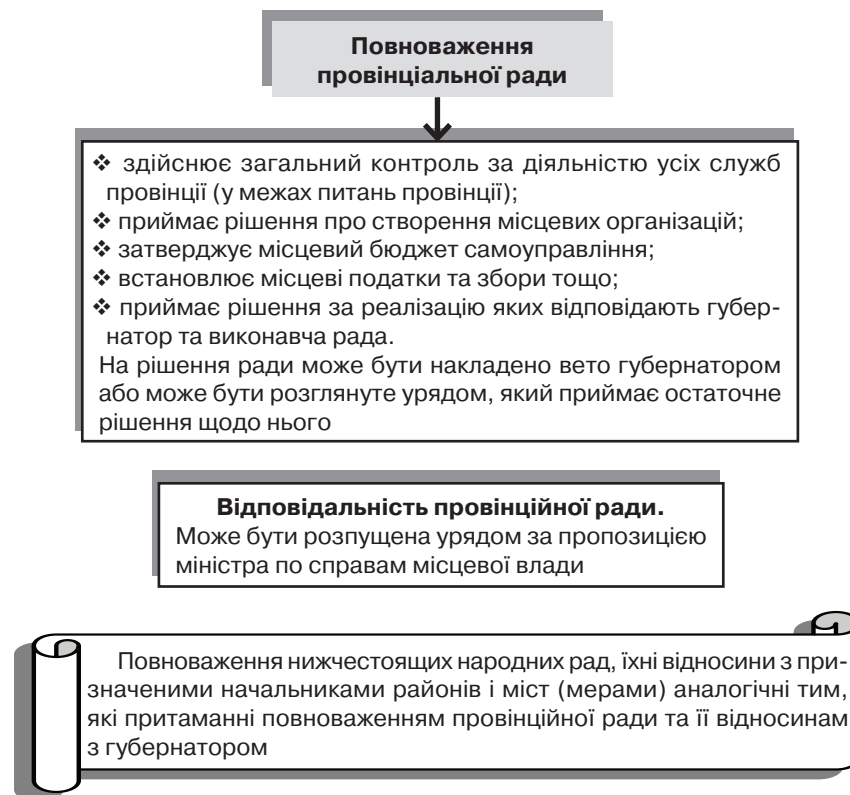

Місцеве самоуправління та управління в Єгипті побудоване на принципах централізації та децентралізації (поєднання державних органів влади на місцях та Органів місцевого самоуправління)

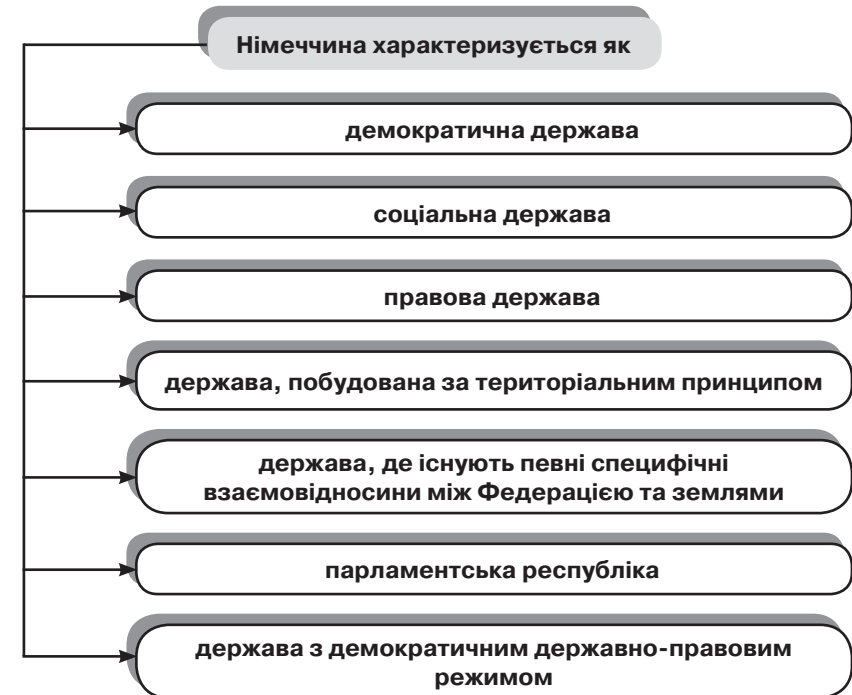
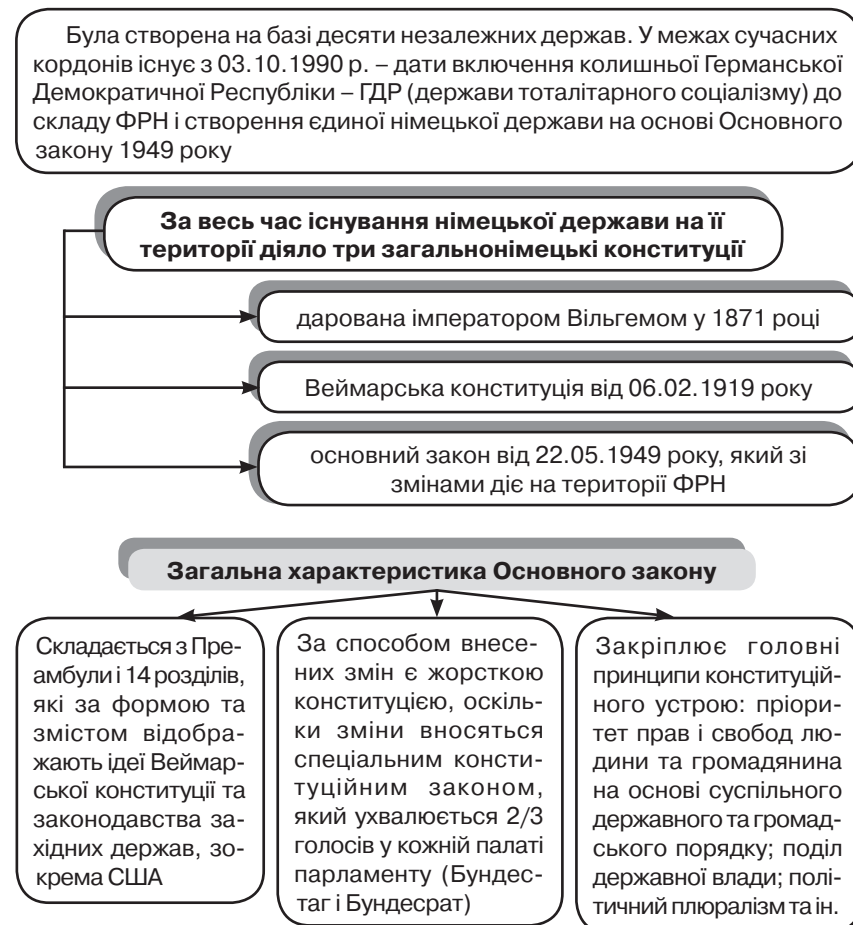

Порядок формування

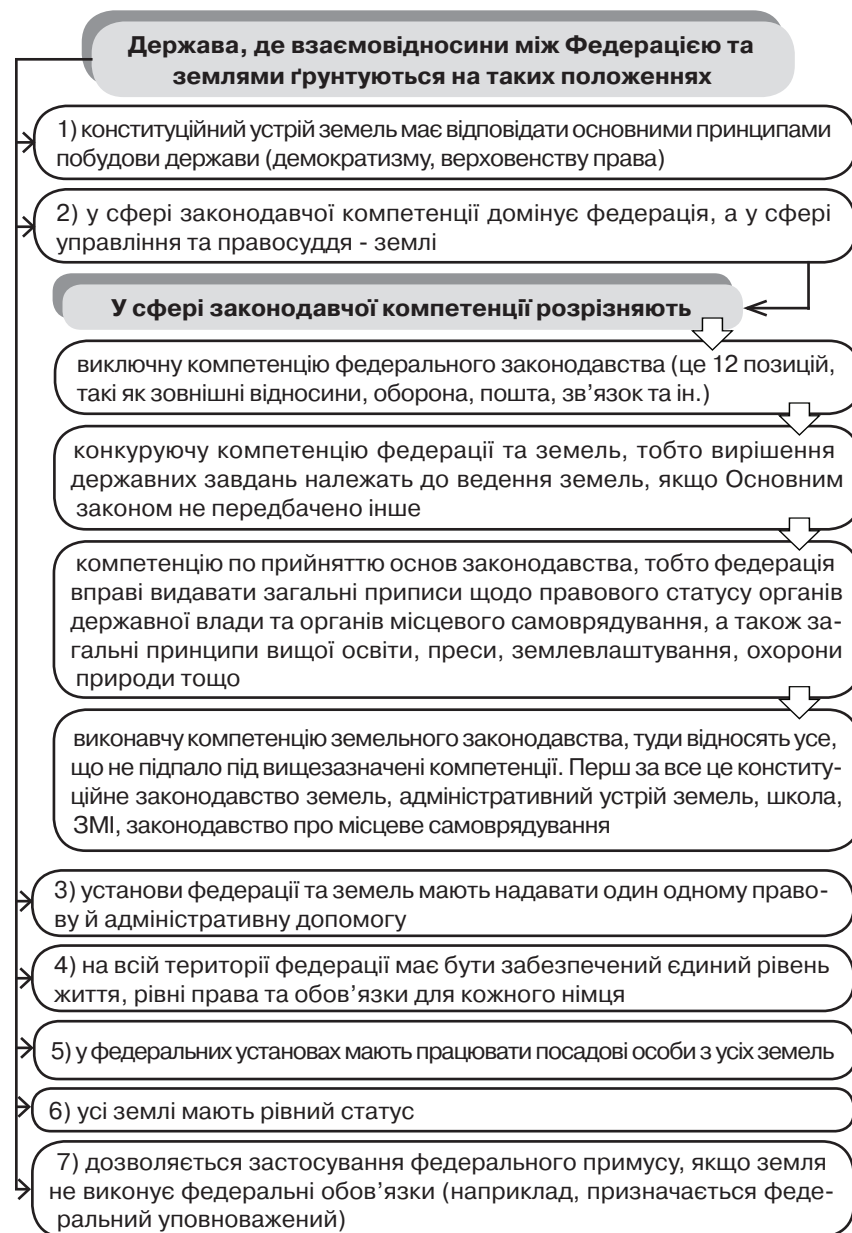
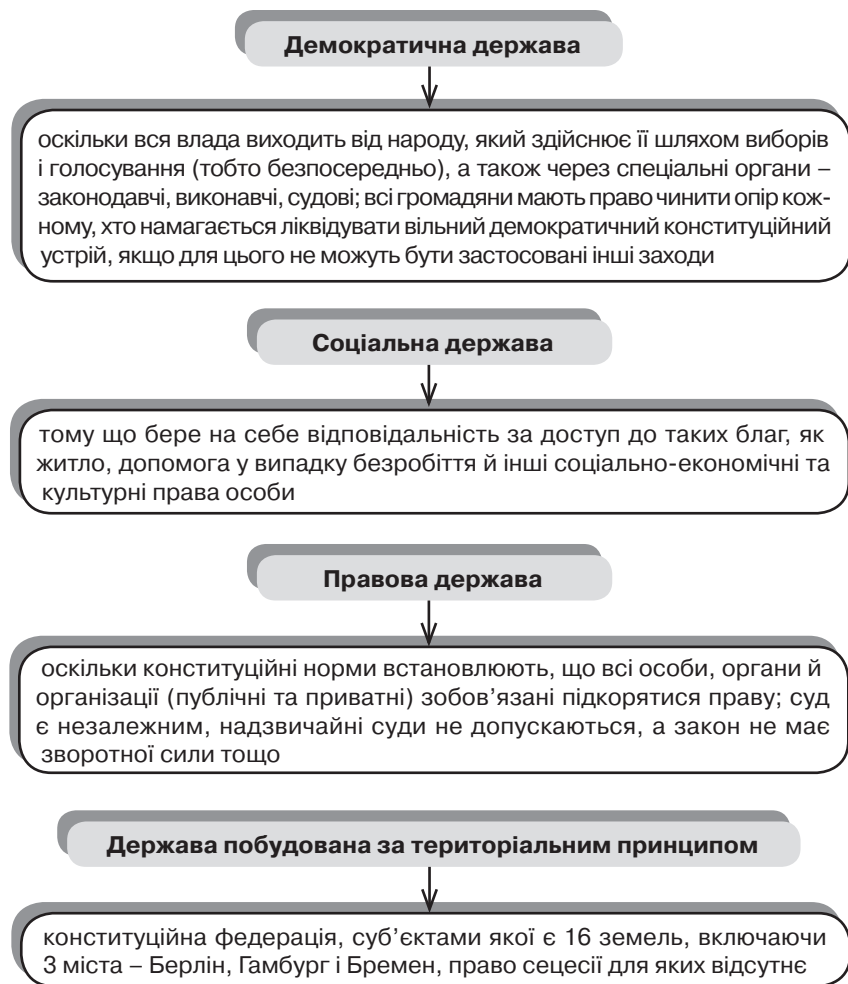

РОЗДІЛ 15. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО (ДЕРЖАВНОГО) ПРАВА ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА

15.1. Загальна характеристика конституційного ладу Федеративної Республіки Німеччина

Парламентська республіка

за формою державного правління інколи називають канцелярською республікою, бо глава уряду (федеральний канцлер) є політичним центром усієї конституційної системи ФРН. Саме він, а не парламент або уряд, як колегіальні органи визначає політику Федерального уряду і фактично держави загалом

15.2. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина

Розділ I Основного закону “Основні права” характеризується такими рисами

Основні права є природними, тобто невід’ємними та невідчужуваними, які не створюються Конституцією, а визначаються нею; є нормами прямої дії

Основні права забезпечуються на загальнофедеральному рівні та на рівні окремих суб’єктів федерації (земель)

Позбавлення основних прав можливе винятково в судовому порядку (федеральним конституційним судом) за порушення особою прав інших, за посягання на вільний демократичний (конституційний) устрій, за створення загрози існуванню федерації та земель, за порушення законів моралі

Основні права ґрунтуються на принципах свободи (забезпечується правами на життя, здоров’я, свободу віросповідання, свободи думки та ін.), та рівності (забезпечується рівністю всіх перед законом, рівністю чоловіка та жінки, заборонаю переваги за ознаками статі, походження, раси, мови тощо)

У Конституції розмежовують загальні права людини і так звані громадянські права, які належать винятково націям – громадянам ФРН. Громадянство набувається за народженням і шляхом натуралізації

Основні права і свободи

Особисті права і свободи: право на життя, недоторканність фізичну і житла, таємницю листування, свободу переписування та свободу совісті

Політичні права і свободи: свобода висловлювання та розповсюдження думки, доступу до інформації, свобода мирного зібрання, права на об’єднання та ін.

Соціально-економічні та соціально-культурні права і свободи: свобода вибору професії, місця роботи, свобода об’єднання для охорони та покращення умов праці, право власності, свобода мистецтва, освіти, науки та ін.

Обов’язки громадянина Німеччини

В умовах стану оборони до армії можуть призиватися жінки для роботи у санітарно-лікувальних установах без зброї в руках, може вводитися не обов’язкова трудова повинність

Обов’язок батьків турбуватися про дітей

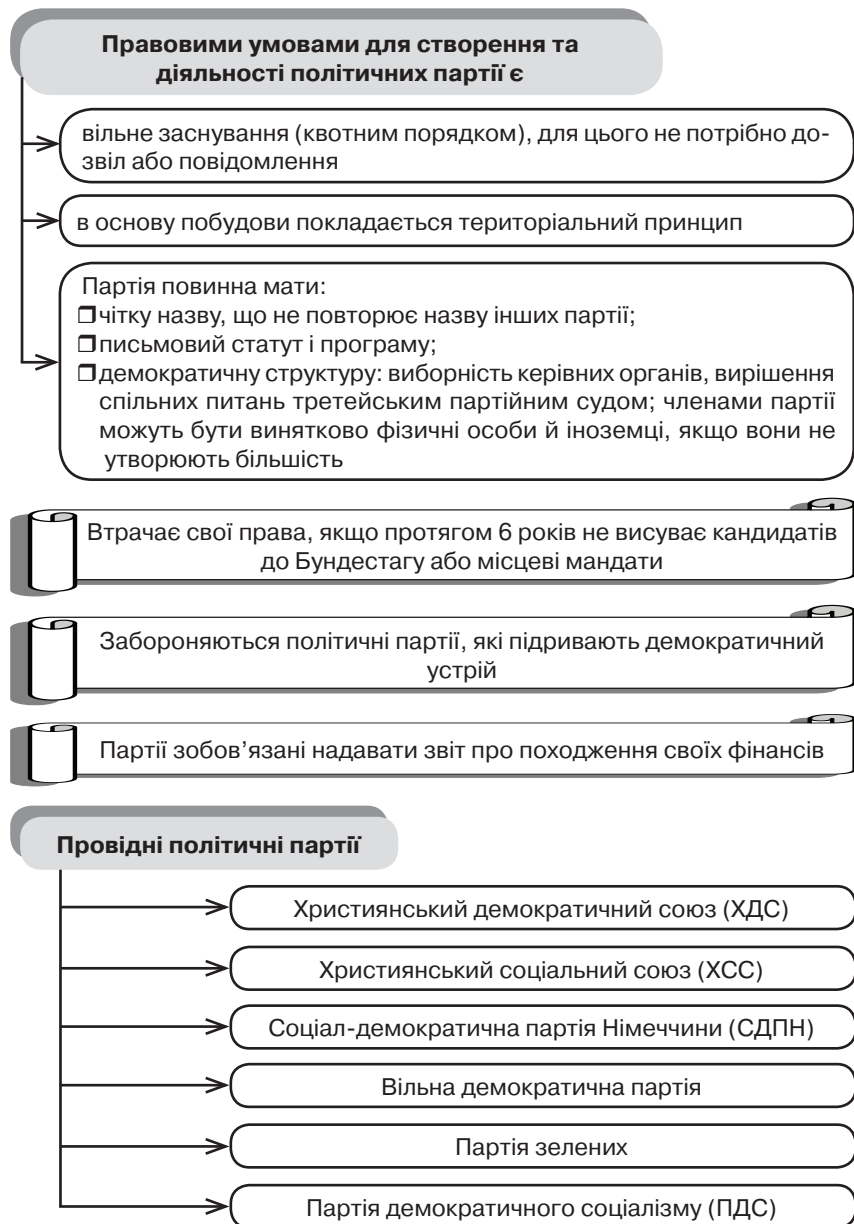
Обов’язок військової служби з 18-літнього віку (відмінено у зв’язку з прийняттям закону від 2010 р.)

15.3. Політична система Німеччини

Політична партія -

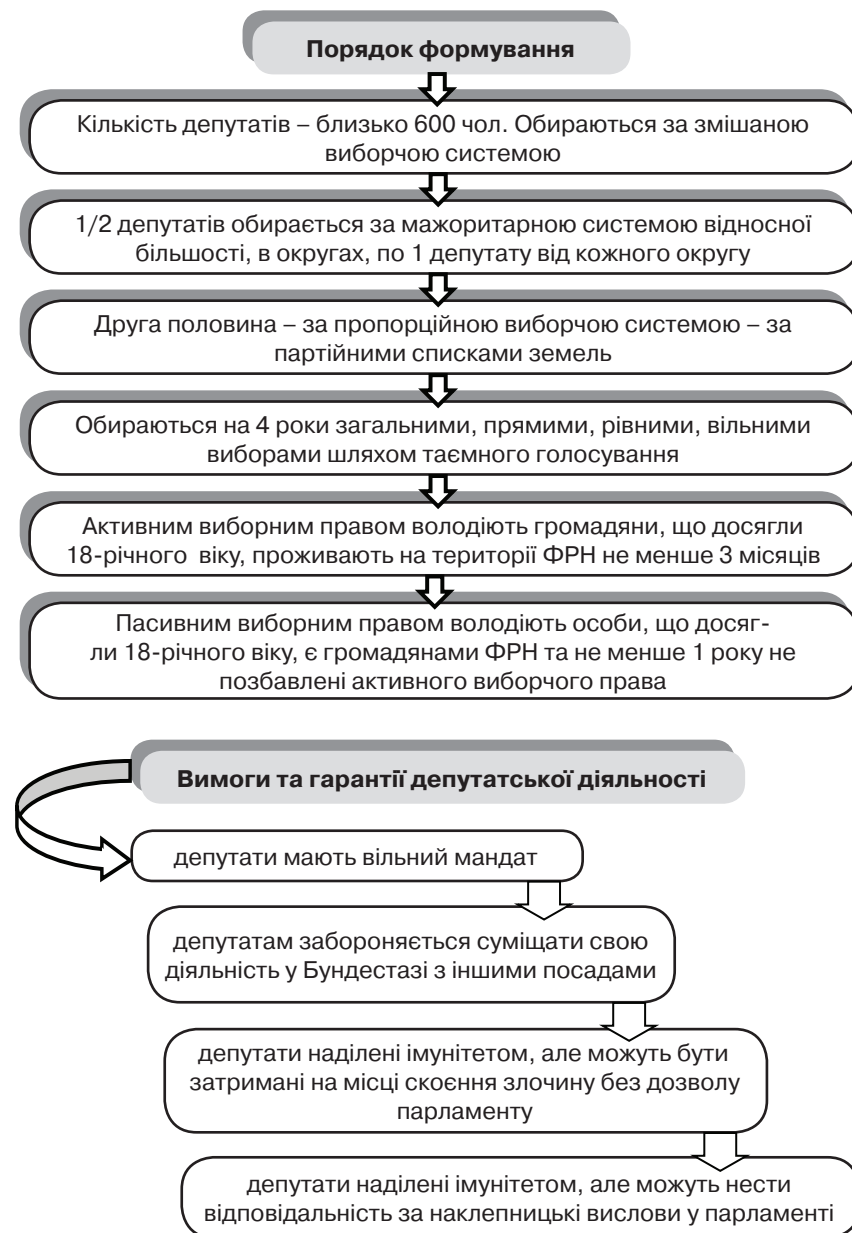
це об’єднання громадян, яке тривалий час здійснювало вплив на формування політичної волі народу та висуває кандидатів до представницьких органів федерацій та земель

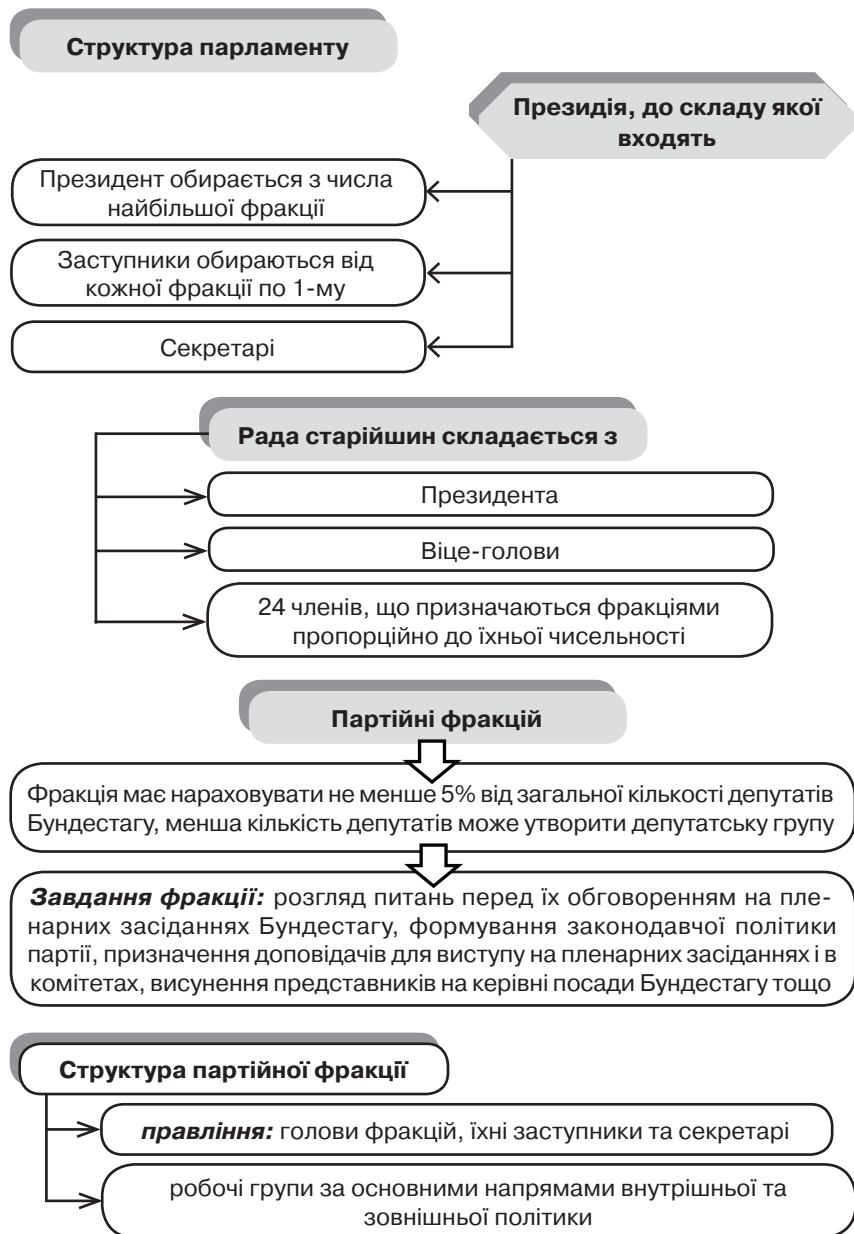
Усі політичні партії мають рівний суспільний статус

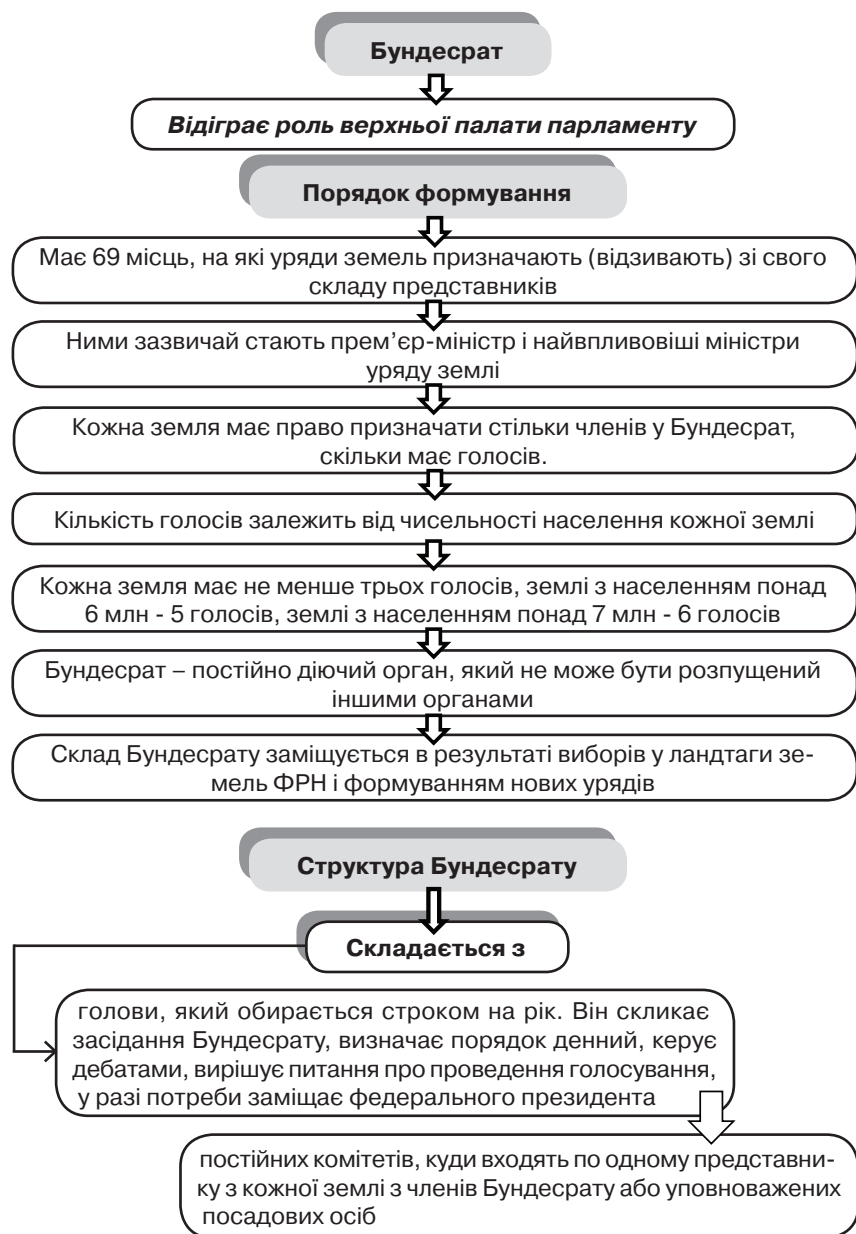

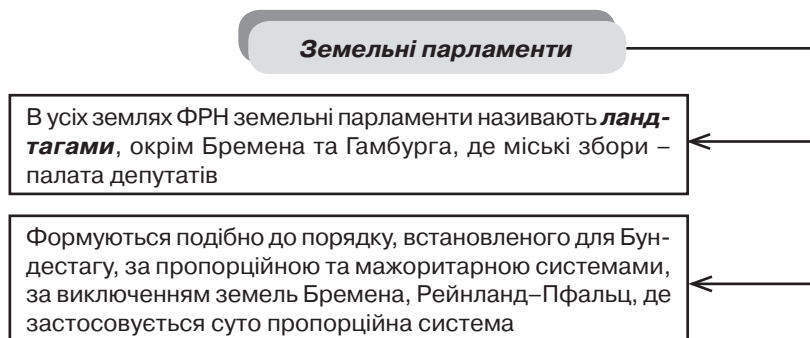

15.4. Законодавча влада в Німеччині

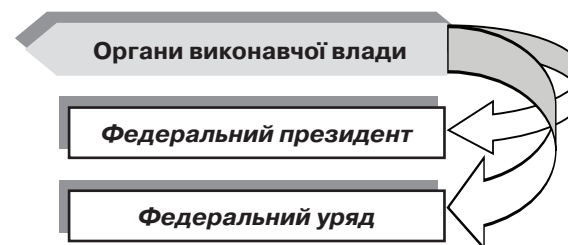

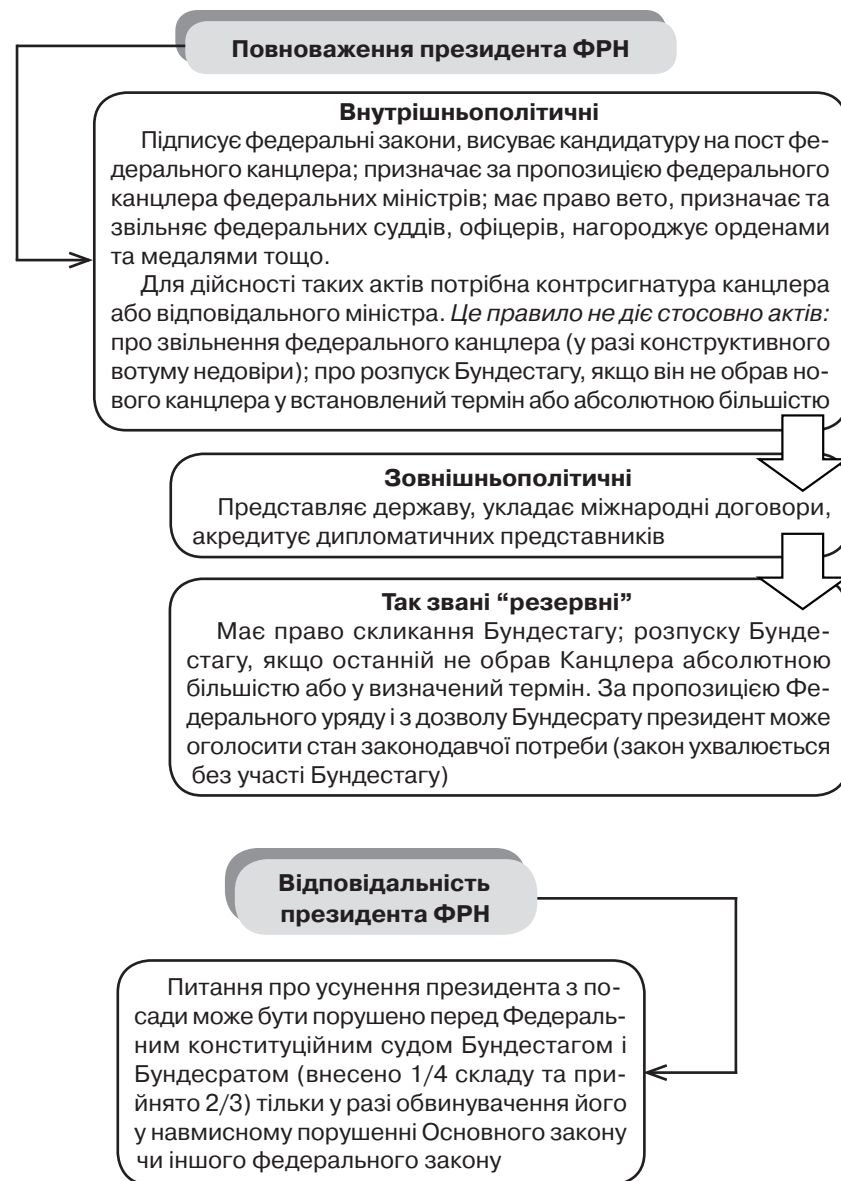

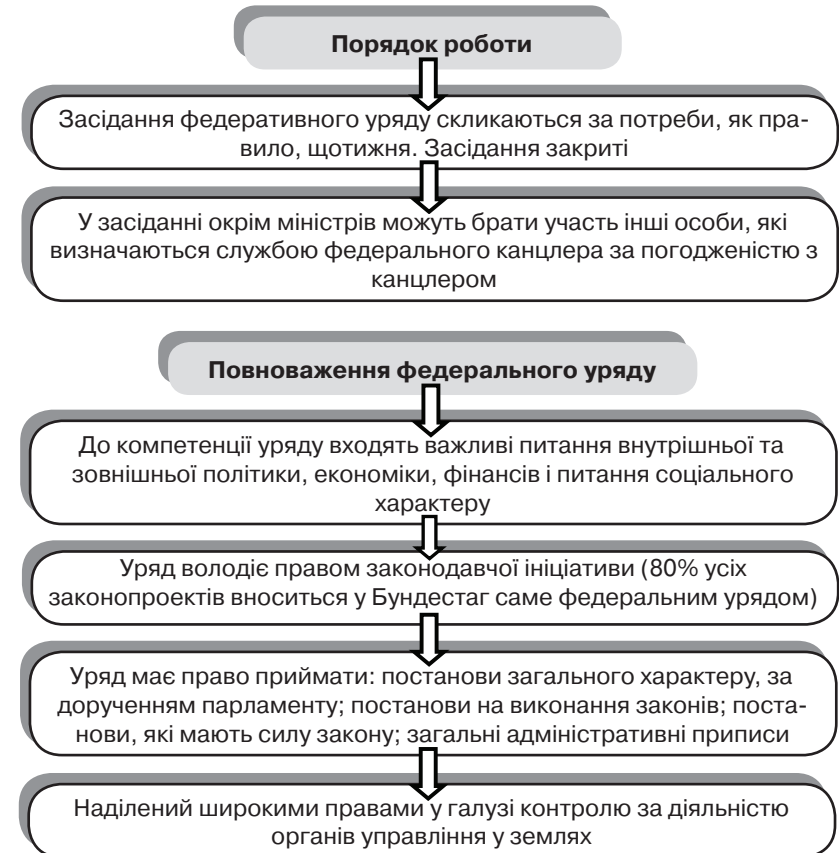
15.5. Глава держави в Німеччині

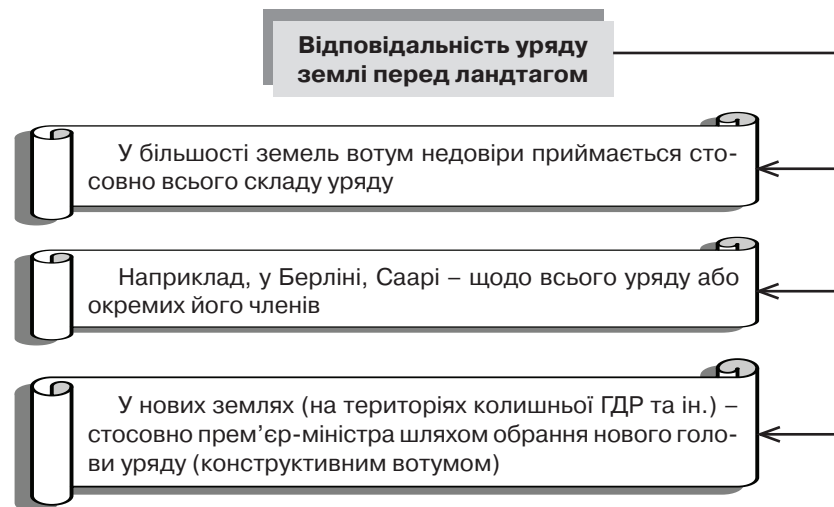

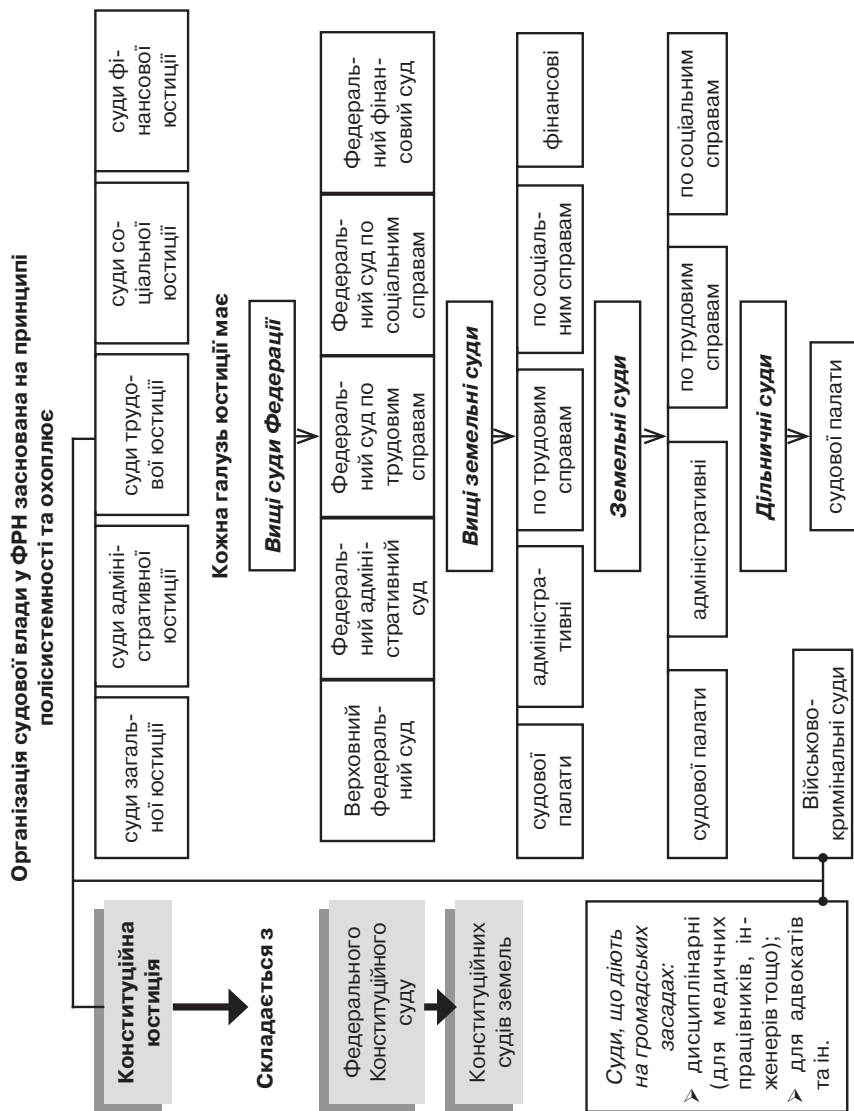

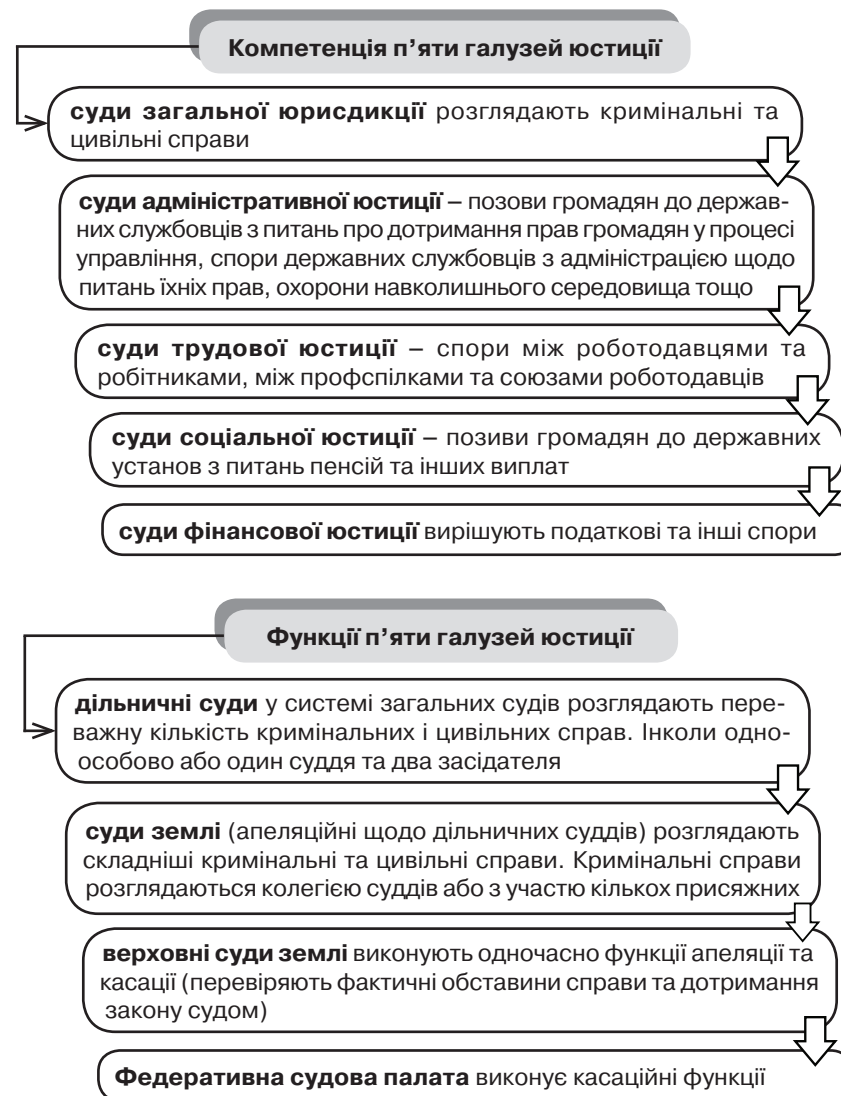
15.6. Виконавча влада в Німеччині

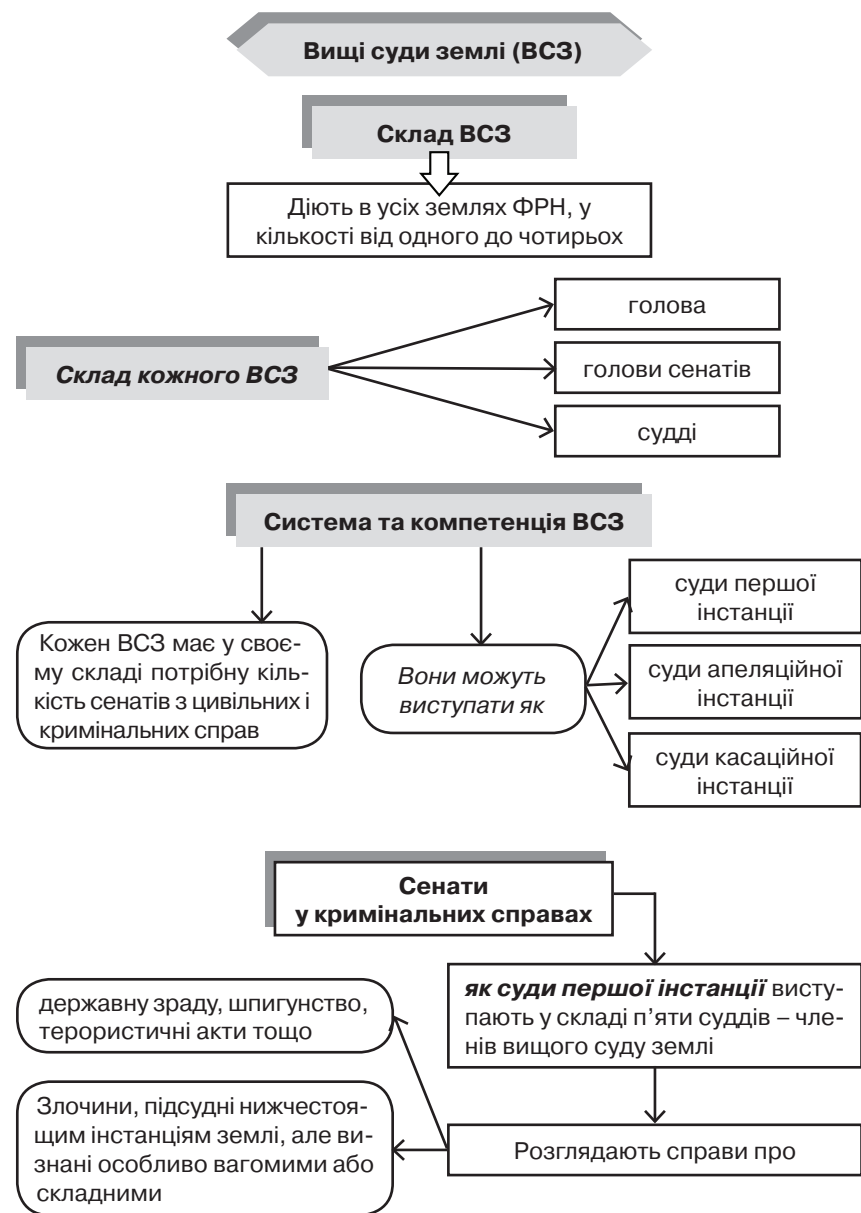

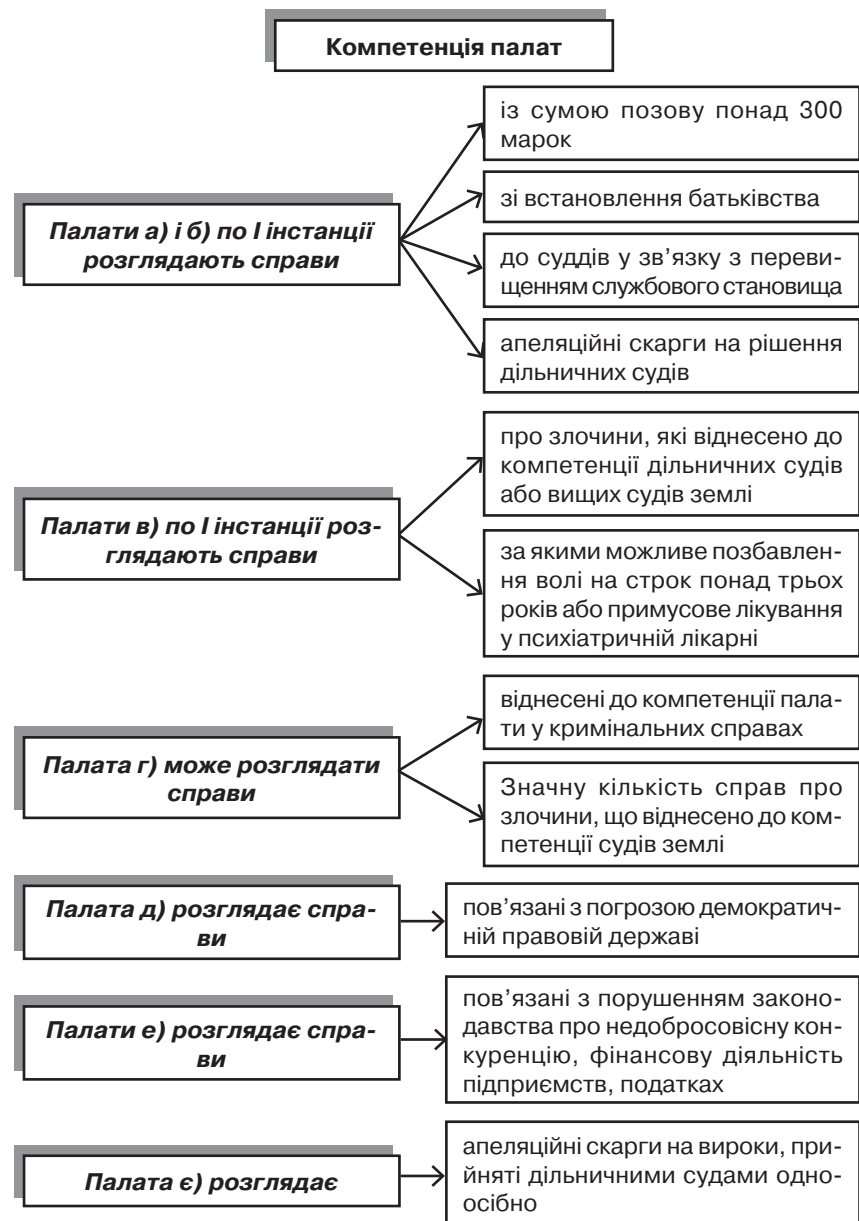
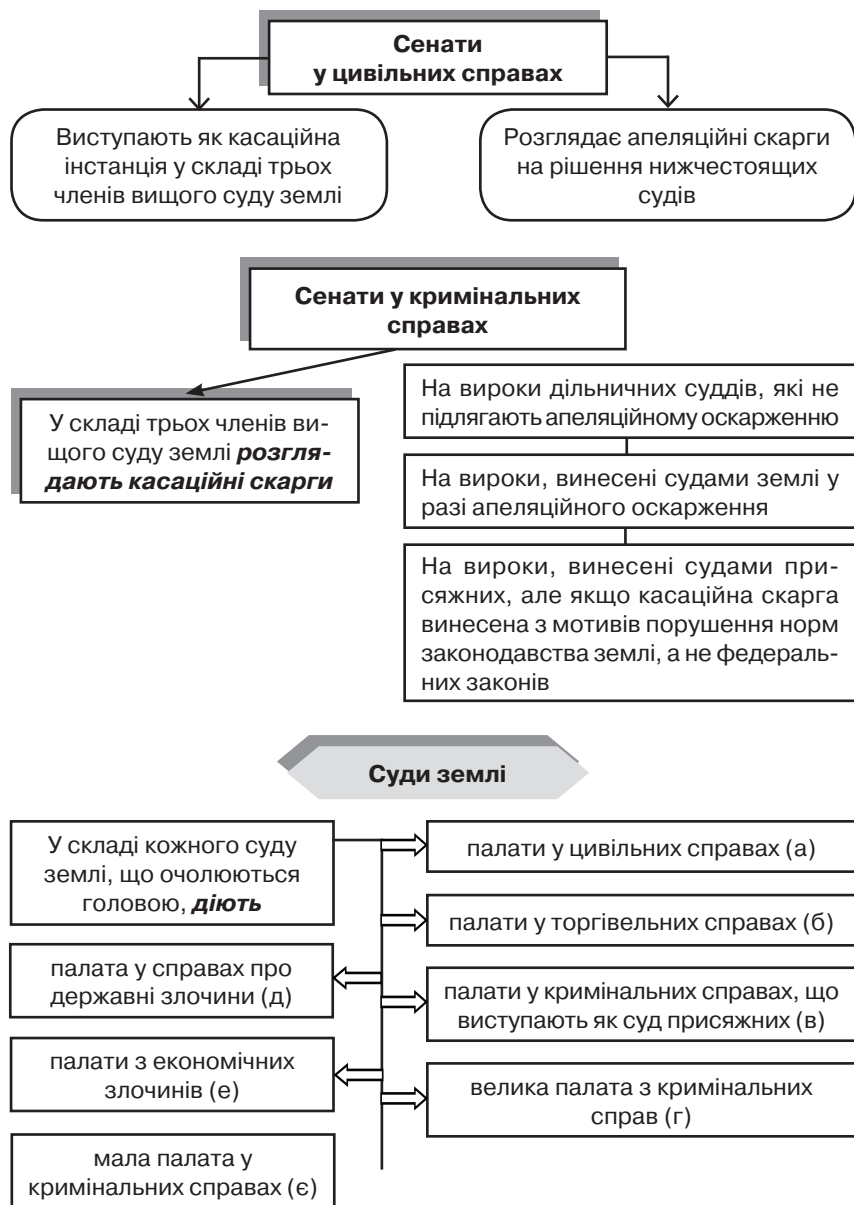

15.7. Судова влада в Німеччині

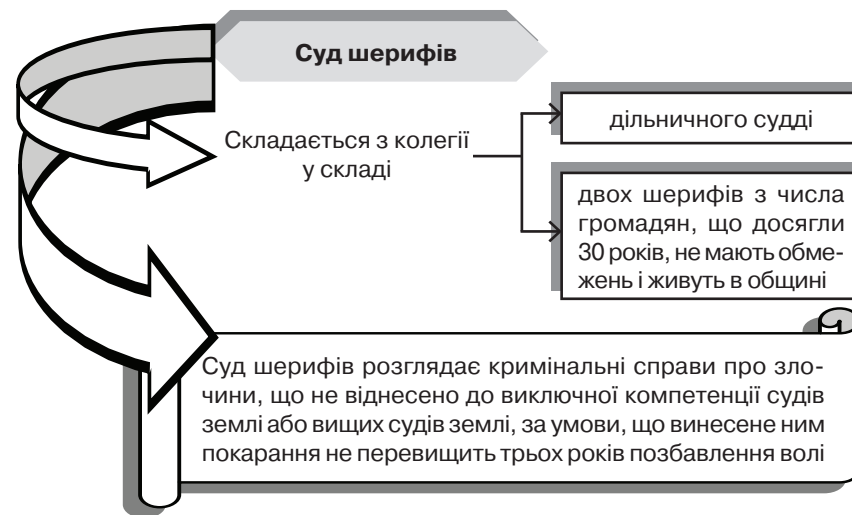
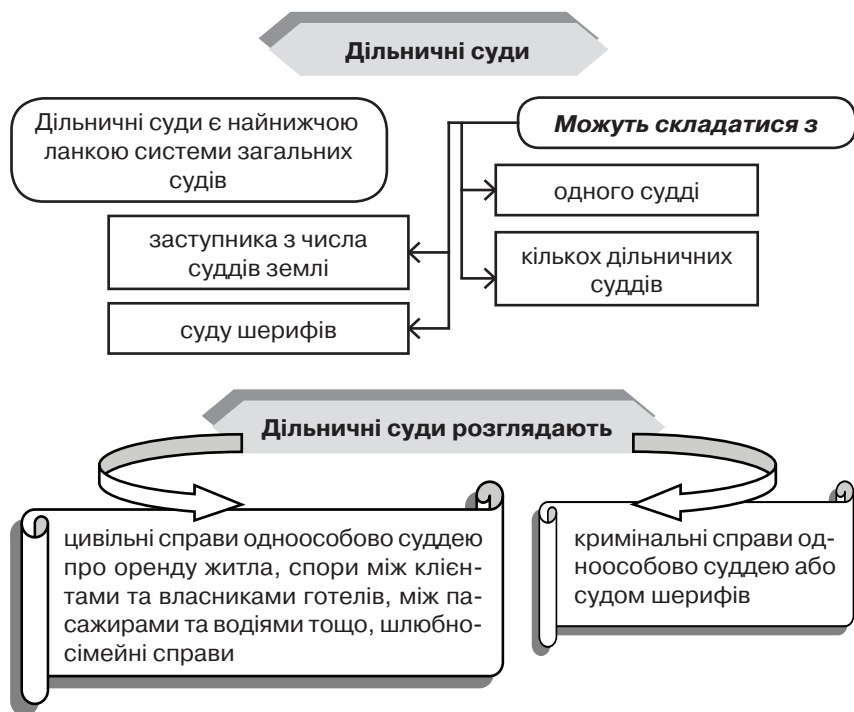

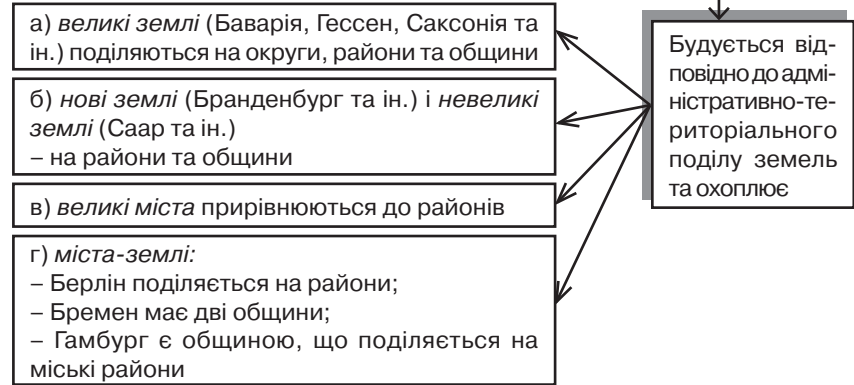

15.8. Місцеве управління та самоуправління в Німеччині

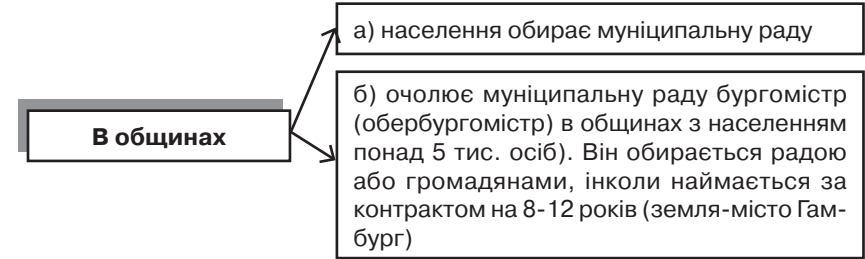

Порядок організації адміністративно-територіальних одиниць регламентується конституціями земель, статутами общин, районів та округів

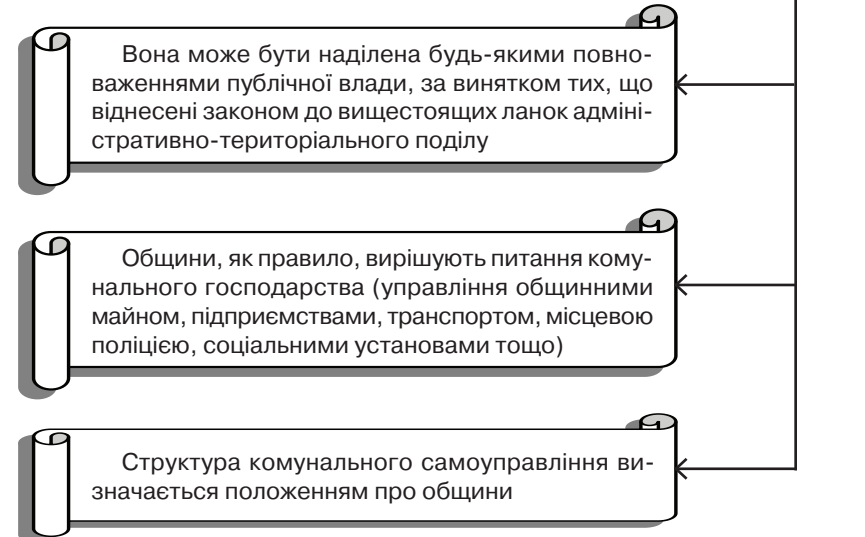
Система місцевого управління та самоуправління ФРН

Органи місцевого управління та самоуправління

Община є головною адміністративно-територіальною одиницею

РОЗДІЛ 16. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО (ДЕРЖАВНОГО) ПРАВА РЕСПУБЛІКИ ФІНЛЯНДІЯ

16.1. Загальна характеристика конституційного ладу Фінляндії

Офіційна назва – Фінляндська Республіка Suomen Tasavalta
Republican Finland

Фінляндія входить до скандинавської (північної) правової сім'ї. Розташована в Північній Європі. Межує зі Швецією (спільний кордон 586 км), з Норвегією (729 км), з Російською Федерацією (1313 км). *Площа території* – 337 030 кв. км (63 місце у світі). Загальна довжина сухопутного кордону – 2628 км, берегова лінія – 1126 км

Державна мова – фінська, шведська. **Релігія** – лютеранство.
Грошова одиниця – євро.

Адміністративний поділ – 12 губерній (ляні), які, своєю чергою, поділяються на повіти. У межах держави розташовані Аландські острови, які наділені частковою автономією та мають власний однопалатний парламент (Ландстинг). **Столиця** – Гельсінкі (Helsinki) з 574 тис. населення

Архіпелаг Аландських островів розміщений у північній частині Балтійського моря між Фінляндією та Швецією

Правовий статус Аландських островів

Особливим статусом наділені **Аландські острови - автономія**. Такий статус гарантують як міжнародні договори і міжнародне регіональне звичаєве право, так і національне законодавство

Острови оголошені демілітаризованими та нейтральними Паризькою угодою 1856 року

Гарантії широкого самоуправління підтверджені Основним законом Фінляндії – Конституцією й більш детально регулюються Законом “Про самоуправління” 1920 року

До кола повноважень Законодавчої асамблеї та уряду належать питання, пов'язані з освітою, культурою, охороною здоров'я і медичними послугами, соціальним захистом, розвитком промисловості, будівництвом, забезпеченням публічного порядку та безпеки, поштовими послугами, радіо і телебаченням, сільським господарством, мисливством і рибальством, а також збиранням податків на прибуток

В автономії існує спільний орган квазісудової влади – це так звана **Аландська делегація**. До її складу входять двоє представників від держави та двоє – від Аландів. Очолює Аландську делегацію губернатор, а головне її призначення полягає в запобіганні виникненню потенційних конфліктів між центральною владою і владними структурами автономії

Державний устрій – буржуазна республіка.
Форма правління – змішана (парламентсько-президентська) республіка.
Глава держави – президент, який обирається шляхом прямих і таємних виборів усіма громадянами країни, які мають право голосу, строком на 6 років.
Законодавча влада здійснюється однопалатним парламентом, що складається з 200 депутатів, які обираються прямим і таємним голосуванням за системою пропорційного представництва строком на 4 роки.
Виконавча влада здійснюється президентом і урядом

В основу Конституції Фінляндії покладено 4 органічних закони: “Форма правління Фінляндії” (1919 р.), Акт про Едускунту (1928 р.), Акт про право парламенту контролювати законність діяльності Державної ради та канцлера юстиції (1922 р.) і Акт про державний суд (1922 р.)

Основний закон Фінляндії – Конституція прийнята за рішенням Едускунти 11 червня 1999 року, що набрала чинності 1 березня 2000 року

Згідно з § 1 Конституція має забезпечувати недоторканність людської гідності та свободи, права приватних осіб, а також сприяти законності у суспільстві

Структура Конституції Фінляндії

Основний закон Фінляндії містить 13 глав і 131 параграф

Глава 1. Основи державного ладу	←
Глава 2. Основні свободи і права	←
Глава 3. Едускунта і члени Едускунти	←
Глава 4. Діяльність Едускунти	←
Глава 5. Президент Республіки і Державна рада	←
Глава 6. Законодавство	←
Глава 7. Державні фінанси	←
Глава 8. Міжнародні відносини	←
Глава 9. Правосуддя	←
Глава 10. Контроль за законністю	←
Глава 11. Управління та самоуправління	←
Глава 12. Оборона	←
Глава 13. Заключні положення	←

16.2. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина

Основні свободи і права (глава 2 Конституції Фінляндії)

Усі рівні перед законом (§ 6)

Всі люди мають право на життя, особисту свободу, недоторканність і безпеку (§ 7)

Ніхто не може бути визнаний винним у злочині або засуджений до покарання на основі діяння, яке, відповідно до закону, не було визнано злочином на момент його вчинення (§ 8)

Громадяни Фінляндії, а також іноземці, що законно проживають у країні, мають право вільно пересуватися країною та обирати місце проживання в ній (§ 9)

Підлягають захисту приватне життя кожного, його честь і недоторканність житла (§ 10)

Кожен володіє свободою релігії та совісті (§ 11)

Кожен має право на свободу висловлювань (§ 12)

Кожен має право без отримання дозволу організувати зібрання, демонстрації та брати участь у них (§ 12)

Кожен громадянин, якому виповнилося 18 років, має право брати участь у національних виборах і референдумах (§ 13)

Право на обов'язкове соціальне забезпечення і турботу (§ 19)

Згідно з § 15 Конституції власність кожної людини підлягає захисту. Націоналізація власності для громадських потреб здійснюється лише у законодавчо встановлених випадках і за умови повної компенсації

Всі особи мають право на безкоштовну базову освіту. Також передбачається рівна можливість для кожного отримати й іншу освіту, займатися самоосвітою. Встановлюється свобода заняття наукою, мистецтвом та отримання вищої освіти (§ 16 Конституції)

Кожен відповідно до закону має право одержувати прибуток шляхом наймання на роботу, ремісництва або підприємництва, які він вільно обирає. Державні органи мають дбати про захист робочої сили. Державні органи мають сприяти зайнятості та наданню всім права на працю. Приписи про право на професійну освіту встановлюються законом. Ніхто не може бути звільнений з роботи без законної підстави (§ 18 Конституції)

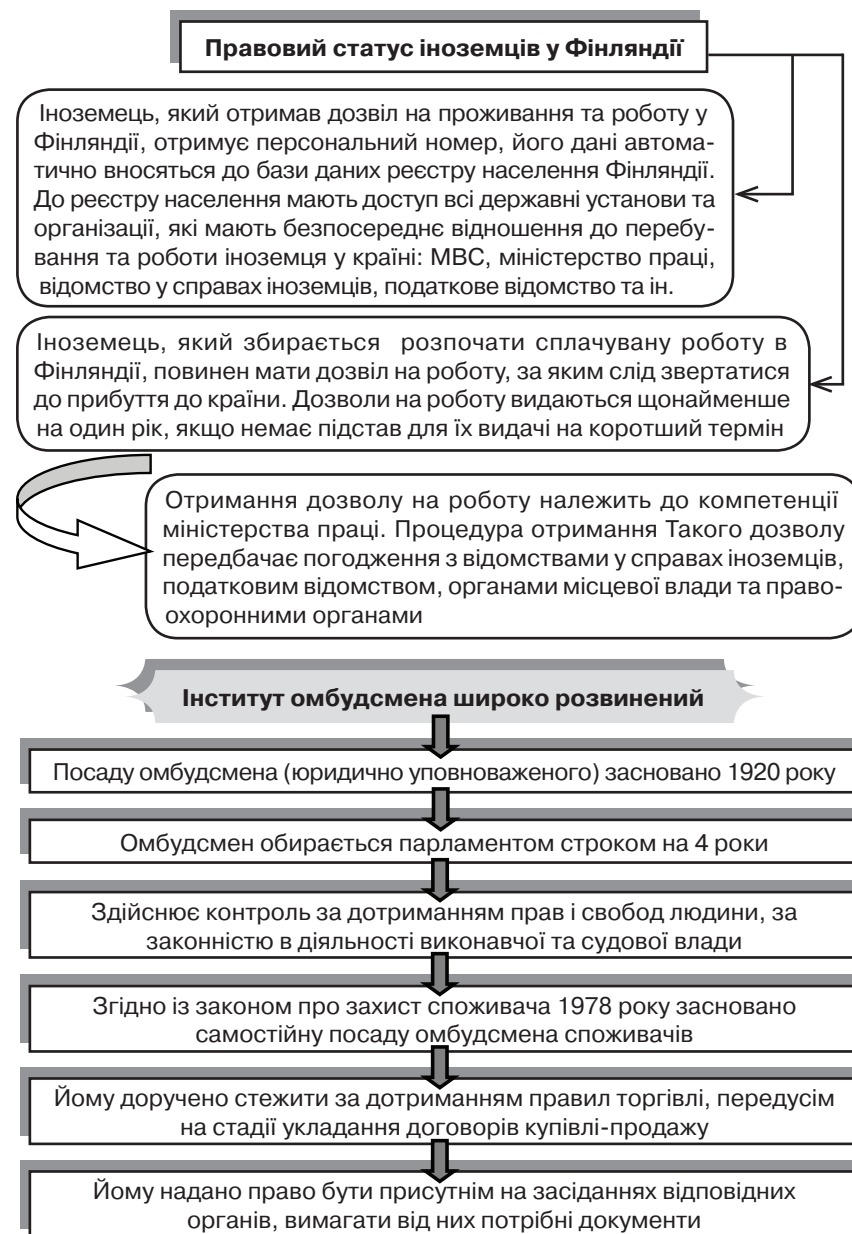
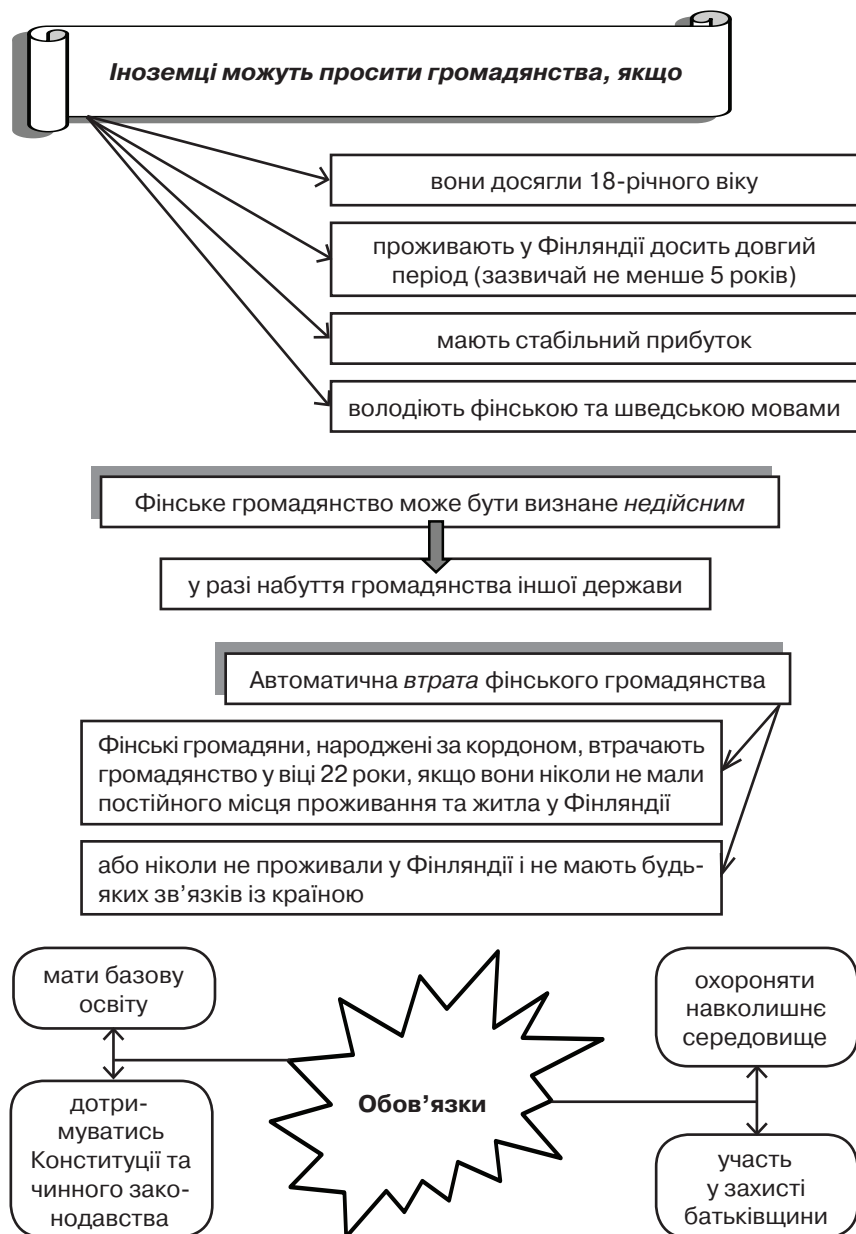
Іноземці, які постійно і на законних підставах проживають на території Фінляндії, на рівні з громадянами мають право брати участь у комунальних виборах і комунальному референдумі (ч. 2 § 14 Конституції)

Законом "Про громадянство Фінляндії", який вступив у силу з 1 червня 2003 року, введено багатогромадянство, а також передбачено право набуття громадянства країни апатридам (особам без громадянства), які постійно проживають на її території

Фінське громадянство може бути отримано

з народженням

шляхом натуралізації

16.3. Політична система Фінляндії

Нині партійна система має велике значення для функціонування демократії. Саме за допомогою партій громадянське суспільство інтегрується у державу, а держава набуває легітимності в очах суспільства

Партійна система країни – відображення співвідношення та розстановки сил діючих у країні партій

Особливості партійної системи Фінляндії

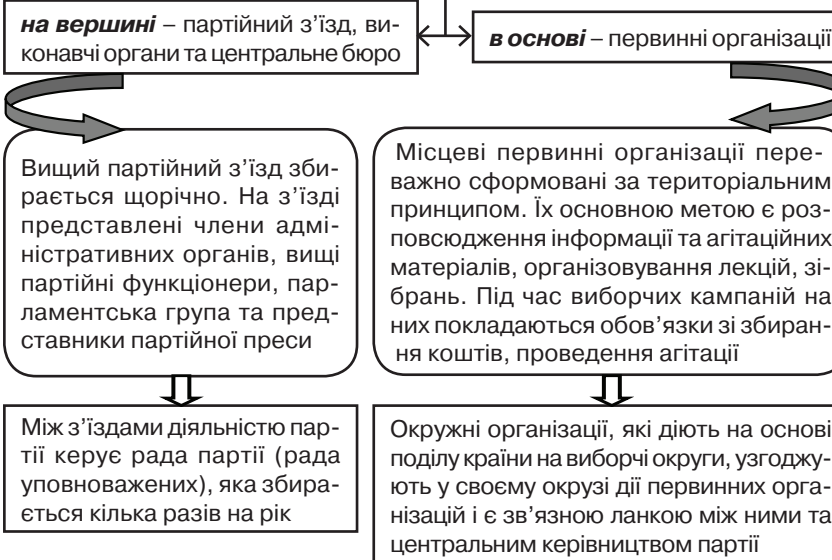
Фінляндії притаманна багатопартійна система. Її основою є: консерватори, ліберали, соціалісти

Водночас діють і політичні сили, які сформувались до корінних політичних змін у державі. Так, специфічною особливістю партійної системи Фінляндії є домінування протягом довгого часу Аграрної партії (сьогодні партія “Фінляндський центр”), яка займає далеко не останнє місце у партійній системі країни (на виборах 1999 р. – 22,5%)

Усі політичні партії мають фіксоване членство, яке може бути досить різним за своїм обсягом

Партії мають фіксоване членство, хоча їх кількісний склад досить різний

У Фінляндії переважають **масові політичні партії**, які є організованими за пірамідальним принципом:

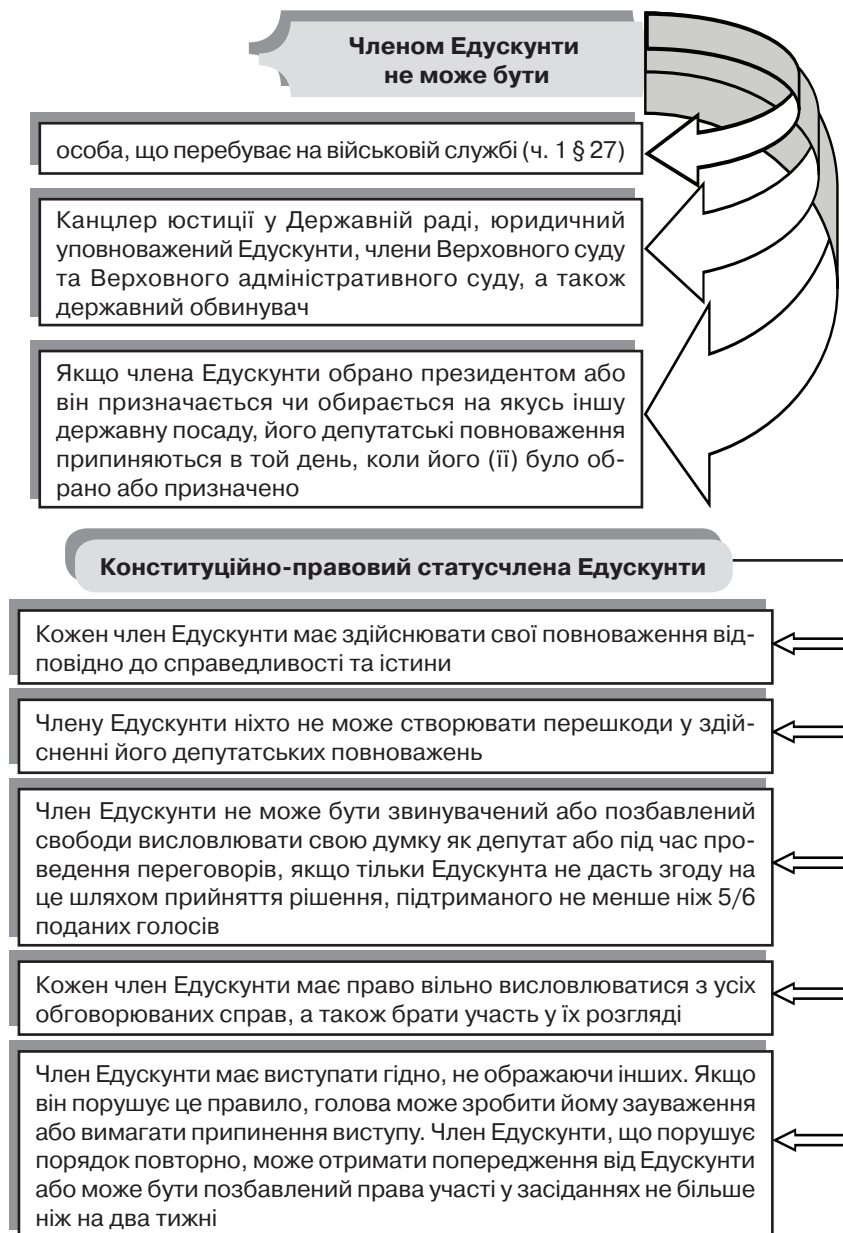

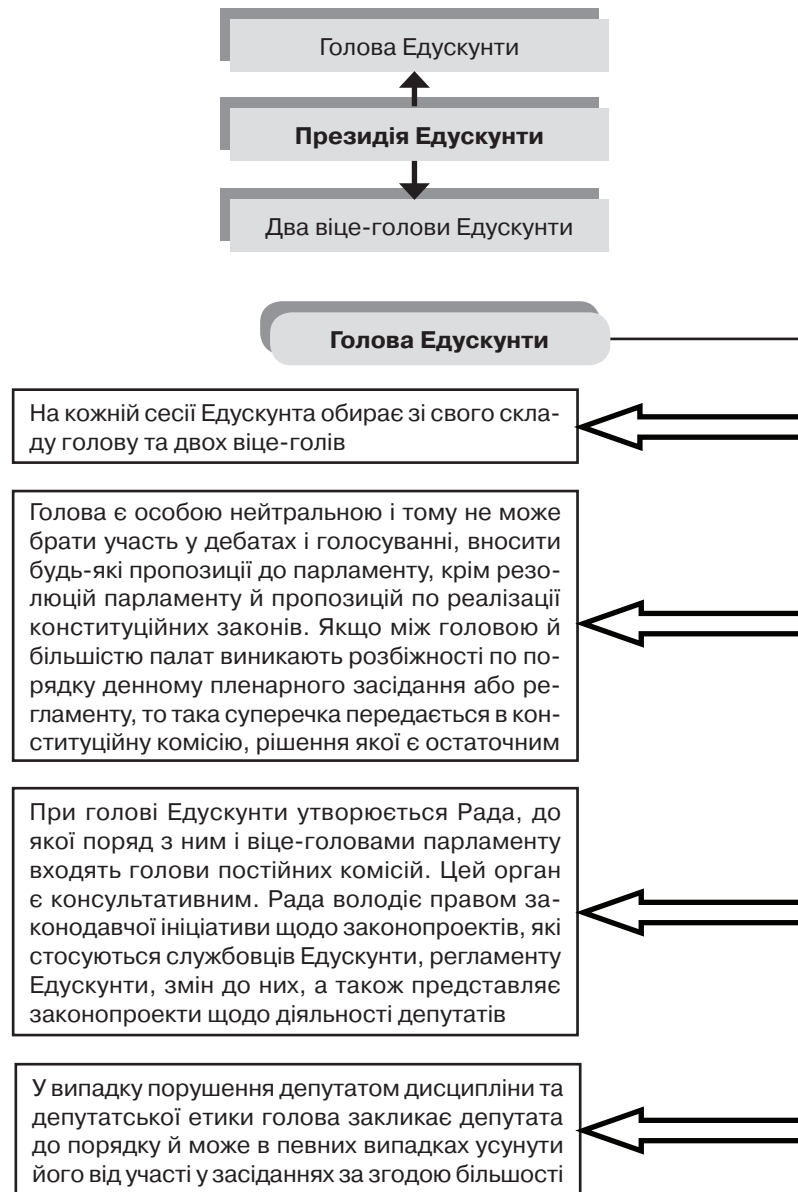
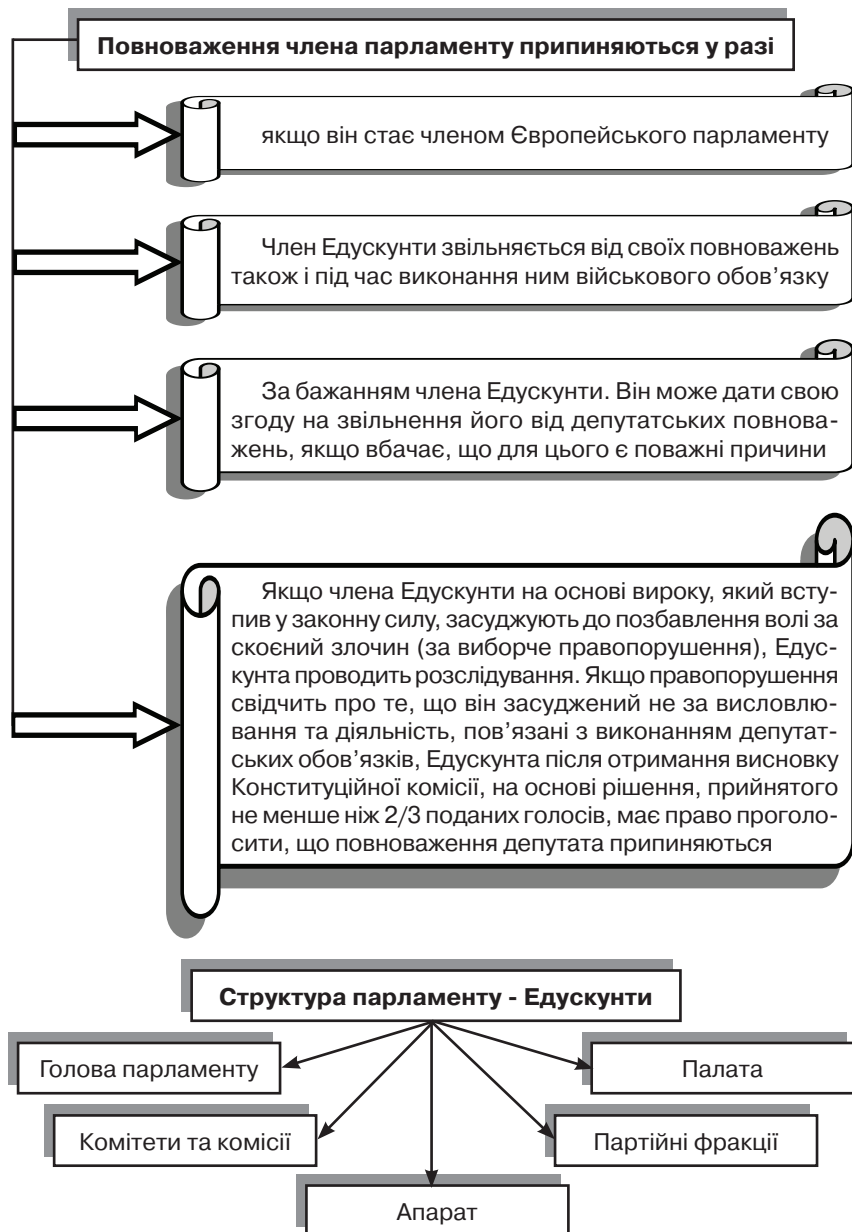

16.4. Законодавча влада у Фінляндії

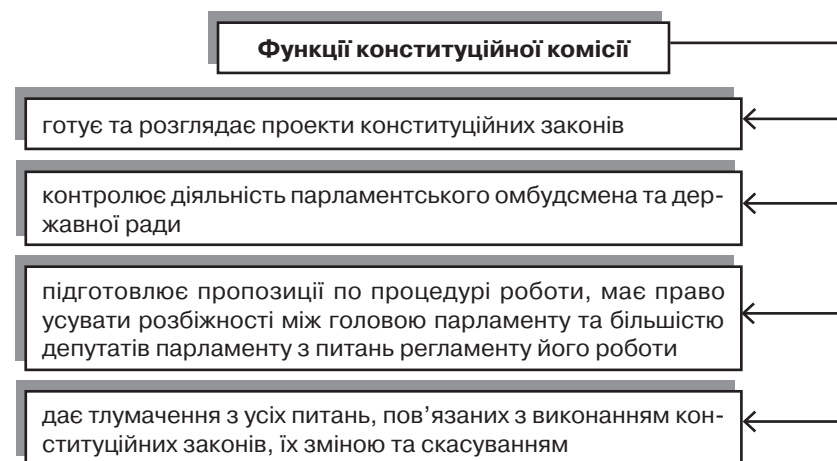

Постійні комісії працюють за закритими дверима. Голова та віце-голови комісій формально обираються ними самими. Але фактично про їхні кандидатури домовляються лідери парламентських фракцій політичних партій з тим розрахунком, щоб серед них були представники фракцій пропорційно їхній питомій вазі в парламенті

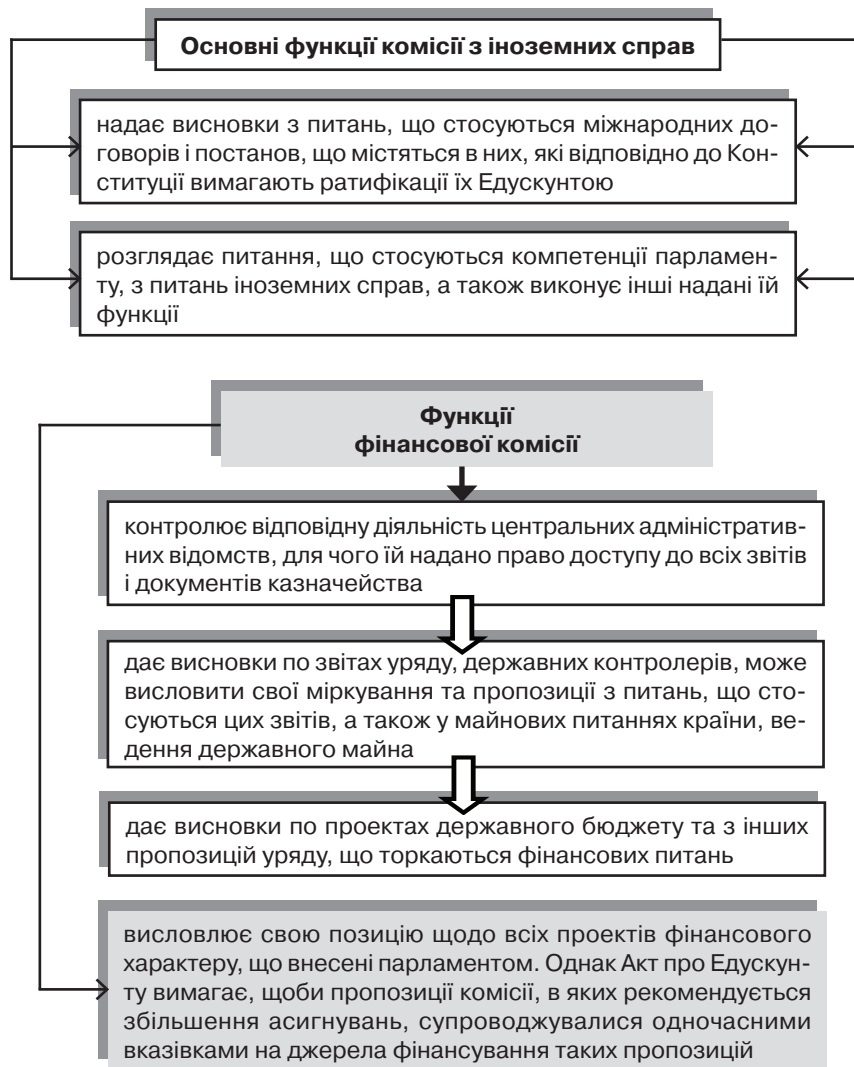
Комісії правомочні за наявності не менше 2/3 членів, якщо тільки не буде визначено більший кворум для яких-небудь особливих справ

Конституційна комісія вправі також перевіряти законність діяльності канцлера юстиції - члена уряду, що здійснює функції нагляду за законністю у сфері ведення кримінальних справ і в місцях позбавлення волі, а також виступає як державний обвинувач у справах, розглянутих у Верховному суді та Верховному адміністративному суді (канцлер юстиції є також юридичним радником уряду)

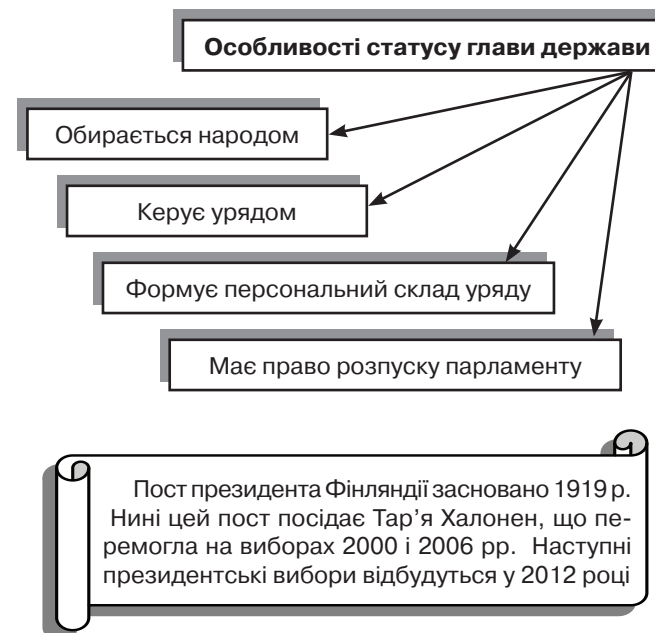
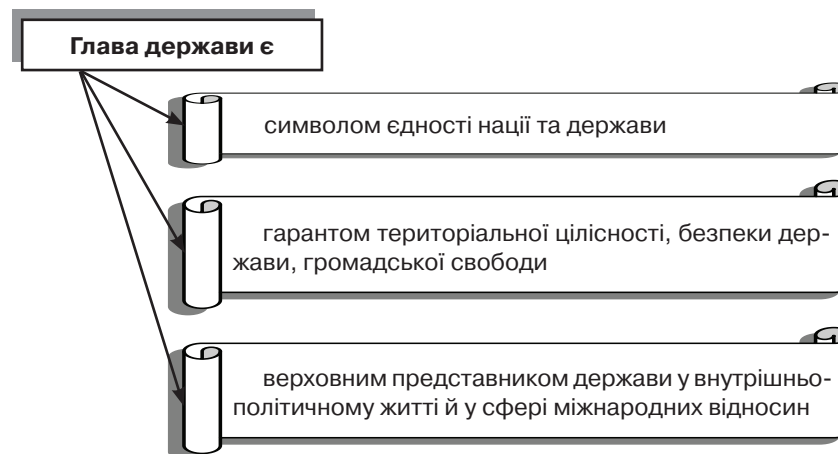
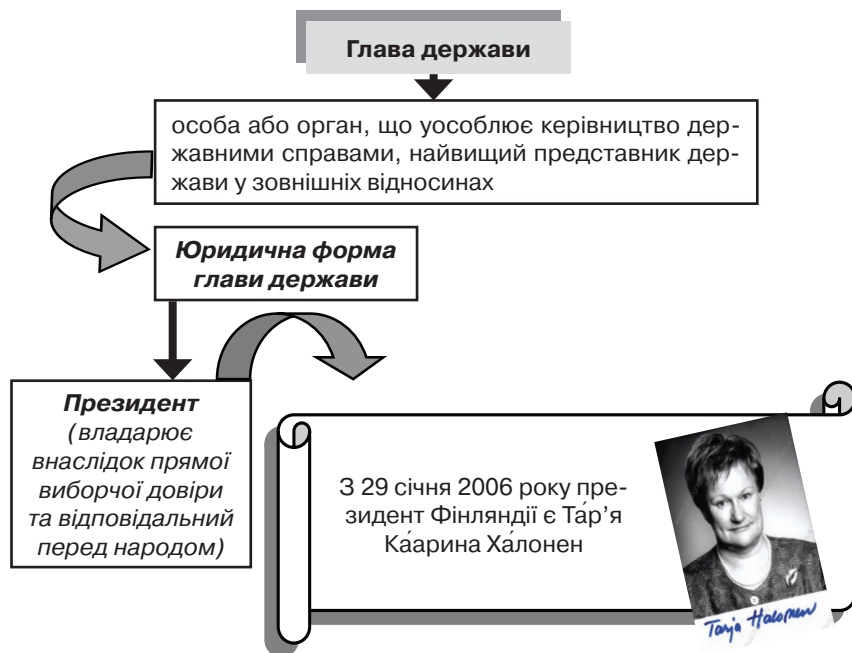
Основні функції законодавчої комісії

підготовка переданих справ, що стосується прийняття, зміни або скасування простих законів, які не мають конституційного характеру та не передані іншим постійним комісіям

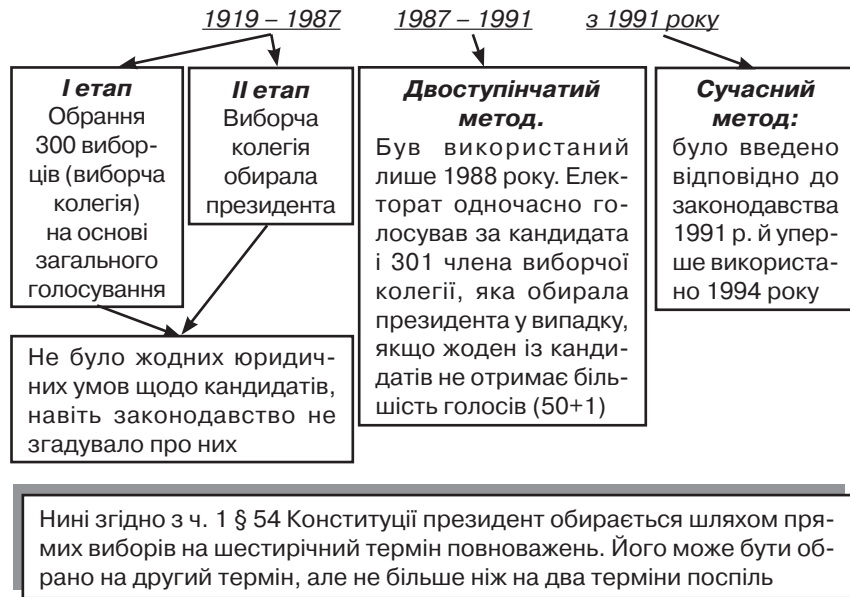

Президент Республіки в період скликання Едускунти має право за мотивованою пропозицією прем'єр-міністра і після заслуговування думок партійних фракцій розпустити Едускунту та призначити проведення дострокових виборів. Після цього Едускунта приймає рішення про час завершення своєї роботи, перш ніж будуть проведені вибори (§ 26 Конституції Фінляндії)

16.5. Глава держави у Фінляндії

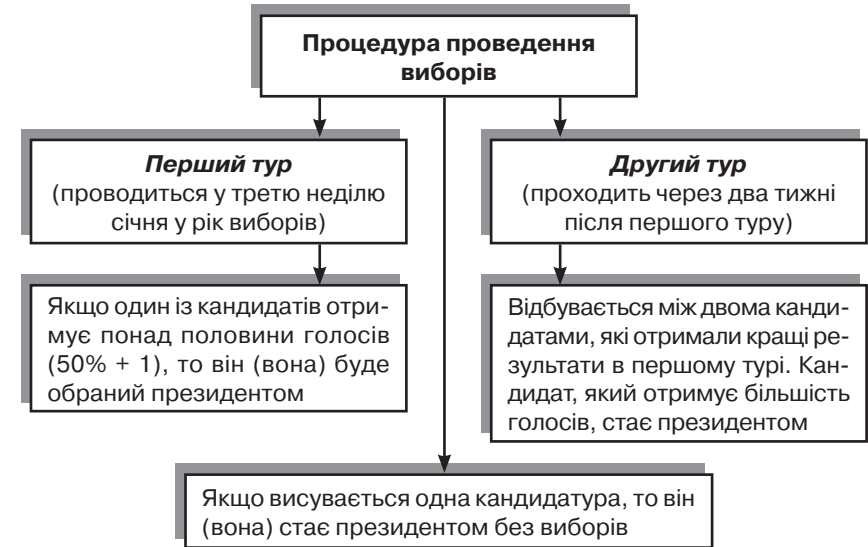
**Історія президентських виборів
(1919–1994 рр.)**

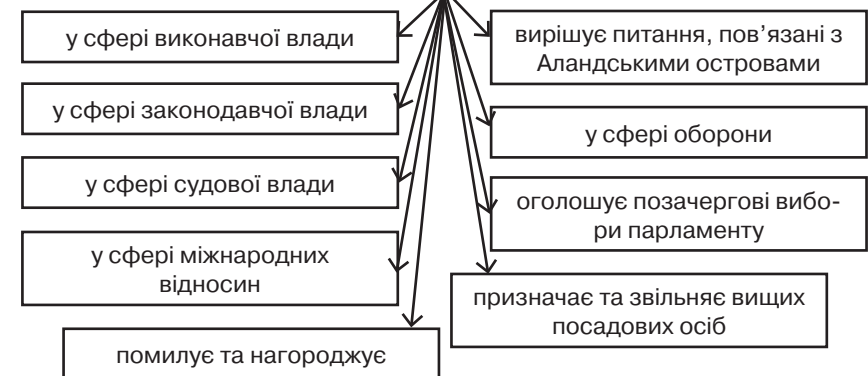
Принципи вибору кандидатів

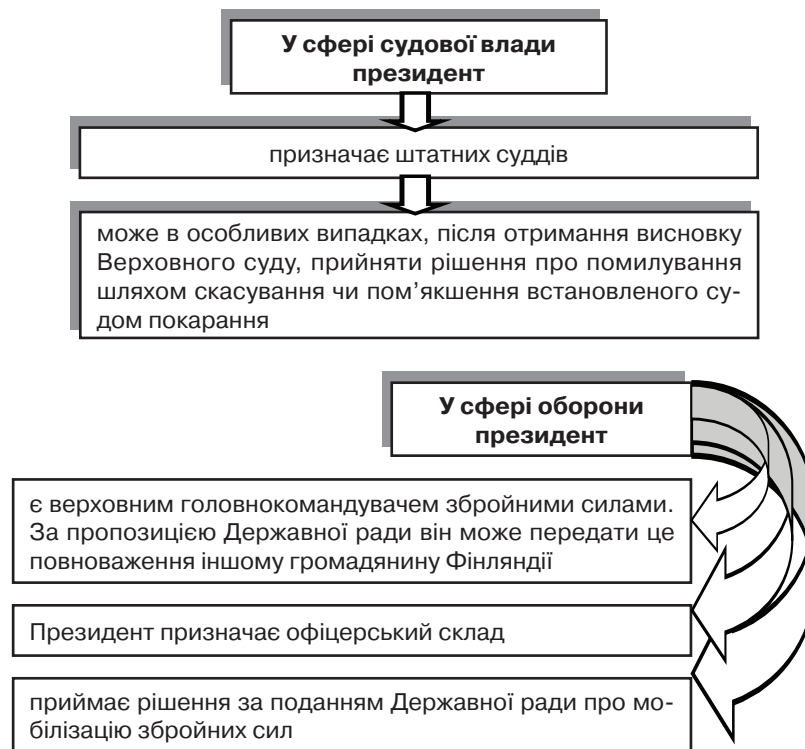
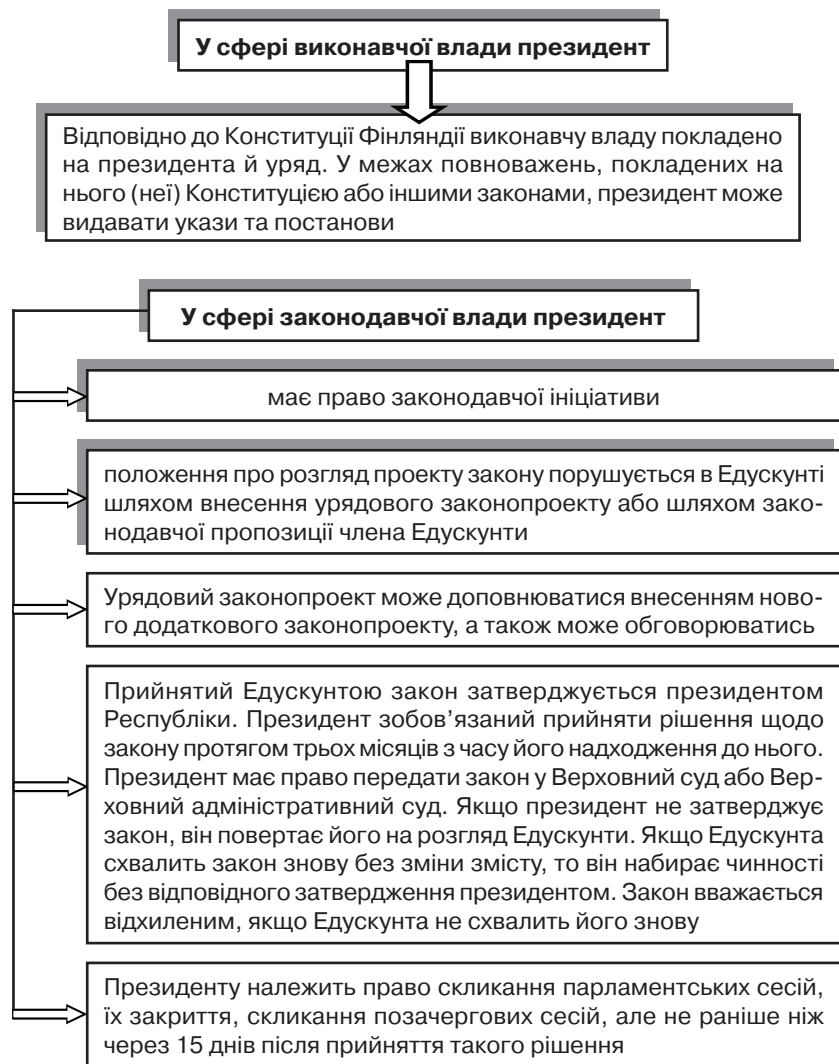
Згідно з ч. 1 § 54 президентом може стати тільки особа, яка є громадянином Фінляндії за народженням

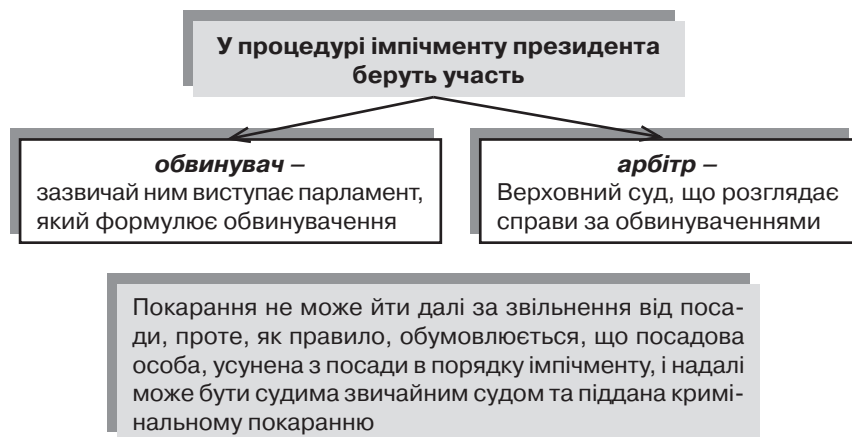
Основні повноваження президента Фінляндії

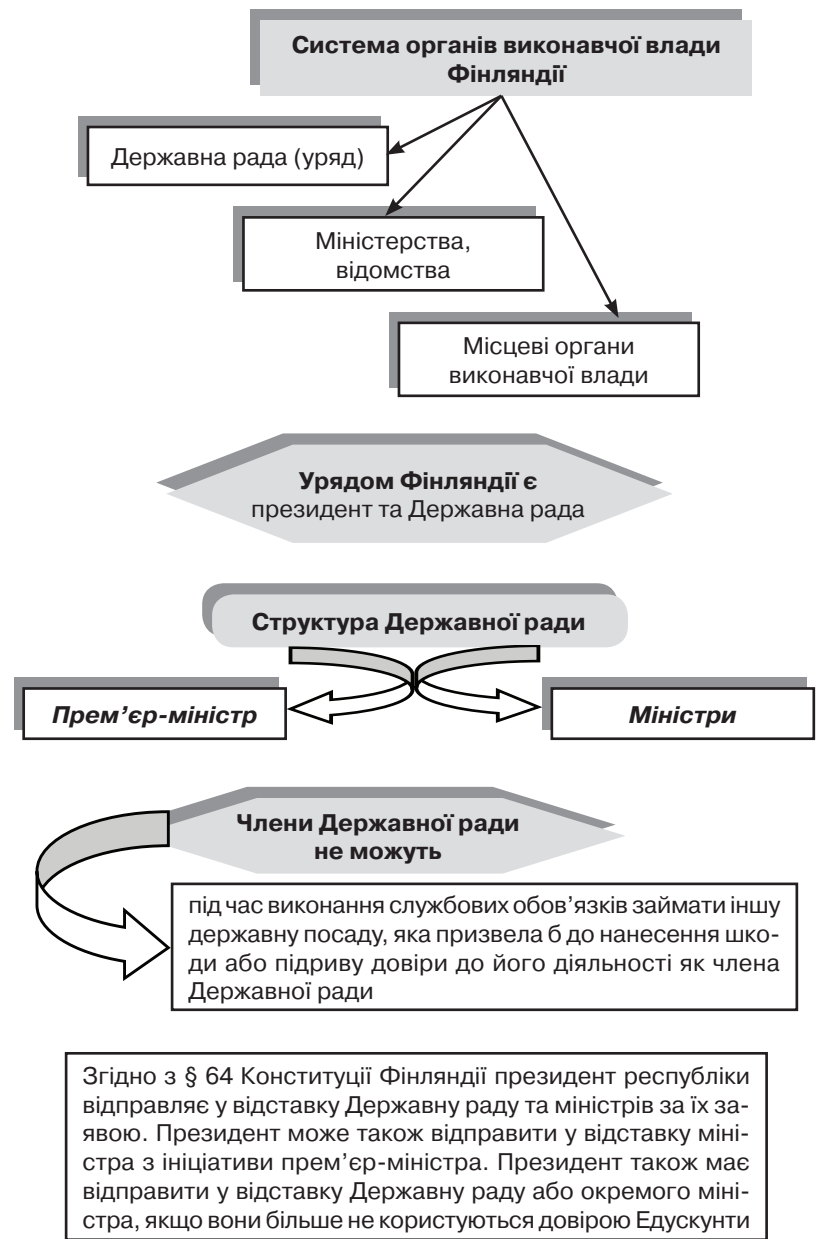

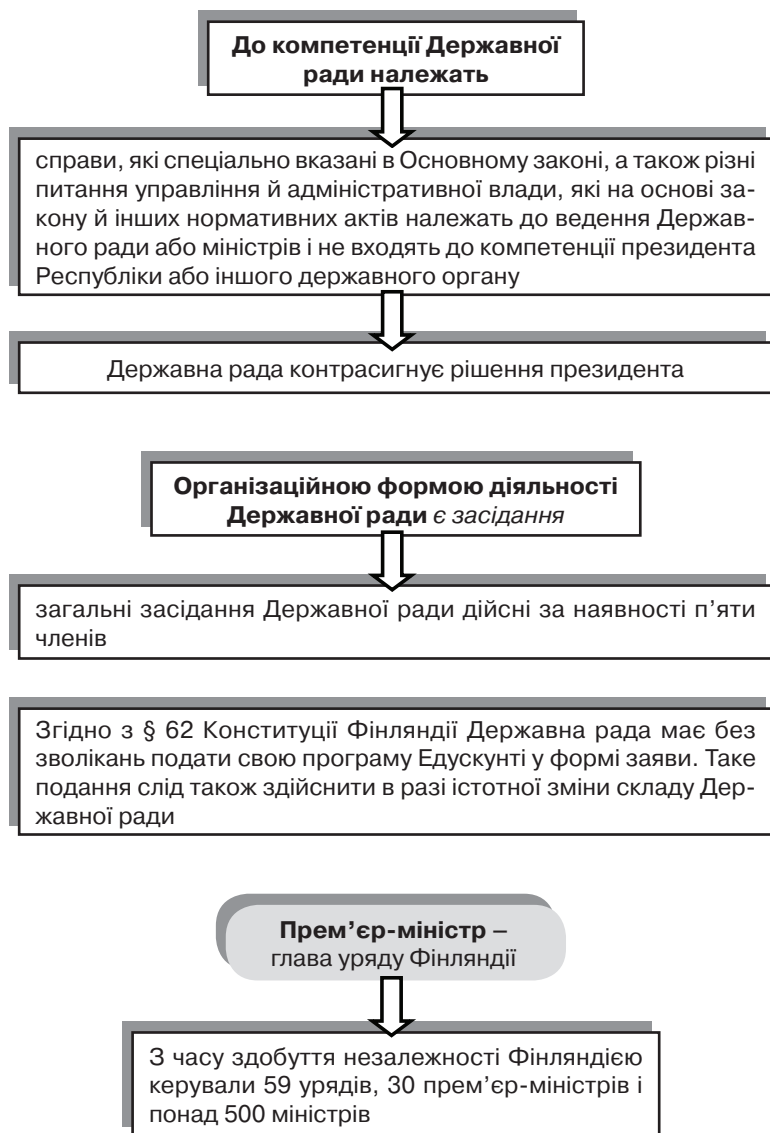

16.6. Виконавча влада у Фінляндії

Виконавча влада Фінляндії – це вторинна підзаконна гілка державної влади, що має універсальний, предметний, організаційний характер і спрямована на забезпечення виконання законів і інших актів законодавчої влади

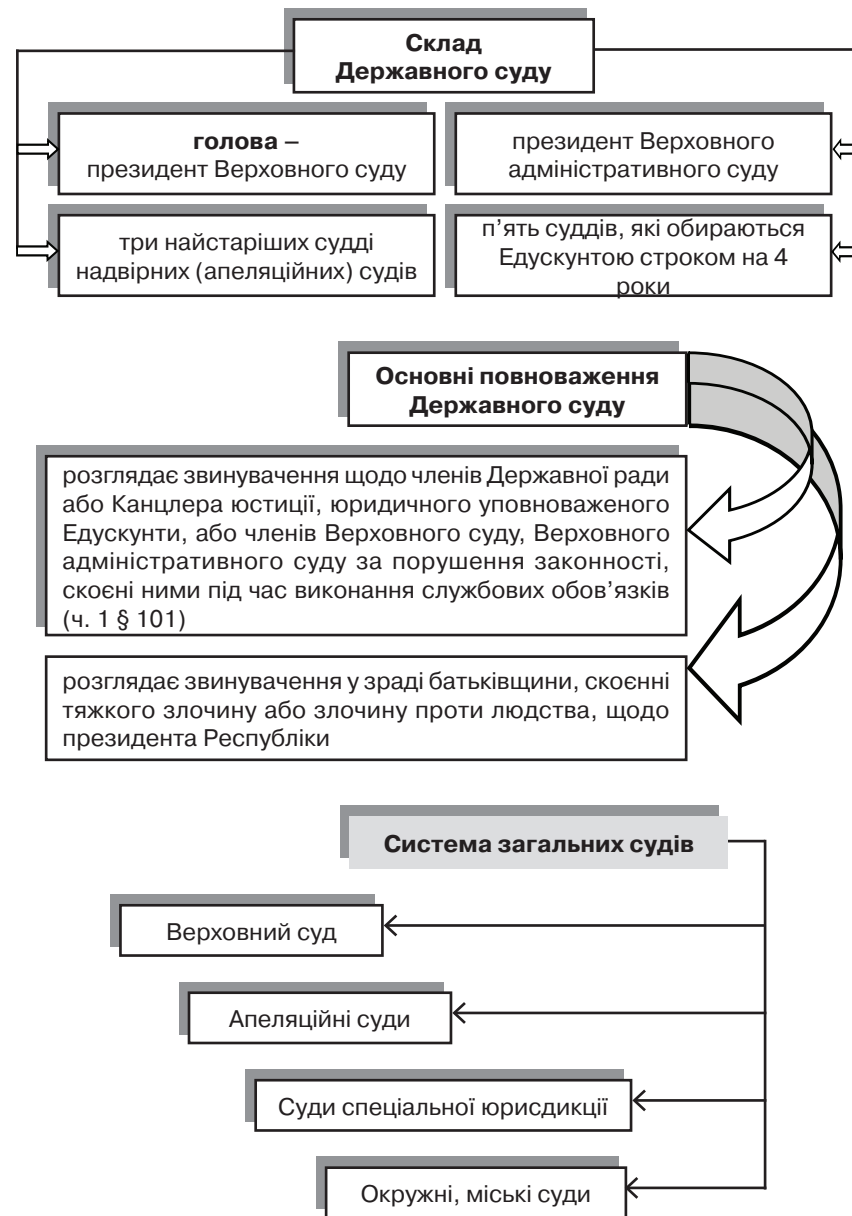
Виконавча влада реалізується державою через **уряд** (президента та Державну раду) і його органи на місцях. Уряд здійснює верховне політичне керівництво і загальне керування справами суспільства

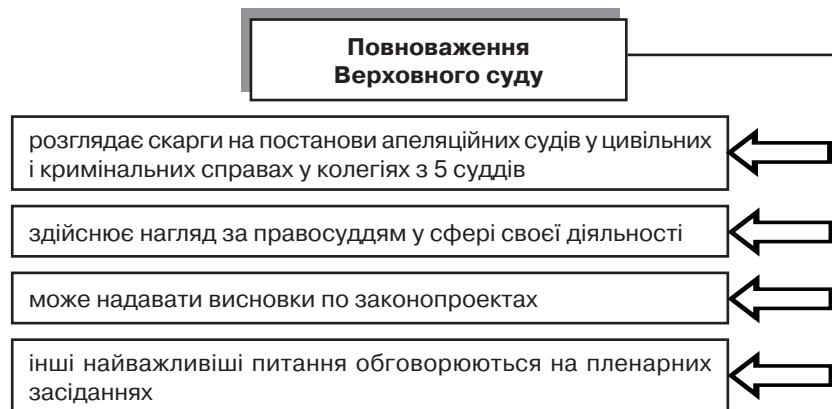
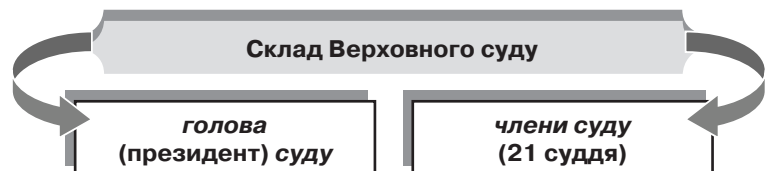
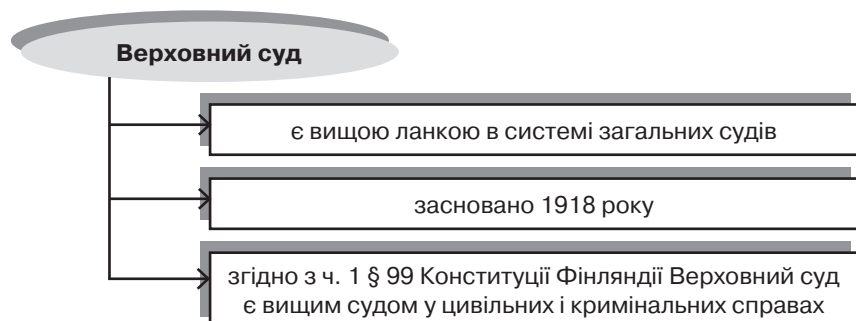

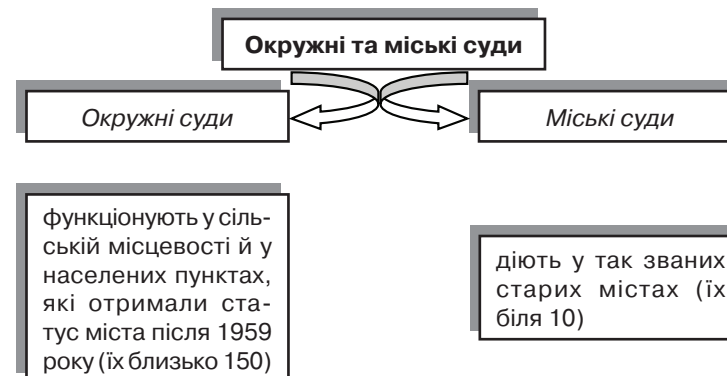
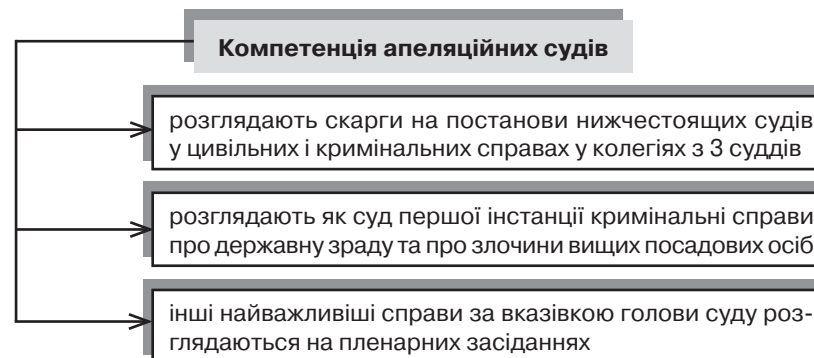
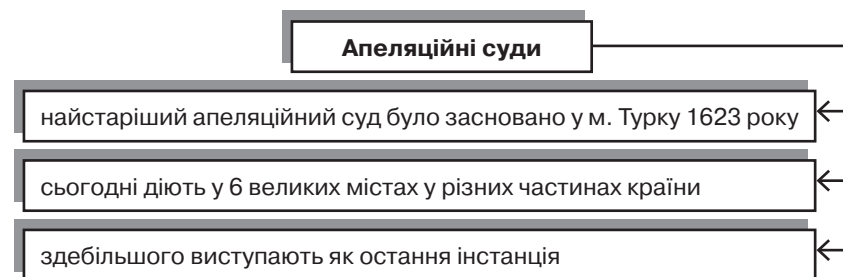

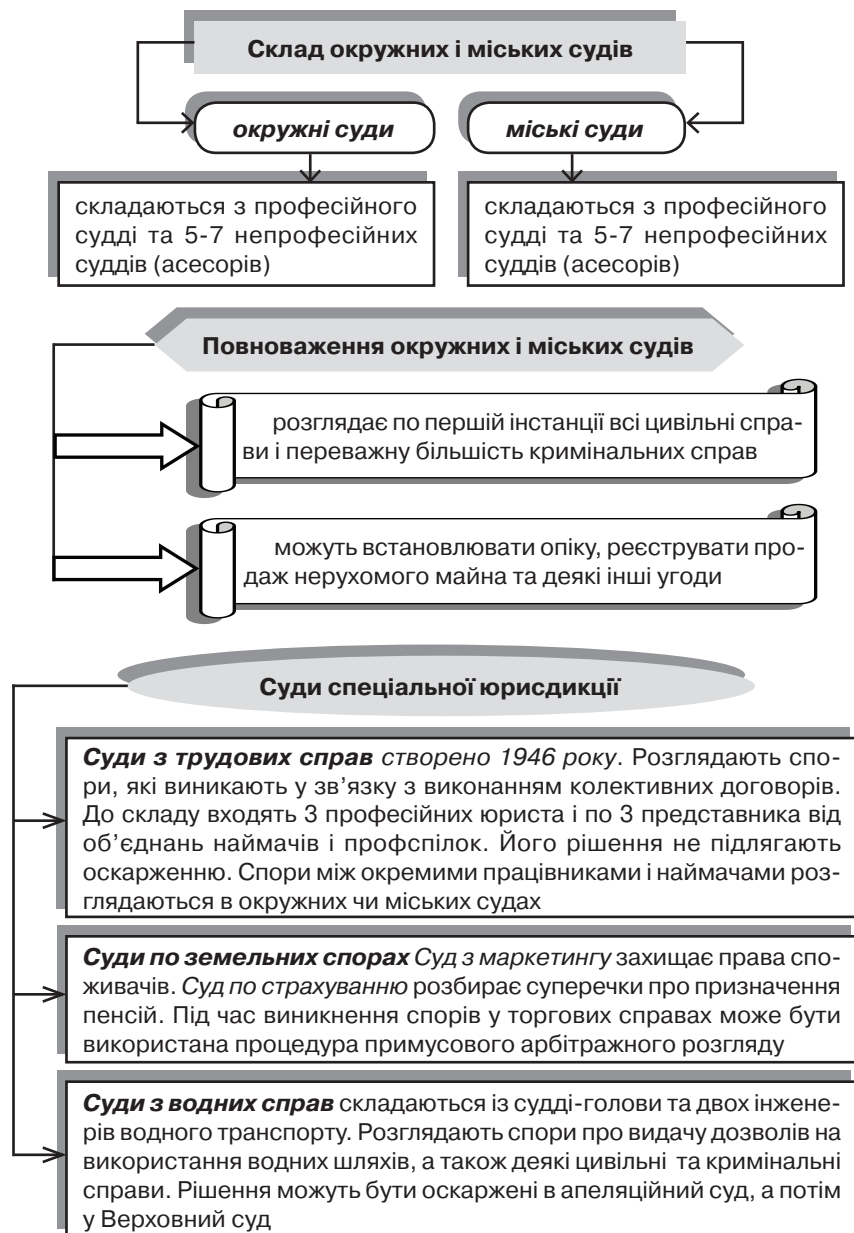
16.7. Судова влада у Фінляндії

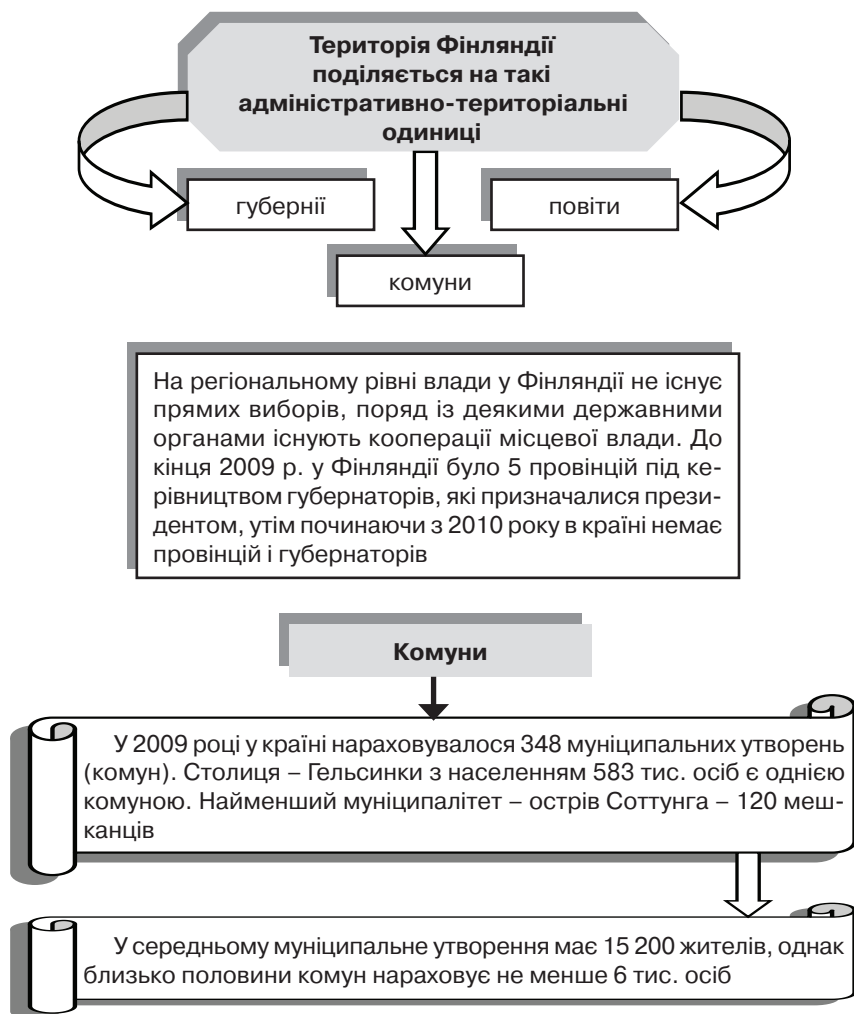
Оскарження судових рішень до Верховного суду допускається, як правило, лише з дозволу Верховного суду, що видається колегією з 3 суддів у тих випадках, коли цього вимагають інтереси єдності судової практики або з метою виправлення суттєвої судової помилки

16.8. Місцеве управління та самоуправління у Фінляндії

РОЗДІЛ 17. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО (ДЕРЖАВНОГО) ПРАВА ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

17.1. Загальна характеристика конституційного ладу Франції

Основний закон прийнято на референдумі 28 вересня 1958 р. Це ознаменувало створення П'ятої республіки

Конституція охоплює такі документи

Декларацію прав людини і громадянина 1789 р., ухвалену за часів Великої французької революції, що закріплює правовий статус особи, у зв'язку з чим у Конституції 1958 р. відсутній відповідний розділ

Преамбулу Конституції 1946 р., прийнятої за часів руху за демократичні цінності після Другої світової війни – період Четвертої республіки (у преамбулі закріплено соціально-економічні права людини)

Конституцію 1958 р., в якій є посилання на вказані вище документи і яка регулює відносини між вищими органами держави

Основні принципи, визнані законами Республіки, до яких відсилає преамбула Конституції 1946 р. (наприклад, закон “Про свободу асоціації” 1901 р. не є конституційним, а принцип свободи асоціацій – таким є)

Міжнародні акти, на які посилається Конституція (наприклад, договір про Європейський союз)

Головні риси Конституції 1958 року

Зміст складається з преамбули та 15 розділів. На відміну від конституцій інших країн у цій не зазначено соціально-економічну структуру суспільства (крім статті про партії), а також розділ про правовий статус особи

Конституція встановила, що Франція є неподільною, світською, демократичною та соціальною республікою

Головним принципом є принцип правління народу, з волі народу і для народу (ст. 2), а також принцип народного суверенітету, який здійснюється через його представників і на референдумі

Девіз Республіки: “Свобода, рівність і братерство”

За формою державного правління Франція визначена змішаною республікою (глава держави обирається поза парламентом, а прем'єр-міністр призначається президентом без згоди парламенту (ознаки президентської республіки); уряд відповідальний перед нижньою палатою парламенту (ознаки парламентської республіки)). Республіканська форма правління згідно зі ст. 89 Конституції не може бути предметом перегляду

За формою територіально-політичного устрою Франція є складною децентралізованою унітарною державою (Корсика – політична автономія, Нова Каледонія – асоційована держава). Державу поділено на 95 департаментів, а останні – на комуни

Ст. 55 Конституції закріплює перевагу міжнародного права над внутрішньодержавним. Відповідно до цього принципу 1992 року здійснено інтеграцію Франції в ЄС

Конституція Франції закріплює домінуюче становище виконавчої влади у загальній системі державної влади, оскільки владу зосереджено в руках президента й уряду, та одночасно обмежено законодавчу діяльність парламенту сферою, визначеною ст. 34 Конституції

За порядком внесення змін Конституція Франції є жорсткою

Суб'єктами конституційного перегляду є президент Республіки або члени парламенту

Складається з двох стадій

На першій стадії проект про зміни ухвалюється двома палатами парламенту, абсолютною більшістю голосів у такій самій редакції

На другій стадії законопроект затверджується на референдумі або, за рішенням президента, Конгресом, більшістю у 3/5 загальної кількості голосів

Для ратифікації в Конгресі потрібно, щоб автором законопроекту був уряд. Ратифікація в Конгресі відбувається, коли проведення референдуму є недоцільним з мотивів незначущості поправок до Конституції

Проведення I стадії процедури перегляду Конституції не вимагає від президента Республіки застосування II стадії (використовують так званий інститут відкладного перегляду без встановлення строків давності)

Контроль за конституційністю актів державних органів розглядається

Конституційною радою – органом парламенту

Державною радою – органом виконавчої влади

Склад Конституційної ради

Складається з дев'яти членів

Повноваження членів Конституційної ради – 9 років

Члени призначаються

Президентом Республіки

Головою Національних зборів (нижньою палатою парламенту)

Головою Сенату (верхньою палатою парламенту)

По 3 члена

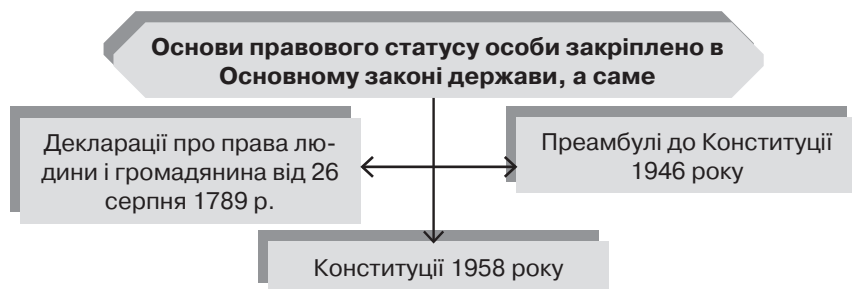
До складу Конституційної ради також входять

Екс-президенти Республіки

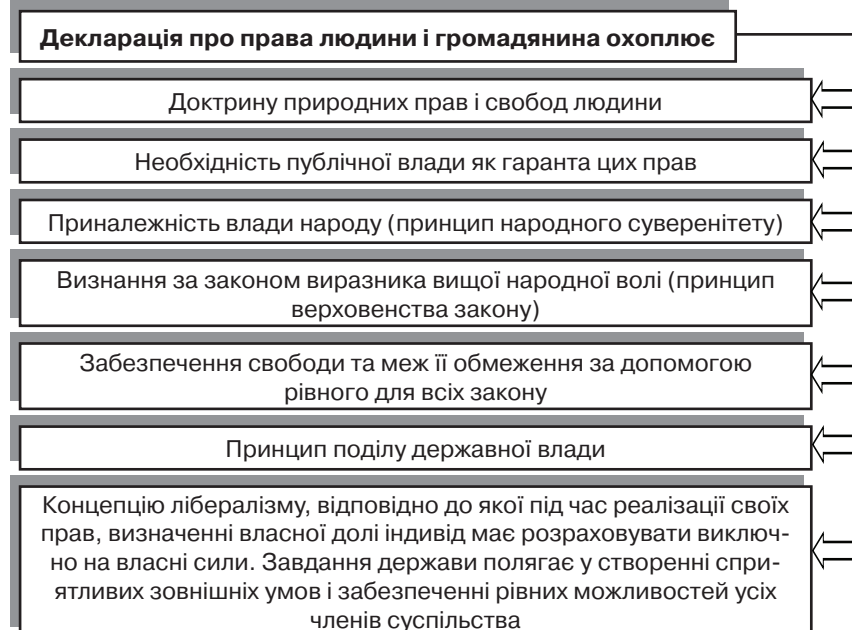
Голова, що призначається президентом Республіки з числа всіх членів Конституційної ради

17.2. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина

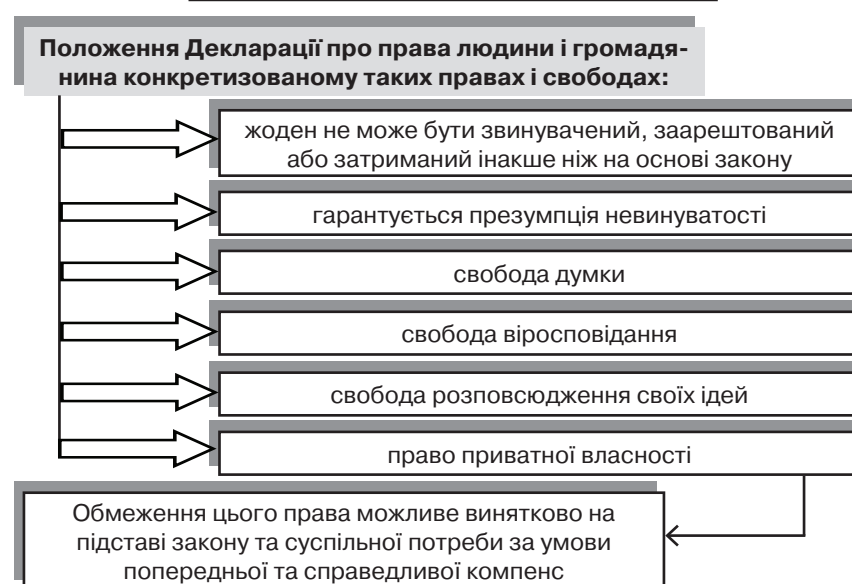
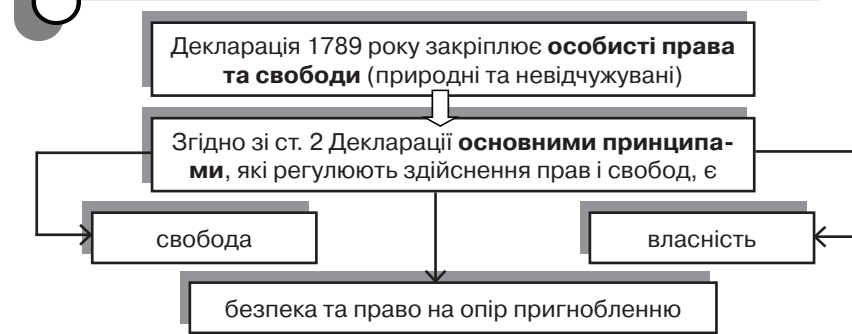

Декларація про права людини і громадянина від 26 серпня 1789 року складається із 17 статей та утворює цілісну доктринальну концепцію

У цілому названі доктринальні положення стали основою для побудови та функціонування правової держави ("нічного сторожа") у Франції. Подальший розвиток державності вимагав подолання недоліків ідей абсолютної свободи та рівності індивідів, а саме економічної нерівності та соціальної конфліктності, що стали загрозою для існування самої свободи та рівності.

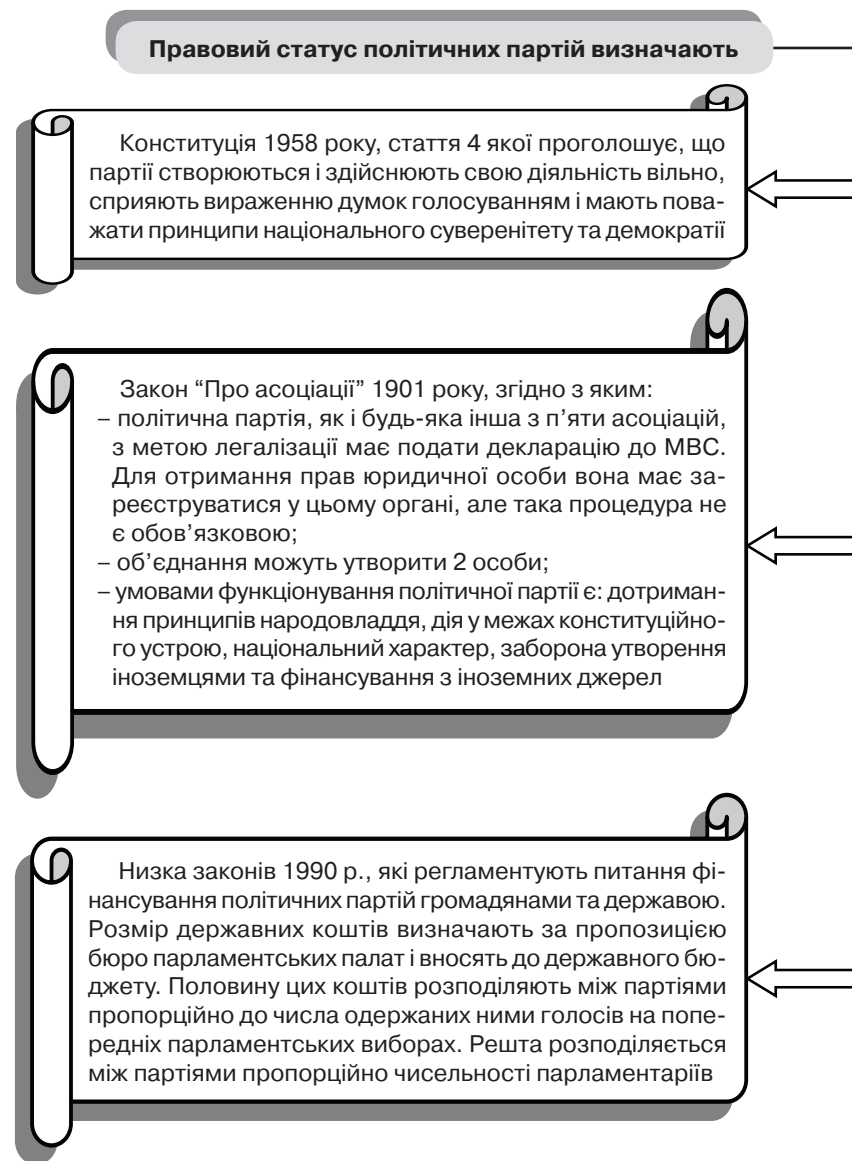
У правовій сфері це потягло до конституційного закріплення соціальних та економічних прав і свобод у преамбулі до Конституції 1946 року

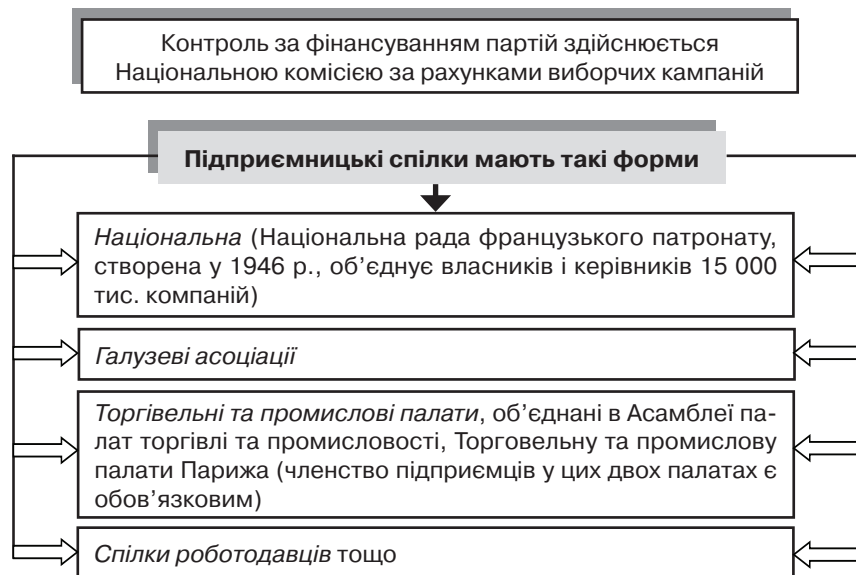

17.3. Політична система Франції

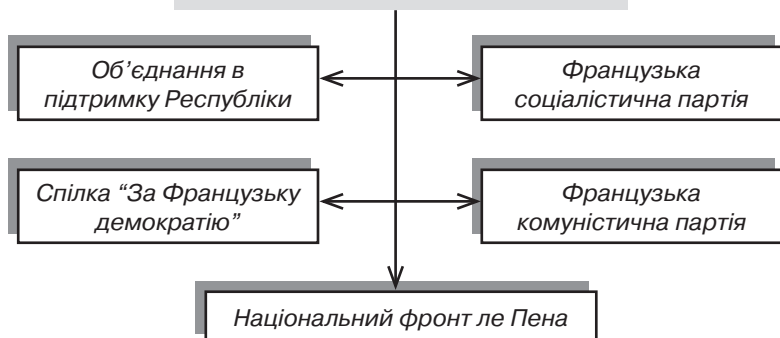

Профспілки у Франції
 організовано переважно за виборчим принципом, але профспілковий рух роздрібнений, керівники профспілок орієнтовані на різні політичні сили (як ліві, так і праві)

Основні політичні партії Франції

Об'єднання в підтримку Республіки

Заснована 1958 року прихильниками генерала де Голля. За своїм характером правоконсервативна. У соціально-економічній сфері відстоює принципи неоконсерватизму, що об'єднує ліберальні свободи з більш активною діяльністю держави в урегулюванні всіх сфер суспільного життя. У державно-правовій сфері – захищає режим сильної влади, у міжнародних відносинах – прихильниця євроінтеграції

Спілка "За французьку демократію"

Утворена правоцентристськими політичними групами. Перемагає з успіхом на місцевих муніципальних і кантональних виборах

Французька соціалістична партія (ФСП)

Типова соціал-демократична партія утворена екс-президентом Франції Франсуа Міттераном. У внутрішньодержавній сфері ФСП є прихильницею плюралістичної демократії, захищає діючу Конституцію. У внутрішній політиці домінує реалізація соціальних програм. У зовнішньополітичній сфері активно підтримує європейську інтеграцію

Национальний фронт ле Пена

Займає вкрай праві націоналістичні позиції, виступаючи за вигнання з країни емігрантів з колишніх колоній (арабів і мусульман), "чистоту нації"

Французька комуністична партія (ФКП)

Ліва партія, утворена 1920 року, останнім часом відмовилась від ідеї революційно-насильницького повалення існуючого конституційного устрою, зблизилася з французькими соціалістами та їх соціал-демократичними ідеями

17.4. Конституційно-правове регулювання виборів у Франції

Вибори регламентуються

статтю 3 Конституції Франції, що встановлює головні принципи виборчого права: загальність, рівність, таємність

окремими розділами Конституції Франції, що закріплюють головні положення порядку обрання виборних державних органів

виборчим кодексом (який не є єдиним актом, а являє собою інкорпорацію виданих з 1852 р. норм органічних і звичайних законів) регламентуються відносини, пов'язані з організацією та проведенням виборів

Ознаки виборчого права Франції

- активним виборчим правом наділені громадяни, що мають політичні та громадянські права та досягли 18-річного віку до дня виборів (ст. 2 Кодексу);
- не вносяться до списків виборців особи, засуджені за перераховані в Кодексі злочини, банкрути, позбавлені судом права голосу й участі у виборах на встановлений вироком строк;
- існує ценз осілості: до списків виборців вносяться громадяни, котрі мешкають у комуні не менше 6 місяців;
- участь у виборах не є обов'язковою;
- громадяни, що проживають за кордоном, можуть отримати доручення для голосування в дипломатичних представництвах;
- на всіх виборах існує виборча застава (біля 200 євро – для нижньої палати; 400 – для сенаторів; 2 тис. євро – для президента);
- не підлягають обранню деякі категорії державних службовців, від яких залежить організація виборів (префекти департаментів, працівники префектур тощо)

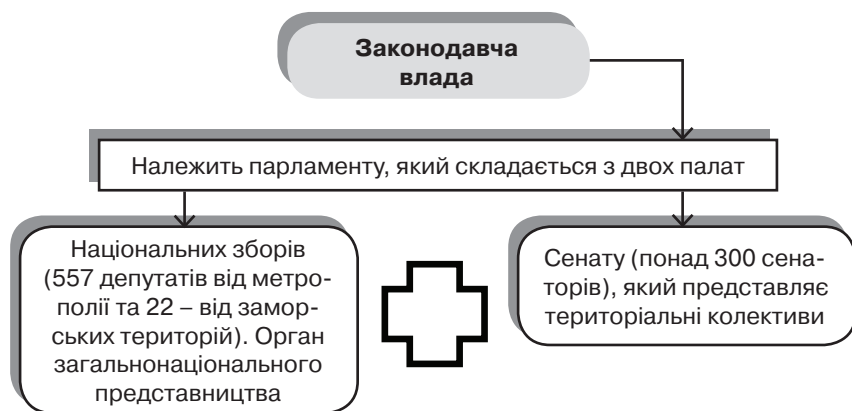
Під час виборів до Європейського парламенту

Вся держава утворює єдиний виборчий округ, кожен список має охоплювати кількість кандидатів, відповідну до числа місць, що підлягають заміщенню

Застосовується пропорційна виборча система

Участь у виборах до Європейського парламенту мають право брати громадяни ЄС, що перебувають на території Франції

17.5. Законодавча влада у Франції

Національні збори (нижня палата парламенту)

Порядок формування

Обирається на 5 років. Застосовується мажоритарна система в два тури. У першому турі обраним вважається кандидат, який одержав абсолютну більшість голосів (понад 50%), за умови явки на вибори не менше 25% виборців. У другому турі балотуються всі кандидати, що одержали в першому турі не менше 12,5% голосів виборців, зареєстрованих у даному виборчому окрузі. Обраним вважається кандидат, який отримав відносну більшість голосів, тобто більше, ніж будь-який інший кандидат.

Вибори депутатів проводяться за одномандатними округами. Відповідно виборча система – мажоритарна уніомінальна.

Кандидатом на виборах може бути: громадянин Франції, який наділений виборчим правом і досяг 23 років. Практично кандидати висуваються тільки політичними партіями.

Порядок діяльності

Кожного року відбувається одна чергова сесія, тривалість якої не перевищує 120 днів. Позачергові збори можливі у випадку використання надзвичайних повноважень президентом Республіки, а також у другий четвер після дострокових виборів

Сенат (верхня палата парламенту)

❖ **Порядок формування.** Сенатори обираються на 9 років (із заміщенням 1/3 складу через 3 роки) шляхом непрямих виборів – спеціальною виборчою комісією, що складається з депутатів Начальницьких зборів (близько 60 осіб), регіональних і генеральних радників, тобто членів рад регіонів і департаментських рад (26 рад регіонів і біля 100 рад департаментів), делегатів муніципальних рад комун (близько 108 тис.). Останніх за кількістю найбільше, тому саме вони визначають результати виборів сенаторів.

Вибори сенаторів, таким чином, є триступневими: спочатку обираються муніципальні радники, потім вони зі свого середовища обирають представників у виборчу колегію, і, нарешті, ці представники беруть участь у виборах сенаторів.

Вибори проводяться:

- за пропорційною виборчою системою абсолютної більшості у 13 департаментах Франції, що обирають по 5 і більше сенаторів;
- за мажоритарною системою у два тури в інших департаментах, де сенаторів не більше чотирьох;
- у багатомандатних округах голосування відбувається по департаментах. Віковий ценз для сенаторів становить 35 років

Гарантії депутатської діяльності

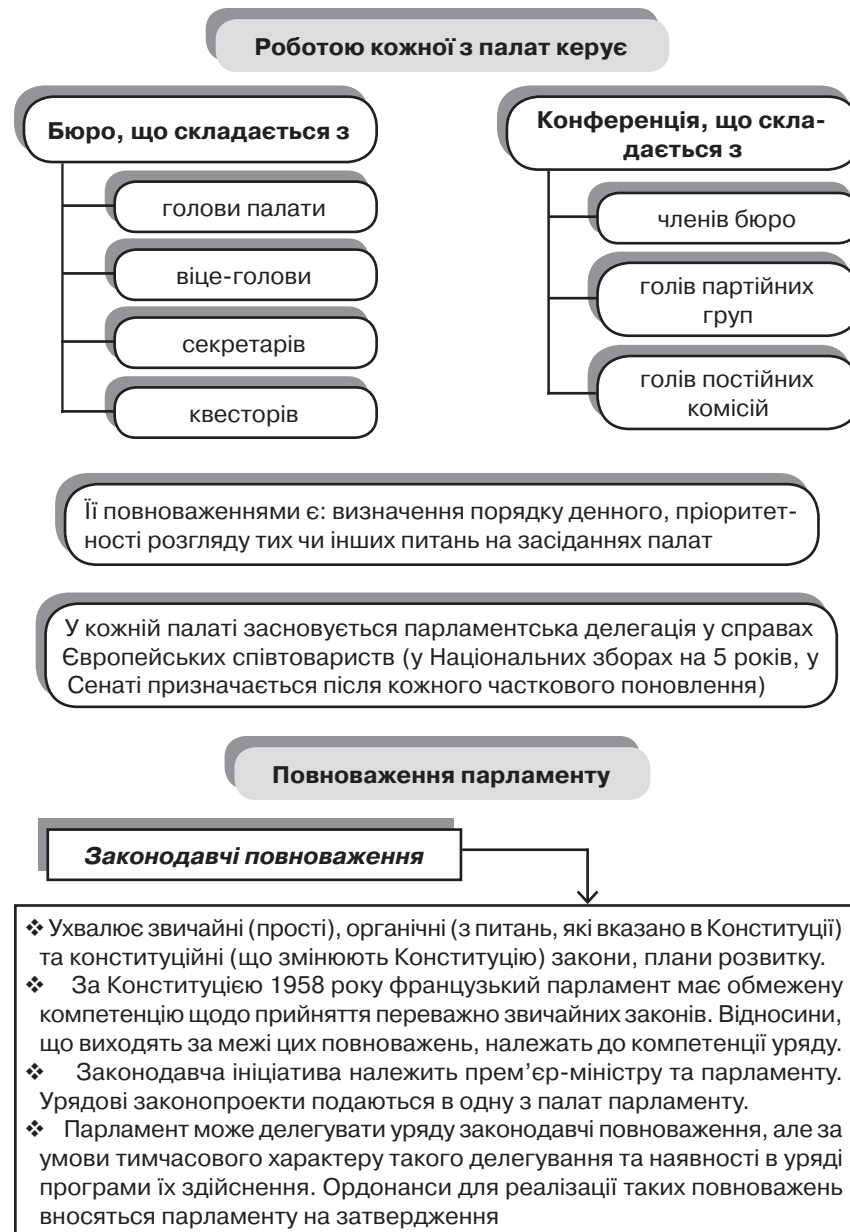
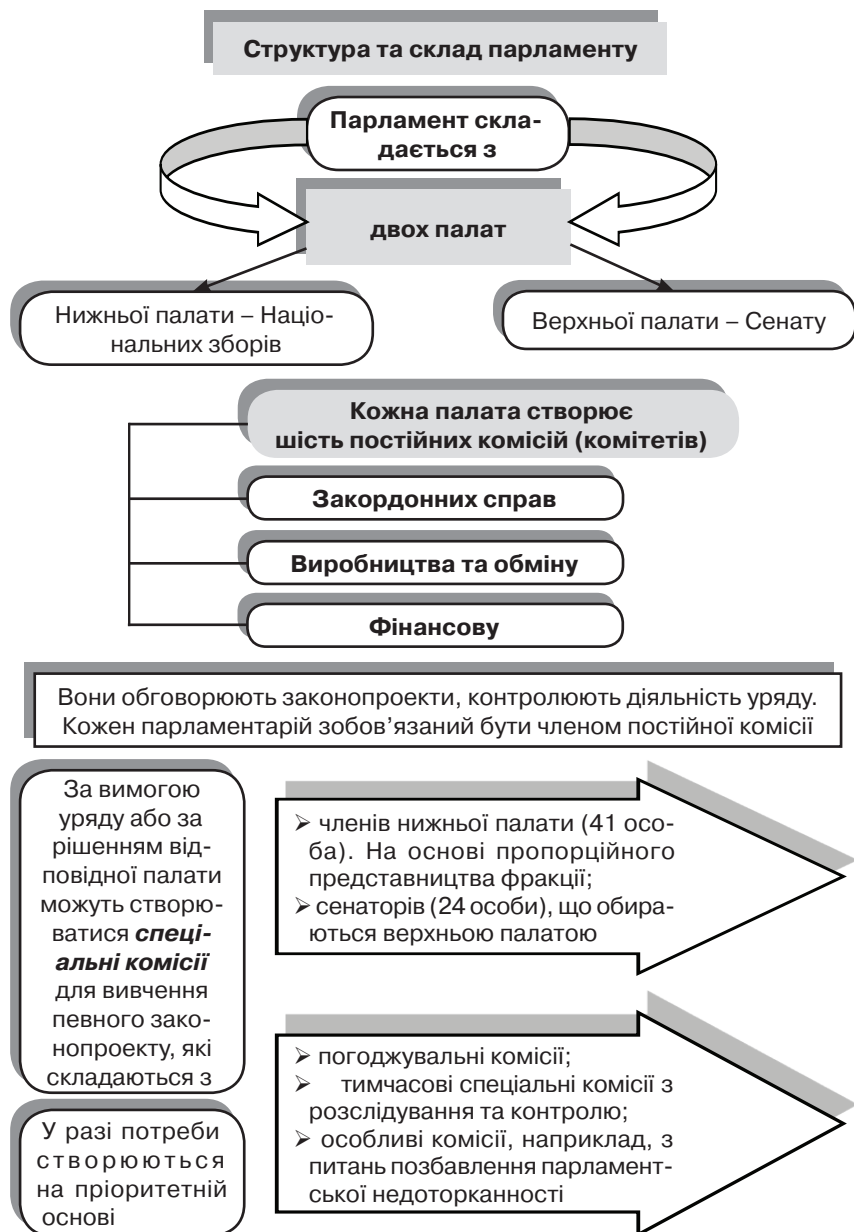
Депутати та сенатори захищені:

Депутатським індемнітетом – не відповідають у кримінальному порядку за образу, хоча підлягають дисциплінарному стягненню відповідно до норм регламенту.

Обмеженим депутатським імунітетом: до них може застосовуватися арешт, позбавлення волі у випадку скоєння кримінально караного діяння. В інших випадках потрібний дозвіл палати.

Держава зобов'язана забезпечити їхні матеріальні потреби

Мають вільний мандат, імперативний мандат не дійсний, право відкликання не існує

Законодавчий процес

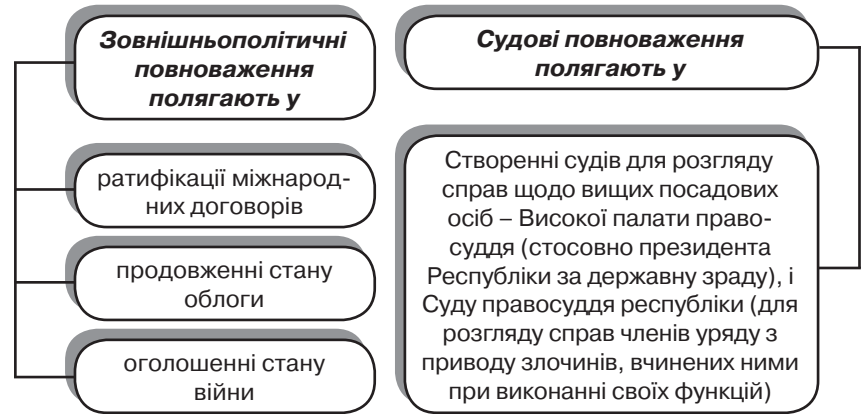
□ Кожен законопроект має в обох палатах парламенту кілька читань:
I читання – внесення законопроекту на розгляд палати парламенту. 90% усіх законопроектів вноситься урядом.
II читання – розгляд законопроекту в постійній або спеціальній комісії (комітеті), яка може підтримати або відхилити законопроект.
III читання – обговорення законопроекту однією з палат. Як правило, нижньою палатою, з особливих питань (наприклад, територіальних колективів) – верхньою палатою. Обговорення в палаті має три читання:
 > загальна дискусія;
 > постійне обговорення;
 > голосування за проектом у цілому.
 Можливе IV і V читання, якщо законопроект повертається з іншої палати неприйнятим.
 У будь-який час уряд може припинити розгляд законопроекту шляхом:
 а) вимоги “блокованого голосування” – винятково з урахуванням поправок уряду;
 б) вимоги від парламенту створити змішану паритетну комісії (по 7 членів від кожної палати), якщо законопроект не приймається однією з палат у парламенті, а рухається від однієї до іншої способом “човника”;
 с) вимоги від Національних зборів прийняття остаточного рішення, якщо паритетна комісія не зможе узгодити текст законопроекту. Таким чином уряд усуває з процедури верхню палату

Особливості ухвалення органічних законів
 (їх прийняття прямо передбачено Конституцією)

Контроль за діяльністю виконавчої влади здійснюється в таких формах

- ✓ питання до міністрів на пленарному засіданні;
  - ✓ створення слідчих і контрольних комісій (здійснюють перевірку державних організацій);
  - ✓ подання до парламенту петицій (скарг) на органи управління (через депутатів або голову палати);
  - ✓ діяльності парламентського посередника, призначеного урядом. До нього звертаються громадяни через обраних депутатів і сенаторів. Він дає рекомендації для вирішення певної справи, пропозиції про поліпшення діяльності відповідного органу (з питань прав громадян), порушує дисциплінарне та судове провадження;
  - ✓ винесення нижньою палатою резолюції осудження або відмови в довірі уряду.
- 1) **Питання про довіру** виноситься самим урядом:
- до Сенату, але якщо він відмовить, уряд не зобов'язаний скласти повноваження;
  - до нижньої палати у зв'язку з вимогою прийняти урядову програму, декларацію про загальну політику або законопроект, вчиняючи таким чином тиск на депутатів. У випадку відмови в довірі уряд зобов'язаний піти у відставку, він не може розпустити нижню палату, проте це може зробити президент (Сенат розпуску не підлягає взагалі).
- 2) **Питання про резолюцію недовіри** вносять депутати (не менше 1/10 чисельності парламенту), що голосується не раніше ніж через 48 годин після її внесення. Резолюція ухвалюється абсолютною більшістю голосів від загальної чисельності палати

17.6. Глава держави у Франції

Президент Республіки – вища посадова особа держави, що займає центральне місце у системі державних органів П'ятої республіки

Порядок обрання президента

Обирається прямими виборами на 5 років шляхом загального, прямого, рівного та таємного голосування

Для висунування кандидата потрібно 5 тис. підписів осіб, що займають певні посади: членів парламенту, рад департаментів, ради Парижу, територіальних зборів, мерів

Кандидатів реєструє Конституційна рада, що виконує функції ЦВК

Вибори відбуваються подібно до виборів до нижньої палати парламенту – за мажоритарною системою абсолютної більшості, у II турі балотуються 2 кандидати, що набрали найбільшу кількість голосів у I турі

Для кандидатів вікових меж не встановлено

Обмежень для переобрання глави держави не існує

Порядок заміщення на посаді

Нові вибори проводяться не раніше ніж через 20 і не пізніше ніж через 35 днів після відкриття вакансії

У випадку дострокової вакансії посади президента його обов'язки тимчасово виконує голова Сенату, а якщо він теж не в змозі їх виконувати – уряд

Відповідно до ст. 5 Конституції президент здійснює нагляд за додержанням Конституції, забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування державних інститутів, спадкоємність держави, вживає заходів щодо забезпечення її територіальної цілісності, забезпечує дотримання міжнародних угод і договорів

Особисті повноваження президента (здійснюються ним самостійно, тобто в дискреційному порядку)

Право головувати в Раді міністрів. Жодне засідання уряду у формі ради міністрів неможливе за відсутності президента

Право призначати прем'єр-міністра і за його поданням інших членів уряду. Однак не має права їх відкликання

Право розпуску Національних зборів (після консультації з головами палат парламенту і прем'єр-міністром)

Глава Збройних сил, головує у вищих радах і комітетах національної оборони. Призначає на всі вищі військові посади

Право ухвалення нормативно-правових актів, що мають силу закону (оскільки законодавча діяльність парламенту є досить обмеженою) (наприклад, ордонанс – має силу закону; декрет – підзаконний акт)

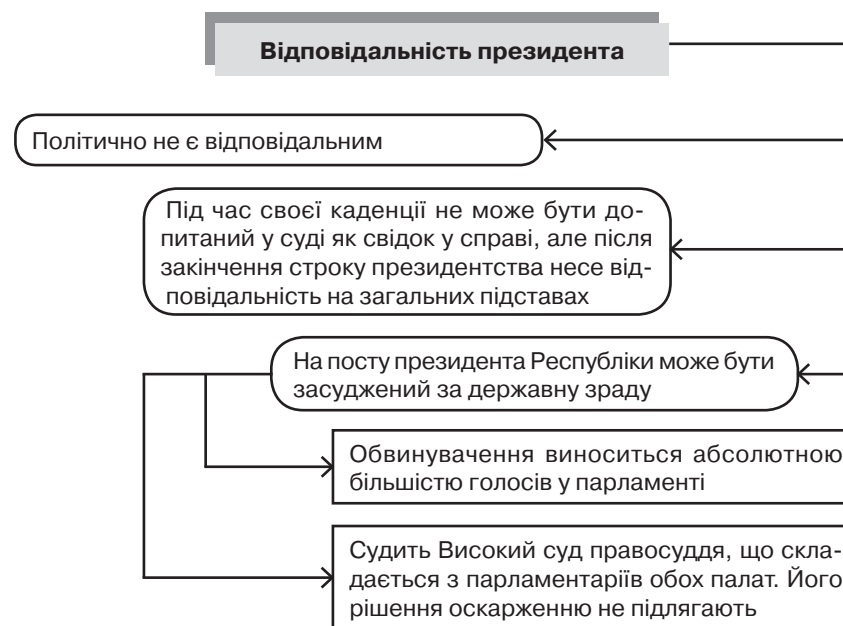
Право законодавчої ініціативи з питань, що стосуються конституційних переглядів, передачі законопроектів на референдум

Право відкладного вето на закони, звернення до Конституційної ради щодо відповідності закону Конституції

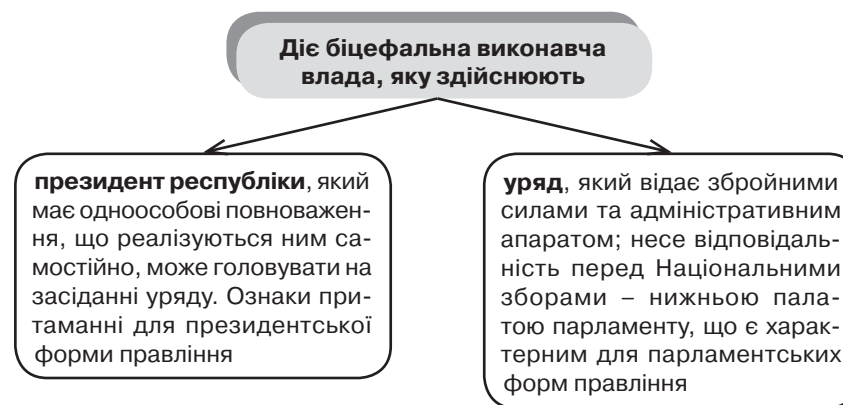
Право розпуску не може здійснюватися:

- під час дії надзвичайного стану;
- після попереднього розпуску;
- виконуючим обов'язки президента

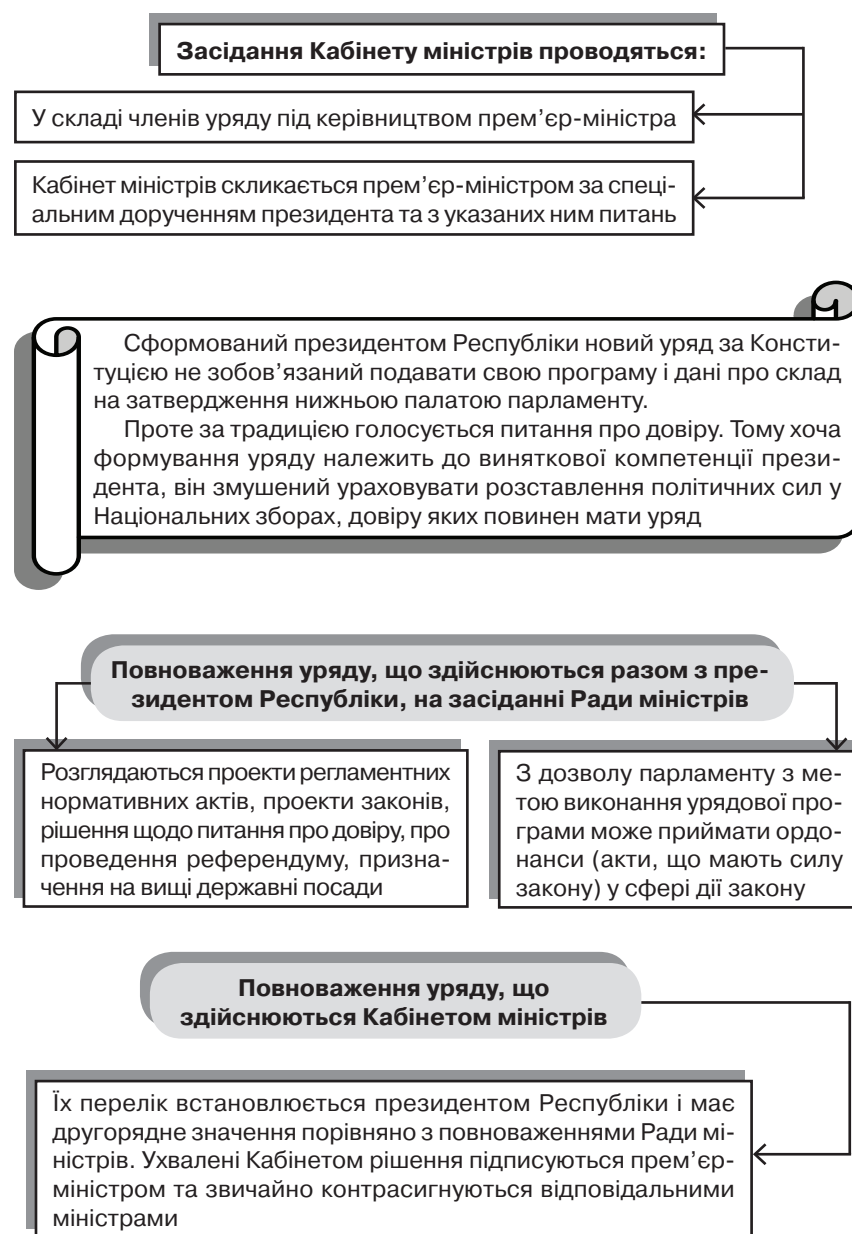
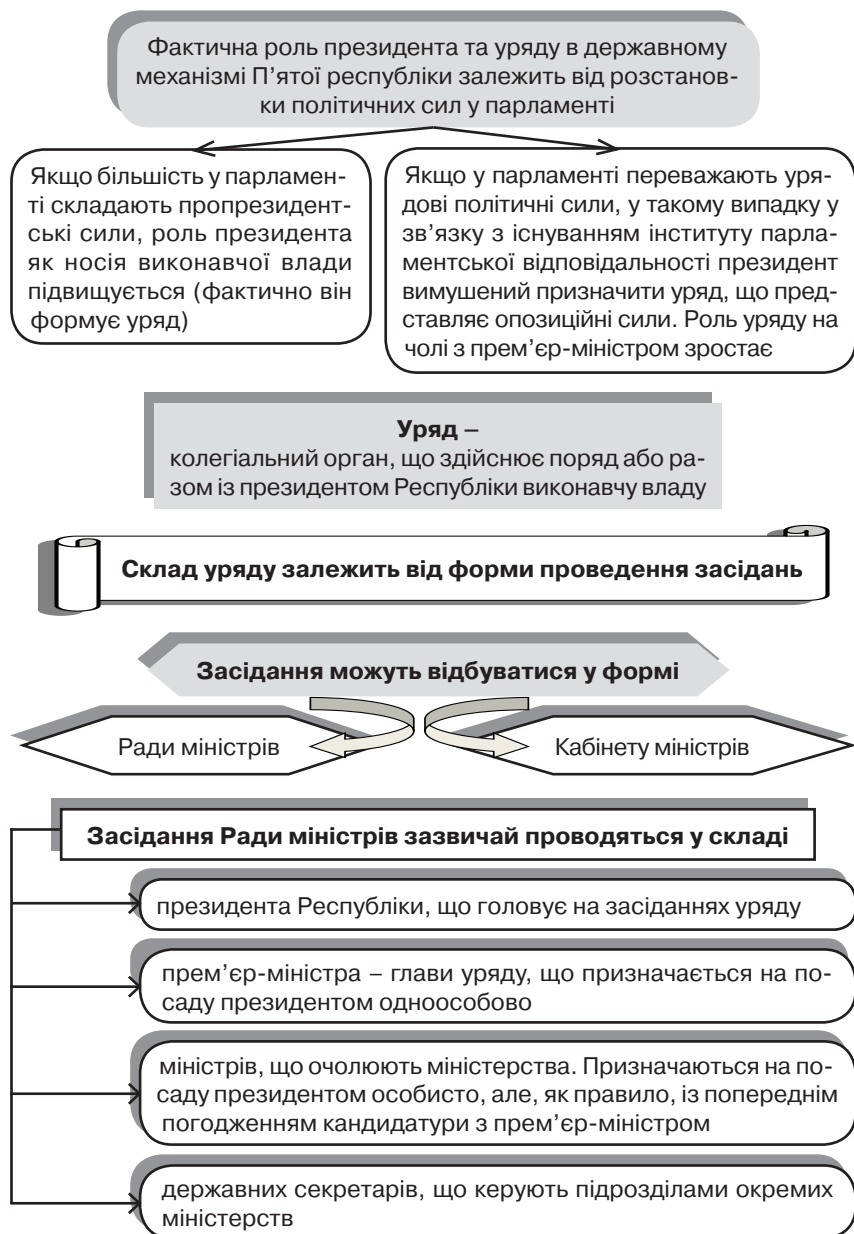

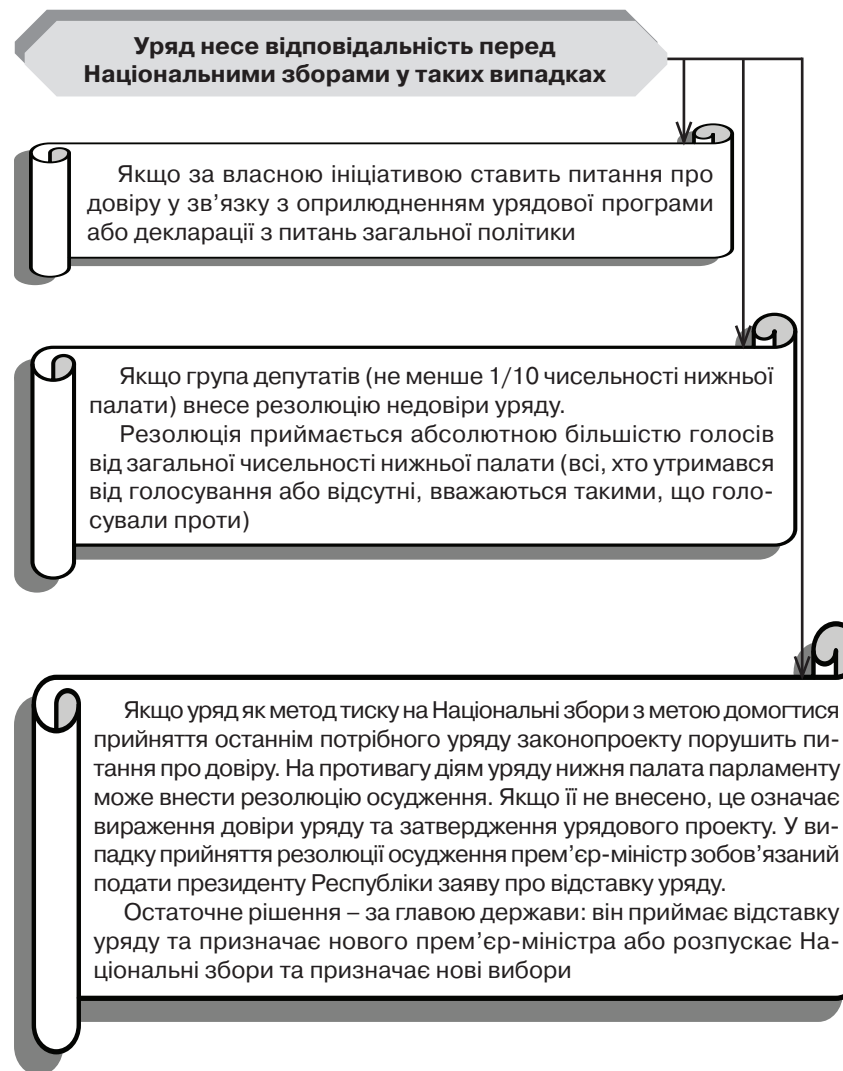
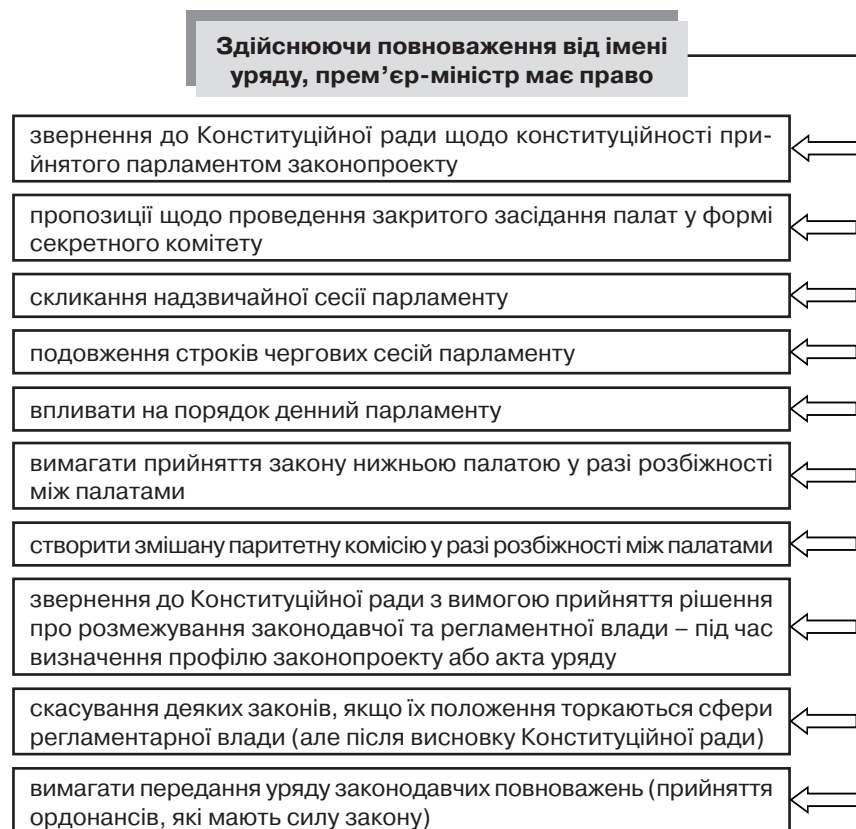
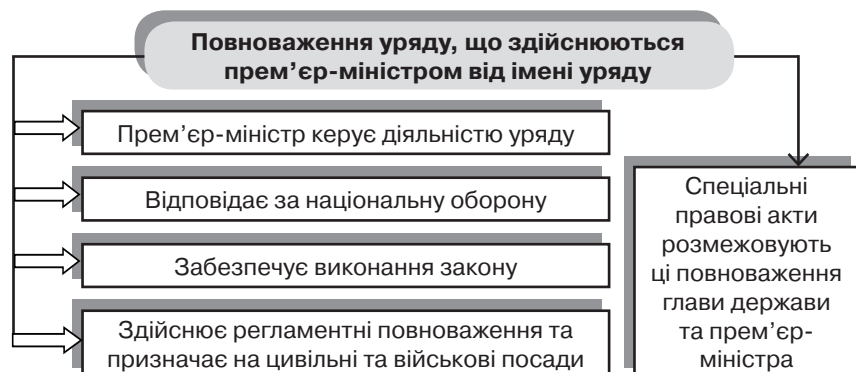

17.7. Виконавча влада у Франції

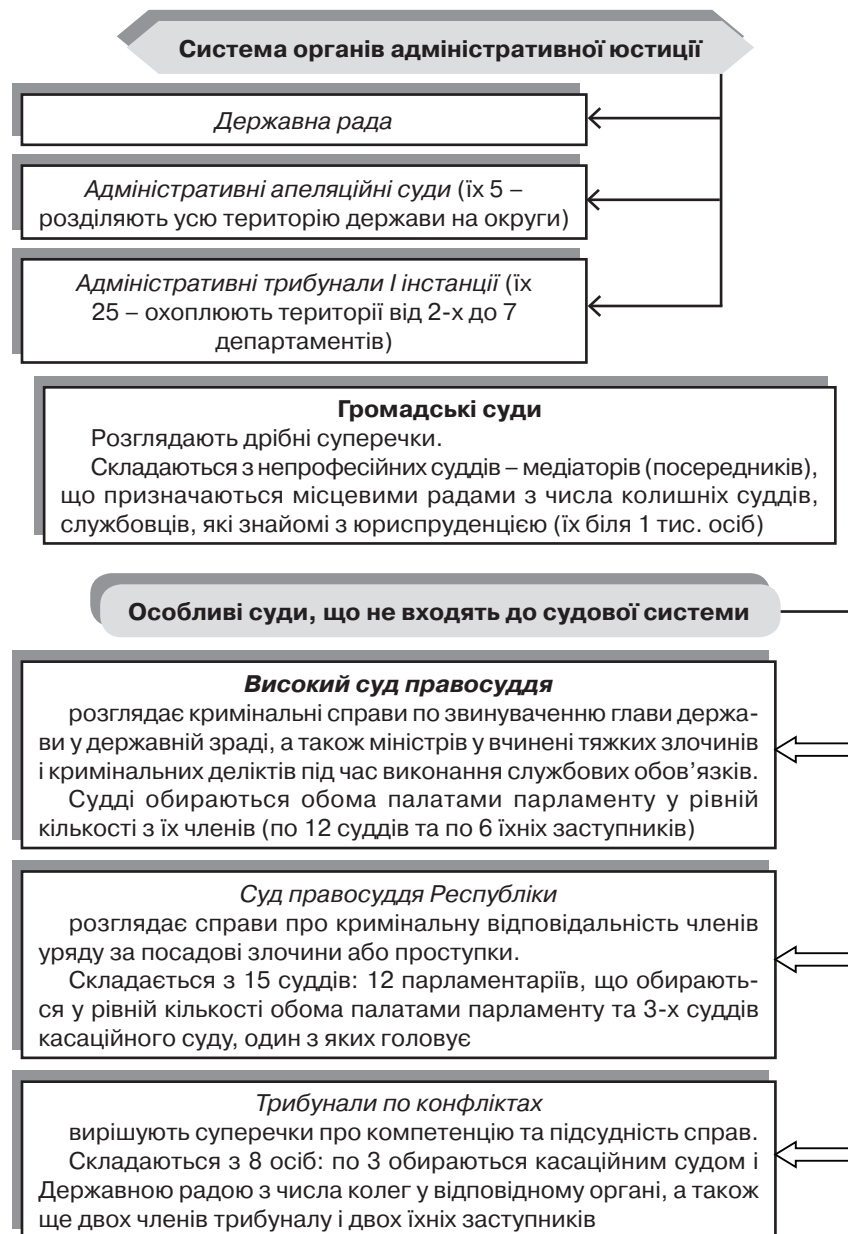
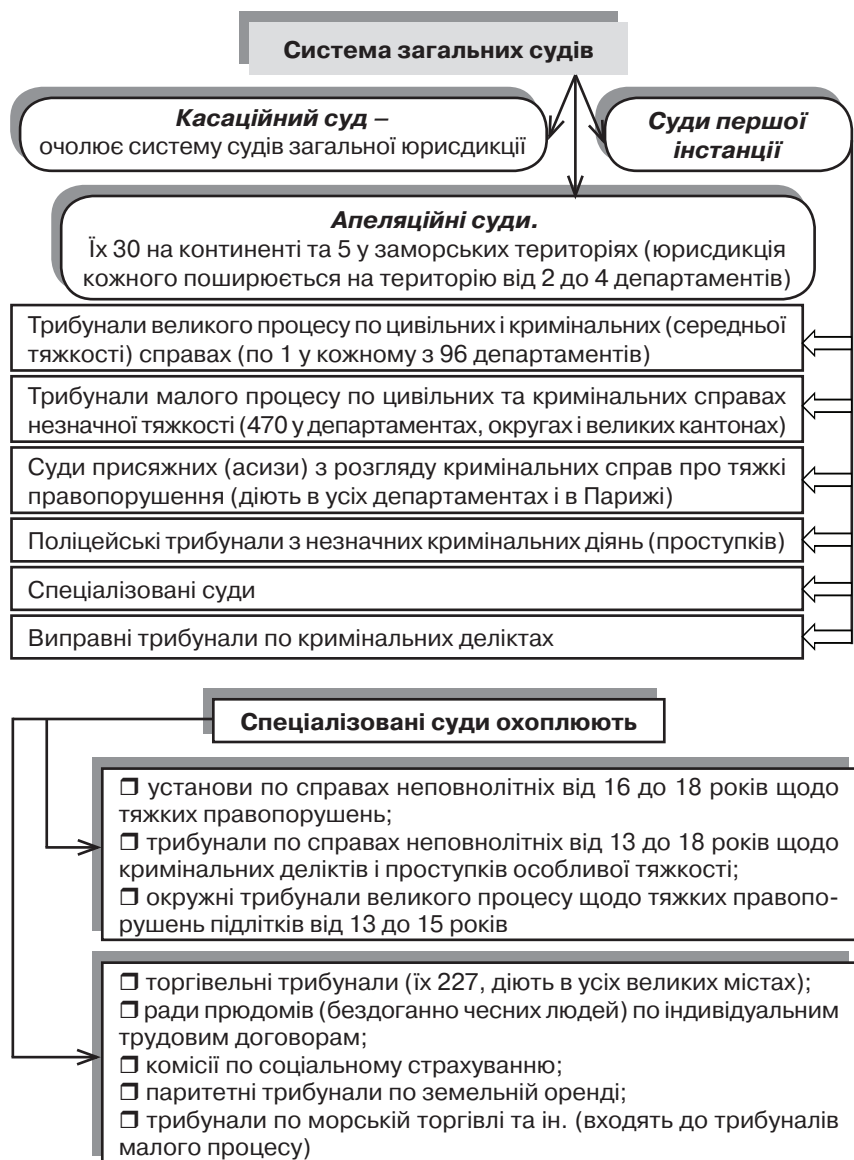

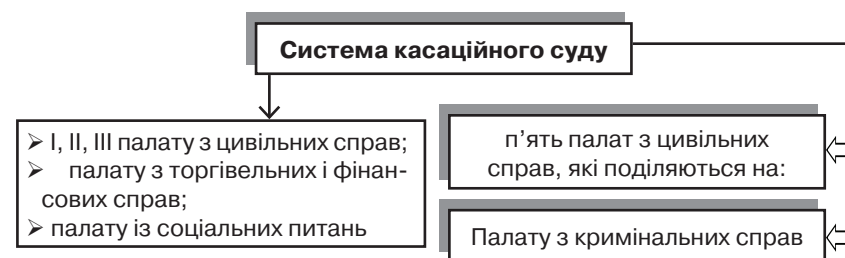
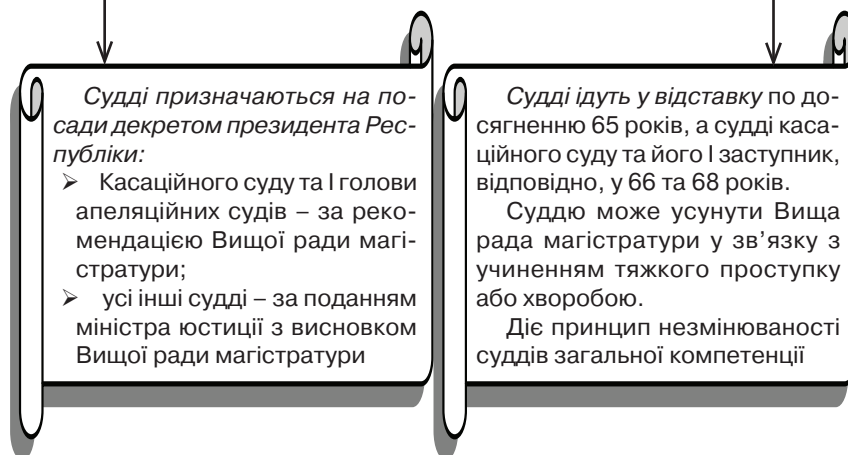

17.8. Судова влада у Франції

Порядок формування та заміщення посад у системі загальних судів

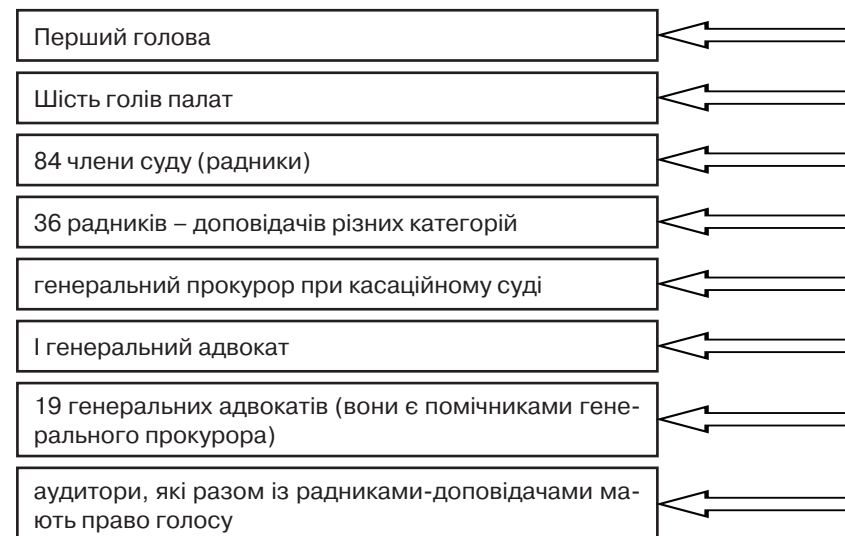

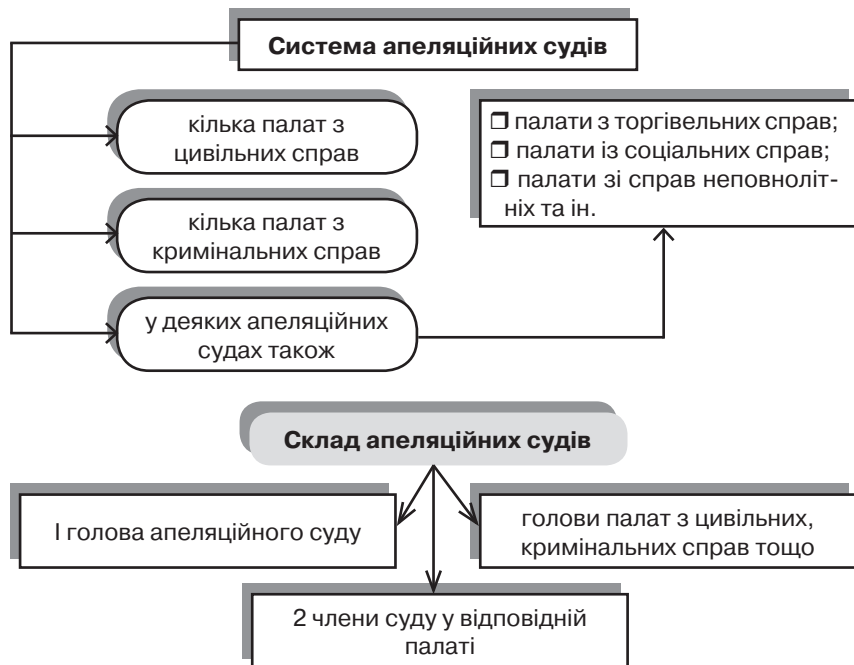
Повноваження касаційного суду

розгляд касаційних скарг на постанови нижчестоящих судів, за якими, як правило, вичерпані можливості оскарження у звичайному апеляційному порядку.

Скарги розглядаються з питань права, а не факту – винятково щодо неправомірності застосування закону, порушення процесуальних норм

Склад касаційного суду

Повноваження палати з кримінальних справ
розглядає апеляційні скарги на постанови нижчестоящих судів, прийняті у справах про кримінальні делікти (вироки суду присяжних у справах про тяжкі злочини апеляційному оскарженню не підлягають).

Палата може прийняти одне з таких рішень:

- залишає вирок у силі;
- скасовує його і, як правило, приймає нове рішення у справі

Повноваження палати з цивільних справ
розглядає апеляційні скарги на рішення, прийняті не тільки нижчестоящими судами загальної юрисдикції, а й іншими судовими органами (торговельними трибуналами)

Державна рада (одночасно – орган державного управління – консультативний орган при уряді) очолює систему адміністративної юстиції. В її складі діє секція з вирішення спорів (у ній біля 30 членів державної ради), яка, своєю чергою, охоплює 9 підсекцій

Повноваження підсекцій Державної ради

Розглядає касаційні та апеляційні скарги на рішення нижчестоящих органів адміністративної юстиції

Розглядає по I інстанції скарги на президентські та урядові декрети, на акти міністрів або організацій загальнонаціонального значення (профспілок тощо)

Адміністративні апеляційні суди
є II інстанцією, що розглядають апеляційні скарги на рішення адміністративних трибуналів. Їх рішення можуть бути оскаржені в Державній раді

Адміністративні трибунали розглядають переважно більшість скарг на дії та акти органів управління та посадових осіб по I інстанції.
Склад трибуналів: голова та 3-4 члени

17.9. Місцеве управління та самоуправління у Франції

Місцеве управління та самоврядування у Франції будується відповідно до адміністративно-територіального устрою держави

Комуна (община) -
головна адміністративно-територіальна одиниця Франції й одночасно найстаріший самоврядний колектив. Її населення коливається від декількох десятків осіб у селах до 1 млн. і більше в містах

Представницькими органами комуни є

Муніципальні ради

Обираються населенням комуни строком на 6 років. Численність членів муніципальних органів – радників коливається від 9 до 69 залежно від кількості населення комуни (у містах з особливим статусом, наприклад, у Парижі – 163 радники, у Марселі – 101). Ради наділено широкими повноваженнями місцевого значення, зокрема, формують виконавчі органи на місцях, ухвалюють місцевий бюджет, встановлюють податки тощо

Мер

Має подвійний статус: є представником державної влади в комуні й одночасно – муніципальної ради. Обирається відповідною муніципальною радою на 6 років

Кантони -

історико-географічні одиниці, що використовуються як виборчі округи для виборів до ради департаментів, а іноді в них створюються судові органи

Округами (аррондісманами)

управляє супрефект, який призначається зверху

Кантони й округи не мають виборних органів управління та самоуправління, а є територіальними межами діяльності спеціальних адміністративних органів

У Франції є **95 департаментів**, також існують заморські департаменти

Представницькими органами є

Генеральна рада

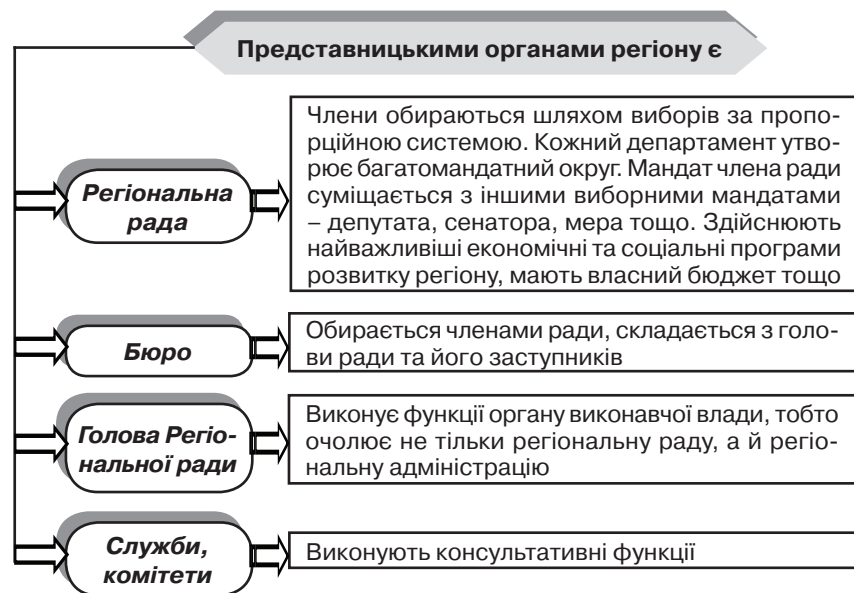
Обирається на 6 років за мажоритарною системою у два тури. Виборним округом є кантон.

Голова генеральної ради

одночасно очолює департаментську адміністрацію (представляє уряд). Обирається відповідною генеральною радою

Регіони -

адміністративно-територіальні одиниці та самоврядний колектив, що охоплює від 3 до 8 департаментів (22 регіони у метрополії та 4 заморських регіони – Гваделупа, Мартініка, Гвіана, Реюньйон)

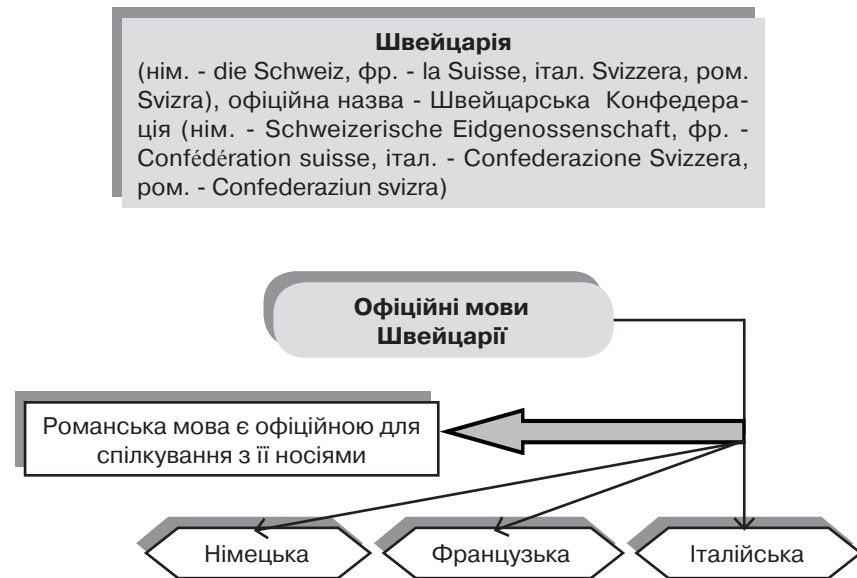
Представником центральної влади в **регіоні є регіональний комісар Республіки (префект)**. Він реалізує політику уряду у сфері економічного та соціального розвитку, інформує центральні органи про події на підвладній території, керує діяльністю місцевих державних служб. Здійснює контроль за законністю рішень регіональних рад (одержує всі акти органів самоврядування і протягом 15 днів після ухвалення може оскаржити їх в адміністративному суді)

РОЗДІЛ 18. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО (ДЕРЖАВНОГО) ПРАВА РЕСПУБЛІКИ ШВЕЙЦАРІЯ

18.1. Загальна характеристика конституційного ладу Швейцарії

Структура федеральної конституції Швейцарії

Прембула - урочистий вступ

Титул 1 визначає природу Швейцарської конфедерації через чотири важливих елемента: федеральну державу, цілі Швейцарської конфедерації, автономність кантонів і багатомовність

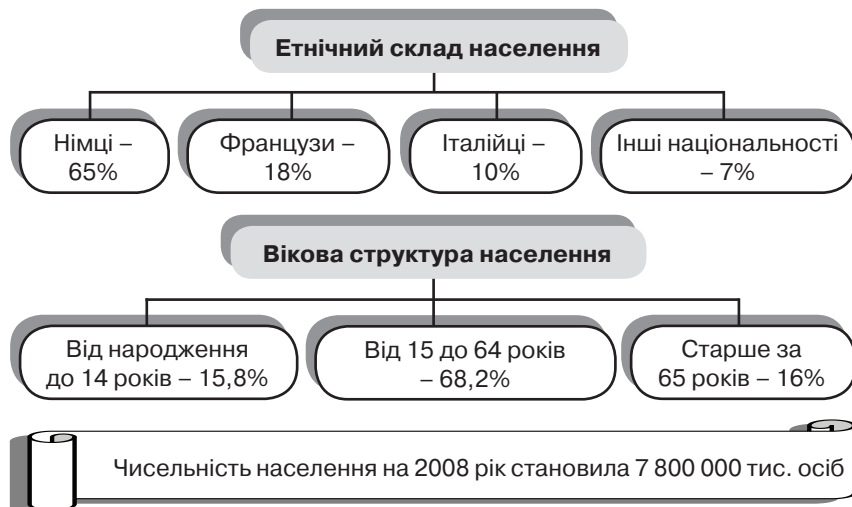
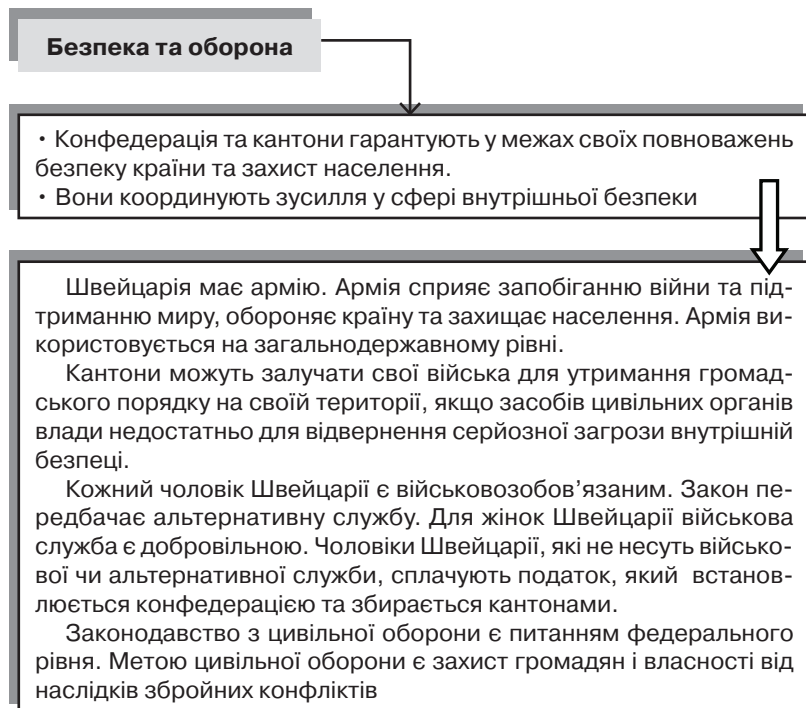
Титул 2 охоплює основні права, цивільні права та соціальні цілі. Він пов'язує конфедерацію та кантони. Тут перелічено 30 основних прав і процедурних гарантій, на які особа може спиратися перед судом або владою. Соціальні цілі встановлюють напрями для проектів законів щодо освіти, охорони здоров'я, праці, проживання, соціальної безпеки, вони встановлюють спеціальний захист сімей і дітей

Титул 3 детально розкриває організацію Швейцарії як федеральної держави. По-перше, він регулює взаємовідносини між конфедерацією та кантонами. Центральний принцип полягає в тому, що конфедерація виконує лише ті завдання, які вимагають уніфікованого врегулювання або перевищують можливості кантонів. Кантони можуть, як правило, виконувати всі права, які конституція не покладає на конфедерацію. Конституція також описує місце муніципалітетів і, відповідно, триархну конструкцію країни: конфедерація, кантони, муніципалітети. Наприкінці великої глави, подано повноваження конфедерації в різних сферах: охорона навколишнього середовища, здоров'я та транспорт

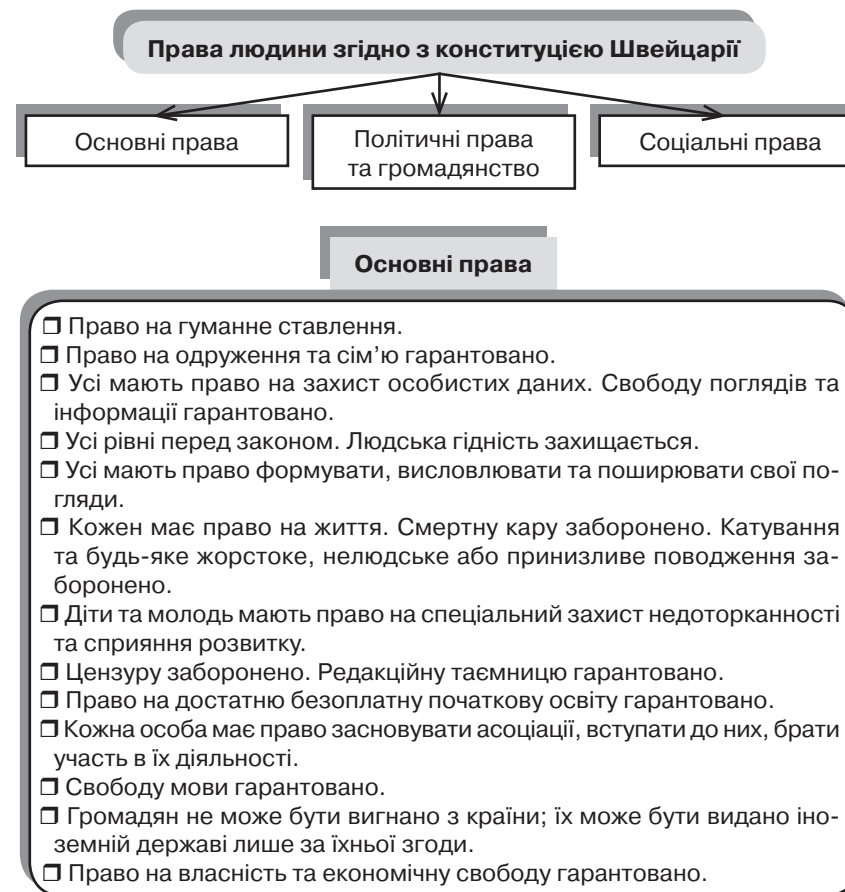
Титул 4 закріплює положення, що стосуються політичних прав у Швейцарській конфедерації. Зокрема, гарантовано право народної ініціативи та проведення референдуму

Титул 5 містить положення про федеральну владу. Він регулює організацію та процедури федеральної ради, федерального уряду та федерального верховного суду

Титул 6 охоплює положення, що стосуються перегляду федеральної конституції та перехідні положення. Тут міститься процедура часткового або загального перегляду федеральної конституції та її введення в дію

18.2. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина

Політичні права та громадянство

- Кожен громадянин муніципалітету або кантону, до якого він належить, має громадянство Швейцарії.
- Конфедерація регулює набування та втрату громадянства шляхом успадкування, одруження та надання згоди. Понад те, вона встановлює підстави втрати громадянства Швейцарії і його відновлення.
- Конфедерація встановлює мінімальні вимоги для натуралізації іноземців кантонами та надає дозвіл на натуралізацію.
- Конфедерація сприяє натуралізації дітей без громадянства

Здійснення політичних прав та обов'язків

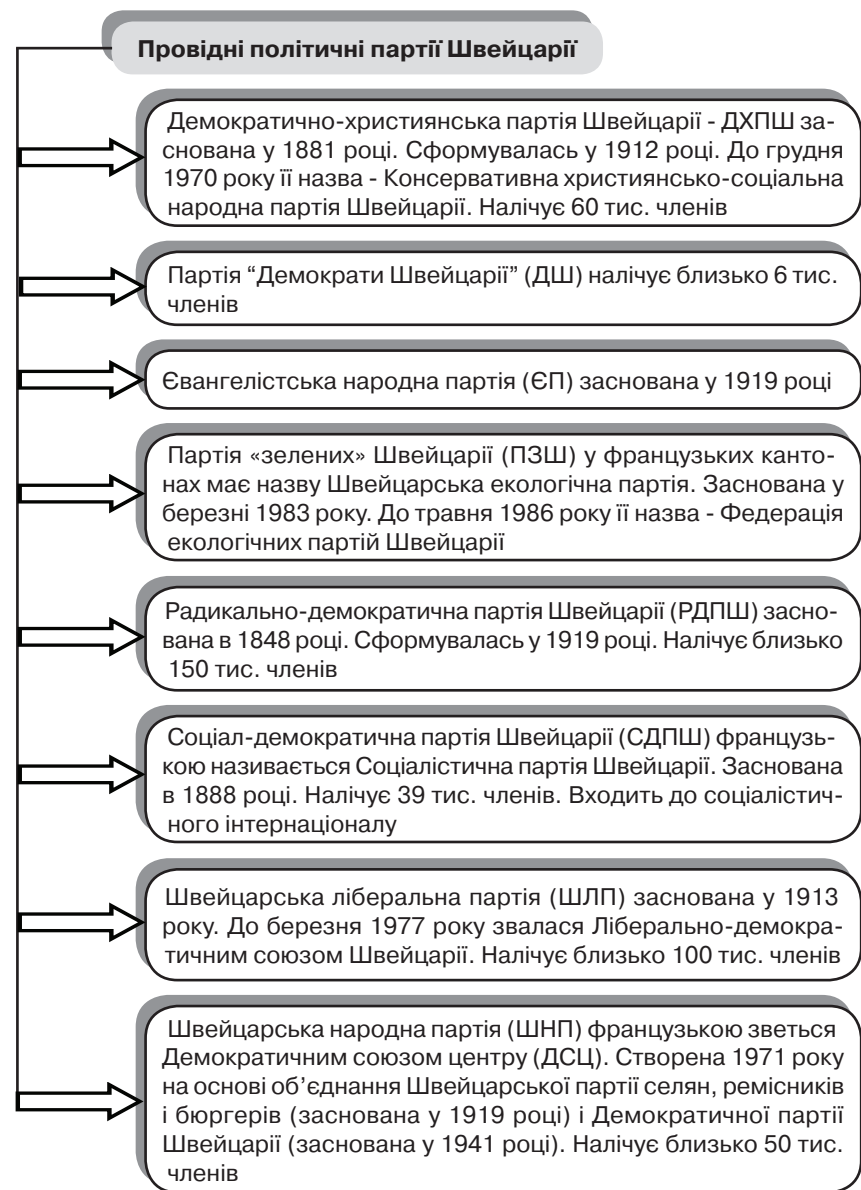
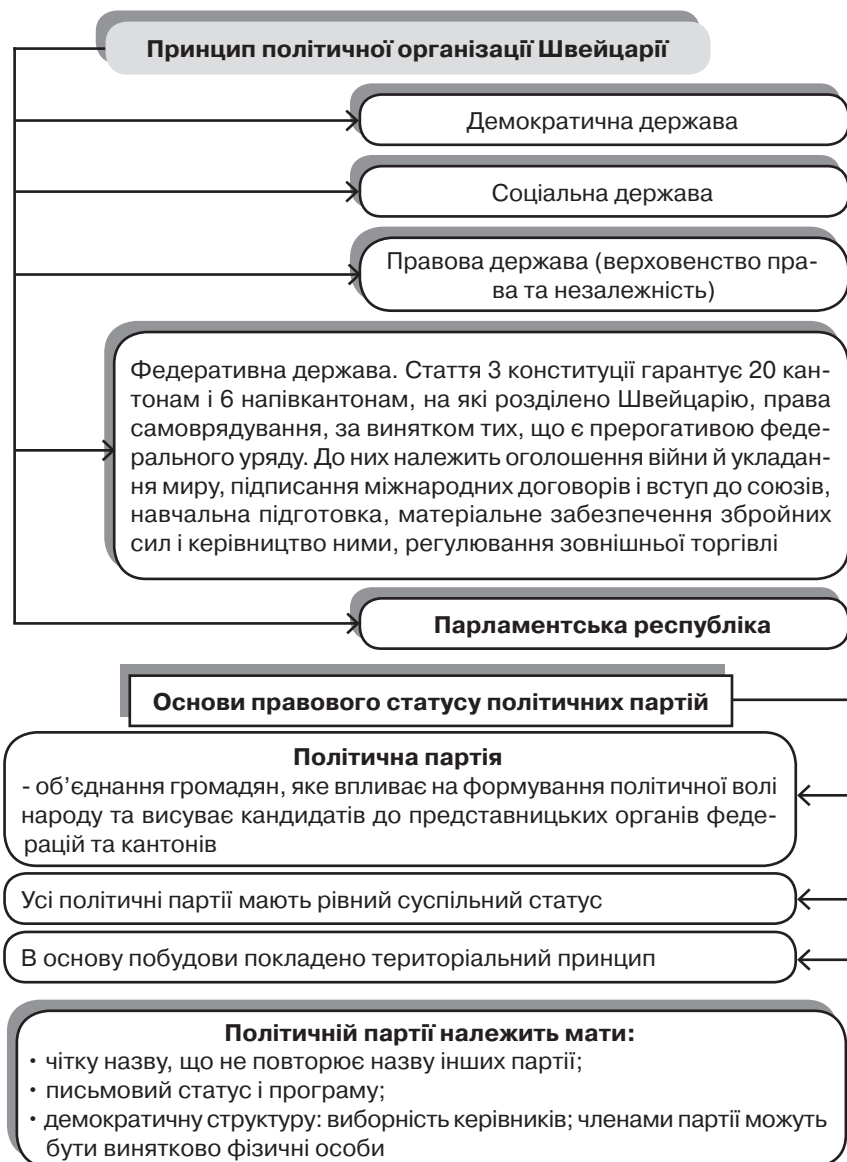
- Конфедерація регулює виконання політичних прав у федеральних питаннях; кантони регулюють реалізацію політичних прав у питаннях кантонів і муніципалітетів.
- Політичні права здійснюються за місцем постійного проживання.
- Жодна особа не може реалізовувати політичні права у більше ніж одному кантоні.
- Кантони встановлюють, що нові мешканці можуть реалізовувати політичні права з питань кантонів і муніципалітетів, у разі якщо було додержано період очікування не більше трьох місяців.
- Конфедерація видає закони про права та обов'язки громадян Швейцарії, що проживають за кордоном, зокрема щодо реалізації їхніх політичних прав на федеральному рівні, обов'язків нести військову або альтернативну службу, допомоги нужденним і соціальної безпеки

Соціальні права

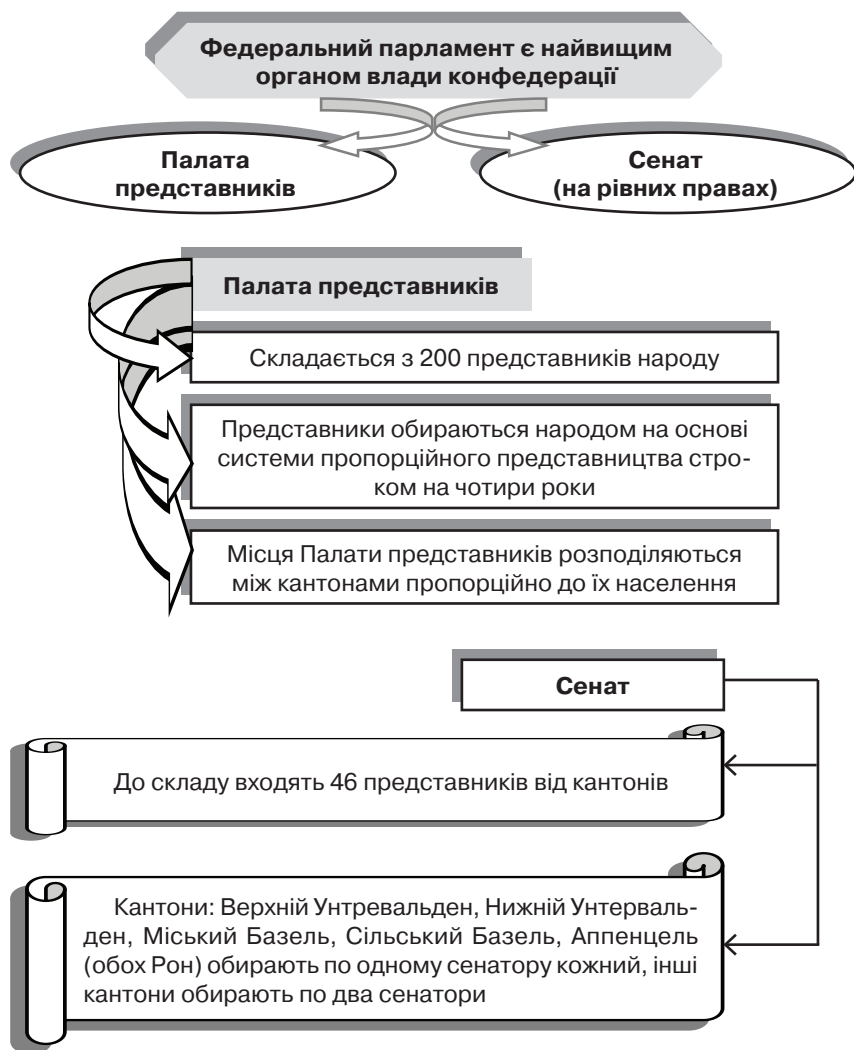
Конфедерація та кантони гарантують:

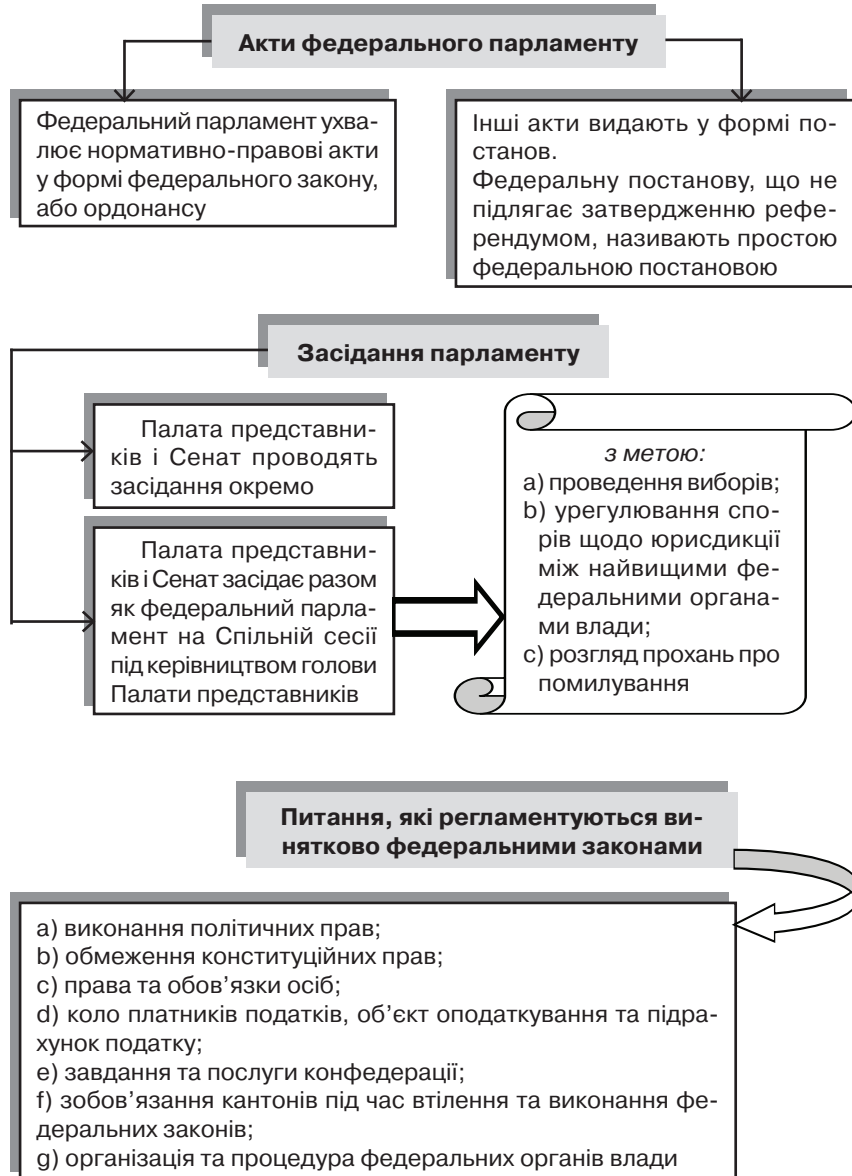
- Кожній особі соціальну безпеку
- Право на охорону здоров'я
- Захист та підтримку державою сім'ї
- Право на працю на справедливих та адекватних умовах
- Право на загальну освіту та перекваліфікацію
- Право на відповідне соціальне забезпечення розвитку дітей та молоді
- Право на пенсійне забезпечення
- Право на соціальний захист в разі втрати дієздатності, хвороби, настання нещасного випадку, а також у разі втрати годувальника сім'ї

18.3. Політична система Швейцарії

18.4. Законодавча влада у Швейцарії

Додаткові завдання та повноваження федерального парламенту

- a) вживає заходи для забезпечення зовнішньої безпеки, незалежності та нейтралітету Швейцарії;
- b) вживає заходи щодо забезпечення внутрішньої безпеки;
- c) якщо цього вимагають надзвичайні обставини, він може випустити ордонанси або прості федеральні постанови для виконання завдань, зазначених у пунктах «а» та «b»;
- d) командує збройними силами, за необхідності мобілізує всю або частину армії;
- e) вживає заходи щодо введення в дію федеральних законів;
- f) приймає рішення щодо відповідності народної ініціативи офіційним вимогам;
- g) взаємодіє з іншими органами державної влади щодо вирішення важливих державних питань;
- h) приймає індивідуальні акти, якщо це окремо встановлено законом;
- i) вирішує конфлікти або юрисдикційні спори між найвищими органами федеральної влади;
- k) ухвалює рішення щодо прохань про помилування та оголошення амністій

18.5. Глава держави у Швейцарії

Президент конфедерації є головою федерального уряду

Президент обирається федеральними зборами з числа членів федеральної ради (уряд) терміном на один рік без права переобрання на наступний термін

Основними функціями президента є

прийом високих іноземних гостей

ведення засідань федеральної ради

18.6. Виконавча влада у Швейцарії

Федеральний уряд є найвищим розпорядчим і виконавчим органом конфедерації

До його складу входять сім осіб

Члени федерального уряду обираються в грудні кожні чотири роки після виборів до парламенту обома палатами федерального парламенту на засіданні федеральних зборів.

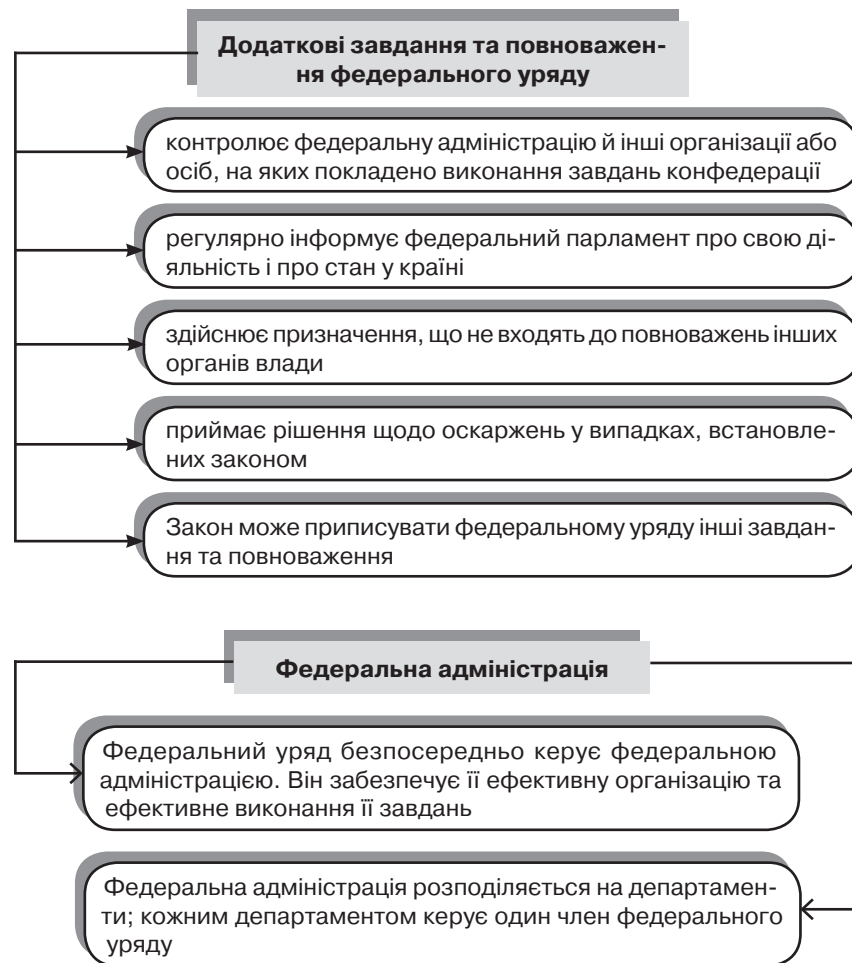
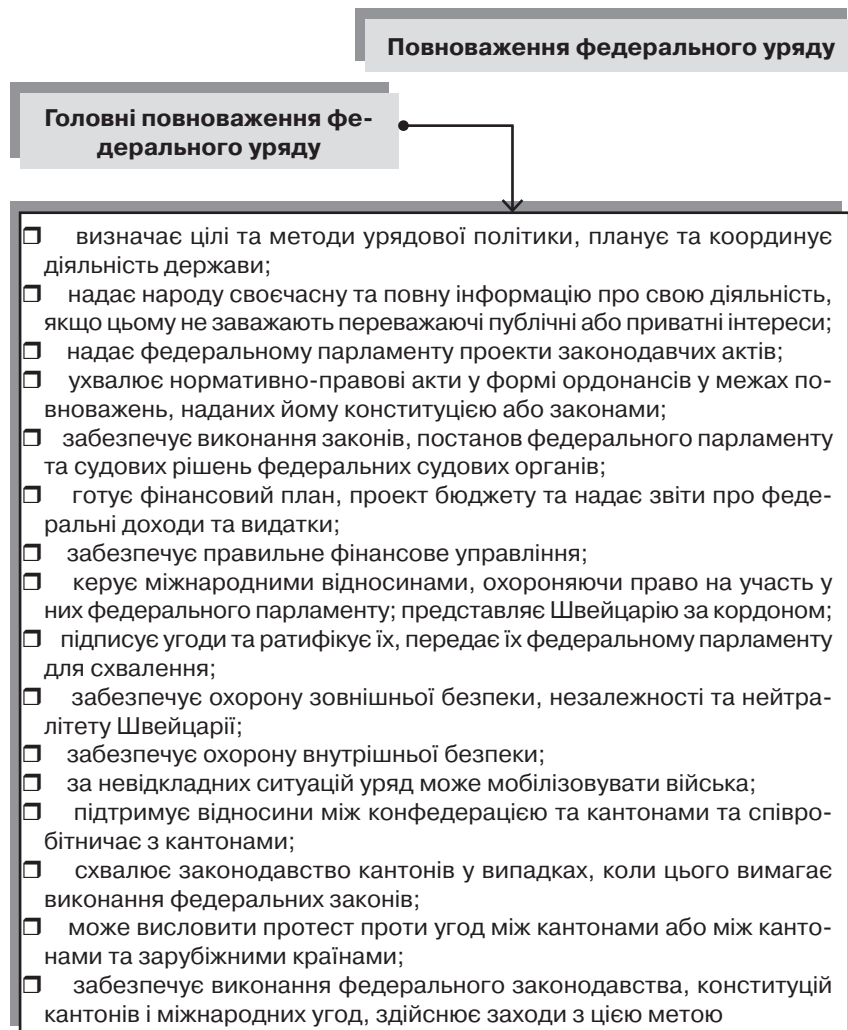
У законодавстві не передбачено жодних обмежень щодо строку перебування на посту члена федеральної ради. Деякі члени ради посідають пост протягом понад 20 років

Федеральний уряд приймає рішення як колегіальний орган

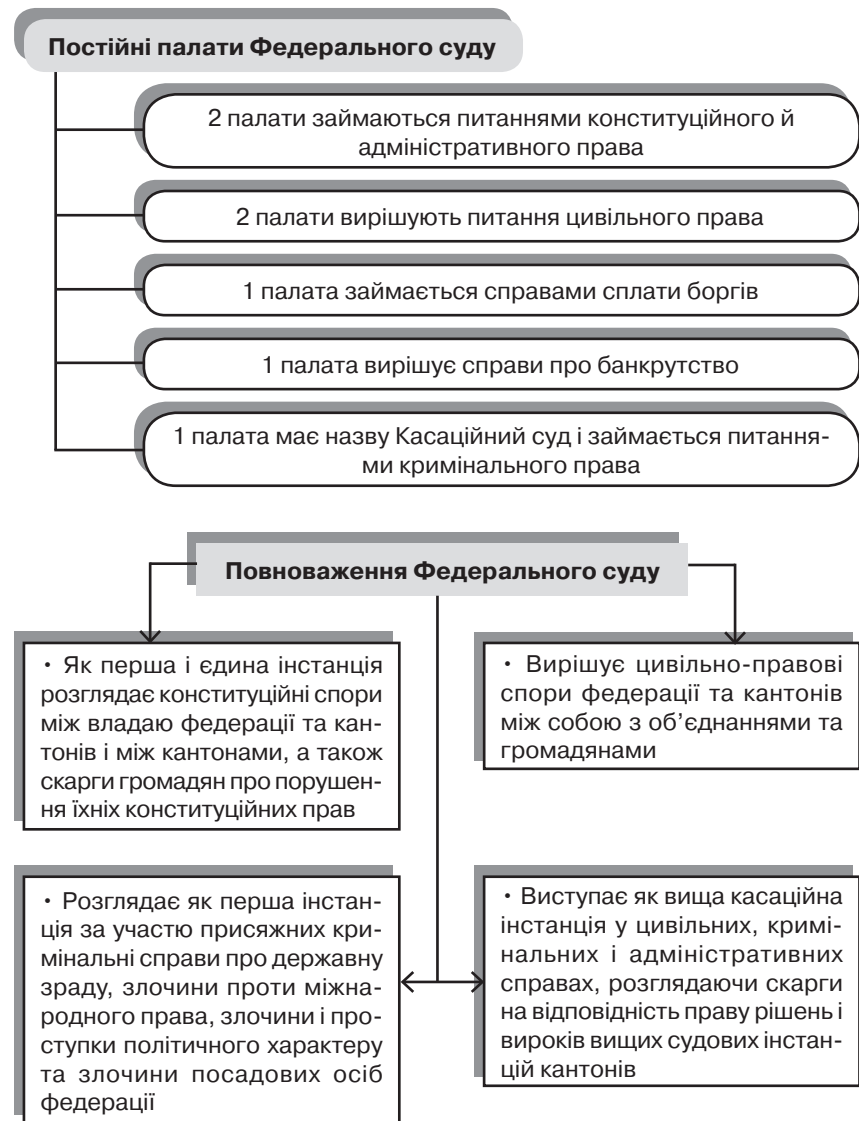
Для підготовки й утілення рішень питання федерального уряду розподіляють між його членами згідно з департаментами.

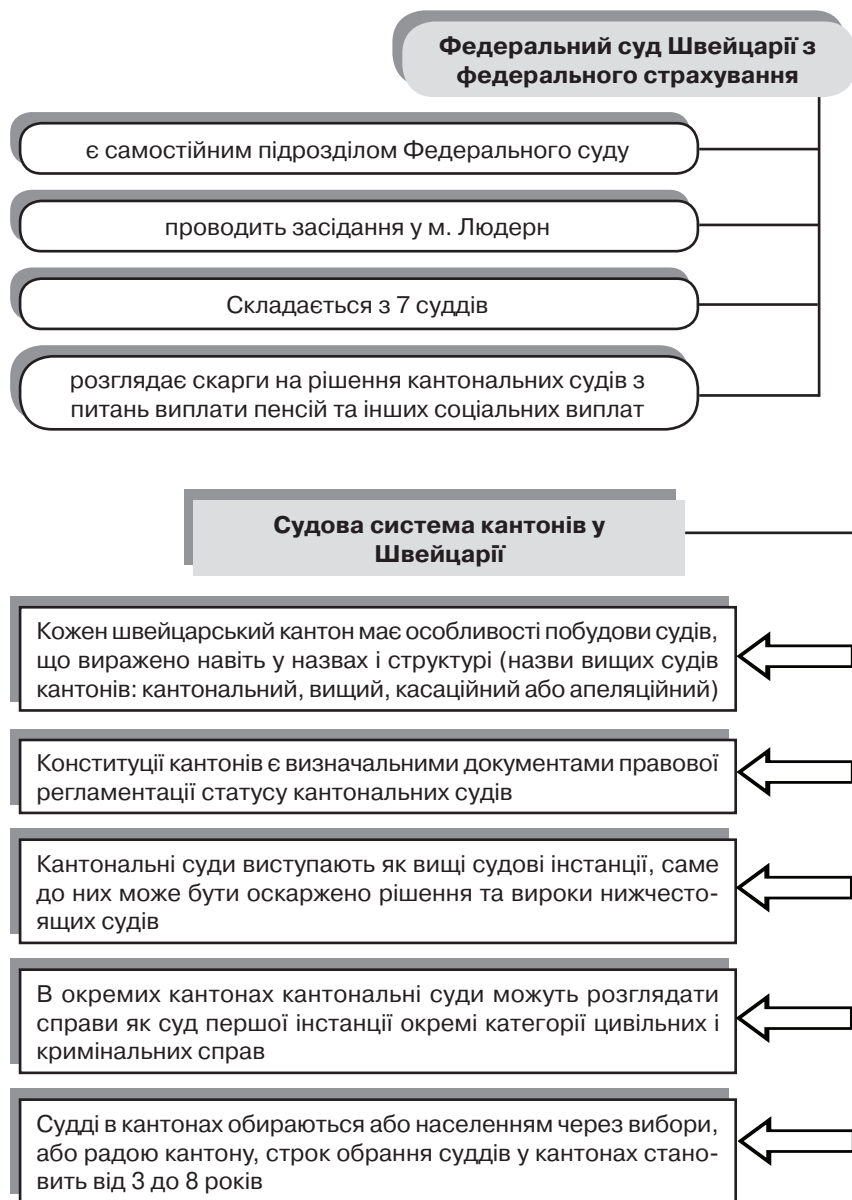
Кожний член уряду виступає як глава міністерства федеральної адміністрації, проте всі головні урядові рішення ухвалюються на щотижневих конференціях уряду за допомогою загального консенсусу або більшістю голосів семи членів

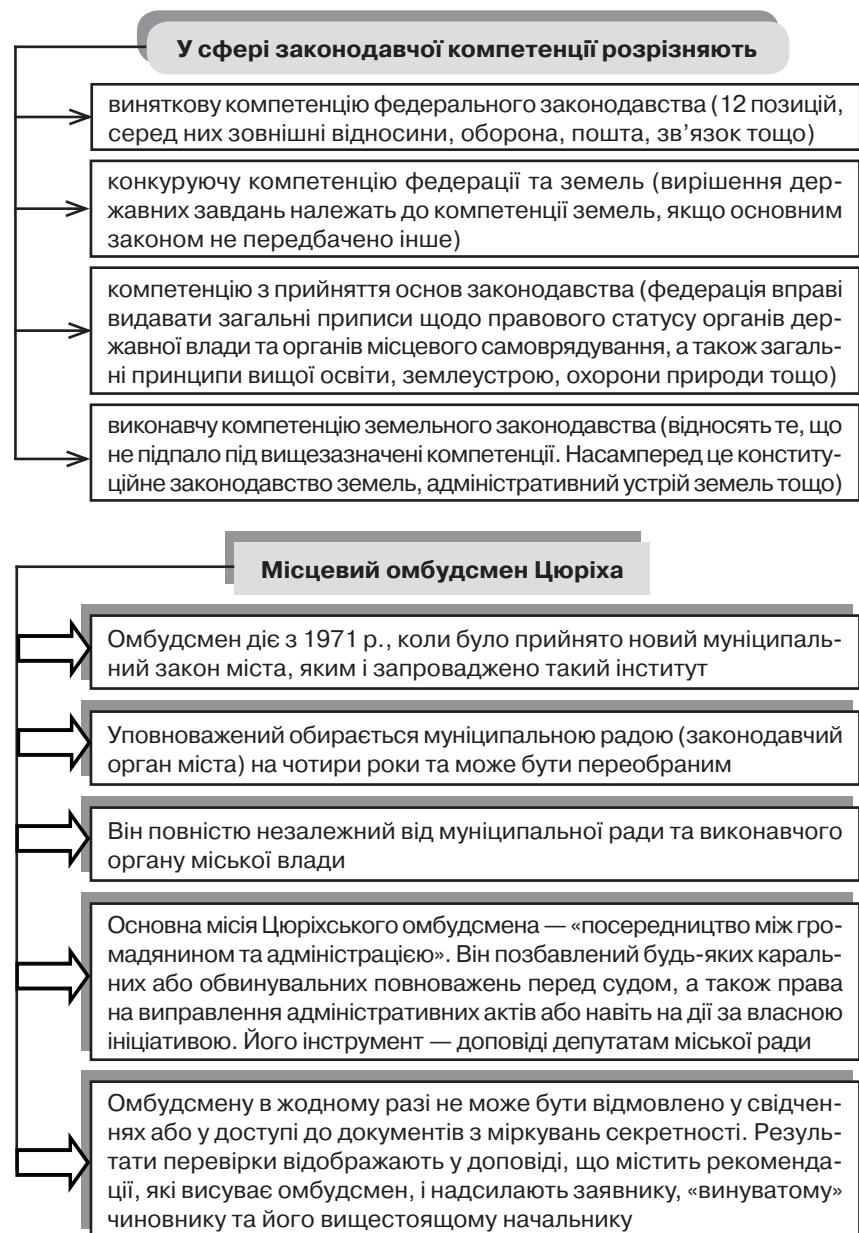

18.7. Судова влада у Швейцарії

18.8. Місцеве управління у Швейцарії

РОЗДІЛ 19. МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ З НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ДЕРЖАВНЕ ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН»

19.1. Опис дисципліни навчального курсу

Загальна характеристика навчальної дисципліни	Напрямок, професійне спрямування, освітньо-кваліфікаційний рівень	Тип і структура навчальної дисципліни
<p>Кількість кредитів ECTS: 2,5</p> <p>Кількість модулів: 2</p> <p>Кількість змістовних модулів: 9</p> <p>Загальна кількість годин на вивчення дисципліни: 108</p> <p>Кількість аудиторних годин на тиждень: 2</p>	<p>Шифр і назва напрямку</p> <p>0601 «Право»</p> <p>Шифр і назва професійного спрямування</p> <p>6.060100 «Правознавство»</p> <p>Освітньо-кваліфікаційний рівень</p> <p>бакалавр</p> <p>юрист</p>	<p>Назва циклу навчального плану</p> <p>«Цикл фундаментальних і професійно-орієнтованих дисциплін»</p> <p>Обов'язкова</p> <p>Курс підготовки: II</p> <p>Кількість навчальних годин:</p> <p>лекційних – 18 год.</p> <p>семінарських – 36 год.</p> <p>індивідуальна робота – 26 год.</p> <p>самостійна робота – 28 год.</p> <p>Вид контролю: залік</p>

19.2. Пояснювальна записка

Система права кожної держави складається з великої кількості галузей, серед яких конституційне право посідає особливе, фундаментальне місце. Це зумовлено важливістю регульованих нею суспільних відносин. Саме у конституційному праві проголошуються основоположні принципи, які є основою інших галузей права.

Наука державного (конституційного) права зарубіжних країн є частиною загальної науки конституційного права. Вивчення особливостей розвитку конституційного права у зарубіжних країнах, здійснення порівняльного аналізу національних особливостей щодо форм правління, устрою, взаємовідносин держави та суспільства, побудови органів публічної влади дозволить не тільки розширити світогляд курсантів і студентів, а й дозволить усвідомити місце та роль держави та особи у світі.

Навчальний курс «Державне право зарубіжних країн» викладається в усіх юридичних вузах і є системою знань про основи устрою суспільства, держави та правове становище людини в ній, основи організації та діяльності системи органів публічної влади тощо.

Мета навчальної дисципліни «Державне право зарубіжних країн» – сприяти формуванню загальної правової культури фахівців з правознавства. Матеріал курсу покликаний збагатити одержані знання галузей національного права України шляхом доповнення їх знаннями конституційного права зарубіжних країн.

Завданням навчальної дисципліни «Державне право зарубіжних країн» є поглиблення правових знань, розширення політичного та правового світогляду студентів, їхньої загальної ерудиції.

З метою належного оволодіння навчальною дисципліною передбачено такі *форми навчального процесу*: читання лекцій, проведення семінарських та індивідуальних занять, самостійна робота.

На *лекції* викладач систематизовано подає основні положення теми.

Семінарські заняття у навчальному процесі проводять для поглиблення та закріплення знань, отриманих на лекціях і в процесі самостійної роботи.

Самостійна робота студентів передбачає позааудиторну роботу над засвоєнням матеріалу цього курсу. Студенти мають вивчити лекційний матеріал, опрацювати питання, винесені на самостійне вивчення, та виконати письмові завдання. Самостійна робота також полягає у підготовці рефератів, доповідей і повідомлень.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні знати:

- ♦ поняття, предмет, метод і джерела державного права зарубіжних країн;
- ♦ сучасні види конституцій;
- ♦ форми держави у зарубіжних країнах;
- ♦ основи правового статусу особи в зарубіжних країнах;
- ♦ особливості конституційно-правового статусу громадських об'єднань у зарубіжних країнах;
- ♦ конституційно-правовий статус законодавчої, виконавчої та судової влади в зарубіжних країнах;
- ♦ особливості місцевого управління та самоврядування у зарубіжних країнах.

Також студенти повинні вміти:

- орієнтуватись у системі конституційно-правового законодавства та конституційно-правовій практиці зарубіжних країн;
- тлумачити конституційно-правові норми зарубіжних країн;
- аналізувати конституційно-правові норми зарубіжних країн;
- здійснювати порівняльний аналіз конституційно-правових норм зарубіжних країн і національного законодавства;
- використовувати дані науки державного права зарубіжних країн у вирішенні професійних завдань.

19.3. Структура залікового кредиту

Назва теми	Всього годин	З них:				
		лекції	семінари	індивідуальна робота	самостійна робота	
Модуль 1						
Загальні засади державного (конституційного) права зарубіжних країн						
Змістовний модуль 1						
Державне право зарубіжних країн та його правова основа. Основи конституційного ладу зарубіжних країн						
1.1. Державне (конституційне) право як галузь права в зарубіжних країнах		2		2	2	2
1.2. Конституції зарубіжних країн			2		2	2
1.3. Конституційно-правовий статус людини та громадянина в зарубіжних країнах			4		2	4
1.4. Форми держави в зарубіжних країнах		2		2	2	2
Модуль-контроль 1						
Змістовний модуль 2						
Конституційно-правові основи суспільного ладу в зарубіжних країнах. Інститут демократії в зарубіжних країнах						
2.1. Правові засади суспільного ладу в зарубіжних країнах		2	2		2	2
2.2. Інститути безпосередньої демократії в зарубіжних країнах		2	4		4	4

Модуль-контроль 2						
Модуль 2						
Конституційно-правовий статус органів державної влади та місцевого самоврядування в зарубіжних країнах						
Змістовний модуль 3						
Особливості формування та діяльності органів державної влади та самоврядування в зарубіжних країнах						
3.1. Законодавча влада в зарубіжних країнах		2	4		4	4
3.2. Глава держави в зарубіжних країнах		2	4		2	2
3.3. Виконавча влада в зарубіжних країнах		2	4		2	2
3.4. Судова влада в зарубіжних країнах		2	4		2	2
3.5. Місцеве управління та самоуправління в зарубіжних країнах		2	4		2	2
Модуль-контроль 3						
Всього:		108	18	36		26 28

19.4. Порядок оцінювання знань

До структури кожного навчального змістовного модуля входить:

- 1) аудиторна робота (лекції, семінари, індивідуальна робота);
- 2) позааудиторна робота;
- 3) модульна контрольна робота.

До структури поточного контролю знань у межах змістовного модуля входять такі складові (табл. 1):

- обов'язкові форми активної участі в аудиторних заняттях (форма А);
- обов'язкові форми контролю за самостійною роботою (форма Б);
- додаткові форми заохочення курсантів щодо участі у навчальному процесі (форма Г);

- відповідальність за порушення навчального процесу (форма Д). Структура підсумкового контролю знань (заліку) визначається кафедрою, включається до робочої програми дисципліни та подається курсантам на початку семестру.

Таблиця 1

№ п/п	Форми обліку навчальних досягнень	Можлива кількість балів*
А. Обов'язкові форми активної участі в аудиторних заняттях		
		5
1.	Глибокі та повні відповіді на запитання викладача у процесі лекційного або семінарського заняття	(за п'ять вірних відповідей чи поставлених запитань протягом двох аудиторних занять)
2.	Відповіді та виступи на семінарських заняттях	від 2 до 5
3.	Активність в обговоренні питання (проблеми), що винесена на семінарське заняття	
4.	Бібліографічний аналіз проблеми, що обговорюється на семінарі	
Б. Обов'язкові форми контролю за самостійною роботою		
1.	Конспективне (письмове) висвітлення питань, які виносяться на самостійне вивчення	від 2 до 5
2.	Письмова презентація вивчення проблеми на науковому або нормативно-правовому матеріалі	
3.	Письмова тематична контрольна робота	
4.	Експрес-контрольна робота або усне бліцопитування попередньо вивченого матеріалу	
5.	Модульна контрольна робота (у формі тестів, відповідей на теоретичні питання, вирішення практичних завдань, письмової роботи)	

В. Залік		
1.	Підсумковий контроль (залік)	від 12–20
Г. Додаткові форми заохочення курсантів щодо участі у навчальному процесі		
1.	Підготовка та захист реферату	від 2 до 10
2.	Складання індивідуальних контрольних завдань до теми та модуля	
3.	Складання тестових завдань до теми та модуля	
4.	Участь в інститутській науково-практичній конференції	
5.	Участь у міжвузівській практичній конференції	
6.	Виконання індивідуальної творчої роботи	
7.	Виготовлення мультимедійного матеріалу чи іншого наочного засобу навчання з дисципліни	
8.	Письмовий аналіз обов'язкової та додаткової літератури за темою	
Д. Відповідальність за порушення навчального процесу		
1.	Штрафні бали: запізнення на заняття, відсутність на лекції або семінарі з неповажних причин, неготовність до заняття, порушення дисципліни	- 1

* Можлива кількість балів, що указана в таблиці, відображає ту кількість, яку може отримати курсант за умови, що він був присутнім на заняттях і виконував певний вид роботи.

СИСТЕМА ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ

Рейтинг кожного модуля (змістовного модуля) складається з суми оцінок за аудиторну та позааудиторну (самостійну) роботу протягом вивчення навчального матеріалу модуля, а також оцінки за модульну контрольну роботу.

Оцінювання знань курсантів з навчальної дисципліни здійснюється на основі результатів поточного та підсумкового контролю (заліку) за 100-бальною шкалою. Завдання поточного контролю оцінюються у діапазоні від 0 до 60 балів (включно), а завдання, що вносяться на залік, – від 0 до 40 балів (включно).

Поточне оцінювання всіх видів навчальної діяльності курсантів здійснюється за 4-бальною системою («5», «4», «3», «2»). Наприкінці вивчення навчального матеріалу кожного змістовного модуля виставляється середня оцінка за аудиторну, позааудиторну (самостійну) роботу, а також за модульну контрольну роботу за 4-бальною системою. Оцінки трансформуються в рейтинговий бал таким чином:

1. Аудиторна робота студента:

«5» – 5 балів;

«4» – 4 бали;

«3» – 3 бали;

«2» – 2 бали;

не був присутній на жодному занятті – 0 балів.

2. Позааудиторна (самостійна) робота:

«5» – 5 балів;

«4» – 4 бали;

«3» – 3 бали;

«2» – 2 бали;

не виконав жодного завдання – 0 балів.

3. Модульна контрольна робота:

«5» – 10 балів;

«4» – 8 балів;

«3» – 6 балів;

«2» – 4 балів;

не з'явився на модульну контрольну роботу – 0 балів.

Отже, максимальний рейтинговий бал за один змістовний модуль становить 20 балів (5 + 5 + 10).

Оцінка навчальних досягнень за змістовний модуль виставляється:

- 18 балів і більше – «відмінно»;
- 17–15 балів – «добре»;
- 14–12 балів – «задовільно»;
- 11 балів і менше – «незадовільно».

Максимальний рейтинговий бал за три навчальні модулі становить 60 балів.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

Залік може складатись як в усній, так і у письмовій формі, на розсуд викладача. В оцінюванні кожного питання враховується обсяг, глибина та рівень засвоєння знань з курсу.

Залік оцінюється традиційною оцінкою:

- «зараховано» – повна та правильна відповідь на питання;
- «не зараховано» – знання мають досить уявний характер, курсант погано орієнтується в навчальному матеріалі.

Усім курсантам, які з навчальної дисципліни мають рейтинговий бал 46 одиниць і більше за національною шкалою, залік виставляється автоматично («зараховано»), а за шкалою ECTS – A, B, C.

Рейтинговий бал за три змістовні модулі відповідно до бальної шкали	Оцінка за шкалою системи ECTS	Оцінка за національною шкалою
54–60	A	зараховано
48–53	B	
44–47	C	
38–43	D	не зараховано
35–37	E	
30–34	FX	
0–29	F	

Курсанти, які мають рейтинговий бал 43 та нижче (за ECTS – D, E), складають залік.

Курсанти, які мають рейтинговий бал 34 і нижче (за ECTS – FX, F), до заліку не допускаються. Вони зобов'язані прездати всі заборгованості та негативні оцінки, отримані за модульні контрольні роботи, після чого можуть бути допущені до заліку.

Залікові білети складаються з 2-х питань. Відповідь на кожне питання оцінюється окремо.

Для підрахунку підсумкового рейтингу залікова оцінка трансформується в залікові бали:

- «відмінно» – «5», «5»; «4», «5» – 40 балів; 36 балів;
- «добре» – «4», «4» – 32 бали;
- «задовільно» – «4», «3»; «3», «3» – 28 балів; 24 бали;
- «незадовільно» – «3», «2»; «2», «2» – 20 балів; 16 балів.

Підсумковий рейтинговий бал з навчальної дисципліни складається з рейтингового балу за 1–3 змістовні модулі + залікового балу, після чого переводиться в оцінку за шкалою ECTS і підсумковий результат за національною шкалою.

Підсумкове оцінювання дисципліни за національною шкалою та шкалою ECTS

Підсумковий рейтинговий бал відповідно до бальної шкали, що використовується в КІОІ МВС	Оцінка за шкалою системи ECTS	Оцінка за національною шкалою	Підсумковий результат
90–100	A	5 (відмінно)	зараховано
75–89	BC	4 (добре)	
60–74	D E	3 (задовільно)	
35–59	FX	2 (незадовільно з можливістю повторного складання)	не зараховано
1–34	F	2 (незадовільно з обов'язковим повторним курсом)	

19.5. Програма навчальної дисципліни

Змістовний модуль 1.

Державне право зарубіжних країн та його правова основа. Основи конституційного ладу зарубіжних країн

Тема 1.1. Державне (конституційне) право як галузь права в зарубіжних країнах

Державне (конституційне) право зарубіжних країн як галузь права, як наука і навчальна дисципліна. Предмет і метод державного (конституційного) права зарубіжних країн. Основні риси та особливості державного (конституційного) права зарубіжних країн. Система курсу державного (конституційного) права зарубіжних країн. Джерела державного (конституційного) права зарубіжних країн. Суб'єкти державного права, їх класифікація.

Тема 1.2. Конституції зарубіжних країн

Конституції зарубіжних країн: поняття, основні властивості. Блоки суспільних відносин, що регулюються конституціями. Види конституцій. Основні функції конституцій. Форма та структура конституцій у зарубіжних країнах.

Способи підготовки проекту конституцій. Порядок прийняття конституцій. Основні способи внесення змін та доповнень до конституцій зарубіжних країн. Класифікація конституцій зарубіжних країн.

Поняття конституційного контролю. Об'єкт конституційного контролю. Види конституційного контролю. Органи конституційного контролю.

Тема 1.3. Конституційно-правовий статус людини та громадянина в зарубіжних країнах

Історія розвитку прав і свобод. Конституційно-правовий статус особи. Принципи конституційно-правового регулювання статусу особи. Особливості конституційної правосуб'єктності людини та громадянина. Політична правоздатність і дієздатність.

Поняття та класифікація прав і свобод. Основні права людини та громадянина в зарубіжних країнах. Особисті права та свободи. Економічні права та свободи. Політичні права та свободи. Конституційні обов'язки людини та громадянина. Обмеження прав і свобод.

Гарантії прав і свобод у зарубіжних країнах. Види гарантій прав і свобод. Інститут Омбудсмена.

Інститут громадянства. Набуття громадянства. Натуралізація. Філіація. Припинення громадянства. Вихід з громадянства. Втрата громадянства. Позбавлення громадянства. Подвійне громадянство. Особи без громадянства. Режим іноземців. Статус біженця. Надання притулку, вислання та видача іноземній державі.

Тема 1.4. Форми держави в зарубіжних країнах

Поняття форми держави. Форми правління в зарубіжних країнах. Види форм правління. Поняття та основні ознаки монархії. Абсолютна та обмежена монархія. Поняття та основні ознаки республіки. Види республіканських форм правління у зарубіжних країнах. Президентська республіка. Парламентська республіка. Змішана республіка.

Форми державного устрою в зарубіжних країнах. Проста та складна форми державного устрою. Унітарна держава: поняття та основні ознаки. Правовий статус автономій. Поняття та основні ознаки федерації. Поняття та сутність конфедерації.

Державний режим: поняття та класифікація. Демократичний режим. Характерні риси демократичного режиму. Авторитарний і тоталітарний режими. Фашистський режим. Комуністичний режим.

Змістовний модуль 2.

Конституційно-правові основи суспільного ладу в зарубіжних країнах. Інститут демократії в зарубіжних країнах

Тема 2.1. Правові засади суспільного ладу в зарубіжних країнах

Суспільний лад: поняття та система. Економічна система. Конституційно-правові інститути економічної системи. Власність. Праця. Фінансова система.

Соціальна система. Соціальна справедливість. Гарантії соціального забезпечення. Допомоги. Страхування. Охорона здоров'я. Духовно-культурні відносини. Освіта. Наука. Культура. Релігія.

Конституційні основи політичної організації суспільства. Політична система та її основні складові елементи. Суб'єкти політики. Поняття та суть політичних партій. Класифікація політичних партій. Функції політичних партій. Роль політичних партій у формуванні органів законодавчої та виконавчої влади в зарубіжних країнах. Партійні системи.

Тема 2.2. Інститути безпосередньої демократії в зарубіжних країнах

Безпосередня демократія: поняття та загальна характеристика. Конституційні засоби прямої демократії. Інститут референдуму. Види референдумів. Класифікація референдумів. Особливості процедури проведення референдуму в зарубіжних країнах. Народна законодавча ініціатива.

Поняття та сутність виборчого права. Основні принципи виборчого права. Види виборів. Виборчі системи у зарубіжних країнах. Особливості виборчого процесу в зарубіжних країнах.

Змістовний модуль 3.

Особливості формування та діяльності органів державної влади та самоврядування в зарубіжних країнах

Тема 3.1. Законодавча влада в зарубіжних країнах

Парламент і парламентаризм у зарубіжних країнах.

Структура парламентів у зарубіжних країнах: зовнішня та внутрішня. Порядок формування палат. Комітети (комісії), парламентські фракції. Керівні органи палат. Двопалатний парламент.

Порядок роботи парламентів: сесії та загальні парламентські процедури. Законодавчий процес. Спеціальні парламентські процедури. Повноваження парламентів у зарубіжних країнах. Непарламентські форми здійснення законодавчої влади.

Правове становище члена парламенту в зарубіжних країнах. Права та обов'язки парламентарія. Парламентський імунітет. Індемнітет.

Законодавчий процес. Обговорення та прийняття закону. Особливості ратифікації та денонсації міжнародних договорів.

Тема 3.2. Глава держави в зарубіжних країнах

Місце і роль глави держави в державному механізмі зарубіжних країн. Конституційно-правовий статус глави держави.

Особливості конституційно-правового статусу монарха залежно від форми правління.

Конституційно-правовий статус президента. Місце президента у системі влад залежно від форми правління. Порядок обрання президента. Термін повноважень президента. Відповідальність президента. Допоміжні органи й установи при главі держави у зарубіжних країнах.

Тема 3.3. Виконавча влада в зарубіжних країнах

Поняття виконавчої влади. Політична й адміністративна виконавча влада.

Поняття та компетенція уряду. Конституційний і фактичний статус уряду залежно від форм державного правління в зарубіжних країнах. Порядок формування уряду. Структура уряду. Глава уряду. Відомства та їх керівники. Відповідальність уряду та її види залежно від форм державного правління.

Тема 3.4. Судова влада в зарубіжних країнах

Поняття та особливості судової влади в зарубіжних країнах. Конституційні принципи організації судової влади в зарубіжних країнах.

Система судової влади в зарубіжних країнах. Види судових органів у зарубіжних країнах. Система судів загальної юрисдикції в зарубіжних країнах. Способи формування судів.

Моделі судових систем. Особливості англосаксонської судової системи. Особливості романо-германської судової системи. Особливості соціалістичної судової системи. Специфіка мусульманської судової системи.

Конституційно-правовий статус суддів. Вимоги до кандидата на посаду судді. Права та обов'язки суддів у зарубіжних країнах.

Конституційна юстиція: поняття та загальна характеристика. Види спеціалізованих органів конституційної юстиції. Способи формування органів конституційної юстиції. Вимоги, що висуваються до кандидатів на посаду судді конституційного суду (ради). Повноваження конституційного суду (ради) в зарубіжних країнах.

Тема 3.5. Місцеве управління та самоуправління в зарубіжних країнах

Поняття та особливості територіального устрою держави. Доктрини поділу адміністративно-територіальних одиниць і місцевих органів. Державна територія. Форми територіального устрою. Федерація. Унітарна держава. Особливості територіального поділу держави. Види територіального поділу держави. Спеціальні округи, столиці, муніципальні утворення як особливі територіальні одиниці.

Організація публічної влади суб'єктів федерації. Органи місцевого самоврядування. Основні риси та принципи місцевого самоврядування. Системи організації публічної влади на місцях. Види органів об'єднаного самоврядування. Форми здійснення місцевого самоврядування в общині. Органи регіонального самоврядування та управління. Порядок формування органів місцевого самоврядування. Форми діяльності органів місцевого самоврядування. Компетенція органів місцевого самоврядування. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування.

19.6. Плани семінарських занять

Змістовний модуль 1.

Державне право зарубіжних країн та його правова основа. Основи конституційного ладу зарубіжних країн

Тема 1.1. Державне (конституційне) право як галузь права в зарубіжних країнах

Мета: з'ясувати сутність державного (конституційного) права як галузі права в зарубіжних країнах, визначити його предмет

і метод регулювання; здійснити аналіз його розвитку як науки, взаємозв'язок з іншими науками; визначити предмет, систему та метод навчальної дисципліни.

Основні терміни: державне право, конституційне право, конституція, конституційний звичай, судовий прецедент.

План

1. Державне (конституційне) право як галузь права в зарубіжних країнах.
2. Державне (конституційне) право зарубіжних країн як наука.
3. Джерела державного (конституційного) права у зарубіжних країнах.
4. Державне (конституційне) право зарубіжних країн як навчальна дисципліна.

Реферати

1. Становлення галузі державного (конституційного) права в зарубіжних країнах.
2. Розвиток науки державного (конституційного) права в зарубіжних країнах.
3. Система джерел конституційного (державного) права.
4. Тенденції розвитку зарубіжних конституцій.

Завдання для самостійної роботи

1. Питання для самостійного вивчення.
  - Суб'єкти конституційного (державного) права зарубіжних країн.
  - Система конституційного (державного) права зарубіжних країн та її складові.
  - Класифікація конституцій зарубіжних країн.
  - Методи дослідження науки конституційного (державного) права зарубіжних країн.
2. Класифікуйте та схематично відобразіть джерела конституційного (державного) права зарубіжних країн.
3. Ознайомтеся з текстами конституцій зарубіжних країн і визначте особливості їх правових норм.
4. На основі аналізу конституцій зарубіжних країн визначте, які з них були прийняті способом октроювання, установчими зборами, референдумом, парламентом.

5. На основі аналізу конституцій зарубіжних країн визначте способи внесення до них змін.

Додаткова література

1. Герак Р. С. Правова система Франції: загальна характеристика структури та джерел права // Правова держава: Щорічник наукових праць ін-ту держави та права ім. В.М. Корецького НАН України. Вип. 13. – К., 2002. – 584 с.

2. Гессен В. М. Очерки науки конституционного права / Конституционное право: Учебное пособие. – Ч. II. Хрестоматия. – М., 1994.

3. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. – М., 1998.

4. Бромхед П. Эволюция британской конституции. – М., 1978.

5. Єгоров О. Порівняльне правознавство // Право України. – 1992. – № 3.

6. Какоян А. Ф. Судебный прецедент как источник права в правовых системах Республики Армения и других стран. Сравнительный правовой анализ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ереван, 2008. – 26 с.

7. Карапетян С. А. Источники конституционного права Российской Федерации: Автореф. дис. канд. юрид. наук / Ростовский гос. ун-т. – Ростов-на-Дону, 1998. – 26 с.

8. Комаров А. С. Источники права Швеции // Советское государство и право. – 1986. – № 6.

9. Конституция Российской Федерации: Научно-практический комментарий / Под. ред. Б. Н. Топорника. – М.: Юристъ, 1997. – 716 с.

10. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київський нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2002. – 19 с.

11. Муромцев Г. И. Конституции арабских государств. – М., 1982.

12. Резніченко С. В. Договір у системі джерел конституційного права. – Одеса, 1999. – С. 99–117.

13. Тихомиров Ю. А. Развитие теории конституционного права // Государство и право. – 1998. – № 7.

14. Топорин Б. Н., Чиркин В. Е., Юдин Ю. А., Никифорова М. А., Васильева Т. А. Сравнительное конституционное право / РАН, Ин-т государства и права / Отв. ред. В.Е. Чиркин. – М.: МАНУСКРИПТ, 1996. – 729 с.

15. Тихонова С., Юзьков Л. Конституція юридична і фактична // Право України. – 1992. – № 1.

16. Шаповал В. Н. Британская конституция (политико-правовой анализ): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Киевский ун-т им. Т. Шевченко. – К., 1992. – 32.

Питання для самоконтролю

1. Здійсніть співвідношення понять «конституційне право» і «державне право».

2. Назвіть джерела конституційного права зарубіжних країн.

3. Назвіть суб'єктів конституційно-правових відносин.

4. Розкрийте поняття та здійсніть класифікацію конституційно-правових норм.

5. Назвіть принципи конституційного (державного) права зарубіжних країн.

6. Що вивчає наука конституційного (державного) права зарубіжних країн?

7. Вкажіть систему науки та навчального курсу конституційного (державного) права зарубіжних країн.

8. Визначте поняття та юридичні властивості конституції.

9. Назвіть основні види конституцій у зарубіжних країнах.

10. Вкажіть форму та структуру конституції.

11. Назвіть основні способи прийняття та внесення змін до конституції.

12. Назвіть причини відміни конституції.

Тема 1.2. Конституції зарубіжних країн

Мета: розкрити сутність категорії «конституція», з'ясувати зміст конституцій зарубіжних країн, визначити форму та структуру конституцій; ознайомитись із способами розробки та прийняття конституцій у країнах світу; визначити способи внесення змін і доповнень до конституцій.

Основні терміни: конституція, юридична конституція, фактична конституція, формальна конституція, форма конституції, писана конституція, неписана конституція, кодифікація, парламент, глава держави, установчі збори, октроювання, монархія, республіка, політичний режим.

План

1. Поняття конституцій, її зміст і функції.
2. Форма та структура конституції.
3. Прийняття, зміна та скасування конституцій.
4. Класифікація конституцій.

Реферати

1. Тенденції розвитку зарубіжних конституцій.
2. Особливості розробки та прийняття конституцій у країнах світу.

Завдання для самостійної роботи

1. Питання для самостійного вивчення.
  - Соціально-політична сутність конституцій.
  - Способи розробки та прийняття конституцій у країнах з різною формою правління та політичним режимом.
  - Підстави для відміни конституцій.
  - Класифікація конституцій зарубіжних країн.
2. Ознайомтеся з текстами конституцій зарубіжних країн і визначте особливості їх правових норм.
3. На основі аналізу конституцій зарубіжних країн визначте, які з них були прийняті способом октроювання, установчими зборами, референдумом, парламентом.
4. На основі аналізу конституцій зарубіжних країн визначте способи внесення до них змін: гнучкі, жорсткі, особливо жорсткі, змішані.

Додаткова література

1. Герак Р. С. Правова система Франції: загальна характеристика структури та джерел права // Правова держава: Щорічник наукових праць ін-ту держави та права ім. В.М. Корецького НАН України. Вип. 13. – К., 2002. – 584 с.
2. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. – М., 1998.
3. Бромхед П. Эволюция британской конституции. – М., 1978.
4. Конституция Российской Федерации: Научно-практический комментарий / Под. ред. Б. Н. Топорника. – М.: Юристъ, 1997. – 716 с.
5. Муромцев Г. И. Конституции арабских государств. – М., 1982.

6. Топорин Б. Н., Чиркин В. Е., Юдин Ю. А., Никифорова М. А., Васильева Т. А. Сравнительное конституционное право / РАН, Ин-т государства и права / Отв. ред. В.Е. Чиркин. – М.: Манускрипт, 1996. – 729 с.

7. Тихонова Є., Юзьков Л. Конституція юридична і фактична // Право України. – 1992. – № 1.

8. Хабриева Т. Я., Чиркин В. Е. Теория современной конституции. – М.: Норма, 2005. – 319 с.

9. Шаповал В. Н. Британская конституция (политико-правовой анализ): Автореф. дис. д-ра юрид. наук / Киевский ун-т им. Т. Шевченко. – К., 1992. – 32.

Питання для самоконтролю

1. Визначте сутність категорії «конституція».
2. Вкажіть юридичну сутність конституції.
3. Вкажіть, у чому полягає юридична сила конституції.
4. Назвіть блоки суспільних відносин, які регулюються конституціями.
5. Вкажіть і розкрийте функції конституції.
6. Назвіть основні види конституцій у зарубіжних країнах.
7. Вкажіть форму конституцій.
8. Визначте структуру конституції.
9. Назвіть основні способи розробки конституцій.
10. Вкажіть основні способи прийняття конституцій.
11. Назвіть способи внесення змін і доповнень до конституцій.
12. Назвіть причини відміни конституції.
13. Розкрийте специфіку побудови конституційно-правових норм.
14. Класифікуйте конституції залежно від форми правління.
15. Класифікуйте конституції залежно від політичного режиму.
16. Класифікуйте конституції залежно від форми політико-територіального устрою держави.

Тема 1.3. Конституційно-правовий статус людини та громадянина в зарубіжних країнах

Мета: розкрити зміст основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в теорії та практиці зарубіжного конституціоналізму.

Основні терміни: правовий статус особи, права і свободи, громадянство, механізм захисту, філіація, натуралізація, притулок, екстрадиція, експатріація, еміграція, імміграція, іноземець, біженець, особа без громадянства.

План

1. Поняття та складові конституційно-правового статусу людини та громадянина в зарубіжних країнах.
2. Права, свободи й обов'язки людини та громадянина.
3. Обмеження прав і свобод у зарубіжних країнах.
4. Інститут громадянства в зарубіжних країнах.
5. Порядок набуття та припинення громадянства в зарубіжних країнах.
6. Особливості конституційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства в зарубіжних країнах.
7. Правовий режим біженців у зарубіжних країнах.
8. Гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина в країнах світу.

Реферати

1. Сучасні концепції прав і свобод у країнах світу.
2. Філіація та натуралізація як способи набуття громадянства.
3. Апатризм з позицій національного та міжнародного права.
4. Інститути політичного притулку, вислання та видачі (екстрадиції) в конституційному праві зарубіжних країн.

Завдання для самостійної роботи

1. Питання для самостійного вивчення.
  - Біпатризм: поняття та особливості статусу в країнах світу.
  - Апатризм (відсутність громадянства) у зарубіжних країнах.
  - Підстави припинення громадянства в країнах світу.
  - Вислання й екстрадиція.
  - Особливості конституційно-правового статусу іноземців у зарубіжних країнах.
  - Конституційно-правовий статус біженців у зарубіжних країнах.
  - Інститут омбудсмена в країнах світу.
2. Класифікуйте основні права та свобод людини і громадянина, спираючись на конституції країн світу.

3. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн:
  - визначте, в яких країнах діє принцип єдиного громадянства, подвійного громадянства або багатогромадянства;
  - у формі таблиці дайте порівняльну характеристику конституційного закріплення прав і свобод людини в країнах з різною формою правління, політико-територіальним устроєм, політичним режимом;
  - порівняйте обов'язки громадянина, які передбачені відповідними конституціями зарубіжних країн.
1. Здійсніть порівняльну характеристику прав і свобод іноземців, біженців та осіб без громадянства в зарубіжних країнах.
2. Аналізуючи чинне законодавство України та міжнародні акти, які регламентують статус біженця, порівняйте їх з особливостями статусу біженця в зарубіжних країнах.
3. Охарактеризуйте гарантії прав і свобод людини та громадянина в зарубіжних країнах.

Додаткова література

1. Альбертіні Л. М. Правове регулювання громадянства в європейських державах (порівняльний аналіз): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київський університет ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 18 с.
2. Боботов С. В., Колесов Н. С. Современная концепция прав и свобод гражданина во Франции // Государство и право. – 1992. – № 6.
3. Власов В. И., Леонов А. С., Лусенкова Е. Е., Филипов А. А. Социальные права: Россия и Европа. – М., 1998. – 128 с.
4. Гараджаев О. Я. Конституційні права і свободи людини і громадянина в країнах СНД і міжнародно-правові стандарти (на матеріалах України, Росії, Азербайджану). Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Одеса, 1998.
5. Демченко О. В. Імміграційні лотереї США і проходження імміграційного процесу. – Л.: Мета, 2000. – 142 с.
6. Інститут громадянства Федеративної Республіки Німеччини // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. Вип. 14. – Чернівці: ЧДУ, 1998. – С. 114–123.
7. Імміграційна політика США: минуле і сучасне / Нац. ун-т Києво-Могилянська академія. – К., 1999. – 35 с.
8. Європейське громадянство за Маастрихтським договором // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. Вип. 39. – Чернівці: ЧДУ, 1998. – С. 32–41.

9. Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности. – М., 1993.
10. Мелашенко В. Ф. Принципи громадянства // Право України. – 1992. – № 7.
11. Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика: Енциклопедія / За ред. Ю. Римаренко. – К.: Довіра, 1998.
12. Питання подвійного громадянства // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. Вип. 4–5. – Чернівці: ЧДУ, 1996. – С. 187–195.
13. Свобода совести, вероисповедания и религиозных организаций: Положения конституций постсоц. стран, государств Зап. Европы, США, Канады и Японии, междунар. правовых док. / Украинская ассоциация религиоведов; Международная комиссия свободы совести; Международная академия свободы религии и вероисповеданий; Международная ассоциация религиозной свободы; Совет по религиозной свободе / А. Н. Колодный (науч. ред.), М. Е. Бабий (сост., авт. вступ. ст. и прим.). – 2 изд. – К., 1997. – 90 с.
14. Цоллер Э. Защита прав человека во Франции // Государство и право. – 1992. – № 12.
15. Якушев А. В. Конституционное право зарубежных стран (курс лекций). – М., 2000.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття «правовий статус особи».
2. Здійсніть класифікацію прав і свобод людини та громадянина.
3. Назвіть та охарактеризуйте особисті права і свободи.
4. Назвіть та охарактеризуйте політичні права і свободи.
5. Назвіть та охарактеризуйте соціально-економічні права і свободи.
6. Охарактеризуйте культурні права та свободи.
7. Назвіть та охарактеризуйте обов'язки людини та громадянина в зарубіжних країнах.
8. Охарактеризуйте законодавчо встановлені гарантії прав і свобод у зарубіжних країнах.
9. Розкрийте сутність категорій «громадянство» та «підданство».
10. Вкажіть основні способи набуття громадянства в країнах світу.

11. Вкажіть умови припинення громадянства в країнах світу.
12. Вкажіть, в яких випадках громадянство втрачається.
13. Розкрийте сутність поняття «іноземець» у зарубіжних країнах.
14. Вкажіть особливості конституційно-правового статусу іноземця в зарубіжних країнах.
15. Розкрийте сутність поняття «апатриди».
16. Вкажіть особливості конституційно-правового статусу осіб без громадянства.
17. Розкрийте сутність поняття «біженець».
18. Охарактеризуйте особливості правового статусу біженців у країнах світу.
19. Розкрийте зміст подвійного громадянства чи багатогромадянства.
20. Охарактеризуйте інститут політичного притулку в конституційному праві зарубіжних країн.
21. Охарактеризуйте інститут екстрадиції в конституційному праві зарубіжних країн.
22. Охарактеризуйте гарантії прав і свобод у зарубіжних країнах.

Тема 1.4. Форми держави в зарубіжних країнах

Мета: з'ясувати поняття та зміст форм держави в зарубіжних країнах; розглянути види форм правління та державно-територіального устрою, здійснити аналіз державних режимів, існуючих у зарубіжних країнах.

Основні терміни: форма держави, форма правління, форма державно-територіального устрою, державний режим, монархія, республіка, унітарна держава, федерація, конфедерація, автономія, демократія, тоталітаризм, фашизм.

План

1. Загальна характеристика форм держави в зарубіжних країнах.
2. Форми правління в зарубіжних країнах.
3. Форми державно-територіального устрою в зарубіжних країнах.
4. Державний режим у зарубіжних країнах.

Реферати

1. Автономія як форма політико-територіального устрою.
2. Міжнародно-правове значення унії.
3. Монархія в системі сучасних державних форм.

Завдання для самостійної роботи

1. Питання для самостійного вивчення.
  - Монархія. Особливості сучасного монархічного правління.
  - Президентсько-парламентська та парламентсько-президентська республіка в зарубіжних країнах.
  - Теократична форма республіки в зарубіжних країнах.
  - Поняття та види автономії в зарубіжних країнах.
  - Регіональна держава: поняття та загальна характеристика.
2. Використовуючи тексти конституцій, визначте форми правління держав, які аналізуються.
3. Використовуючи тексти конституцій, визначте форми політико-територіального устрою держав, які аналізуються.
4. На основі аналізу конституцій зарубіжних країн визначте статус автономії у країнах, в яких вони існують.
5. Використовуючи тексти конституцій, визначте форми політичних режимів держав, які аналізуються.

Додаткова література

1. Бостан С. К. До питання про юридичні ознаки та дефініцію змішаної форми республіканського правління // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. – № 1.
2. Бостан С. К. Президентсько-парламентська республіка як різновид змішаної форми республіканського правління // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. – № 2.
3. Бостан С. К. До питання про юридичну сутність форми правління в Україні та інших державах Східної Європи // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 3.
4. Бостан С. К. Напівпрезидентсько-напівпарламентська республіка як різновид змішаної форми республіканського правління // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. – № 4.
5. Бостан С.К. Напівпарламентсько-напівпрезидентська республіка як різновид змішаної форми республіканського правління // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2002. – № 1.
6. Грязневич П. П. Ислам и государство / В кн.: Ислам. Общество, государство, религия. – М., 1984. – С. 161–167.

7. Кашкин С. Ю. Политический режим в современном мире: понятие, сущность, тенденции развития. – М., 1993.
8. Киселева А. В. Принцип федерализма в Российской Конституции: Автореф. дис. канд. юрид. наук / Саратовская гос. академия права. – Саратов, 1996. – 23 с.
9. Клищенко О. В. Сутність і особливості унітарного та федерального державно-територіального устрою: політологічний аналіз: Автореф. дис. канд. політ. наук / НАН України. Ін-т національних відносин і політології. – К., 1996. – 28 с.
10. Стародубский Б. А. Уникальная система правления в Израиле // Государство и право. – 2000. – № 2. – С. 86–90.
11. Сумбатян Ю. Г. Исторический генезис и сущность политических режимов // Вестник Московского ун-та. Серия 12. Политические науки. – 1995. – № 6. – С. 64–73.
12. Тадевосян З. В. О моделировании в теории федерализма и проблема асимметричных федераций // Государство и право. – 1997. – № 8. – С. 58–68.
13. Тихомиров Л. А. Монархическая государственность / А.Н. Бухачов (ред.), С.М. Сергеев (вступ. ст.), Р.Е. Алейников (ред.). – М.: Облиздат, 1998. – 671 с.
14. Федерализм: теория, институты, отношения (сравнительно-правовое исследование) / Отв. ред. Б.Н. Топорин. – М., 2001.
15. Федерализм: система государственных органов. – М., 1996.
16. Федерация в зарубежных странах. – М., 1993.
17. Чиркин В. Е. Нетипичные формы правления в современном государстве // Государство и право. – 1994. – № 1.
18. Якущик В. Різноманітність форм правління // Філософська і соціологічна д-на. – 1992. – № 10.

Питання для самоконтролю

1. Форма держави: поняття та види.
2. Визначте поняття та види форм правління.
3. Дайте визначення поняття «монархія».
4. Назвіть та охарактеризуйте види монархії.
5. Дайте визначення поняття «республіка».
6. Назвіть та охарактеризуйте види республіки.
7. Вкажіть різницю між монархією та республікою.
8. Вкажіть різницю між парламентарними та дуалістичними формами правління.

9. Що являє собою унітарна держава?
10. Дайте визначення поняття «федерація».
11. Вкажіть основні ознаки федерації.
12. Що таке автономія?
13. Вкажіть характерні ознаки та види автономії.
14. Вкажіть різницю між суб'єктом федерації та правовим становищем адміністративно-територіальної, автономної одиниці.
15. Розкрийте зміст поняття «конфедерація».
16. Вкажіть різницю між поняттями «політичний режим» і «державний режим».
17. Дайте класифікацію політичних режимів.
18. Назвіть види антидемократичних режимів.

Змістовний модуль 2.

Конституційно-правові основи суспільного ладу в зарубіжних країнах. Інститут демократії в зарубіжних країнах

Тема 2.1. Конституційно-правові основи суспільного ладу в зарубіжних країнах

Мета: визначити поняття та зміст суспільного ладу в зарубіжних країнах; з'ясувати складові елементи систем суспільного ладу в країнах світу; здійснити аналіз особливостей економічної, соціальної, політичної, духовно-культурної систем країн світу.

Основні терміни: суспільний лад, економічна система, соціальна система, соціальне забезпечення, соціальний захист, політична система, політичні відносини, політичні партії.

План

1. Поняття суспільного ладу та його складових елементів.
2. Економічна система та державно-правові інститути, які закладають основи економічної системи в зарубіжних країнах.
3. Соціальна система та її складові (основні гарантії) в країнах світу.
4. Духовно-культурні відносини в зарубіжних країнах.
5. Особливості політичних відносин у країнах світу. Політичні партії та партійні системи у зарубіжних країнах.

Реферати

1. Конституційно-правові принципи економічної діяльності в зарубіжних країнах.
2. Релігія як важливий інститут духовно-культурного життя суспільства.
3. Політичні системи в зарубіжних країнах.

Завдання для самостійної роботи

1. Питання для самостійного вивчення.
  - Конституційно-правові інституції, які закладають засади економічної системи в країнах світу.
  - Інститут власності в зарубіжних країнах.
  - Соціальна політика в країнах світу.
  - Взаємовідносини держави та церкви в зарубіжних країнах.
  - Типологія політичних систем.
2. Порівняйте конституційне регулювання економічних відносин у конституціях кількох країн світу.
3. Визначте основні соціальні гарантії, які передбачені конституціями кількох країн світу.
4. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, підготуйте приклади закріплення суспільного ладу в духовно-культурній сфері.
5. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, визначте характер політичної системи у відповідних країнах.

Додаткова література

1. Боголюб Л. Н. Экономическое и социальное развитие современного общества. – М.: Просвещение, 1993. – 94 с.
2. Вильданова М. М., Гайдаенко-Шер Н. И., Залесский В. В., Каминская Е.И., Кичигина И. Л. Трудовое и социальное право зарубежных стран: основные институты: Сравнительно-правовое исследование / Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ / Э.Б. Френкель (ред.). – М.: Юрист, 2002. – 688 с.
3. Грязневич П. П. Ислам и государство / В кн.: Ислам. Общество, государство, религия. – М., 1984. – С. 161–167.
4. Козлов Е. И., Кутафин О. Е. Конституционное право России. – М., 2001.
5. Кашкин С. Ю. Политический режим в современном мире: понятие, сущность, тенденции развития. – М.: Юрист, 1993.

6. Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США The Models of the Church – State Relations of the Western European Countries and USA: Сб. науч. тр. / НАН Украины; Институт философии } / В. Еленский (отв. ред.). – К., 1996. – 151 с.
7. Муромцев Г. И. Конституции арабских государств. – М., 1982.
8. Сташків Б. Поняття права соціального забезпечення // Право України. – 2000. – № 5.
9. Руденко В. М. Фінансово-правові основи соціального захисту населення (порівняльний аналіз законодавства України, Федеративної Республіки Німеччини та інших зарубіжних країн – членів Європейського союзу): Автореф. дис. канд. юрид. наук / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 18 с.
10. Сумбатян Ю. Г. Исторический генезис и сущность политических режимов // Вестник Московского ин-та. Серия 12. Политические науки. – 1995. – № 6. – С. 64–73.
11. Юдин Ю. А. Политические партии и право в современном государстве. – М.: Форум – Инфра-М, 1998.
12. Юдин Ю.А. Новое законодательство о политических партиях (политико-правовой анализ) // Государство и право. – 1992. – № 27.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «суспільний лад».
2. Вкажіть складові елементи суспільного ладу.
3. Що являє собою конституційно-правовий інститут економічної системи?
4. Вкажіть суб'єктів публічної власності.
5. Вкажіть різницю між публічною та приватною власністю.
6. Розкрийте поняття та сутність соціальних відносин.
7. Здійсніть співвідношення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення».
8. Дайте визначення та розкрийте зміст поняття «соціальна політика».
9. Охарактеризуйте особливості взаємодії державного права та релігії.
10. Дайте визначення поняттям «політичні відносини», «політичний режим».
11. Вкажіть основні складові політичної системи.
12. Назвіть основні види політичних режимів.
13. Вкажіть особливості авторитарного режиму.

14. Вкажіть політичні функції.
15. Розкрийте особливості політичного процесу в зарубіжних країнах.
16. Політична партія: поняття, ознаки та функції.
17. Назвіть види політичних партій.
18. Здійсніть класифікацію політичних партій.
19. Розкрийте особливості інституціоналізації політичних партій у зарубіжних країнах.
20. Вкажіть види партійних систем у країнах світу.

Тема 2.2. Інститут безпосередньої демократії в зарубіжних країнах

Мета: з'ясувати сутність демократії, ознайомитися з існуючими інститутами безпосередньої демократії в зарубіжних країнах; розкрити зміст референдуму, визначити їх види й ознайомитися з особливостями процедури проведення референдуму в країнах світу; розкрити зміст виборчого права, з'ясувати види виборчих систем і визначити особливості виборчого процесу в зарубіжних країнах.

Основні терміни: демократія, безпосередня демократія, референдум, конституційний референдум, законодавчий референдум, вибори, ценз, прямі вибори, непрямі вибори, виборче право, праймері, виборча система, виборча квота.

План

1. Поняття та загальна характеристика демократії.
2. Конституційно-правові засоби прямої демократії.
3. Референдум: поняття та видова характеристика.
4. Процедура проведення референдуму та її особливості в зарубіжних країнах.
5. Поняття виборів і конституційні принципи виборчого права.
6. Види виборів та їх характеристика.
7. Стадії виборчого процесу в зарубіжних країнах.
8. Виборчі системи в зарубіжних країнах.

Реферати

1. Особливості проведення референдуму в зарубіжних країнах.
2. Позитив і негатив існуючих виборчих систем.
3. Особливості виборів президента в зарубіжних країнах.
4. Особливості парламентських виборів у зарубіжних країнах.

Завдання для самостійної роботи

1. Питання для самостійного вивчення.

- Розвиток інституту безпосередньої демократії в країнах світу.
- Правові наслідки референдуму.
- Народна законодавча ініціатива.
- Виборчі цензи в зарубіжних країнах.
- Особливості мажоритарної виборчої системи.
- Особливості пропорційної виборчої системи.
- Змішана виборча система.
- Виборчий процес: поняття та стадії.
- Виборчі органи у зарубіжних країнах.
- Порядок висунення кандидатів у зарубіжних країнах.
- Відзив обраного депутата.

2. На основі аналізу конституцій зарубіжних країн визначте:

- конституційно-правові засади проведення референдуму в країнах, які аналізуються;
- особливості народної законодавчої ініціативи в країнах, які аналізуються.

3. На основі аналізу конституцій зарубіжних країн визначте:

- вид виборчої системи, що має місце в країнах, які аналізуються;
- порядок висунення кандидатів у президенти;
- порядок висунення кандидатів у парламент.

4. Проаналізуйте підстави проведення позачергових і повторних виборів у зарубіжних країнах.

5. Зробіть порівняльний аналіз:

- виборчих систем країн з різною формою правління;
- конституційно-правових засад виборів глави держави;
- виборчих систем (вибори депутатів парламенту) в країнах світу.

Додаткова література

1. Избирательное право: Сборник международных документов, конституционных актов зарубежных стран и национального законодательства Туркменистана / Туркменский национальный институт демократии и прав человека при Президенте Туркменистана / Б.Я. Лапаев (ред.), А.Л. Могилевский (сост.). – Ашхабад, 1999. – 332 с.

2. Левин И. Б. О реформе избирательной системы в Италии // Полис. – 1993. – № 3–4.

3. Лейкман Э., Ламберт Дж. Д. Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательных систем. – М.: Иностран. лит., 1958.

4. Маклаков В. В. Избирательное право стран – членов Европейского союза. – М.: ИНИОН РАН, 1992.

5. Сравнительное избирательное право: Учеб. пособие. – М.: Норма, 2003.

Питання для самоконтролю

1. Поняття демократії.
2. Інститути безпосередньої демократії.
3. Поняття референдуму.
4. Види та предмет референдуму.
5. Принципи та порядок проведення референдумів.
6. Ініціатива та призначення референдуму.
7. Сутність та особливості народної законодавчої ініціативи.
8. Організація та проведення референдуму.
9. Правові наслідки референдуму.
10. Поняття виборів.
11. Соціальна функція та види виборів.
12. Принципи виборчого права.
13. Строки виборів.
14. Виборчі системи.
15. Особливості мажоритарної виборчої системи в зарубіжних країнах.
16. Особливості пропорційної виборчої системи в зарубіжних країнах.
17. Особливості змішаної виборчої системи в зарубіжних країнах.
18. Поняття та підстави відзиву обранця.
19. Стадії виборчого процесу.
20. Організація виборчого процесу.

Змістовний модуль 3.

Особливості формування та діяльності органів державної влади та самоврядування в зарубіжних країнах

Тема 3.1. Конституційно-правовий статус органів законодавчої влади в зарубіжних країнах

Мета: з’ясувати місце та роль парламенту в системі органів державної влади в зарубіжних країнах; визначити їх види, структуру

й основні повноваження; ознайомитися з порядком формування палат парламенту; з'ясувати статус парламентарія в зарубіжних країнах.

Основні терміни: парламент, парламентаризм, законодавча влада, бікамералізм, палати парламенту, фракція, спікер, парламентарії, квестори, промультгація, індемнітет, парламентський контроль, законотворчий процес.

План

1. Поняття та соціальна функція парламенту в зарубіжних країнах.
2. Види парламентів і порядок їх формування в зарубіжних країнах.
3. Внутрішня структура парламенту.
4. Повноваження парламенту в зарубіжних країнах.
5. Порядок роботи парламенту в зарубіжних країнах.
6. Конституційно-правовий статус парламентарія в зарубіжних країнах.
7. Особливості законотворчого процесу в країнах світу.
8. Політична відповідальність парламенту.

Реферати

1. Місце парламенту в системі поділу влади в зарубіжних країнах.
2. Особливості формування верхньої та нижньої палат у зарубіжних країнах.
3. Вільний та імперативний мандат у теорії та практиці країн світу.
4. Правовий статус парламентарної коаліції та опозиції в країнах з різною формою правління.

Завдання для самостійної роботи

1. Питання для самостійного опрацювання.
  - Порядок утворення парламентських фракцій, комітетів і комісій у зарубіжних країнах.
  - Причини розпуску парламенту.
  - Спеціальні процедури парламенту.
  - Непарламентські форми здійснення законодавчої влади.
2. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, визначте структуру парламентів США, Великої Британії, ФРН, Франції, Російської Федерації, Польщі, Італії.

3. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, визначте, в яких країнах верхня палата є сильною, а в яких – слабкою.

4. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, визначте, з якого моменту в аналізованих країнах законопроект стає законом.

5. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, проаналізуйте (випишіть) статус парламентарія: його права, обов'язки, гарантії.

Додаткова література

1. Шевчук А. А., Танасійчук В. І., Корнійчук А. С. Парламенти країн – членів Ради Європи: Довідник / Управління забезпечення міжпарламентських зв'язків Апарату Верховної Ради України / Б.І. Олійник (ред. кол.). – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 59 с.
2. Георгіца А. З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики. – Чернівці: Рута, 1998. – 484 с.
3. Білецька І. Канада: парламент у системі розподілу функцій влади // Віче. – 1997. – № 1. – С. 142–147.
4. Богачова О. В., Зайчук О. В., Копиленко О. Л. Законотворчий процес зарубіжних країн / О. В. Зайчук (ред.). – К.: Реферат, 2006. – 656 с.
5. Депутат парламента в зарубіжних країнах. – М.: ЮЛ, 1995.
6. Керимов А. Д. Депутатские вопросы как средство парламентского контроля (на примере Франции) // Советское государство и право. – 1991. – № 4. – С. 134–137.
7. Колесник К. О. Парламентська процедура в зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз: Автореф. дис. канд. юрид. наук / Національна юрид. академія України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2003. – 19 с.
8. Колесник К. О. Сутність та характеристика парламентської процедури // Вісник Університету внутрішніх справ / Відп. ред. О.М. Бандурка. – Харків, 2000. – №11. – С. 229–232.
9. Колесник К. О. Визначення порядку денного в сучасних парламентах // Вісник Запорізького юридичного інституту / Відп. ред. В.Г. Лукашевич. – Запоріжжя, 2001. – № 1. – С. 55–60.
10. Марисюк К. Парламент Канади // Право України. – 1999. – №7.
11. Маклаков В. В. Парламенты стран – членов Европейского союза / РАН; Институт научной информации по общественным наукам. – М., 1994. – 136 с.

12. Малишко М. І. Основи державного права Франції / Українська наукова асоціація; Київський національний ун-т культури і мистецтв. – К., 2001. – 18 с.

13. Парламенти мира. – М.: ВШ – Интерпракс, 1991.

14. Светова С. М. Практика парламентаризму: Посібник. – К.: Заповіт, 1997. – 134 с.

15. Тодика О. Ю. Вибори в парламент країн СНД (порівняльно-правовий аспект). Автореф. дис. канд. юрид. наук / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 19 с.

16. Шаповал В. М. Зарубіжний парламентаризм. – К., 1993.

Питання для самоконтролю

1. Яке місце займає парламент у системі розподілу влади?
2. Назвіть соціальні функції парламенту.
3. Вкажіть загальну компетенцію парламенту.
4. Акти парламенту.
5. Що таке монокамеральний парламент?
6. Що таке бікамеральний парламент?
7. Вкажіть основні способи формування парламентів у зарубіжних країнах.
8. Вкажіть порядок формування верхніх палат у двопалатному парламенті.
9. Вкажіть порядок формування нижньої палати у двопалатних парламентах.
10. Що таке інститут делегованого законодавства?
11. Вкажіть порядок роботи парламентів у зарубіжних країнах.
12. Назвіть основні форми депутатської діяльності.
13. Що таке парламентські прецеденти?
14. Назвіть основні права парламентарія.
15. Назвіть основні обов'язки парламентарія.
16. Що таке парламентський імунітет?
17. Що таке «індемнітет»?
18. Вкажіть основний порядок роботи парламенту.
19. Що таке законодавчий процес?
20. Назвіть стадії законодавчого процесу.
21. Вкажіть призначення допоміжного апарату парламенту.
22. Назвіть структуру та функції допоміжного апарату парламенту.

Тема 3.2. Глава держави в зарубіжних країнах

Мета: розкрити статус, функції та повноваження глави держави в зарубіжних країнах; визначити місце глави держави в механізмі державного управління; ознайомитися з існуючими формами глави держави; визначити особливості конституційно-правового статусу глави держави в країнах світу.

Основні поняття: глава держави, президент, монарх, вето, інавгурація, імунітет, імпічмент.

План

1. Глава держави: поняття та місце в системі влади в зарубіжних країнах.
2. Особливості конституційно-правового статусу монарха.
3. Способи престолонаслідування.
4. Системи обрання президента.
5. Повноваження президента в зарубіжних країнах.
6. Допоміжні органи при главі держави.
7. Відповідальність глави держави.

Реферати

1. Інститут президентства в сучасному світі.
2. Співвідношення статусів монарха та президента при парламентних формах правління.
3. Монарх у сучасних монархічних державах.
4. Відповідальність глави держави в країнах світу.

Завдання для самостійної роботи

1. Питання для самостійного опрацювання.
  - Конституційно-правовий статус глави держави з різними формами правління.
  - Системи спадкування у монархічних державах.
  - Форми президентури в зарубіжних країнах.
  - Порядок обрання президента в зарубіжних країнах.
  - Взаємовідносини глави держави з законодавчою гілкою влади в країнах світу.
  - Взаємовідносини глави держави з органами судової влади в країнах світу.
  - Підстави імпічменту глави держави в зарубіжних країнах.

2. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, визначте місце глави держави в системі державної влади.

3. Використовуючи тексти конституцій (та інші джерела), визначте особливості статусу монарха в країнах з різною формою правління.

4. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, визначте особливості статусу президента.

5. Використовуючи тексти конституцій та інших джерел, схематично здійсніть співвідношення особливостей статусу глави держави в президентських республіках і монархічних державах.

Додаткова література

1. Ардан Ф. Франция: государственная система: Пер. с фр. Л.С. Филиповой / Отв. ред. Л.М. Энтин. – М.: Юрид. лит., 1994. – 176 с.

2. Василенко И. А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия: Учеб. пособие для студ. вузов, 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Логос, 2000. – 200 с.

3. Коломієць Ю. М. Інститут глави держави в системі вищих органів влади зарубіжних країн. Автореф. дис. канд. юрид. наук / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 1999. – 20 с.

4. Крутоголов М. А. Президент Французской Республики. – М., 1980.

5. Лобанов В. В. Служба высших руководителей в США // Государство и право. – 1991. – № 4. – С. 134–136.

6. Тринидаде Э. Президентские выборы и политические перемены в Латинской Америке // Эпоха демократии. – 1991. – № 1.

7. Шиханов Р. Б. Главы государств и правительств стран Африки, Азии, Австралии и Океании: Хронологический справочник. – Запорожье: Тандем-У, 2000. – 299 с.

8. Чиркин В. Е. Президентская власть // Советское государство и право. – 1987. – № 5.

Питання для самоконтролю

1. Визначте місце глави держави в системі органів державної влади в зарубіжних країнах.

2. Назвіть функції глави держави.

3. Охарактеризуйте особливості статусу монарха в дуалістичній монархії.

4. Розкрийте особливості статусу глави держави в парламентарних монархіях.

5. Вкажіть способи престолонаслідування.

6. Охарактеризуйте особливості статусу президента в парламентарних республіках.

7. Розкрийте особливості статусу глави держави в президентських республіках.

8. Вкажіть особливості статусу глави держави у змішаних республіках.

9. Вкажіть основні повноваження президента.

10. Охарактеризуйте особливості взаємодії глави держави із законодавчою владою в країнах світу.

11. Вкажіть особливості взаємовідносин глави держави із судовою гілкою влади в країнах світу.

12. Назвіть особливості взаємовідносин глави держави та виконавчої гілки влади в зарубіжних країнах.

13. Вкажіть вимоги, що висуваються до кандидатів на пост глави держави в країнах світу.

14. Вкажіть способи обрання президента в зарубіжних країнах.

15. Що спільного й у чому різниця статусів монарха та президента при парламентарних формах правління?

16. Назвіть допоміжні органи при главі держави.

17. Назвіть види відповідальності глави держави.

18. Охарактеризуйте особливості процедури імпичменту в зарубіжних країнах.

Тема 3.3. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади в зарубіжних країнах

Мета: з’ясувати роль і місце уряду в системі органів державної влади в зарубіжних країнах; ознайомитися з існуючими способами формування уряду; з’ясувати порядок формування уряду й інших органів виконавчої влади, їх повноваження.

Основні терміни: уряд, виконавча влада, державний апарат, імунітет, імдемнітет.

План

1. Місце органів виконавчої влади в системі органів державної влади в країнах світу.

2. Уряд: поняття, функції та завдання.
3. Порядок формування та склад уряду в зарубіжних країнах.
4. Повноваження уряду.
5. Відповідальність уряду.
6. Конституційно-правовий статус глави уряду в зарубіжних країнах.
7. Інші органи виконавчої влади: види та порядок формування.
8. Взаємовідносини органів виконавчої влади з іншими гілками влади в зарубіжних країнах.

Реферати

1. Роль і місце уряду в системі інститутів держави.
2. Форми політичної відповідальності уряду в зарубіжних країнах.
3. Конституційно-правовий статус глави уряду в державах з різними формами правління.
4. Система конституційних взаємовідносин глави держави з урядом у країнах світу.

Завдання для самостійної роботи

1. Питання для самостійного опрацювання.
  - Місце уряду в системі органів державної влади.
  - Особливості конституційно-правового статусу уряду в президентських республіках.
  - Конституційно-правовий статус уряду в парламентарних республіках.
  - Конституційно-правовий статус уряду у змішаних республіках.
  - Правовий статус уряду при монархічних формах правління.
  - Порядок діяльності уряду.
  - Конституційно-правовий статус глави уряду в зарубіжних країнах.
2. Використовуючи тексти конституцій та інші джерела, схематично порівняйте специфіку формування уряду в парламентарних і президентських республіках.
3. На основі аналізу законодавства (конституції та інших джерел) визначте форми парламентського й іншого контролю за діяльністю уряду в кількох країнах світу.
4. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, порівняйте систему конституційних взаємовідносин уряду з главою держави, законодавчою та судовою владою.

5. Схематично відобразіть систему органів виконавчої влади в унітарних державах.
6. Схематично відобразіть специфіку системи органів виконавчої влади у федеративних державах.

Додаткова література

1. Ардан Ф. Франция: государственная система: Пер. с фр. Л.С. Филиповой / Отв. ред. Л.М. Энтин. – М.: Юрид. лит., 1994. – 176 с.
2. Бондаренко І. В. Органи внутрішніх справ у системах правоохоронних органів України, Російської Федерації та інших зарубіжних країн: теоретичні аспекти: Автореф. дис. канд. юрид. наук / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 24 с.
3. Василенко І. А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия: Учеб. пособие для студ. вузов, 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Логос, 2000. – 200 с.
4. Дахова І. І. Конституційно-правовий статус уряду в зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аспект: Автореф. дис. канд. юрид. наук / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 20 с.
5. Исполнительная власть: сравнительно-правовое исследование. – М.: ИНИОН РАН, 1995.
6. Коненко С. Я. Реорганізація правоохоронних органів зарубіжних країн (досвід Румунії та Німеччини). – К.: Знання України, 2007. – 43 с.
7. Матюхіна Н. П. Управління поліцією зарубіжних країн: сучасні підходи та ключові поняття / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Гриф, 2006. – 302 с.
8. Правительство, министерства и ведомства в зарубежных странах. – М., 1994.
9. Пронкин С. В., Петрунина О. Е. Государственное управление зарубежных стран: Учеб. пособие для студ. вузов. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 416 с.
10. Савченко А. В. Федеральні правоохоронні органи США: місія, організаційна структура та застосування кримінального законодавства: Навчальний посібник / Національна академія внутрішніх справ України. – К.: Текст, 2003. – 120 с.
11. Шиханов Р. Б. Главы государств и правительств стран Африки, Азии, Австралии и Океании: Хронологический справочник. – Запорожье: Тандем-У, 2000. – 299 с.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення категорій «орган виконавчої влади», «уряд».
2. Вкажіть систему органів виконавчої влади в унітарних державах.
3. Визначте специфіку системи органів державної влади у федеративних державах.
4. Кому може належати виконавча влада в зарубіжних країнах?
5. Визначте місце уряду в системі органів держави.
6. Вкажіть порядок формування уряду в президентських республіках.
7. Розкрийте особливості формування уряду в парламентарних республіках.
8. Який порядок формування уряду в змішаних республіках?
9. Вкажіть структуру уряду в зарубіжних країнах.
10. Види уряду залежно від їх політичного складу.
11. Вкажіть функції уряду.
12. Назвіть основні повноваження уряду.
13. Вкажіть строки повноважень уряду.
14. Охарактеризуйте статус глави уряду.
15. Назвіть види відповідальності уряду та його членів.
16. Розкрийте особливості політичної відповідальності уряду.
17. Особливості юридичної відповідальності уряду.
18. Назвіть галузеві органи виконавчої влади в зарубіжних країнах.
19. Вкажіть особливості імунітету членів уряду.

Тема 3.4. Судова влада в зарубіжних країнах

Мета: з'ясувати основні принципи організації та діяльності органів судової влади в зарубіжних країнах; визначити види та способи формування судів у країнах світу; розкрити особливості конституційно-правового статусу органів конституційної юрисдикції; ознайомитися зі специфікою призначення суддів та особливостями їх правового статусу.

Основні терміни: суд, судова влада, суди загальної юрисдикції, спеціалізовані суди, конституційна юстиція, конституційна юрисдикція, конституційний контроль, суддя, правовий статус, відповідальність.

План

1. Поняття та особливості судової влади в зарубіжних країнах.
2. Конституційні принципи організації судової влади в країнах світу.
3. Система судової влади в зарубіжних країнах. Види судових органів.
4. Суди загальної юрисдикції: система, компетенція, порядок формування.
5. Конституційна юстиція. Види та способи формування органів конституційної юстиції.
6. Повноваження органів конституційної юстиції в країнах світу.
7. Особливості конституційно-правового статусу суддів у зарубіжних країнах.
8. Моделі судових систем.

Реферати

1. Судова система в зарубіжних країнах.
2. Місце органів судової влади в системі влади у зарубіжних країнах.
3. Особливості англосаксонської (романо-германської, мусульманської) моделі судових систем.
4. Формування органів конституційного контролю в зарубіжних країнах різними гілками влади.
5. Основні форми конституційного контролю в зарубіжних країнах.

Завдання для самостійної роботи

1. Питання для самостійного опрацювання:
  - судова система в країнах світу;
  - порядок формування судів у країнах світу;
  - специфіка англосаксонської судової системи;
  - особливості романо-германської судової системи;
  - особливості мусульманської судової системи;
  - специфіка соціалістичної судової системи;
  - вимоги, що ставляться до кандидатів на посаду судді в країнах світу;
  - обмеження, що встановлюються для суддів у країнах світу;
  - відповідальність суддів у зарубіжних країнах;
  - чисельний склад і строки повноважень конституційних судів;
  - вимоги до кандидатів у судді конституційних судів (рад);

- класифікація форм конституційного контролю;
  - основні напрями діяльності конституційних судів (рад).
2. Схематично відобразіть систему судів у країнах з різною формою правління та політико-територіальним устроєм.
  3. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн та інші джерела, випишіть способи формування судів у кількох країнах світу.
  4. Використовуючи тексти конституцій, випишіть країни з:
    - англосаксонською судовою системою;
    - романо-германською судовою системою;
    - соціалістичною судовою системою;
    - мусульманською судовою системою.
  5. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, визначте систему судів конституційної юстиції аналізованих країн.
  6. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, визначте спосіб формування судів конституційної юстиції аналізованих країн.

Додаткова література

1. Алексеенко И. Г. Европейская модель конституционной юстиции: Сравнительно-правовая ретроспектива. – Днепропетровск: Наука и образование, 1998. – 230 с.
2. Боботов С. В. Конституционная юстиция (сравнительный анализ). – М., 1994.
3. Боботов С. В. Правосудие во Франции. – М.: ЕАВ, 1994.
4. Гергелійник В. О. Генезис конституційної юрисдикції // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – 1998. – № 2. – С. 24–33.
5. Гловацький І. Ю. Адвокатура зарубіжних країн. Англія. Німеччина. Франція: Навч.-практ. посібник. – К.: Атіка, 2007. – 587 с.
6. Додонов В. Н. Прокуратуры стран мира: Справочник / С.П. Щерба (общ. науч. ред.). – М.: Юрлитинформ, 2006. – 317 с.
7. Клишас А. А. Конституционный контроль и конституционное правосудие зарубежных стран: сравнительно-правовое исследование / В.В. Еремян (общ. ред.). – М.: Международные отношения, 2007. – 495 с.
8. Конституційне судочинство. Американський та український досвід / Ін-т демократії ім. П. Орлика / Уклад. А. Ткачук. – К., 1999. – 111 с.

9. Михеєнко М. М., Молдован В. В., Радзієвська Л. К. Порівняльне судове право. – К., 1993.
10. Молдован В. В. Судоустрій: Україна, Велика Британія, РФ, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН: Навчальний посібник / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Кондор, 2002. – 256 с.
11. Овсепян Ж. И. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах. Правовая защита конституций. – Ростов-на-Дону, 1992.
12. Судебные системы европейских стран: Справочник / Д.И. Васильев (пер. с фр.). – М.: Международные отношения, 2002. – 335 с.

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття та сутність судової влади.
2. Вкажіть конституційні принципи організації судової влади в зарубіжних країнах.
3. Вкажіть особливості взаємовідносин судової влади з іншими гілками державної влади.
4. Визначте систему судів загальної юрисдикції в країнах світу.
5. Вкажіть порядок формування судів у зарубіжних країнах.
6. Розкрийте специфіку спеціалізованих судів у зарубіжних країнах.
7. Назвіть моделі судових систем.
8. Розкрийте специфіку англосаксонської моделі судової системи.
9. Розкрийте специфіку романо-германської моделі судової системи.
10. Охарактеризуйте особливості соціалістичної моделі судової системи.
11. Назвіть ознаки мусульманської моделі судової системи.
12. Вкажіть особливості конституційно-правового статусу судді в країнах світу.
13. Вкажіть вимоги, що висуюються до особи, яка претендує на посаду судді в зарубіжних країнах.
14. Вкажіть види відповідальності суддів у зарубіжних країнах.
15. Розкрийте сутність категорії «конституційний контроль».
16. Назвіть основні моделі організації конституційного контролю.
17. Назвіть види органів конституційної юстиції.
18. Назвіть способи формування органів конституційної юстиції.
19. Вкажіть компетенцію органів конституційної юстиції.

20. Вкажіть порядок розгляду та вирішення справ у конституційних судах.

Тема 3.5. Місцеве управління та самоуправління в зарубіжних країнах

Мета: з'ясувати особливості територіальної організації публічної влади; визначити види адміністративно-територіального поділу території держав та особливості територіальних одиниць; ознайомитися з організацією публічної влади суб'єктів федерації та на місцях; дослідити системи організації публічної влади на місцях; визначити види, компетенцію та порядок формування органів місцевого самоврядування.

Основні терміни: державна територія, державний територіальний устрій, унітарна держава, федерація, суб'єкт федерації, органи публічної влади, місцеве управління, місцеве самоврядування, муніципальні утворення, вибори, депутат, депутатський мандат.

План

1. Поняття та особливості територіального устрою держави.
2. Особливості територіального поділу в державах світу.
3. Організація публічної влади суб'єктів федерації.
4. Системи організації публічної влади на місцях.
5. Органи місцевого самоврядування: поняття та загальна характеристика.
6. Порядок формування органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах.
7. Компетенція органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах.
8. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах.

Реферати

1. Доктрини поділу адміністративно-територіальних одиниць і місцевих органів.
2. Основні положення Європейської хартії про місцеве самоврядування 1985 р.
3. Англо-американська та романо-германська системи організації публічної влади на місцях: порівняльний аналіз на прикладі деяких країн світу.

4. Особливості мусульманської системи організації публічної влади на місцях.

Завдання для самостійної роботи

1. Питання для самостійного опрацювання:

- доктрини поділу адміністративно-територіальних одиниць і місцевих органів;
- особливості територіального устрою унітарних держав;
- особливості територіального устрою федеративних держав;
- конституційно-правовий статус особливих територіальних одиниць у зарубіжних країнах;
- основні положення Європейської хартії про місцеве самоврядування 1985 р.
- основні принципи місцевого самоврядування;
- системи організації публічної влади на місцях;
- органи об'єднаного самоврядування та управління в зарубіжних країнах;
- основні форми здійснення місцевого самоврядування та управління;
- особливості формування органів місцевого самоврядування в країнах світу.

2. Схематично відобразіть поділ держав з різним адміністративно-територіальним устроєм.

3. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, визначте систему місцевого управління та самоуправління в аналізованих країнах.

4. Використовуючи тексти конституцій та інші джерела, визначте системи організації публічної влади на місцях в аналізованих країнах.

5. Використовуючи тексти конституцій та інші джерела, схематично відобразіть систему органів місцевого самоврядування у країнах з різним територіальним устроєм і порівняйте їх.

6. Використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, визначте особливості формування органів місцевого самоврядування в аналізованих країнах.

Додаткова література

1. Баймуратов М. О., Батанов О. В., Кампо В. М., Музика О. А. Муніципальне право зарубіжних країн: Навчальний посібник

/ Академія муніципального управління; НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України. – К.: Знання України, 2005. – 120 с. – (Серія «Інноваційні освітні технології у муніципальному праві»). Ч. 2. – К.: Знання України, 2006. – 120 с.

2. Бодуэн Ж. Государственное устройство Канады // США. Экономика, политика, идеология. – 1990. – № 4. – С. 119–121.

3. Еремян В. В., Ежевский Д. О., Ешинимаева-Шагдарова Е. Т., Кокорев Д. А., Кокорев И. В. Муниципальное право зарубежных стран (сравнительно-правовой анализ): Учеб. пособие для вузов / – М.: Академический проект, 2006. – 748 с.

4. Марченко М. В. Сравнительные исследования проблемы федерализма // Вестник МГУ. – Серия II: Право. – 1993. – № 1. – С. 42–50.

5. Муніципальне право зарубіжних країн: Навчальний посібник / Академія муніципального управління; НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України / П.Ф. Мартиненко (заг. ред.) В. Ю. Барвіцький, О. В. Батанов (авт.-упоряд.). – К.: Знання України, 2005. – 284 с.

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття та сутність державної території.
2. Вкажіть форми територіального устрою.
3. Визначте поняття та ознаки унітарної держави.
4. Вкажіть характерні ознаки федеративної держави.
5. Назвіть види адміністративно-територіального поділу території держав.
6. Охарактеризуйте види особливих територіальних одиниць у країнах світу.
7. Вкажіть чинники адміністративно-територіального поділу держави.
8. Назвіть органи публічної влади в суб'єктах федерації.
9. Визначте поняття та сутність місцевого самоврядування.
10. Розкрийте основні положення Європейської хартії про місце самоврядування 1985 р.
11. Вкажіть основні риси та принципи місцевого самоврядування.
12. Вкажіть системи організації публічної влади на місцях.
13. Розкрийте сутність англосаксонської системи організації публічної влади на місцях.

14. Вкажіть особливості романо-германської системи організації публічної влади на місцях.

15. Визначте специфіку радянської моделі організації публічної влади на місцях.

16. Розкрийте особливості мусульманської системи організації публічної влади на місцях.

17. Назвіть види органів общинного самоврядування в країнах світу.

18. Вкажіть форми здійснення місцевого самоврядування в общині.

19. Вкажіть системи регіонального самоврядування та управління в зарубіжних країнах.

20. Вкажіть порядок формування органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах.

21. Розкрийте особливості виборів органів місцевого самоврядування в країнах світу.

22. Вкажіть основні форми діяльності органів місцевого самоврядування.

23. Вкажіть компетенцію органів місцевого самоврядування.

24. Назвіть органи контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах.

19.7. Питання, що виносяться на залік

1. Система державного (конституційного) права.
2. Джерела державного (конституційного) права.
3. Державне (конституційне) право зарубіжних країн як наука і навчальна дисципліна.
4. Поняття конституції та її функції.
5. Юридичні властивості конституції.
6. Блоки суспільних відносин, що регулюються конституцією в зарубіжних країнах.
7. Форма та структура конституції в зарубіжних країнах.
8. Прийняття, зміна та скасування конституцій у зарубіжних країнах.
9. Класифікація конституцій.
10. Порядок прийняття конституцій у зарубіжних країнах.
11. Основний закон і політична система суспільства в зарубіжних країнах.

12. Поняття суспільного ладу як предмета регулювання конституційного (державного) права. Підсистеми системи суспільного ладу.
13. Система економічних відносин у зарубіжних країнах.
14. Поняття та характеристика конституційно-правових інститутів, які закладають основи економічної системи.
15. Поняття соціальної системи та її складові в зарубіжних країнах.
16. Духовно-культурні відносини у зарубіжних країнах.
17. Політичні відносини в зарубіжних країнах.
18. Поняття прав і свобод людини.
19. Конституційно-правовий статус особи в зарубіжних країнах.
20. Обов'язки людини та громадянина.
21. Принципи державно-правового регулювання статусу особи в зарубіжних країнах.
22. Обмеження прав і свобод у зарубіжних країнах.
23. Інститут громадянства в зарубіжних країнах.
24. Політичні партії в зарубіжних країнах: поняття, соціально-політична класифікація партій.
25. Типологія партійних систем.
26. Соціальна функція та види виборів.
27. Виборчі системи та виборче право.
28. Особливості мажоритарної виборчої системи в зарубіжних країнах.
29. Особливості пропорційної виборчої системи в зарубіжних країнах.
30. Особливості змішаної виборчої системи в зарубіжних країнах.
31. Принципи виборчого права.
32. Стадії виборчого процесу.
33. Поняття та організація виборчого процесу.
34. Види та предмет референдуму.
35. Принципи та порядок проведення референдумів.
36. Ініціатива та призначення референдуму.
37. Організація та правові наслідки референдуму.
38. Характеристика держави у демократичних конституціях.
39. Державний апарат у зарубіжних країнах.
40. Конституційно-правовий статус державних органів у зарубіжних країнах.

41. Загальна характеристика форм держави в зарубіжних країнах.
42. Форми правління в зарубіжних країнах: поняття та види.
43. Монархія як форма державного правління в зарубіжних країнах: поняття, види та основні ознаки.
44. Республіка як форма державного правління в зарубіжних країнах: поняття, види та основні ознаки.
45. Форми державно-територіального устрою в зарубіжних країнах: поняття, види.
46. Унітарна держава: поняття, ознаки.
47. Федерація як форма державно-територіального устрою в зарубіжних країнах: поняття, види, основні ознаки.
48. Конфедерація: поняття, основні ознаки.
49. Автономія в державі: поняття та основні ознаки.
50. Державний режим у зарубіжних країнах: поняття, види.
51. Законодавча влада в зарубіжних країнах.
52. Парламент у зарубіжних країнах: поняття, структура та його компетенція.
53. Верхня та нижня палати парламенту в зарубіжних країнах.
54. Порядок формування парламенту та його структура.
55. Порядок роботи парламенту.
56. Правове становище члена парламенту в зарубіжних країнах.
57. Законодавчий процес у зарубіжних країнах.
58. Місце глави держави в системі влади у зарубіжних країнах.
59. Повноваження глави держави в зарубіжних країнах.
60. Допоміжні органи й установи при главі держави в зарубіжних країнах.
61. Місце і роль глави держави в механізмі державної влади у зарубіжних країнах.
62. Порядок обрання глави держави у зарубіжних країнах.
63. Місце уряду в системі державних органів.
64. Склад і структура уряду.
65. Повноваження та відповідальність уряду.
66. Органи виконавчої влади в зарубіжних країнах: види та компетенція.
67. Поняття судової влади в зарубіжних країнах.
68. Судові органи: склад, види.
69. Система судів загальної юрисдикції.
70. Порядок формування судових органів у зарубіжних країнах.

71. Моделі судових систем.
72. Особливості англосаксонської моделі судових систем.
73. Особливості романо-германської моделі судових систем.
74. Особливості мусульманської моделі судових систем.
75. Основні моделі організації конституційного контролю.
76. Види органів конституційної юстиції.
77. Способи формування органів конституційної юстиції.
78. Здійснення судової влади в зарубіжних країнах.
79. Правовий статус суддів у зарубіжних країнах.
80. Види особливих територіальних одиниць у країнах світу.
81. Чинники адміністративно-територіального поділу держави.
82. Органи публічної влади в суб'єктах федерації.
83. Поняття та сутність місцевого самоврядування.
84. Система організації публічної влади на місцях.
85. Сутність англосаксонської системи організації публічної влади на місцях.
86. Особливості романо-германської системи організації публічної влади на місцях.
87. Специфіка радянської моделі організації публічної влади на місцях.
88. Особливості мусульманської системи організації публічної влади на місцях.
89. Види органів обштинного самоврядування в країнах світу.
90. Системи регіонального самоврядування та управління в зарубіжних країнах.
91. Порядок формування органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах.
92. Основні форми діяльності органів місцевого самоврядування.
93. Компетенція органів місцевого самоврядування.
94. Органи контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ДЕРЖАВНЕ ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН»

1. До суб'єктів конституційного права зарубіжних країн можна віднести:

- фізичних осіб;
- юридичних осіб;
- міжнародні організації;
- адміністративно-територіальні одиниці.

2. Джерелами конституційного права зарубіжних країн є:

- судовий прецедент;
- звичаї;
- регламенти парламентів;
- юридичні факти.

3. Джерелами конституційного права зарубіжних країн є:

- акти глави держави;
- традиції;
- міжнародно-правові договори;
- закони.

4. Вкажіть види законів відповідно до характеру відносин, що ними регулюються:

- Основний закон;
- звичайні закони;
- конституційні закони;
- органічні закони.

5. Вкажіть складові системи конституційного права зарубіжних країн:

- відносини;
- моральні норми;
- принципи;
- інститути.

6. Вкажіть елементи конституційно-правової норми:

- преамбула;
- санкція;
- диспозиція;
- дефініція.

7. Вкажіть види конституційно-правових норм відповідно до характеру регулюючих суспільних відносин:

- уповноважувальні;
- охоронні;
- регулятивні;
- матеріальні.

8. Вкажіть види конституційно-правових норм відповідно до функціонального спрямування:

- регулятивні;
- зобов'язальні;
- процесуальні;
- виключні.

9. Гіпотеза конституційно-правової норми визначає:

- умову застосування норми права;
- негативні правові наслідки;
- правила поведінки.

10. Диспозиція конституційно-правової норми визначає:

- правила поведінки;
- умову застосування норми права;
- негативні правові наслідки.

11. Вкажіть принципи конституційного права, притаманні для країн тоталітарного соціалізму:

- рівності;
- народного представництва;
- поділу влади;
- керівної ролі однієї політичної партії;
- народного суверенітету;
- розподілу за працею.

12. Вкажіть принципи конституційного права, притаманні для демократичних держав:

- народного представництва;
- поділу влади;
- розподілу за працею;
- верховенства закону;
- зосередження влади в одних руках.

13. Якою є запропонована норма права за класифікацією конституційно-правових норм: «Італія – демократична Республіка, що ґрунтується на праці. Суверенітет належить народу, що здійснює його у формах і в межах, установлених Конституцією.

- норма-начало;
- установча;
- дефінітивна;
- декларативна;
- зобов'язальна.

14. Якою є запропонована норма права за класифікацією правових норм: «Людська гідність непорушна. Поважати і захищати її – обов'язок будь-якої державної влади».

- норма-начало;
- установча;
- дефінітивна;
- декларативна;
- зобов'язальна.

15. Якою є запропонована норма права за класифікацією правових норм: «Парламент є вищим органом державної влади і єдиним законодавчим органом держави».

- норма-начало;
- установча;
- дефінітивна;
- декларативна;
- зобов'язальна.

16. Основний закон держави – це:

- закон, який має чітко окреслену сферу регулювання;
- закон, який визначає статус державних органів і процедуру народного голосування;

- закон, який регулює різноманітні види суспільних відносин;
- закон, який регулює найважливіші суспільні відносини в державі.

17. Вкажіть функції конституції:

- політична;
- юридична;
- правоохоронна;
- ідеологічна.

18. Вкажіть можливі способи підготовки проекту конституції:

- парламентом;
- народом;
- загальнонаціональною конференцією;
- групою радників при президентові.

19. Вкажіть способи підготовки проекту конституції:

- воєнними представництвами;
- суб'єктами федерації;
- парламентом;
- установчими зборами.

20. До способів внесення змін до конституції можна віднести:

- прийняття звичайного закону;
- видання відповідного акта главою держави;
- шляхом референдуму;
- шляхом затвердження урядом держави.

21. До конституцій з гнучкою формою зміни вносяться:

- кваліфікованою більшістю в парламенті;
- прийняттям закону;
- проведенням референдуму;
- виданням відповідного указу главою держави;
- затвердженням поправок законодавчими органами суб'єктів федерації.

22. До Конституцій зі змішаною формою зміни вносяться:

- кваліфікованою більшістю в парламенті;
- прийняттям закону;

- проведенням референдуму;
- виданням відповідного указу главою держави;
- затвердженням поправок законодавчими органами суб'єктів федерації.

23. За часом дії конституції бувають:

- разовими;
- тимчасовими;
- безстроковими;
- зворотними.

24. За формою правління конституції бувають:

- унітарними;
- монархічними;
- федеративними;
- парламентарними.

25. За формою політико-територіального устрою конституції бувають:

- президентськими;
- дуалістичними;
- унітарними;
- змішаними.

26. Вкажіть складові правового статусу особи:

- права та свободи людини;
- обов'язки громадянина
- деліктоздатність;
- принципи конституційно-правового регулювання статусу особи.

27. Вкажіть основні принципи регулювання конституційно-правового статусу особи в демократичних країнах:

- принцип юридичної рівності людей перед законом і державою;
- принцип юридичного балансу індивідуальних і державних інтересів;
- принцип домінування суспільства та держави над особистістю;

- принцип непорушності прав;
- принцип невідчужуваності прав.

28. За способом здійснення та захисту права і свободи людини та громадянина можна поділити на:

- позитивні;
- абсолютні;
- відносні;
- індивідуальні;
- колективні;
- негативні.

29. Відповідно до ролі держави у реалізації прав людини та громадянина права і свободи бувають:

- негативні;
- загальні;
- індивідуальні;
- політичні;
- позитивні;
- спеціальні;
- громадянські.

30. Які види правового статусу притаманні народу як суб'єкту права:

- спеціальний;
- загальний;
- індивідуальний;
- народний;
- колективний;
- конкретний;
- національний.

31. За ступенем розповсюдження права і свободи бувають:

- громадянські;
- екологічні;
- політичні;
- спеціальні;
- позитивні;
- особисті;

- негативні;
- загальні.

32. Вкажіть ознаки основних прав людини:

- не потребують обов'язкового нормативного закріплення;
- належать людині від народження;
- походять від держави;
- невідчужувані;
- залежать від можливостей суспільства.

33. До особистих прав людини та громадянина слід віднести:

- право на життя;
- право на свободу пересування;
- право на інформацію;
- право на житло.

34. До політичних прав і свобод людини слід віднести:

- активне виборче право;
- свободу слова;
- право на проведення мітингів, демонстрацій;
- право на державну службу.

35. До політичних прав громадянина слід віднести:

- право на участь в управлінні державою;
- право на відпочинок;
- виборче право;
- право на свободу.

36. Вкажіть соціальні права людини та громадянина:

- право власності;
- право на особисту недоторканність;
- право на пенсійне забезпечення;
- право на свободу творчості.

37. До обов'язків громадянина у країнах з демократичним політичним режимом слід віднести:

- військовий обов'язок;
- обов'язок працювати;
- платити податки;
- дотримуватись конституції.

38. Вкажіть обов'язки громадянина у країнах тоталітарного соціалізму:

- дотримуватись громадського порядку;
- мати загальну освіту;
- оберігати навколишнє середовище;
- працювати.

39. Філіація – це набуття громадянства:

- за волевиявленням особи;
- внаслідок встановлення батьківства;
- внаслідок поновлення у громадянстві;
- за народженням.

40. Як називається спосіб набуття громадянства за волевиявленням особи:

- філіація;
- натуралізація;
- оптація.

41. Оптація – це спосіб набуття громадянства:

- внаслідок поновлення у громадянстві;
- у зв'язку з переходом частини території від однієї держави до іншої;
- внаслідок усиновлення;
- внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки.

42. Натуралізація – це спосіб набуття громадянства:

- внаслідок встановлення батьківства;
- за волевиявленням особи;
- внаслідок усиновлення;
- за народженням.

43. Як називається спосіб набуття громадянства на основі особистого вибору особи у зв'язку з переходом частини території від однієї держави до іншої:

- філіація;
- натуралізація;
- оптація.

44. Вкажіть загальні умови припинення громадянства:

- вихід з громадянства;
- втрата громадянства;
- добровільне набуття громадянства іншої держави;
- набуття громадянства за фальшивими документами;
- позбавлення громадянства;
- вчинення тяжкого злочину.

45. Вкажіть, у яких випадках громадянство втрачається:

- особа добровільно набула громадянства іншої держави;
- особа набула громадянство внаслідок подання свідомо неправдивих відомостей;
- особу було притягнуто до адміністративної відповідальності;
- особа вчинила злочин проти держави.

46. Апатриди – це:

- громадяни країни;
- іноземці;
- особи без громадянства;
- піддані.

47. Іноземці – це:

- особи, які належать до громадянства іноземних держав;
- особи, які не належать до громадянства будь-якої держави;
- біженці;
- особи без громадянства.

48. Вкажіть, за яких умов статус біженця не надається:

- з досягненням пенсійного віку;
- тяжко хворій особі;
- якщо особа до прибуття в державу перебувала у третій безпечній державі;
- якщо особа є державним службовцем;
- якщо особа вчинила злочин;
- якщо особа вчинила тяжкий злочин поза межами держави перебування.

49. Зазвичай до іноземців встановлюються такі обмеження прав і свобод:

- виборчі права;

- свобода пересування;
- право власності;
- право на освіту.

50. Вкажіть політичні права та свободи іноземців:

- виборче право;
- свобода друку;
- право на державну службу;
- право на участь у мітингах і демонстраціях.

51. Вкажіть права біженців:

- право на соціальний захист;
- право на пенсію;
- право на військову службу;
- право на землю.

52. Суспільний лад – це:

- суспільні відносини, що існують з приводу організації та діяльності держави;
- суспільні відносини, що існують з приводу організації та діяльності суспільства;
- суспільні відносини, що існують з приводу організації та діяльності органів державної влади;
- суспільні відносини, що існують з приводу організації та діяльності громадських об'єднань.

53. До структурних елементів суспільного ладу слід віднести:

- політичну підсистему;
- механізм держави;
- соціальну підсистему;
- економічну підсистему.

54. Конституційно-правовими інституціями, які закладають засади економічної системи, є:

- праця;
- апарат держави;
- політичні партії;
- фінансова система.

55. Вкажіть конституційно-правові інституції, які закладають засади економічної системи:

- золотий запас держави;
- банківські установи;
- корисні копалини;
- фінансова система.

56. Вкажіть конституційно-правові інституції, які закладають засади економічної системи:

- праця;
- колективна власність;
- суспільні формування;
- корисні копалини;
- бюджет.

57. Соціальне забезпечення включає:

- матеріальну допомогу;
- освіту;
- пільги;
- страхування.

58. Вкажіть ознаки політичної системи суспільства:

- наявність політичних норм;
- економічна діяльність;
- існування політичних партій;
- наявність політичної свідомості.

59. Вкажіть елементи політичної системи суспільства:

- громадські об'єднання;
- політичні ідеї;
- політичні почуття;
- політичні емоції.

60. Вкажіть елементи політичної системи суспільства:

- політичні партії;
- соціальне забезпечення;
- соціальні прошарки;
- недержавні організації.

61. Вкажіть елементи політичної системи суспільства:

- політичні звичаї та традиції;
- апарат управління;
- органи місцевого самоврядування;
- законодавство.

62. Вкажіть елементи політичної системи суспільства:

- моральні норми;
- апарат держави;
- органи місцевого самоврядування;
- економічні відносини.

63. Вкажіть типи політичної системи залежно від кількості політичних партій:

- безпартійна;
- непартійна;
- багатопартійна;
- однопартійна.

64. Вкажіть типи політичної системи залежно від політичного режиму:

- авторитарна;
- соціальна;
- тоталітарна;
- економічна.

65. Вкажіть функції політичної системи суспільства:

- ідеологічна;
- економічна;
- контрольна;
- організаційна.

66. Вкажіть суб'єктів політичної системи суспільства:

- держава;
- політична свідомість;
- апарат держави;
- органи місцевого самоврядування.

67. Вкажіть суб'єктів політичної системи суспільства:

- громадські організації;

- політичні відносини;
- нація;
- органи виконавчої влади.

68. Вкажіть, що являє собою добровільне об'єднання громадян, метою якого є здобуття, утримання та вплив на державну владу:

- об'єднання громадян;
- політична партія;
- профспілка;
- орган місцевого самоврядування.

69. Вкажіть, що являє собою добровільне об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх суспільних інтересів:

- орган місцевого самоуправління;
- профспілка;
- політична партія;
- громадянський рух.

70. Політичні відносини складають:

- політичні функції;
- політичну відповідальність;
- політичний процес;
- виборчий процес.

71. Вкажіть ознаки демократичного політичного режиму:

- наявність політичної свободи;
- заборона існування опозиції;
- існування єдиної правлячої політичної партії;
- відсутність самоуправління.

72. Вкажіть ознаки авторитарного політичного режиму:

- притаманне застосування різних форм примусового впливу;
- розвинуте самоуправління;
- можливе існування опозиції;
- відсутність самоуправління.

73. Вкажіть ознаки політичних партій:

- об'єднання громадян на постійній основі;
- немає фіксованого членства;

- організація комерційного характеру;
- створюється державою.

74. Вкажіть ознаки політичних партій:

- стійка самоврядна організація;
- об'єднання громадян на непостійній основі;
- членами організації може бути будь-яка людина;
- не потребує реєстрації.

75. Вкажіть ознаки політичних партій:

- наявність статуту;
- не має добровільного характеру;
- діяльність спрямована на захист соціальних, професійних інтересів громадян;
- організація некомерційного характеру.

76. Вкажіть функції політичних партій:

- ідеологічна;
- регулятивна;
- охоронна;
- комунікативна.

77. Залежно від політологічної характеристики політичні партії бувають:

- консервативні;
- конфесійні;
- виробничі;
- радикальні.

78. Залежно від політологічної характеристики політичні партії бувають:

- виробничі;
- ліберальні;
- релігійні;
- реформістські.

79. Політична партія, яка виступає за збереження минулих порядків, проти реформ:

- ліберальна;

- конфесійна;
- реформістська;
- консервативна.

80. Політична партія, яка відстоює неутручання держави у суспільне життя:

- консервативна;
- ліберальна;
- клерикальна;
- радикальна.

81. Політична партія, яка виступає за корінну перебудову суспільства:

- ліберальна;
- реформістська;
- клерикальна;
- радикальна.

82. Політична партія, яка вимагає, щоб суспільне життя та управління державою відповідали догмам релігії:

- радикальна;
- ліберальна;
- клерикальна;
- консервативна.

83. Вкажіть види політичних партій залежно від їх організаційної побудови:

- кадрові;
- цехові;
- виробничі;
- масові.

84. Вкажіть види політичних партій залежно від їх організаційної побудови:

- конфесійні;
- регіональні;
- кадрові;
- виробничі.

85. Залежно від території діяльності політичні партії бувають:

- автономні;
- регіональні;
- місцеві;
- унітарні.

86. Залежно від методів дії політичні партії бувають:

- радикальні;
- демократичні;
- авторитарні;
- екстремістські.

87. Політичні партії створюються:

- громадянами;
- громадянами та іноземцями;
- парламентом;
- спеціальними органами.

88. Членами політичної партії можуть бути:

- іноземці;
- біженці;
- громадяни;
- особи без громадянства.

89. У більшості демократичних держав політичні партії фінансуються за рахунок:

- державного бюджету;
- пожертв;
- членських внесків;
- господарської діяльності.

90. Реєстрацію політичних партій можуть здійснювати:

- глава держави;
- податкове управління;
- суди;
- парламент.

91. Реєстрацію політичних партій можуть здійснювати:

- міністерство юстиції;

- верховний суд;
- парламент;
- уряд.

92. Реєстрацію політичних партій можуть здійснювати:

- міністерство внутрішніх справ;
- глава держави;
- виборчі комісії;
- конституційний суд.

93. Вкажіть види партійних систем:

- безпартійна;
- трьохпартійна;
- однопартійна;
- чотирьохпартійна.

94. Вкажіть види багатопартійних систем:

- коаліційна;
- класична;
- блокова;
- фракційна.

95. Вкажіть мету громадського об'єднання неполітичного характеру:

- прихід до влади;
- задоволення соціальних потреб;
- збагачення;
- вирішення культурних потреб.

96. Вкажіть ознаки громадських об'єднань неполітичного характеру:

- обов'язкове членство;
- добровільне об'єднання;
- обов'язкова реєстрація;
- фіксоване членство.

97. Вкажіть ознаки громадських об'єднань неполітичного характеру:

- створюється державою;
- членами організації можуть бути тільки громадяни;

- не потребує обов'язкової реєстрації;
- організація комерційного характеру.

98. Вкажіть ознаки громадських об'єднань неполітичного характеру:

- об'єднання громадян на постійній основі;
- немає фіксованого членства;
- членами організації може бути будь-яка людина;
- об'єднання громадян на непостійній основі.

99. Вкажіть види громадських об'єднань неполітичного характеру:

- політичні партії;
- рухи;
- організації;
- профспілки.

100. Вкажіть види громадських об'єднань неполітичного характеру:

- підприємницькі організації;
- селянські союзи;
- партії-рухи;
- органи самоуправління.

101. Вкажіть види громадських об'єднань неполітичного характеру:

- союзи роботодавців;
- масові партії;
- партії-рухи;
- торгівельно-промислові палати.

102. Профспілка – це:

- добровільне об'єднання людей на релігійні основі, що діє на основі релігійних приписів;
- добровільне об'єднання робочих і службовців для захисту своїх соціальних, трудових та інших інтересів;
- добровільне об'єднання громадян на основі спільних політичних переконань для здійснення тиску на владу з метою реалізації своїх програмних настанов;

- добровільне об'єднання громадян з метою задоволення своїх економічних потреб, отримання прибутку.

103. Вкажіть елементи форми держави:

- монархія;
- республіка;
- федерація;
- конфедерація;
- державний устрій.

104. Вкажіть елементи форми держави:

- політична система;
- апарат держави;
- державне правління;
- державний режим.

105. Вкажіть ознаки абсолютної монархії:

- спадкове правонаступництво влади;
- влада здійснюється одноосібно;
- джерелом влади є народ;
- вищі державні органи є виборними.

106. Вкажіть ознаки конституційної (парламентарної) монархії:

- глава держави здійснює владу безстроково;
- джерелом влади є народ;
- глава держави підлягає політичній відповідальності;
- вищі державні органи є виборними;
- повноваження монарха мають переважно представницький характер.

107. Вкажіть ознаки дуалістичної монархії:

- влада поділена між монархом і парламентом;
- джерелом влади є народ;
- монарх формує та контролює діяльність уряду;
- монарх реальною владою не наділений;
- монарх має право розпуску парламенту.

108. Вкажіть ознаки президентської республіки:

- глава держави здійснює владу безстроково;

- уряд формується парламентом;
- глава держави очолює уряд;
- акти глави держави потребують контрасигнації;
- глава держави не має права розпуску парламенту.

109. Вкажіть ознаки парламентарної республіки:

- уряд формується парламентом;
- глава держави обирається народом;
- акти глави держави потребують контрасигнації;
- уряд очолює глава держави.

110. Вкажіть ознаки змішаної республіки:

- глава держави обирається шляхом непрямих виборів;
- глава держави не має права розпуску парламенту;
- парламент є виборним;
- глава держави переважно має представницькі повноваження.

111. Вкажіть основні ознаки унітарної держави:

- наявність єдиної конституції;
- притаманним є наявність двопалатного парламенту;
- адміністративно-територіальні одиниці держави наділено певною політичною незалежністю;
- можливе існування місцевих парламентів.

112. Вкажіть ознаки федерації:

- можливе існування місцевих урядів;
- наявність єдиної конституції;
- діє принцип єдиного громадянства;
- існує єдина система органів державної влади.

113. Вкажіть ознаки конфедерації:

- утворюється на основі договору;
- парламент є виборним;
- існує чіткий поділ влад;
- існує єдина податкова система;
- не має єдиної території.

114. Вкажіть ознаки демократичного державного режиму:

- наявність самоуправління;
- права людини обмежені;

- збільшена роль виконавчої влади;
- багатопартійність;

115. Вкажіть ознаки демократичного режиму:

- принципу розподілу влади не існує;
- притаманне існування представницьких органів;
- наявність політичної свободи;
- збільшена роль глави держави.

116. Вкажіть види демократичного режиму:

- клерикальний;
- монархічний;
- ліберальний;
- соціальний.

117. Вкажіть ознаки антидемократичного державного режиму:

- наявність політичної свободи;
- багатопартійність;
- принципу розподілу влади не існує;
- заборона діяльності опозиційних партій.

118. Вкажіть види авторитарного державного режиму:

- військово-диктаторський;
- ліберальний;
- соціальний;
- монархічний.

119. Вкажіть, учасником яких публічних відносин є будь-яка держава:

- міжнародно-правових;
- конституційно-правових;
- кримінально-правових;
- приватноправових;
- інше

120. Як називається форма державного правління, за якої всю повноту влади зосереджено в руках глави держави:

- дуалістична монархія;
- парламентарна монархія;

- абсолютна монархія;
- президентська республіка.

121. Як називається форма державного правління, за якої владу поділено між главою держави та парламентом:

- абсолютна монархія;
- дуалістична монархія;
- парламентарна монархія;
- парламентарна республіка.

122. Як називається форма державного правління, за якої глава держави очолює уряд:

- парламентарна монархія;
- парламентарна республіка;
- президентська республіка;
- дуалістична монархія.

123. Як називається форма державного правління, за якої глава держави обирається шляхом непрямих виборів:

- парламентарна монархія;
- парламентарна республіка;
- президентська республіка;
- президентсько-парламентська республіка.

124. Вкажіть види автономій:

- персональна;
- корпоративна;
- територіальна;
- виробнича.

125. Парламент – це:

- загальнодержавний колегіальний орган загальної компетенції, який здійснює поточне управління країною;
- загальнодержавний представницький колегіальний орган, основною функцією якого є здійснення законодавчої влади;
- місцевий представницький орган, основною функцією якого є здійснення поточного управління певною адміністративно-територіальною одиницею;

- загальнодержавний колегіальний орган, сформований главою держави з метою здійснення контролю за діяльністю органів державної влади.

126. Вкажіть основні функції парламентів:

- представницька;
- законодавча;
- комунікативна;
- ідеологічна.

127. Вкажіть основні функції парламентів:

- комунікативна;
- охоронна;
- фінансова;
- контрольна.

128. Вкажіть типові повноваження парламенту:

- прийняття законів;
- управління промисловим сектором;
- ратифікація міжнародних договорів;
- контроль за діяльністю органів місцевого управління.

129. Вкажіть типові повноваження парламенту:

- формування державних органів;
- призначення референдуму;
- представництво держави у міжнародних організаціях;
- управління торгово-промисловим сектором.

130. Вкажіть види парламентів:

- двопалатний;
- чотирьохпалатний;
- однопалатний;
- багатопалатний.

131. Верхня палата парламенту сильна, коли:

- нижня палата більшістю голосів може подолати вето верхньої палати;
- без її згоди закон не може бути прийнятий;
- вона може прийняти закон, незважаючи на вето глави держави;

- вона може прийняти закон за попередньою згодою глави держави.

132. Верхня палата парламенту слабка, коли:

- без її згоди закон не може бути ухвалено;
- без згоди глави держави закон не може бути ухвалено;
- нижня палата може подолати вето верхньої палати;
- нижня палата більшістю голосів ухвалила закон.

133. Вкажіть способи формування нижньої палати парламенту:

- прямими виборами;
- непрямыми виборами;
- главою держави;
- місця у палаті посідають тільки особи з дворянським титулом.

134. Вкажіть способи формування нижньої палати парламенту:

- зборами представників автономій;
- зборами військових представників;
- резервування місць для представників національностей;
- главою держави.

135. Вкажіть способи формування верхньої палати парламенту:

- прямими виборами;
- резервування місць для представників національностей;
- главою уряду;
- із членів нижньої палати.

136. Вкажіть способи формування верхньої палати парламенту:

- зборами військових представників;
- непрямыми виборами;
- прямими виборами;
- резервування місць для представників національностей.

137. Вкажіть типові причини розпуску парламенту:

- протягом законодавчо встановленого строку не може розпочати роботу;

- закінчення строку повноважень;
- за бажанням глави держави;
- оголошення недовіри.

138. Вкажіть загальні підстави припинення діяльності парламенту:

- неспроможність у законодавчо встановлені строки ухвалити бюджет;
- закінчення строку повноважень;
- розпуск главою держави;
- неспроможність сформувати конституційний суд.

139. Структура парламенту включає:

- палати;
- партійні фракції;
- комітети;
- коаліцію.

140. Структура парламенту включає:

- партійні фракції;
- постійні комісії;
- апарат;
- спікера.

141. Апарат парламенту включає:

- референтів;
- спікера;
- опозицію;
- парламентарів.

142. Апарат парламенту включає:

- секретаріат;
- помічників парламентарів;
- палати парламенту;
- фракції.

143. Вкажіть основні права парламентарія:

- брати участь у роботі постійних комісій;
- займатися підприємницькою діяльністю;

- давати вказівки керівникам органів державної влади;
- займатись науковою діяльністю.

144. Парламентарій не має права:

- брати участь у засіданнях парламенту без дозволу спікера;
- бути членом кількох політичних партій;
- на отримання інформації;
- вносити законопроекти.

145. Вкажіть підстави зупинення депутатських повноважень:

- народження дитини;
- порушення щодо депутата карної справи;
- систематична відсутність на засіданнях фракції;
- закінчення строку повноважень парламенту.

146. Вкажіть причини зупинення депутатських повноважень:

- тривале відрадження за кордон;
- призначення на керівну посаду;
- вихід з коаліції;
- обранням спікером парламенту.

147. Вкажіть види сесій:

- перша;
- друга;
- третя;
- четверта.

148. Вкажіть види сесій:

- установча;
- повторна;
- надзвичайна;
- військова.

149. Вкажіть види сесій:

- чергова;
- повторна;
- позачергова;
- перша.

150. Сесії парламенту складаються із:

- засідань парламенту;
- засідань комітетів;
- засідань опозиції;
- роботи народних депутатів з виборцями.

151. Установча сесія зазвичай скликається:

- главою держави;
- главою парламенту;
- главою уряду;
- парламентаріями.

152. Чергова сесія зазвичай скликається:

- главою держави;
- главою палати;
- главою уряду;
- лідером коаліції.

153. Позачергова сесія скликається на вимогу:

- лідера коаліції;
- опозицією;
- більшістю парламентаріїв;
- главою держави.

154. Вкажіть види кворуму:

- для скликання парламенту;
- для формування коаліції;
- для прийняття рішення;
- для позбавлення депутатського мандата.

155. Правом законодавчої ініціативи зазвичай володіють:

- громадяни;
- глава держави;
- керівники органів державної влади;
- палата парламенту.

156. Правом законодавчої ініціативи зазвичай володіють:

- спікер;
- постійна комісія;

- парламентар;
- громадяни.

157. Промульгація – це:

- публічне обговорення закону;
- публічне оприлюднення закону;
- прийняття закону;
- відхилення законопроекту.

158. Парламентське обговорення законопроекту буває:

- загальнопарламентське;
- партійне;
- колективне;
- фракційне.

159. Вкажіть причини припинення діяльності коаліції:

- за ініціативою керівника коаліції;
- припинення повноважень парламенту;
- за ініціативою президента;
- зменшення чисельного складу коаліції.

160. Главою держави може бути:

- колегіальний орган;
- глава уряду;
- титулована особа;
- монарх.

161. Монарх у дуалістичній монархії:

- не несе кримінальної відповідальності;
- не наділений правом вето;
- не наділений управлінськими повноваженнями;
- формує парламент.

162. Монарх у парламентарній монархії:

- формує парламент;
- очолює уряд;
- має право відкладного вето;
- не несе політичної відповідальності.

163. Президент у парламентарній республіці здебільшого:

- очолює уряд;
- обирається народом;
- обирається парламентом;
- призначає вищих посадових осіб.

164. Президент у президентській республіці зазвичай:

- призначається парламентом;
- очолює уряд;
- наділений правом розпуску парламенту;
- його акти потребують контрасигнації.

165. Президент у республіках зі змішаною формою правління зазвичай:

- обирається спеціальною комісією;
- одноособово формує уряд;
- призначає суддів;
- його акти потребують контрасигнації.

166. Глава держави в президентсько-парламентарних республіках зазвичай:

- обирається парламентом;
- має право відкладного вето;
- звільняє вищих посадових осіб виконавчої влади;
- виконує тільки функції представницького характеру.

167. Глава держави в парламентарно-президентських республіках здебільшого:

- обирається спеціальною комісією;
- очолює уряд;
- призначає суддів;
- наділений правом розпуску парламенту.

168. Салічна система престолонаслідування передбачає:

- трон передається по жіночій лінії, якщо у монарха немає сина;
- монарх сам визначає свого наступника;
- трон передається виключно по чоловічій лінії;
- трон наслідує перша дитина монарха.

169. Габсбурзька система престолонаслідування передбачає:

- трон передається виключно по чоловічій лінії;
- жінка наслідує трон за умови відсутності в роду спадкоємця чоловічої статі;
- монарх сам визначає наступника;
- трон наслідує перша дитина монарха.

170. Традиційно кастильська систем престолонаслідування передбачає:

- трон наслідує перша дитина монарха;
- трон передається виключно по чоловічій лінії;
- трон передається по жіночій лінії, якщо у монарха немає сина;
- жінка наслідує трон за умови відсутності в роді спадкоємця чоловічої статі.

171. Сучасна кастильська система престолонаслідування:

- жінка наслідує трон за умови відсутності в роді спадкоємця чоловічої статі;
- трон наслідує перша дитина монарха;
- монарх сам визначає свого наступника;
- трон передається по жіночій лінії, якщо у монарха немає сина.

172. Вкажіть систему престолонаслідування, за якої трон передається виключно по чоловічій лінії:

- сучасна кастильська;
- габсбурзька;
- салічна;
- традиційно кастильська.

173. Вкажіть систему престолонаслідування, за якої трон передається як по чоловічій, так і по жіночій лінії:

- салічна;
- сучасна кастильська;
- габсбурзька;
- традиційно кастильська.

174. Вкажіть систему престолонаслідування, за якої трон наслідує перша дитина монарха:

- сучасна кастильська;

- традиційно кастильська;
- габсбурзька;
- салічна.

175. Вкажіть основні вимоги до кандидата на посаду президента:

- громадянство;
- наявність значного капіталу;
- наявність юридичної освіти;
- наявність дворянського титулу.

176. Вкажіть основні вимоги до кандидата на посаду президента:

- знання багатьох мов;
- досягнення певного віку;
- наявність економічної освіти;
- корінна національність.

177. Вкажіть основні вимоги до кандидата на посаду президента:

- наявність значного капіталу;
- постійне проживання у країні;
- наявність дворянського титулу;
- досягнення певного віку.

178. Вкажіть умови, за яких глава держави може припинити свої повноваження:

- за станом здоров'я;
- у зв'язку з народженням дитини;
- досягнення пенсійного віку;
- імпічмент.

179. Вкажіть умови, за яких президент може припинити свої повноваження:

- за власним бажанням;
- досягнення пенсійного віку;
- у зв'язку з хворобою;
- висловлення недовіри парламентом.

180. Вкажіть, кому може належати виконавча влада в зарубіжних країнах:

- тільки главі держави;
- тільки парламенту;
- тільки уряду;
- тільки главі держави та уряду.

181. У парламентарній монархії виконавча влада зазвичай належить:

- монарху;
- уряду;
- парламенту;
- парламенту та уряду.

182. У дуалістичній монархії виконавча влада зазвичай належить:

- уряду;
- народу;
- монарху;
- парламенту.

183. У президентській республіці виконавча влада належить:

- народу;
- главі держави;
- парламенту;
- певній політичній партії.

184. У парламентарній республіці зазвичай уряд формує:

- глава держави;
- парламент;
- глава держави та парламент;
- певна політична сила.

185. У федеративних державах виконавчу владу в суб'єктах федерації зазвичай формують:

- глава держави;
- голови суб'єктів федерації;
- законодавчі збори суб'єктів федерації;
- загальнодержавний парламент.

186. Уряд – це:

- державний орган, який здійснює управління державою;
- колегіальний орган, основною функцією якого є законотворчість;
- колегіальний орган державної влади загальної компетенції;
- колегіальний орган державної влади загальної компетенції, який здійснює керівництво поточним управлінням країною.

187. За своїм політичним складом уряд може бути:

- меншості;
- багатопартійний;
- колегіальний;
- безпартійний.

188. Зазвичай однопартійний уряд існує в:

- абсолютній монархії;
- дуалістичній монархії;
- демократичних державах з парламентарною формою правління;
- в тоталітарних країнах з парламентарною формою правління.

189. У президентських республіках зазвичай главою уряду може бути:

- глава держави;
- особа, призначена парламентом;
- особа, призначена парламентом і главою держави;
- особа, призначена верховним судом.

190. До складу уряду можуть входити:

- міністри;
- парламентарії;
- працівники апарату глави держави;
- особи, призначені монархом.

191. Вкажіть способи формування уряду:

- парламентський;
- всенародний;
- главою держави;
- змішаний.

192. Змішаний спосіб формування уряду притаманний для:

- президентських республік;
- парламентарної монархії;
- парламентарної республіки;
- змішаної республіки.

193. Парламентарний спосіб формування уряду притаманний для:

- змішаної республіки;
- президентської республіки;
- парламентарної республіки;
- парламентарної монархії.

194. Позапарламентський спосіб формування уряду притаманний для:

- парламентарної монархії;
- парламентарної республіки;
- президентської республіки;
- дуалістичної монархії.

195. Які акти зазвичай видає уряд:

- закони;
- укази;
- постанови;
- розпорядження.

196. До органів виконавчої влади відносять:

- парламент;
- уряд;
- міністерства;
- суди.

197. Зазвичай судова влада належить:

- парламенту;
- судовій колегії;
- судді;
- главі держави.

198. Вкажіть види судових органів:

- всенародні суди;

- загальнодержавні суди;
- конституційні суди;
- мусульманські суди.

199. Вкажіть види судових органів:

- суди суб'єктів федерації;
- церковні суди;
- спеціальні суди;
- загальнодержавні суди.

200. Система судів загальної юрисдикції включає:

- конституційний суд;
- окружний суд;
- касаційний суд;
- загальнодержавний суд.

201. До спеціальних судів зазвичай відносять:

- конституційний суд;
- верховний суд;
- військовий суд;
- адміністративний суд.

202. До судів звичаєвого права відносять:

- військові суди;
- конституційні суди;
- племінні суди;
- мусульманські суди.

203. Вкажіть способи формування судів:

- народом;
- главою держави;
- урядом;
- монархом.

204. Вкажіть способи формування судів:

- парламентом;
- урядом;
- міністром юстиції;
- громадянами.

205. Країнам англосаксонської правової системи притаманна така система судів, де:

- створено кілька незалежних одна від одної систем загальних і спеціалізованих судів у центрі зі своїми вищими судами;
- поряд із системою судів загальної юстиції можливе створення окремої системи адміністративної юстиції;
- суди створюють єдину систему, в якій усі вони сходяться на єдиному верховному суді.

206. Для англосаксонської судової системи притаманним є:

- використання суду присяжних і мирових суддів;
- суд присяжних і мирові судді не поширені;
- виборність суддів і народних засідателів;
- процедура оскарження фактично не існує.

207. Для англосаксонської судової системи притаманним є:

- апеляційна форма оскарження;
- касаційна форма оскарження;
- процедура оскарження фактично не існує;
- апеляційна та касаційна форми оскарження.

208. Вкажіть ознаки романо-германської судової системи:

- використання суду присяжних і мирових суддів;
- інститут присяжних і мирових суддів не надто поширений, притаманне використання суду шерифів;
- рівність суддів і народних засідателів;
- народні засідателі та присяжні не існують.

209. Для країн континентальної Європи притаманна така система судів, де:

- створено кілька незалежних систем загальних і спеціалізованих судів у центрі зі своїми вищими судами;
- поряд із системою судів загальної юстиції можливе створення окремої системи адміністративної юстиції;
- суди створюють єдину систему, в якій усі вони сходяться на єдиному верховному суді.

210. Для мусульманської судової системи притаманним є:

- існування апеляційної форми оскарження;

- процедура оскарження фактично не існує;
- апеляційна та касаційна форми оскарження;
- касаційна форма оскарження.

211. Для соціалістичної судової системи притаманним є:

- широке застосування судового прецеденту;
- судовий прецедент фактично не застосовується;
- використання ревізійної форми оскарження;
- процедура оскарження фактично не існує.

212. Вкажіть вимоги, що зазвичай висуваються кандидатурам на посаду судді:

- громадянство;
- соціальний статус;
- наявність будь-якої вищої освіти;
- матеріальний статус.

213. Вкажіть вимоги, що зазвичай висуваються кандидатурам на посаду судді:

- приналежність до певної соціальної групи;
- досягнення певного віку;
- постійне проживання на території держави;
- наявність професійного досвіду.

214. Вкажіть обмеження, що зазвичай встановлюють для суддів:

- працювати за сумісництвом;
- займатись науковою діяльністю;
- належати до політичної партії;
- виїжджати за кордон.

215. Вкажіть способи формування органів конституційної юстиції:

- парламентський;
- народний;
- урядовий;
- главою держави.

216. Вкажіть вимоги, що зазвичай висуваються до кандидатів у судді конституційних судів (рад):

- громадянство;

- приналежність до певної політичної сили;
- наявність представницького мандату;
- досягнення певного віку.

217. Вкажіть вимоги, що зазвичай висуваються до кандидатів у судді конституційних судів (рад):

- наявність професійного досвіду;
- наявність представницького мандату;
- приналежність до певної соціальної групи;
- високі моральні якості.

218. Конституційні суди (ради) зазвичай уповноважені розглядати:

- кримінальні справи;
- спори між державними органами;
- справи про військові злочини.
- тлумачити конституції.

219. Конституційні суди (ради) зазвичай уповноважені розглядати:

- трудові спори;
- спори між федерацією та суб'єктами федерації;
- питання про усунення глави держави в порядку імпічменту;
- скарги громадян.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ВИЗНАЧЕНЬ

АБДИКАЦІЯ (лат. *abdication* – зречення, відмова) – відмова від влади, якоїсь посади, повноважень, сану; зречення престолу. Прикладом абдикації є зречення від престолу останнього російського імператора Миколи II.

АБОЛІЦІЯ (лат. *abolitio* – скасування, знищення) – 1) скасування закону, рішення; 2) ліквідація посади або відмова від неї; 3) відновлення честі – офіційне спростування наклепу.

АБОРИГЕНИ (лат. *aborigines* – від початку) – корінні жителі країни чи місцевості (території).

АБРОГАЦІЯ (лат. *abrogatio* – скасування) – відміна, скасування, анулювання застарілого та прийняття нового закону. Термін запозичено з римського права. Похідними від нього є терміни дерогація (часткова відміна старого закону), аброгація (внесення необхідних змін до старого закону) і суброгація (доповнення до старого закону). Потреба в аброгації того чи іншого закону пов'язана з його практичною неспроможністю, невідповідністю потребам часу, вимогам соціально-політичного розвитку суспільства, держави.

АБСЕНТЕЇЗМ (від лат. *absens* – відсутній) – відмова виборців від участі у виборах представницьких органів, глави держави, посадових осіб; вияв соціально-політичної апатії, байдуже ставлення людей до здійснення своїх політичних прав, ухилення від виконання громадських обов'язків. З метою запобігання виявам абсентеїзму в деяких країнах практикується обов'язкове голосування (Італія, Бельгія, Греція, Австрія та ін.), а відмова від участі у виборах переслідується законом.

АБСОЛЮТИЗМ (фр. *absolutisme*, лат. *absolutus* – безумовний, необмежений) – абсолютна, тобто необмежена самодержавна влада, форма державного правління, яка ґрунтується на самоправстві володаря і виключає існування незалежних від носія верховної влади (монарха, царя) органів законодавчої, виконавчої, судової або релігійної (духовної) влади.

АВТАРКІЯ (грец. – самовдоволення) – політика самоізоляції держави чи групи держав від зовнішнього світу, яка полягає у створенні замкнених національного господарства, політико-ідеологічної та соціокультурної системи; ізоляціоністські прагнення і

практичні дії, спрямовані на господарсько-економічне, політичне, культурне відокремлення регіону певної країни від інших її частин унаслідок загострення протиріч з центром. Політика автаркії призводить, як правило, до розриву внутрішньодержавних і міжнародних господарських зв'язків, є перешкодою на шляху міжнародної інтеграції.

АВТОКРАТІЯ (грец. – самовладдя) – форма державного правління, що виявляється в необмеженій і безконтрольній владі однієї особи. Типовими ознаками автократії є одноосібність владування (монарх, вождь тощо), система успадкування влади, специфічний характер її легітимності. Класичні автократичні режими – деспотії Стародавнього Сходу, Римської та Візантійської імперій, абсолютні монархії пізнішого періоду. Їх спільна прикмета – цілковита залежність підлеглих від волі верховного правителя, відсутність контролю суспільства за його діяльністю. Воля автократа має силу закону, він здійснює водночас законодавчі та виконавчо-розпорядчі функції, контролює судові органи. Поняття «автократія» застосовують і для визначення необмежених повноважень у будь-якій сфері державної діяльності.

АВТОНОМІЯ (грец. *autos* – сам + *nomos* – закон; англ. *autonomy*) – 1) самоврядування певної частини території держави (регіону), що здійснюється в обсягах, межах, передбачених законами даної держави (конституцією), наприклад, Автономна Республіка Крим; 2) визначене законом, підзаконними актами право на самоврядування, на підставі якого самостійно діють підприємства, організації, установи; 3) у праві в широкому розумінні визначено ступінь самостійності будь-яких органів, організацій, територіальних та інших спільнот у питаннях їх життєдіяльності. Залежно від суб'єкта, характеру і цілей надання автономія може класифікуватися за типами і видами. Насамперед вона поділяється за суб'єктом на два типи: автономія установ і автономія спільнот. Своєю чергою, автономія установ поділяється на такі види, як фінансова, економічна й адміністративна, і надається, як правило, окремим державним органам і установам з огляду на специфіку їх діяльності, що вимагають прийняття оперативних і компетентних рішень: держбанкам, підприємствам, науковим центрам тощо. Автономія спільнот може бути територіальною та екстратериторіальною. Територіальна поділяється на адміністративно-територіальну (регіональну), національно-територіальну та національно-

державну. Територіальну автономію називають також політичною або законодавчою. Конституційному праву деяких країн відома також екстратериторіальна (культурна) автономія (адміністративно-територіальна автономія, національно-територіальна автономія, національно-державна автономія, культурна автономія.). Іноді автономією називають найбільш самоврядні спільноти.

АВТОНОМІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНА – форма децентралізації державної влади в унітарній державі на рівні її адміністративно-територіальної одиниці, яка характеризується історичними, географічними, економічними, національно- побутовими та іншими особливостями. Виникає не внаслідок акту самовизначення її населення, а надається державою. Автономізація областей та інших регіонів не порушує унітарної суті країни, не перетворює її на федерацію, хоча й відкриває простір широкій ініціативі, активній участі регіонів у здійсненні внутрішньої політики держави, сприяє найоптимальнішому поєднанню загальнодержавних і місцевих інтересів. Як свідчить світовий досвід, оптимальною формою автономної території є не автономна республіка, а автономні область, округ, район тощо.

АВТОРИТАРИЗМ – (фр. *autoritarisme*, лат. *autoritas* – вплив, влада) – антидемократичні організації політичної влади, політична система, в якій відсутні демократичні інституції, влада спирається, як правило, на військово-каральний апарат, соціальну або партійну демагогію.

АВТОРИТАРНА ВЛАДА (режим) – (*authoritarian power regime*, фр. *autoritaire* – владний) – влада (режим влади), заснована на незаперечному підпорядкуванні, що прагне затвердити свій необмежений вплив і не зупиняється при цьому перед вибором будь-яких прийомів, методів і засобів впливу.

АГЕНТСТВО (лат. *agens* – діючий, чинний) – відомство, що створюється при уряді країни з метою реалізації спеціальних чи локальних функцій або завдань тимчасового характеру (наприклад, при Кабінеті Міністрів України діє Національне космічне агентство України).

АГІТАЦІЯ (лат. *agitatio* – приведення в дію, спонукання) – публічне колективне або індивідуальне поширення теорій, концепцій, ідей або лозунгів серед певного кола осіб з метою впливу на них, переконування їх у чому-небудь і спонукання до певних дій (головування на виборах за тих чи інших кандидатів, участь у страйках,

мітингах, походах, демонстраціях). Головними принципами агітації є: правдивість, об'єктивність, актуальність, ідейність, цілеспрямованість, науковість, законність, етичність, зв'язок із життям, практикою, дійсністю та ін.

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА (лат. *adaptatio* – пристосування) – форма правової гармонізації, сутність якої полягає в узгодженні та пристосуванні нормативно-правових актів національного законодавства до міжнародних, європейських або внутрішньодержавних правових стандартів. Ґрунтується на принципах системно-функціонального та порівняльно-правового пізнання державно-правових явищ і формування відповідної системи законодавства.

АДАТ – звичайне право у мусульманських народів, на противагу шаріату, тобто релігійному закону, заснованому на богословсько-юридичному трактуванні Корана та релігійного надбання Сунна. Адат являє собою сукупність народних звичаїв і народної юридичної практики в різних сферах майнових, сімейних та інших відносин.

АДМІНІСТРАТИВНА ОПІКА (нагляд) – у конституційному праві низки зарубіжних держав одна з форм контролю центрального уряду за діяльністю органів місцевого самоврядування. Здійснюється призначуваням урядом особою (префектом, губернатором тощо), яка перевіряє акти місцевих виборних (представницьких) органів на предмет їх законності й іноді з політичних підстав. Особі, здійснючій адміністративну опіку, належить право анулювати акти місцевого самоврядування, накладати заборону на які-небудь дії його органів або давати їм обов'язкові для виконання розпорядження (з відповідних підстав).

АДМІНІСТРАТИВНА ЮРИСДИКЦІЯ – особливий вид правової діяльності органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, у процесі якої розглядаються індивідуальні адміністративні справи та застосовуються відповідні адміністративні санкції.

АДМІНІСТРАТИВНА ЮСТИЦІЯ (*administrative justice*) – 1) система відповідних спеціальних органів щодо контролю за дотриманням законності у сфері державної влади (служби, управління); 2) особливий процесуальний порядок вирішення адміністративно-правових спорів, при якому судові чи інші державні органи розглядають скарги на дії органів державного управління та виносять зобов'язальні для цих органів рішення. У деяких за-

рубіжних державах функції адміністративної юстиції здійснюють або загальні суди (США, Велика Британія та ін.), або спеціальні адміністративні суди (Франція, ФРН, Швейцарія та ін.). В Україні існує відособлена система спеціальних органів адміністративної юстиції у вигляді системи спеціалізованих адміністративних судів.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА (РЕГІОНАЛЬНА) АВТОНОМІЯ – один зі способів децентралізації державної влади в унітарній державі. Статус суб'єктів адміністративно-територіальної автономії вищий, ніж у звичайних адміністративно-територіальних одиниць, але нижчий, ніж у суб'єктів національно-територіальної, національно-державної автономії або суб'єктів федерації. Суб'єкт адміністративно-територіальної автономії не має ознак державного утворення. Адміністративно-територіальна автономія виражається в наявності в її суб'єктів системи самостійно сформованих органів виконавчої та законодавчої влади, а також повноважень видавати закони із встановленого центром кола питань. Правовий статус суб'єктів адміністративно-територіальної автономії визначається спеціальним актом (статутом), законом. Органи суб'єкта адміністративно-територіальної автономії функціонують під наглядом центральних органів влади, що, як правило, призначають для цього своїх представників (губернаторів, комісарів, представників тощо). Регіональні закони можуть бути скасовані центральними органами, якщо вони суперечать загальнодержавним інтересам.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА ОДИНИЦЯ – елементи системи адміністративно-територіального устрою держави, що не мають політичної самостійності. Частина єдиної території держави, що є просторовою основою для організації та діяльності місцевих органів державної влади та самоврядування.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВИ – затверджена законом система територіальної організації держави, на основі якої утворюються та функціонують органи державної влади й управління; передбачає поділ державної території на мережу областей, районів, провінцій та ін. Адміністративно-територіальна організація являє собою ієрархічно суцільну систему.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ – система взаємовідносин вищих і центральних органів державної влади з органами публічної влади адміністративно-територіальних одиниць держави.

АДМІНІСТРАЦІЯ – (лат. *administratio* – керування, управління) – інституції, які здійснюють функції управління в різних сферах суспільного життя.

АКЛАМАЦІЯ – метод прийняття або відхилення зборами тієї чи іншої пропозиції без підрахунку голосів, на підставі реакції учасників зборів, що виявляється у вигуках, оплесках, різних репліках.

АКРЕДИТАЦІЯ (лат. *accredere* – довіряти) – 1) сукупність дій, пов'язаних з призначенням і вступом на посаду глави дипломатичного представництва в інших країнах або постійного представника держави при будь-якій міжнародній організації; 2) призначення представників (наприклад кореспондентів) ЗМІ при національних органах державної влади, керівних органах політичних партій або інших об'єднань громадян.

АКРЕЦІЯ – (лат. *accretio* – приріст, збільшення) – природне збільшення території держави шляхом тривалого процесу нагромадження піску в дельті ріки чи внаслідок появи острова вулканічного походження в межах територіальних вод.

АЛЬЯНС (фр. *alliance* – союз, об'єднання) – союз між державами для досягнення спільних цілей у певний час; об'єднання окремих осіб, політичних партій, громадських організацій на основі договірних зобов'язань. За сучасних умов міждержавні альянси створюються переважно з метою досягнення необхідного балансу сил і забезпечення національної безпеки держав.

АМНІСТІЯ (грец. – забуття, прощення) – акт найвищого законодавчого органу держави про повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності та покарання певних категорій осіб, винних у вчиненні злочинів.

АМПАРО (ісп. – захист, допомога) – в праві Іспанії та деяких країн Латинської Америки особлива процедура, яка захищає людину від дій державної влади, які порушують її конституційні права. Такий захист здійснюється судовими органами і полягає в забезпеченні порушеного права, встановленні статусу, що існував до порушення права. Рішення судів у справах ампаро мають індивідуальний характер, тобто розповсюджуються тільки на позивача, однак з дотриманням певних умов стають обов'язковими прецедентами.

АНЕКСІЯ (лат. *annexio* – приєднання) – протиправне насильницьке приєднання (захоплення) однією державою території іншої держави.

АРИСТОКРАТІЯ (грец. – влада найкращих, надзвичайних) – 1) форма правління, за якої державна влада належить привілейованій меншості; 2) вищий привілейований стан (група) суспільства, що володіє особливими правами чи можливостями. Існування аристократії як форми правління пов'язане з розвитком рабовласницького та феодального суспільства, за яких державна влада належала родовій знаті. Аристократичними республіками в античному світі були Спарта, Рим; у часи Середньовіччя Венеція та ін.

БАГАТОПАРТІЙНА СИСТЕМА – цілісне утворення, що формується в політичній системі суспільства на основі усталених зв'язків між політичними партіями, які відрізняються одна від одної програмами, тактикою, внутрішньою структурою. Багатопартійна система є одним з критеріїв розвинутої політичної системи суспільства, її атрибутом. Існує лише в демократичних країнах з чітким правовим регулюванням соціального та політичного життя, із сформованим громадянським суспільством. Історично склалися три типи багатопартійної системи: біпатризм, де визначальну роль відіграють дві основні політичні партії, які чергуються при владі (США, Велика Британія); система «двох з половиною партій», коли жодна з двох найбільших партій не може отримати більшість у парламенті, через що одна з них утворює коаліцію з третьою для формування уряду (Німеччина); поліпатризм – три і більше партій з приблизно однаковим за кількістю електоратом, жодній з яких тривалий час не вдається здобути більшість у парламенті, у зв'язку з чим формуються урядові коаліції (Італія, Франція, Бельгія, Нідерланди тощо). Виникнення та функціонування того чи іншого типу багатопартійної системи пов'язане з існуючою у державі виборчою системою.

БАЛОТУВАННЯ (італ. *ballottare* – обирати кулями для голосування) – голосування підняттям руки або опусканням до урни бюлетенів під час обирання тієї чи іншої особи.

БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ВЛАДИ – безпідставне повне або часткове ухилення від здійснення передбачених конституцією та іншими законами функцій і повноважень влади; несвоєчасне, несумлінне, некваліфіковане чи інше неналежне їх виконання органами законодавчої, виконавчої або судової влади, органами місцевого самоврядування. Бездіяльність різних гілок влади виражається по-різному: законодавчої – це насамперед зволікання з розглядом і прийняттям законодавчих актів, у яких є першочергова потреба

та проекти яких належним чином підготовлені, або з формуванням відповідних органів державної влади; виконавчої – зволікання із запровадженням законів у життя, тобто зі здійсненням відповідних організаційних, правових, фінансових, інформаційних, наукових та інших заходів для їх реалізації; судової – зволікання у розгляді кримінальних, цивільних, адміністративних справ, з ужиттям заходів профілактики правопорушень. Бездіяльність влади є одним із показників нездатності органів державної влади надалі здійснювати керівництво суспільством, державою. В умовах бездіяльності влади виникають і активізують діяльність нелегітимні інститути влади.

БЕЗПЕКА (*safety*) – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Розрізняють: соціальну безпеку: правову, інтелектуальну, духовно-культурну; економічну безпеку: фінансову, господарчу, технологічну; і територіальну безпеку: екологічну, сировинну, життєву.

БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНА – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

БЕЗПОСЕРЕДНЯ ДЕМОКРАТІЯ (грец. – народовладдя) – форма прямого народовладдя, здійснення влади народом безпосередньо, без створення постійних або інших інститутів, у формах, передбачених конституцією, іншими законами. Ґрунтується на загальному принципі, що в демократичній державі воля народу й державна влада мають бути тотожними, що сам народ має брати безпосередню участь у прийнятті важливих політичних рішень, у здійсненні влади.

БІКАМЕРАЛІЗМ (фр. *bikamerism*) – двопалатна структура найвищого законодавчого органу в державі. За принципом бікамералізму побудовано парламенти більшості країн світу, легістрати (законодавчі органи) всіх штатів США. Здебільшого верхня палата виконує контрольну функцію щодо дій і рішень нижньої палати й уряду, в деяких країнах має право законодавчого вето. У федеративних державах вона здебільшого виконує функцію репрезентації та захисту інтересів суб'єктів федерації. У двопалатних парламентах нижні палати, як правило, обираються безпосередньо населенням; членами ж верхніх палат стають унаслідок загальних виборів (сенат США), через делегування суб'єктами федерації (бундесрат

ФРН), призначення (сенат Канади), спадкоємне наслідування (палата лордів у Великій Британії) або ж у результаті складної комбінації процедур виборів і призначення (Бельгія).

БЛОК (фр. *blok* – об'єднання, союз) – об'єднання політичних партій, громадських організацій, груп людей, які домовляються про узгодження дій для досягнення спільних цілей. На відміну від коаліції, яка об'єднує суб'єктів політики на засадах рівноправності, балансу інтересів, компромісу, блок передбачає, що соціально-політичне угруповання чи держави узгоджують свої дії на засадах пріоритетності, а то й домінування одного з них, неоднаковості та нерівності місця та ролі, прав і можливостей учасників союзу. Домінуюча сила, що становить ядро блоку, гуртує навколо своїх фундаментальних інтересів і концепцій соціально-економічні та політичні сили для спільного досягнення переваг над іншими політичними силами в існуючій суспільно-політичній системі, у ситуації, що склалася. Фракції у законодавчому органі (парламенті) можуть блокуватися для вотування або відхилення певного закону чи кандидатури на відповідальну, ключову посаду, для формування коаліційного уряду тощо. З метою домогтися обрання до органів державної влади спільних представників певних політичних сил, груп, верств населення тощо утворюються виборчі блоки на засадах компромісів, певних поступок з боку їх учасників у своїх позиціях.

БОЙКОТ ВИБОРІВ – відмова, утримання виборців від участі у виборах до представницьких та інших органів державної влади та місцевого самоврядування. Бойкот виборів має на меті недопущення виборів або їх зрив, істотне ускладнення, зниження явки виборців на виборчі дільниці й участі у голосуванні або іншій дії, спрямованій проти проведення чергових, позачергових, повторних виборів і виборів замість депутатів, які вибули. Бойкот виборів здійснюється у різних формах: масової, групової чи індивідуальної відмови від участі у виборах; публічного заклику або агітації за бойкотування виборів; перешкоджання вільному здійсненню громадянськими права обирати і бути обраними до органів центральної та місцевої влади.

БРИФІНГ (англ. *briefing* – інструктаж) – інформаційна зустріч офіційних осіб або політичних і громадських діячів з представниками ЗМІ. На брифінгу подається стислий виклад позицій державних органів, політичних партій, об'єднань громадян тощо з питань внутрішньої або зовнішньої політики. На відміну від прес-конференції, брифінг, як правило, проходить без запитань представників ЗМІ.

БЮДЖЕТ ДЕРЖАВНИЙ – форма утворення та використання централізованого фонду коштів для забезпечення виконання функцій держави і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У більшості держав державний бюджет затверджується органом законодавчої влади. Складається з доходів і видатків. Основна частина доходів формується за рахунок податків. Для сучасних держав характерним є дефіцит бюджету. Порядок складання і затвердження бюджету державного регулюється конституціями та відповідними законами (кодексами).

БЮДЖЕТНИЙ КОНТРОЛЬ – вид фінансового контролю, який здійснюється у процесі укладання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів.

БЮЛЕТЕНЬ (фр. *bulletin* – записка, листок, документ, засвідчений печаткою) – 1) коротке офіційне повідомлення у ЗМІ (пресі, по радіо, телебаченню) про будь-яку важливу подію; 2) збірник офіційних актів, розпоряджень тощо; 3) виборчий документ (бюлетень).

БЮРОКРАТИЗМ – відображення у суспільній, груповій, індивідуальній свідомості й поведінці сутнісних ознак та особливостей функціонування бюрократії. У широкому розумінні термін «бюрократизм» вживається для позначення сукупності негативних явищ у діяльності апарату управління – неухважного ставлення до інтересів і потреб простих людей, канцелярських методів роботи, тяганини, формалізму, кар'єризму, прагнення до привілеїв тощо.

БЮРОКРАТІЯ (фр. *bureaucratie* – панування канцелярії) – сила державних інститутів і посад, а також осіб, професійно зайнятих управлінською діяльністю. Бюрократія як соціальна група персоніфікує державний порядок, уособлює управлінські структури суспільства і має характерні ознаки, що прямо залежать від конкретного політичного режиму. Вперше термін «бюрократія» вжив французький соціолог Б. де Гурней (1712–1759). Він розумів під бюрократією певну форму державної діяльності з використанням цивільних службовців, працю яких оплачує держава. Бюрократія передусім ототожнюється з державою, її виконавчими органами, чиновницьким апаратом.

ВЕТО (лат. *veto* – забороняю) – у сучасних державах акт, що припиняє або не допускає набрання чинності рішення будь-якого органа. Особливо важливе значення має надане главі держави право накладати вето на закони, прийняті парламентом. Розрізняють абсолютне (або резолютивне) вето, коли главі держави належить

право остаточного відхилення закону, прийнятого парламентом, і відносне (відкладальне або суспензивне) вето, коли відмовлення глави держави санкціонувати закон лише припиняє набрання чинності, оскільки парламенту надається право прийняти цей закон повторним голосуванням. При цьому для повторного (остаточного) прийняття законопроекту в деяких парламентах потрібна кваліфікована більшість голосів (наприклад, у РФ і США – 2/3 голосів кожної палати). Розрізняють також загальне і часткове (вибіркове) вето. Перше означає можливість відхилення тільки всього акта загалом, друге може бути накладено також і на окремі частини або статті будь-якого акта.

ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА ДЕРЖАВИ – спосіб заміщення посади глави держави шляхом голосування. У країнах з президентською та змішаною формами правління президентів найчастіше обирають шляхом прямих виборів (Австрія, Мексика та ін.). У деяких державах президентів обирають непрямыми або багатоступеневими виборами. Такий порядок існує, зокрема, у США. У кожному штаті за конкуруючими списками виборців обирають колегію виборщиків, яка безпосередньо обирає президента. У парламентських республіках президента обирають парламенти (наприклад, у Чехії, Словаччині, Угорщині). У деяких державах (Італії, Німеччині) з парламентською формою правління президента обирає парламент і представники регіонів. Процедура виборів президентів ґрунтується на засадах мажоритарної виборчої системи. Як правило, вибори проходять в один, два, три тури з перебалотуванням кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів або не менше встановленого мінімуму. Кандидат у президенти повинен, за загальним правилом, бути громадянином відповідної держави.

ВИБОРЧА СИСТЕМА – порядок організації та проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав. Основні види виборчих систем: мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, змішана виборча система (мажоритарно-пропорційна або пропорційно-мажоритарна).

ВИБОРЩИКИ – особи, яких безпосередньо обирають виборці та які уповноважені остаточно обрати на виборчу посаду конкретного кандидата за умов непрямих (двоступеневих або багатоступеневих) виборів, коли формування представницького органу чи обрання посадової особи відбувається шляхом подання виборцями своїх

голосів не безпосередньо за кандидатів на виборну посаду, а за виборців другого ступеня – виборщиків. Останні й проводять остаточне обрання від імені виборців (вибори президента США, верхньої палати парламенту тощо).

ВИЗНАННЯ І ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ – надання рішенням судів зарубіжних держав національного правового режиму, тобто такої самої юридичної сили, яку мають рішення національних судів, що набули чинності: незмінність, неспростованість, виключність, виконуваність.

ВИКОНАВЧА ВЛАДА – одна з гілок державної влади, яка наділена повноваженнями з управління державними справами і на яку покладається функція виконання законів, що приймаються законодавчою владою. Виконавча влада (нормативне визначення) – це одна з трьох гілок державної влади, яка відповідно до конституційного принципу поділу державної влади покликана розробляти і втілювати державну політику щодо забезпечення виконання законів, управління сферами суспільного життя, насамперед державним сектором економіки. У відносинах із законодавчою та судовою владою вона користується певною самостійністю.

ВИСОТНА МЕЖА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ – верхня межа поширення повноважень держави. За своєю конфігурацією суверенний повітряний простір являє собою усічений конус, вершина якого знаходиться у центрі Землі, а бокові поверхні, перпендикулярні земній поверхні, проходять через сухопутний і морський кордони держави. Потреба у визначенні висотної межі державного суверенітету виникла у зв'язку з широким використанням повітряного простору над державною територією в інтересах авіації, освоєння космосу. Ця проблема є предметом дискусії, при цьому деякі держави виступають за встановлення умовної межі між повітрям і космосом на висоті, що не перевищує 100–110 км над рівнем океану.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНА (конституційно-правова відповідальність) – різновид юридичної відповідальності, що має складний політико-правовий характер. Суб'єктами конституційної відповідальності можуть бути органи державної влади (насамперед вищі органи держави та їх посадові особи), а також фізичні особи. Особливістю конституційної відповідальності є те, що вона може застосовуватися за умов, коли норми права взагалі не порушуються. Відповідний характер мають конституційно-правові

санкції, зокрема, усунення з поста чи посади, вимушена відставка, дострокове розформування (розпуск) органу державної влади, відміна або припинення дії акта органу державної влади, позбавлення громадянства тощо.

ВІЙСЬКОВА ДИКТАТУРА (лат. *dictatura* – необмежена влада) – не обмежена законами політична, економічна й ідеологічна влада певної соціальної групи в державі, яка ґрунтується на збройній силі, відповідному військово-політичному режимі; монопольне панування військових кіл, повне підпорядкування цивільного життя воєнним цілям, мілітаризація. Нехтування демократичними правами та свободами, сваволя воєнщини, відсутність чи формальне існування представницьких органів влади, скасування або припинення дії конституції та інших законодавчих актів, фізичний і моральний терор, масові репресії – суттєві елементи військової диктатури.

ВІЛЬНИЙ МАНДАТ (лат. *mandatum* – доручення) – повноваження, які юридично не пов'язують обрану до законодавчого органу (парламенту) особу з виборцями того виборчого округу, де її обрано депутатом. За вільним мандатом депутат парламенту є представником усього народу і саме тому не залежить від волі конкретних виборців. У своїй діяльності він керується лише конституцією та власним сумлінням і має враховувати інтереси суспільства загалом. Такий депутат не пов'язаний імперативним мандатом, тобто не зобов'язаний підкорятися волі своїх виборців, прагнення і вимоги яких можуть не збігатися з інтересами нації або мати лише місцеве значення. Конституції більшості сучасних країн, визнаючи статус депутата парламенту, виходять з принципу вільного мандата.

ВІЦЕ-ПРЕЗИДЕНТ (лат. *vice* – замість і *praesident* – той, що сидить спереду, головує) – у низці країн з президентською формою правління – це друга після президента як глави держави і глави виконавчої влади посадова особа. Як правило, обирається на той самий термін, одночасно і за тим самим порядком, що і президент. Діє за його дорученням, а також заступає його у разі неможливості виконання останнім своїх функцій. Чинною Конституцією України посаду віце-президента в країні не передбачено.

ВНУТРІШНЯ ЮРИСДИКЦІЯ ДЕРЖАВИ – сфера діяльності держав як суб'єктів міжнародного права, що є вільною від їх міжнародних зобов'язань. Статут ООН передбачає для держав певну свободу дій, визнаючи межі компетенції самої ООН.

ВОТУМ (лат. *volunt* – бажання, воля) – 1) думка чи рішення, прийняті або виражені в іншій формі більшістю голосів виборців чи представницьким органом. Прикладом вотуму є, зокрема, обрання виборцями парламенту, президента чи органів місцевого самоврядування або схвалення парламентом програми роботи уряду, а також діяльності окремих міністрів. Якщо такого схвалення не досягнуто, то це означає вотум недовіри урядові або окремим міністрам, що призводить до його відставки; 2) порядок, за яким у деяких країнах певні категорії виборців мають по два і більше голосів (вотум плюральний); 3) юридично встановлений у низці країн обов'язок усіх громадян брати участь у виборах органів державної влади під загрозою накладання штрафів за відмову в голосуванні (вотум обов'язковий).

ВСЕСВІТНЯ ДЕКЛАРАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – акт Міжнародної спілки місцевих влад, проголошений для усіх націй «стандартом, до якого слід прагнути, намагаючись досягти ефективнішого демократичного процесу, поліпшуючи таким чином добробут свого населення». Ухвалена 23–26 листопада 1985 р. Складається з преамбули та 11 статей. В основній частині документа розкривається конституційна основа місцевого самоврядування: компетенція місцевого самоврядування визначається як «право та обов'язок місцевих органів влади регулювати й вести державні справи під свою особисту відповідальність і в інтересах місцевого населення». До компетенції органів місцевого самоврядування входять: право діяти за власною ініціативою, можливість виявляти ініціативу й самостійно приймати рішення, пристосовуючи виконання законів до місцевих умов і розумно й ефективно поділяючи право на прийняття рішень з іншими рівнями управління на місцях. Основні положення Всесвітньої декларації місцевого самоврядування зорієнтовані на те, щоб рішуче запровадити принципи та практику місцевого самоврядування в усьому світі.

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА – процес цілеспрямованого зближення та узгодження нормативно-правових приписів з метою досягнення незаперечливості законодавства, усунення юридичних колізій, дотримання міжнародних, європейських і національних правових стандартів. У сучасних умовах політичної та економічної глобалізації є важливим способом правової інтеграції, одним з юридичних механізмів досягнення спільної мети різних міждержавних об'єднань та інтеграції світового співтовариства

загалом. Гармонізація законодавства відбувається в різних формах (адаптація законодавства, імплементація, стандартизація та ін.) і може передувати уніфікації законодавства або ж застосовуватися тоді, коли потреби в такій уніфікації немає. На сучасному етапі гармонізація законодавства України з нормами міжнародного та європейського права здійснюється шляхом приєднання до багатосторонніх міжнародних угод, у процесі виконання зобов'язань, які випливають із членства в міжнародних організаціях, а також під час підготовки до вступу в такі організації або міждержавні утворення, зокрема до Європейського союзу та Світової організації торгівлі (СОТ).

ДВОПАЛАТНИЙ ПАРЛАМЕНТ – поширена у світі структура найвищого законодавчого органу держави. Утворення другої палати, яку називали верхньою, було результатом компромісу між буржуазією та феодалами в боротьбі за державну владу. Нині двопалатні парламенти збереглися в Англії, Італії, США, Франції, Швейцарії та інших країнах. Більшість держав має однопалатні парламенти. Традиційно вважається, що двопалатність потрібна у федеративних державах, в яких верхня палата представляє інтереси суб'єктів федерації (Австрія, Бразилія, Росія, ФРН та ін.). Нижні палати у більшості країн повністю обираються прямими виборами. Вибори у верхні палати можуть бути прямими та непрямыми. Непрямі вибори здійснюються різними колегіями. У Франції, наприклад, колегія виборщиків складається з членів нижньої палати, представників регіонів і органів місцевого самоврядування. Застосовуються і такі форми, як спадкоємність членства та призначення. Спадкоємність членства, зокрема, має місце в палаті лордів Великої Британії. Серед її членів понад третина – це спадкоємні пери, які мають титул не нижче барона. Є дві форми бікамералізму. Характерною ознакою егалітарного двопалатного парламенту є те, що палати мають однакові повноваження у законодавчій сфері, а уряд підзвітний обом палатам (Бельгія, Італія). Другою формою бікамералізму є парламент, палати якого нерівноправні (Іспанія, Франція, Ірландія, Велика Британія та ін.).

ДВОПАРТІЙНА СИСТЕМА – поширене визначення політичної системи низки держав, при якій існують дві ведучі партії (наприклад, у США – Республіканська та Демократична).

ДЕКЛАРАЦІЯ – політична заява від імені держави, уряду, партії чи іншої організації.

ДЕКОНЦЕНТРАЦІЯ – 1) організаційна техніка, яка складається з передачі важливих прав (повноважень) щодо прийняття рішень (з питань як загальнодержавних, так і місцевих) представниками центральної влади, які призначені на відповідні посади різноманітних адміністративних одиниць або державних служб; 2) передача повноважень з центрального на місцевий рівень чиновникам, які призначаються центральною владою; 3) подрібнення влади одного рівня. Вертикальна деконцентрація – всі повноваження щодо представництва інтересів центральної влади на місцевому рівні передаються одному державному чиновнику (префекту, комісару тощо). Горизонтальна деконцентрація – процес, пов'язаний з розподілом обов'язків між кількома центрами влади на місцевому рівні за галузевим принципом.

ДЕЛЕГАТ (лат. *delegatus* – посланець) – обраний або призначений представник, уповноважений держави, органу державної влади або місцевого самоврядування, установи, партії, громадських або інших організацій, громади, що представляє їхні інтереси на з'їздах, конференціях, зборах, нарадах, конгресах.

ДЕЛЕГОВАНЕ ЗАКОНОДАВСТВО – сукупність нормативних актів, які приймаються виконавчою владою за уповноваженням парламенту і мають силу закону. Поширене в Іспанії, Італії, Німеччині, США, Франції та ін.

ДЕЛІКТ КОНСТИТУЦІЙНИЙ (лат. *deliktum* – провина, проступок) – суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), яке посягає на основи конституційного ладу, організацію публічної влади, права і свободи людини та громадянина, за вчинення якого передбачено заходи конституційно-правової відповідальності. Є самостійним видом правопорушення. За змістом конституційний делікт здебільшого має політичний характер; оскільки конституційно-правова відповідальність відображає участь суб'єкта у відносинах, які складаються у сфері організації та здійснення публічної влади й у сфері взаємовідносин держави й особи, а також відображає прагнення суб'єктів до влади. Правова природа конституційного делікту зумовлює і наявність специфічних санкцій, притаманних тільки конституційно-правовій відповідальності (відкликання депутата місцевої ради, усунення президента з поста в порядку імпичменту, відставка уряду, дострокове припинення повноважень парламенту, втрата громадянства, визнання виборів недійсними тощо).

ДЕМОКРАТІЯ (грец. *demokratij* – народовладдя, від *demos* – народ і *kratij* – влада) – форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності та свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави й суспільства. Демократія вимагає, щоб влада цілком належала народові, який здійснює її безпосередньо шляхом прямої участі у вирішенні державних і громадських справ (референдуми, плебісцити, демонстрації, мітинги, збори громадян, народні ініціативи тощо) або через обраних ним представників (депутатів) у представницькі органи державної влади та місцевого самоврядування. Через інститути народних засідателів і присяжних відбувається участь громадян у здійсненні судової влади. Справжній демократії властиві такі ознаки: а) демократія – це не тільки формальна рівність правових можливостей, а й насамперед їх усебічне забезпечення. Формула «народ є джерелом влади» стає не просто декларацією, а фактичним станом справ у суспільстві; б) демократія передбачає поважання права і закону, наявність у суспільстві сталої законності й міцного правопорядку, послідовне здійснення принципу поділу державної влади з її функціональними формами на законодавчу, виконавчу й судову; в) демократії притаманні широкі асоціативні зв'язки на всіх рівнях суспільного життя, інституційний і політичний плюралізм: партії, профспілки, народні рухи, масові об'єднання, асоціації, спілки, товариства, які об'єднують людей за різноманітними інтересами і нахилами. Інтеграційні процеси слугують розвиткові державності, демократичним засадам усього суспільного життя, а також свободи особи. Об'єднання громадян беруть участь в управлінні справами держави. Поряд з виконавчою владою на місцях утворюється паралельна система прямого представництва. Громадські органи, крім активної участі у виробленні рішень, пропозицій і рекомендацій, здійснюють також реальний контроль за виконавчою владою; г) здійснюючись з волі більшості, демократичне управління водночас ураховує також інтереси меншості, використовуючи метод погодження рішень під час їх вироблення і прийняття; д) у демократичній державі існує розподіл повноважень між центром і місцевими органами влади. Перші вирішують питання, від яких залежить існування всього суспільства, його життєздатність: екологія, розподіл праці в міжнародному, регіональному співтоваристві, запобігання конфліктам

тощо, другі – забезпечують вирішення питань місцевого самоврядування, економічного, соціального та духовного життя людей у містах, селищах, селах. Таким чином, припиняє існувати проблема концентрації та монополізації влади в суспільстві й державі; ж) демократія є об'єктивною умовою формування та функціонування громадянського суспільства і правової держави, вона сприяє процесам їх повноцінного існування та подальшого зміцнення.

ДЕНЬ ЄВРОПИ – свято держав – членів Європейського союзу та європейського співтовариства. Відзначається щороку 9 травня. Визначальна ідея загальноєвропейського дня – кожний мешканець континенту, незалежно від національної приналежності й громадянства, має відчувати себе вільним у Європейському домі.

ДЕПАРТАМЕНТ (фр. *departement* – округ, відділ) – 1) структурний підрозділ вищої адміністративної, судової або банківської установи, адміністративний підрозділ в апараті органів державної виконавчої влади, деяких міжнародних організацій тощо; 2) у низці держав назва міністерства, відомства, великого відділу, управління: наприклад, державний департамент США.

ДЕПУТАТ (лат. *deputatus* – посланий) – особа, обрана виборцями до законодавчого або іншого представницького органу держави чи місцевого самоврядування, іноді міжнародних представницьких органів. Депутати є представниками у виборному органу відповідної частини населення – виборців виборчого округу чи всього народу.

ДЕПУТАТСЬКИЙ ІНДЕМНІТЕТ ТА ІМУНІТЕТ (лат. *indemnitas* – захист від шкоди; лат. *immunitas* – звільнення від повинності, недоторканність), депутатська недоторканність – один з основних елементів конституційно-правового статусу члена парламенту, його привілей. Призначення депутатського індемнітету та імунітету – забезпечити ефективність діяльності парламентарія з метою максимальної реалізації ним свого мандата. Поняття «депутатський індемнітет» означає, що член парламенту юридично не відповідальний за свої висловлювання та голосування у процесі виконання ним обов'язків у парламенті та його органах. В англійських країнах термін «індемнітет» замінено поняттям «привілей свободи слова». На основі депутатського імунітету члени парламенту користуються захистом представницького органу від арешту і деяких інших процесуальних дій, пов'язаних з обмеженням особистих прав і свобод, а також від судового переслідування на

підставі порушення кримінальної справи. Зміст і обсяг депутатського імунітету в різних країнах неоднаковий, але ніде він не має абсолютного характеру. У деяких державах депутати користуються імунітетом лише на парламентських сесіях. Майже в усіх країнах депутати не мають імунітету в разі їх затримання на місці злочину. Зазвичай дозвіл (згоду) на арешт депутата дає парламент, а в період між сесіями – його керівний орган.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА (state policy) – політичний курс, визначення цілей і завдань як внутрішньої і зовнішньої політичної діяльності, так і сама ця діяльність, спрямована на їх досягнення та проведення визначеного політичного курсу даною державою, органами як у центрі, так і на місцях, загалом у країні та за кордоном.

ДЕРЖАВНА МОВА – 1) мова офіційного спілкування громадян певної держави; 2) офіційна мова діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Державна мова визначається і закріплюється, як правило, конституцією та законами держави як один з елементів її механізму, ознак, атрибутів.

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ – загальна заборгованість держави за всіма випущеними та непогашеними борговими зобов'язаннями. Поділяється на внутрішній і зовнішній.

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ – діяльність державних органів щодо запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать встановленим державою нормам і правилам. Органи, для яких контроль є основним видом діяльності, становлять систему органів державного контролю. Залежно від суб'єктів, сфери діяльності виділяють такі види державного контролю: парламентський контроль; контроль, здійснюваний органами виконавчої влади; судовий контроль. Державний контроль – це самостійно чи зовнішньо ініційована діяльність уповноважених на те суб'єктів, яка спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю задля визначення їх відповідності (невідповідності) тим правомірним оціночним критеріям, котрі припускають застосування адекватних одержаному результату заходів реагування в унормованому порядку.

ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР – один з офіційних символів держави, який уособлює її суверенітет; полотнище одного або кількох кольорів, як правило, з певним зображенням, що відтворює одну або кілька ідей політичного характеру.

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАР – посада в уряді або центральних органах виконавчої влади. Існує в Австрії, Італії, Німеччині, США та інших державах.

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ – політико-територіальна організація держави, яка характеризується статусом її територіальних одиниць, формою їх правових відносин між собою та з державою в цілому.

ДЕСПОТІЯ (грец. – володарювання, панування) – 1) різновид абсолютної монархії (поряд з тиранією та режимом освіченого абсолютизму). Для деспотії характерна ніким і нічим не обмежена влада правителя над усіма членами суспільства, його цілковита сваволя, крайня централізація влади та безправність підданих. За деспотичного режиму широко застосовуються неправові методи державного управління; 2) у переносному значенні – крайні вияви публічної чи приватної влади або жорстка поведінка, що позначається необмеженою сваволею, цілковитим ігноруванням бажань і волі інших.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ – 1) передача центром прав (окремих владних повноважень) на прийняття рішень (як місцевого значення, так і реалізації певних делегованих повноважень) місцевим органам, що не перебувають в ієрархічному підпорядкуванні центральним органам влади, які, як правило, в більшості нормативно встановлених випадків обираються зацікавленими громадянами; 2) процес передачі частини функцій і повноважень центральних органів виконавчої влади органам регіонального та місцевого самоврядування; 3) система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоврядування; 4) передача на вирішення територіальним колективам (громадам) або органам, які вони безпосередньо обирають, тих справ (питань державного та місцевого значення), виконання яких до певного часу повністю належало державі, в особі її органів і посадових осіб.

ДЖЕРРІМЕНДЕРІНГ – особливий метод утворення виборчих округів у США та інших країнах, за яким округи створюються з різною кількістю виборців, чим порушується принцип рівного представництва.

ДИЙЯ – в мусульманському праві «викуп за кров», грошова компенсація родичам убитого.

ДИСКРЕЦІЯ – вирішення посадовою особою або державним органом будь-якого питання за власним розсудом.

ДУАЛІСТИЧНА МОНАРХІЯ – форма державного правління, різновид обмеженої конституційної монархії. Загальною ознакою дуалістичної монархії є те, що тут реальні владні повноваження

розділено між монархом і парламентом, хоча монарх зберігає домінуючі позиції. Владу монарха обмежено конституцією, яка, проте, дарується самим монархом. Фактично в дуалістичній монархії влада глави держави завдяки впливу традицій, ролі особи монарха тощо є ширшою, ніж це передбачено конституцією (наприклад, Йорданія, Марокко). Державний механізм у дуалістичній монархії побудовано на засадах формального розмежування законодавчої та виконавчої влади. Хоча законодавча влада належить парламенту, однак монарх у багатьох випадках має право абсолютного вето. Виконавча влада фактично належить монархові, який може реалізувати її або безпосередньо або, здебільшого, через уряд. Сучасні дуалістичні монархії характеризуються відсутністю багатьох найважливіших елементів демократії та громадянського суспільства. Дуалістичну монархію вважають історично перехідною формою від абсолютизму до парламентської монархії.

ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – основний міжнародно-правовий документ для країн – членів Ради Європи, який містить стандарти щодо організації управління на місцях на засадах місцевого самоврядування, які є обов'язковими для держав – членів Ради Європи. Цей документ ухвалено Радою Європи 15 жовтня 1985 р. Ратифікація Україною ЄХМС відбулася 15 липня. Цей міжнародний документ орієнтує всі демократичні держави відносно тих принципів і рис, яким має відповідати організація та діяльність місцевого самоврядування в демократичних країнах, співвідношення в цих країнах місцевого самоврядування з місцевим управлінням, яке здійснюється на державній основі. Підтвердженням вагомому вкладу місцевого самоврядування в ефективну демократію є преамбула до ЄХМС, в якій зазначено: місцеве самоврядування – одна з основ демократичного ладу; право громадян брати участь в управлінні суспільними справами є одним з демократичних принципів, які підтримують всі держави – члени Європейського союзу; з метою забезпечення ефективного, наближеного до громадянина управління мають бути створені органи місцевого самоврядування, наділені реальною владою; збереження та закріплення місцевого самоврядування в різних країнах Європи є важливим вкладом у будівництво Європи на принципах демократії та децентралізації влади; місцеві органи влади, наділені правом прийняття владних рішень, мають бути створені демократичним шляхом, мати широку автономію щодо своєї компетенції

та порядку її здійснення; права територіальних громад та органів місцевого самоврядування мають бути надійно захищені. Конституція України певною мірою конкретизує частину принципів ЄХМС стосовно особливостей нашої держави. Визначено орієнтири України – вступ до Європейського союзу. У країнах Європейського союзу велика увага приділяється саме функціонуванню місцевого самоврядування на принципах, проголошених ЄХМС. Так, Хартія зобов'язує своїх учасників застосовувати основні правові норми, які гарантують політичну, адміністративну та фінансову незалежність місцевих влад. Вона демонструє на європейському рівні політичну волю зробити життєздатними на всіх рівнях територіального управління принципи, які Рада Європи захищає з моменту свого утворення, вважаючи своїм завданням підтримання демократичної свідомості в Європі і захист прав людини в найширшому обсязі. Принципи Хартії реалізовано в країнах Європейського союзу. Практика застосування принципів Хартії іноземними державами свідчить про важливість реалізації основних положень цього документа. Зважаючи на стан реалізації принципів Хартії Україною, слід зазначити, що національне законодавство потребує уточнення та доопрацювання. Вкрай важливим залишається внесення змін до Конституції України та прийняття законів на виконання резолюцій та рекомендацій Конгресу місцевих і регіональних влад Європи від 1998 р. та 2001 р., які прийнято з метою сприяти імплементації та ретельнішому дотриманню Україною положень Хартії. Принципове ставлення до положень резолюцій Конгресу, на нашу думку, матиме велике значення для України, передусім якщо взяти до уваги прагнення нашої держави увійти до складу Європейського союзу в недалекому майбутньому. Треба більш чітко розуміти, що демократичні стандарти Європейського союзу та Ради Європи, безсумнівно, є ідентичними. І саме тому великої уваги потребує механізм реалізації принципів Європейської хартії місцевого самоврядування у практиці суб'єктів місцевого самоврядування в Україні.

ЕКЗИЛЬНИЙ УРЯД (від. лат. *exilium* – вигнання, висилка), уряд у вигнанні – уряд, що сформований і працює за межами держави, яку представляє, ґрунтуючись на певних юридичних документах як законній основі своєї діяльності. Як правило, екзильний уряд у своїх установчих документах проголошує себе єдиним легітимним урядом держави. Він прагне до встановлення міжнародних

зв'язків і зазвичай домагається визнання себе єдиним правомірним представником державної влади своєї країни. Друга світова війна 1939–1945 рр., німецько-фашистська окупація деяких країн стали причиною виникнення екзильного уряду в деяких європейських країнах. Це, зокрема, французький уряд Шарля де Голля і польський – у Лондоні, югославський – у Каїрі; вони вели упродовж війни активну міжнародну діяльність.

ЕКСТРЕМІЗМ (фр. *extremisme* – політика крайніх заходів) – схильність до крайніх заходів у політичній діяльності та ідеології. Як правило, виникає в часи економічних і соціальних криз, в умовах розвитку конфліктних ситуацій. Характерними виявами екстремізму є тероризм, гострі конфлікти на релігійному та національному ґрунті, фашистські та расистські погроми.

ЕЛЕКТОРАТ (лат. *elektor* – той, хто обирає, виборець) – 1) усі виборці, які голосують за певну політичну партію (блок партій) чи її (його) представника на парламентських, президентських або муніципальних виборах. Кожна партія та кожний кандидат має свій електорат; 2) сукупність виборців певного виборчого округу або всієї країни.

ЗАКОН ПРО ДЕРЖАВНУ ДОКТРИНУ (act of state doctrine – у США) – доктрина, відповідно до якої держава є суверенною у межах своїх кордонів, і внутрішні дії держави не може бути оскаржено судом іншої країни.

ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС – юридично регламентована сукупність послідовно здійснюваних дій щодо розробки, прийняття (зміни) законів та інших законодавчих актів і їх оприлюднення.

ЗМІШАНА ВИБОРЧА СИСТЕМА – різновид виборчої системи, що є поєднанням мажоритарної та пропорційної виборчих систем. Змішана виборча система практикується в Італії, Польщі, Угорщині, ФРН тощо. Здебільшого ця система застосовується у тих країнах, в яких здійснюється пошук і становлення виборчих систем або в яких потрібно досягти компромісу між принципом представництва в парламенті різних політичних сил і стабільністю сформованого ними уряду. Найпростішою змішаною виборчою системою є лівійне змішування: одна частина парламенту обирається за мажоритарним, інша – за пропорційним принципом (Україна (вибори 1998, 2002 рр.) – 50/50; ФРН – 50/50; Угорщина – 1/3 депутати-мажоритарщики, 2/3 – за партійними списками).

ЗОЛОТИЙ ЗАПАС – державний централізований резервний фонд золота (у злитках і монетах), який перебуває в розпоряджен-

ні центрального (національного) емісійного банку або фінансових органів держави чи міжнародних валютно-кредитних організацій. Золотий запас використовується як державний резерв у міжнародних розрахунках та є одним із засобів забезпечення сталості національної валюти, стабілізації курсу валют на міжнародних фондових ринках.

ІДЖМА – одне з основних джерел мусульманського права – одноставна позиція найавторитетніших ісламських правників з питань, що не врегульовані безпосередньо Кораном і Сунною. Іджма являє собою коментарі, що ліквідують прогалини в релігійних нормах. Кінцеве тлумачення ісламу дається в іджмі, Коран і Сунна безпосереднього юридичного значення не мають.

ІМПЕРАТИВНИЙ МАНДАТ – 1) юридична форма взаємовідносин обраних членів представницького органу державної влади, місцевого самоврядування, керівного виборного органу політичної партії, обраних посадових осіб і тих, хто брав безпосередню участь у виборах; 2) тип депутатського мандата – функції члена парламенту, що впливає з його обрання та наділення повноваженнями у сфері державного управління. Імперативний мандат ґрунтується на прямій юридичній залежності депутата від виборців: депутат вважається представником не всього народу, а лише виборців округу, де він балотувався і був обраний. Депутат юридично відповідальний перед тими, хто його обрав. Депутат зобов'язаний звітувати перед виборцями і може бути достроково відкликаний (позбавлений мандата) у разі невиконання або неналежного виконання наказу. Сьогодні імперативний мандат зберігся в країнах, де конституційно закріплений демократичний централізм як принцип побудови державного механізму (В'єтнам, КНДР, Куба та деякі ін.).

ІМПІЧМЕНТ – за конституціями деяких держав процедура притягнення парламентом до відповідальності вищих посадових осіб у випадках вчинення ними певних злочинів. Імпічмент трактують як парламентську процедуру, пов'язану з позбавленням президента недоторканності у зв'язку з учиненням ним певного злочину. До таких злочинів належать державна зрада та порушення Конституції. Імпічмент – це політична оцінка дій посадової особи, і як його наслідок – можливе усунення її з посади (поста). Реалізація процедури імпічменту завжди відбувається в парламенті.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ (лат. *implere* – наповнювати, здійснювати) – в міжнародному праві організаційно-правова діяльність держав з метою реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань.

ІНАВГУРАЦІЯ (лат. *inauguratio* – посвячення) – урочиста церемонія вступу на посаду новообраного глави держави, коронації монарха.

ІНВЕСТИТУРА УРЯДУ (лат. *investire* – одягати, оточувати) – процедура, пов'язана з парламентським способом формування уряду. Передбачена конституціями більшості держав з парламентсько-монархічною, парламентсько-республіканською та змішаною республіканською формами правління. Ґрунтується на спільних діях парламенту та глави держави, хоча характер і послідовність їх дій різняться. Конституція України встановила спосіб формування уряду, що умовно передбачає його інвеституру.

ІННОВАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО (лат. *innovatio* – поновлення, зміна) – специфічна комплексна галузь законодавства, якою регулюються суспільні відносини в процесі здійснення організаційних, інвестиційних, матеріально-технічних та інших заходів, спрямованих на створення і впровадження науково-технічних розробок, нової техніки і технологій, нових форм організації праці й управління, освоєння і випуск нових видів продукції. Інноваційне законодавство має на меті стимулювання науково-технічного прогресу, переозброєння промисловості та її інфраструктури, інтеграцію науки, техніки та виробництва.

ІНСТИТУЦІЇ – у переносному значенні – установи, заклади.

ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ (лат. *interpellatio* – букв. – переривання промови) – звертання депутата до уряду з вимогою дати пояснення з приводу зовнішньої або внутрішньої політики чи з будь-якого конкретного питання.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ – здатність держави контролювати й регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою дотримання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави.

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ (УРЯД) (Cabinet of Ministers, the Cabinet) – 1) склад міністрів, що входять до уряду; офіційна назва уряду в деяких державах; 2) у деяких країнах вищий орган виконавчої влади на чолі з президентом; 3) назва уряду в цілому або його частини, або сукупності міністрів у деяких державах. У різних країн (наприклад, у Великій Британії) поняття уряду і кабінету міністрів не збігаються. У цих країнах термін «уряд» означає сукупність усіх глав центральних виконавчих відомств (міністерств,

департаментів) і деяких вищих державних чиновників, водночас як Кабінет являє собою більш вузьку колегію, що складається з керівників найважливіших міністерств. Кабінет очолюється главою уряду (у Великій Британії, ФРН, Італії й інших парламентарних державах) або главою держави (у США й інших президентських республіках). У Великій Британії до складу Кабінету входить лише частина міністрів. Кабінет є органом, який зазвичай не згадують у конституціях. Його склад визначається прем'єром, який може не тільки вводити до складу Кабінету тих чи інших міністрів, а й визначати його чисельність. Англійський кабінет – орган, що зосереджує фактично у своїх руках усю повноту державної влади. У деяких країнах засновується орган, що за своїм складом ще більш вузький, ніж Кабінет. Це «внутрішній кабінет» у Великій Британії або «кухонний кабінет» у США. Вони являють собою дуже вузькі колегії, що складаються з осіб, найбільш наближених до глави уряду, й очолювані відповідно прем'єр-міністром або президентом. Діяльність цих органів негласна. У деяких країнах уряд називається Кабінетом, коли він діє без участі президента і ради міністрів, коли на його засіданнях головує президент.

КАДЕНЦІЯ – строк повноважень.

КАДІ – в мусульманських країнах суддя, одноосібно здійснюючий правосуддя на основі шариату. В сучасних умовах кадї називаються судді не тільки шариатських судів, а й інших судових інституцій.

КВАЛІФІКОВАНА БІЛЬШІСТЬ – 1) у широкому значенні – більшість у 3/5, 2/3 або 3/4 голосів від присутніх на засіданні або від загального (конституційного) складу державного чи громадського органу, зборів, з'їзду, сесії депутатів представницького органу; 2) у вузькому розумінні – офіційно встановлена під час голосування перевага голосів, потрібна для прийняття державним органом рішення з важливих питань. Зазвичай для прийняття рішення парламентом потрібна проста більшість голосів від загальної кількості поданих голосів або від загальної кількості депутатів. У спеціально встановлених законом випадках під час голосування членів парламенту застосовується кваліфікована більшість.

КВОРУМ (лат. *quorum* – присутності яких достатньо) – найменша кількість членів будь-яких зборів або зібрання, зокрема парламенту, за наявності якої вони правомочні ухвалювати рішення, що є офіційно рішеннями цих зборів або зібрання. У розвинутих

країнах парламентаризму кворум, наприклад, визначається, як правило, на рівні половини складу парламенту, встановленого конституцією.

КИШЕНЬКОВЕ ВЕТО – різновид так званого відкладального вето, яким користується президент США. Конституціями держав з президентською або змішаною формою правління передбачається зазвичай право відкладального вето, яке парламент може подолати шляхом повторного розгляду й ухваленням кваліфікованою більшістю. Проте механізм дії кишенькового вето у США дещо інший. За загальним правилом, якщо президент протягом 10 днів не підписує закон і не повертає його до Конгресу зі своїми зауваженнями, закон набирає чинності без підпису глави держави. Але якщо до кінця парламентської сесії залишається менше 10 днів, то не підписаний президентом закон залишається, так би мовити, в «кишені» парламенту і Конгрес повинен розглядати його заново, з дотриманням відповідної процедури.

КОАЛІЦІЙНИЙ УРЯД (лат. *coalitio* – об'єднання, союз) – уряд, що утворюють дві або більше політичних партій, представлених у парламенті. Коаліційний уряд є переважно результатом пропорційної виборчої системи та багатопартійності. До складу коаліції зазвичай входять представники від двох до п'яти партій, тобто становлять об'єднання найменшої кількості партій, потрібної для набуття більшості місць у парламенті (парламентська більшість). Розподіл урядових постів між партіями приблизно відповідає їх впливу в парламенті.

КОАЛІЦІЯ – у конституційному праві домовленість кількох політичних партій про спільні дії. Розрізняють коаліції виборчі, парламентські й урядові. Виборча коаліція – домовленість політичних партій про спільне висунення спільних кандидатів на парламентських, президентських і місцевих виборах. Парламентська коаліція – домовленість політичних партій про спільні дії в парламенті. Найчастіше коаліція – це домовленість кількох політичних партій про утворення уряду на коаліційній основі. Парламентська й урядова коаліції часто (але не завжди) пов'язані між собою, оскільки мета першої – формування коаліційного уряду (звідси термін «урядова коаліція»).

КОЛЕГІАЛЬНА ПРЕЗИДЕНТУРА – обраний парламентом на визначений термін колегіальний орган, який здійснює функції глави держави (наприклад, Федеральна рада Швейцарії, державна рада на Кубі).

КОМІТЕТ (фр. *comite*, лат. *committo* – доручаю) – 1) державний орган, утворений для проведення спеціальних заходів або керівництва будь-якою галуззю; 2) колегіальний виборний керівний орган у політичних партіях і громадських організаціях.

КОНГРЕС (лат. *congressus* – зустріч, збори) – 1) з'їзд, нарада, як правило, міжнародного характеру; 2) у деяких державах назва парламенту (наприклад, у США), політичних партій (наприклад, Індійський національний конгрес); 3) вищий орган деяких міжнародних організацій.

КОНСТИТУАНТА – загальнонаціональний колегіальний представницький орган держави, спеціально утворений для розробки та прийняття конституції.

КОНСТИТУЦІЙНА МОНАРХІЯ – монархія, за якої влада монарха обмежена конституцією. При конституційній монархії реальна законодавча влада належить парламенту, а виконавча – уряду.

КОНСТИТУЦІЙНА ЮРИСДИКЦІЯ (лат. *jurisdictio* – судочинство) – 1) діяльність судових і так званих квазісудових органів, спрямована насамперед на визначення відповідності певного кола правових актів конституції, а також на реалізацію деяких інших повноважень. Конституційна юрисдикція здійснюється в порядку конституційного провадження, тобто у формі конституційного судочинства; 2) сфера компетенції судових і так званих квазісудових органів, що зумовлює зміст їх вищезазначеної діяльності. Органами конституційної юрисдикції є суди загальної юрисдикції, суди спеціальної (конституційної) юрисдикції і так звані квазісудові органи, наділені відповідною компетенцією (наприклад, конституційна рада Франції).

КОНСТИТУЦІЙНА ЮСТИЦІЯ (конституційне правосуддя) – одна з основних форм здійснення конституційного нагляду, а саме: конституційний нагляд, здійснюваний у формі конституційного судочинства особливого роду судовими органами – конституційними судами, а також квазісудовими органами – конституційними радами та деякими іншими, а також самі ці органи.

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ (лат. *constitutio* – устрій, установлення) – доктринальне поняття, вживане як в юридичній наці, так і в суспільних науках загалом. Конституціоналізм розглядають як власне конституційну норму, як практику відповідного регулювання суспільних відносин. Конституціоналізм – це суспільно-політичний режим, за якого функціонують держава та її інститу-

ти, взаємні стосунки людини та держави. Цей режим є системою правових зв'язків між суспільством, державою та індивідом, що виникають у процесі реалізації норм конституції та інших джерел конституційного права. Змістовну основу конституціоналізму виражає формула «конституційно-правова норма плюс практика її реалізації».

КОНТРАСИГНУВАННЯ АКТИВ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ (лат. *contrasignatura* – міністерський підпис) – скріплення підписом глави уряду або міністра правових актів, що підписуються главою держави. Контрасигнатура – не просте візування правового акта, а процедура, що передбачена конституціями деяких країн (Франція, Австрія, ФРН тощо) і набуває в такий спосіб правового значення. Особа (прем'єр-міністр або міністр), яка скріплює своїм підписом правовий акт, бере на себе політичну та юридичну відповідальність за нього, а глава держави персональної відповідальності не має. Акти, прийняті главою держави в порядку самостійного здійснення ним своїх особливих (дискреційних) повноважень, контрасигнатури не вимагають. Інститут контрасигнатури здебільшого властивий державам з парламентською формою правління, ніж президентським республікам, де самостійні повноваження глави держави – президента значно ширші, ніж за парламентської форми правління. У деяких країнах інститут контрасигнатури застосовується не тільки у взаєминах глави держави й уряду, а й у взаєминах глави уряду та міністрів. Відповідний міністр скріплює акт, що підписується главою уряду, і несе за нього відповідальність.

КОНТРОЛЬ ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ – одна з форм державного контролю. Має переважно загальний політичний і рідше – адміністративний характер. Основне значення в парламентарних державах і напівпрезидентських республіках має парламентський контроль над діяльністю уряду, головними методами та формами якого є: постановка питання про довіру, резолюція недовіри, інтерпеляція, письмові й усні питання уряду (парламентські питання), парламентське розслідування. У президентських республіках парламентський контроль над діяльністю уряду має набагато менше значення: його головним завданням є парламентське розслідування, що може спричинити у виняткових випадках застосування процедури імпичменту. В останні десятиліття дедалі важливішого значення набуває парламентський контроль за дотриманням прав людини, що виражається у швидкому поширенні в різних країнах

інституту парламентського уповноваженого з прав людини (див. омбудсмен). Особливим різновидом парламентського контролю є також фінансовий і фінансово-економічний контроль, здійснюваний через спеціальні органи парламенту: рахункові палати, рахункові суди тощо. Цей вид парламентського контролю має вже не політичний, а адміністративний характер.

КОНФЕДЕРАЦІЯ (лат. *confoederatio* – союз, спілка об'єднання) – 1) союз суверенних держав, утворений для досягнення певних цілей; 2) спілка, товариство, об'єднання громадських організацій. Найпоширенішим є визначення конфедерації як форми слабо централізованого державного устрою, за якою ознаки державного утворення мають як держава загалом, так і її частини, що визнаються суб'єктами конфедерації, сфера компетенції центральних органів є обмеженою, а основні владні повноваження належать вищим органам суб'єктів конфедерації. У разі розпаду унітарної або федеративної держави. Конфедерація може бути однією з форм збереження традиційних зв'язків між відповідними державними утвореннями. Історичний досвід свідчить, що конфедерації мають нестійкий, перехідний характер: вони або розпадаються, або переходять у федерацію.

КУРІАЛЬНА СИСТЕМА (лат. *curialis* – приналежність до курії) – система виборів до представницьких органів влади й органів місцевого самоврядування. У широкому розумінні термін поширюється на всі системи нерівних виборів, у яких носії активного виборчого права групуються за становими, майновими, національними ознаками або за їх комбінаціями. Метою створення куріальної системи було легальне забезпечення панування домінуючої в даному суспільстві соціальної групи або класу.

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ – надання юридичної сили документам, які були видані на території іноземної держави. Ці документи мають бути нотаріально засвідчені за місцем їх видачі, перекладені на українську мову та легалізовані в консульській установі України, якщо міжнародними договорами, в яких бере участь Україна, не передбачено інше.

ЛЕГІТИМНА ВЛАДА – юридично (конституційно) обґрунтована і визнана народом країни, а також світовою спільнотою влада. Так, представницькі органи державної влади та місцевого самоврядування набувають легітимності в результаті проведення виборів, передбачених і регламентованих законодавством.

ЛЕГІТИМНІСТЬ (у широкому розумінні) – визнання правомірності державної влади населенням і міжнародним співтовариством. Визнання законності її походження та способу встановлення означає одержання владою кредиту довіри з боку народу, згоди народу підкорятися. У вузькому розумінні – це визнання законності влади, утворення її відповідно до процедури, передбаченої правовими нормами. Вимога легітимності виникла як реакція проти насильницької зміни влади в державі, усвідомлення суспільством переваги порядку та стабільності над порушенням загальноновизнаних норм, захопленням влади силою. Є дві позиції в розумінні легітимності влади: 1) ліберально-демократична позиція полягає у визнанні влади, що сформувалася в результаті демократичних процедур; 2) прагматична позиція віддає перевагу владі не стільки виборній, скільки здатній опанувати складну ситуацію та підтримувати в суспільстві правопорядок.

ЛЕГІСЛАТУРА (лат. *lex* – закон; *lator* – той, хто вносить, пропонує) – 1) строк повноважень представницького органу (парламенту) або виборної службової особи (президента, мера тощо); 2) назва законодавчих органів у деяких країнах, а також у деяких штатах США.

ЛОБІЗМ (англ. *lobby* – приймальня, кулуари) – спеціальний інститут політичної системи, потужний механізм впливу певних соціальних груп і громадських об'єднань на процес прийняття рішення органами державної влади з питань внутрішньої та зовнішньої політики, зокрема прийняття, відхилення або зміну тих чи інших законів у парламенті. Мета лобізму полягає в тому, щоб домогтися від парламенту, уряду, президента країни ухвалення чи відхилення тих чи інших законодавчих або адміністративних актів.

ЛЮСТРАЦІЯ (лат. *lustratio* – очищення) – у конституційному праві заборона обіймати виборні й інші державні посади особам, які брали безпосередню участь в антидемократичній, репресивній діяльності влади за колишнього тоталітарного державного режиму; форма особистої відповідальності за участь у протиправній діяльності державної влади.

МАДЖАЛА – найбільша кодифікація норм мусульманського права. Прийнята в Туреччині (Османській імперії) в 1869–1877 рр. у межах курсу на модернізацію країни.

МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА (фр. *majoritaire* – заснований на більшості) – різновид виборчих систем, заснований

на голосуванні за кандидата по виборчому округу та визнанні його обраним на підставі більшості одержаних ним голосів виборців. За цією системою відбуваються парламентські вибори майже у 80 державах світу: Франції США, Великій Британії та ін. Вони є традиційною та найприйнятнішою для країн з так званою двопалатною системою, тобто за наявності двох сильних політичних партій. Існують мажоритарні виборчі системи з абсолютною та відносною більшістю. Згідно з першою перемогу на виборах отримує той кандидат, який набрав 50 % голосів тих громадян, які взяли участь у голосуванні, плюс один голос (наприклад, Франція). Під час виборів за мажоритарною виборчою системою відносної більшості членом парламенту стає депутат, який одержав більше голосів, ніж усі його суперники, навіть якщо це менше 50 % голосів виборців (Велика Британія).

МАНДАМУС – у країнах англосаксонської системи права судовий наказ, зобов'язуючий посадову особу вчинити дію, яку вона зобов'язана виконувати за законом. Мандамус є одним із конституційних засобів судового захисту прав і свобод людини.

МЕР (лат. *major* – старший, більший) – вища посадова особа в муніципалітетах Великої Британії, США, Франції та інших державах. Здебільшого обирається самим муніципалітетом, інколи – населенням або призначається чи затверджується на посаді урядом. Мер головує на засіданнях муніципалітету і представляє його у зносинах з іншими органами. Відповідає за підготовку та виконання муніципального бюджету, призначає осіб на муніципальні посади, керує поліцією та роботою виконавчого апарату, ухвалює відповідні акти, реєструє акти цивільного стану тощо. В Україні офіційно такої посади немає, хоча на побутовому рівні мерів іноді називають голів міських рад.

МЕРІЯ – у деяких країнах виконавчий орган муніципального самоврядування; будівля, в якій він розташований. Мерія складається з підрозділів, кожен з яких виконує відповідні функції. Керує роботою мерії мер.

МІЛІТАРИЗОВАНА СЛУЖБА – тип державної служби, до якої належать усі держслужбовці, які служать в озброєних державних формуваннях і мають військові або прирівняні до них звання.

МІНІСТР (лат. *minister* – слуга, прислужник) – посадова особа, котра входить до складу уряду і, як правило, очолює міністерство. В окремих країнах на одного міністра може покладатися керівни-

цтво кількох міністерствами. У деяких країн існують інші назви міністерських посад (наприклад, державний секретар – у США; канцлер – у Великій Британії тощо). У деяких випадках поняття «міністр» поширюється на заступника міністра. Зокрема, у Великій Британії існують «молодші міністри», які забезпечують зв'язки міністра з парламентом.

МІНІСТР БЕЗ ПОРТФЕЛЯ – найменування посади міністра, який входить до складу уряду, але не є керівником конкретного міністерства або іншого центрального органу виконавчої влади. Міністр без портфеля займається певними питаннями за дорученням уряду, його глави або координує роботу групи міністерств. Інститут міністра без портфеля існує в багатьох країнах, зокрема у Великій Британії, Греції, Грузії, Німеччині тощо.

МІСЦЕВА ВЛАДА – вид публічної влади, яка реалізується від імені суб'єктів, що функціонують у межах певних адміністративно-територіальних одиниць. Від державної влади відрізняється низкою ознак: а) якщо державна влада поширюється на всіх членів суспільства, місцева влада – лише на певну її частину; б) державна влада може розв'язувати проблеми загальносуспільного характеру, місцева влада – лише локальні; в) державна влада є суверенною, місцева влада має підзаконний характер і діє в порядку та межах, установлених верховною владою.

МІСЦЕВИЙ РЕФЕРЕНДУМ – форма прийняття територіальною громадою рішень з питань, що належать до відання місцевого самоврядування, шляхом прямого голосування; спосіб прийняття громадянами України, які постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, рішень з найважливіших питань місцевого значення. Ухвалені місцевим референдумом рішення мають вищу юридичну силу щодо рішень рад, на території яких він проводиться, а також є обов'язковими для виконання на відповідній території, якщо вони не суперечать законодавству.

МІТИНГ (англ. *meeting* – збори, засідання, зустріч) – одна з форм безпосередньої політичної демократії, сутність якої – у мирному публічному зібранні громадян з метою вияву свого ставлення до внутрішньої або зовнішньої політики держави, органів державної влади або місцевого самоврядування, до внутрішніх чи міжнародних подій і висунення вимог щодо проведення цієї політики або вживання заходів у зв'язку з певними подіями. Право

на мітинги – суб’єктивне право кожного громадянина оперативно висловлювати власну позицію з того чи іншого питання суспільного життя. Свобода мітингів є загальновизнаним правовим стандартом, закріпленим у міжнародних актах та імплементаційних законах більшості держав.

МОНАРХІЯ (грец. – єдиновладдя) – форма державного правління, при якій верховна влада зосереджена (повністю або частково) в руках одноособового глави держави і, як правило, передається у спадок. Монарх (король, цар, султан тощо) користується владою за власним правом, яке не делеговане йому будь-якою іншою владою. В Європі переважають парламентські монархії: Бельгія, Велика Британія, Данія, Норвегія, Швеція та ін.

МУНІЦИПАЛІТЕТ (лат. *municipium* – місто з правом самоврядування) – 1) орган місцевого самоврядування населених пунктів низки країн; 2) самоврядна громада з правами юридичної особи.

НЕПОТИЗМ (фр. *nepotisme* – сімейність, кумівство) – роздача римськими папами своїм племінникам та іншим кровним родичам земель, посад, церковних звань тощо. Непотизм закріпився у багатьох народів здебільшого в нормах звичаєвого права та в етиці сімейно-побутового і суспільно-політичного життя: у східних слов’ян це «кумівство»; у західних слов’ян – «братотабориство»; в угорських народів – «право дружньо-родинної кругової поруки».

НОМОФІЛАКІЯ (грец. – охоронець законів) – державна установа в античних Афінах, Спарті й інших державах, до обов’язків якої входило наглядати за додержанням законів і недопущенням реформ, що суперечать існуючим законам. Номофілакція була офіційним місцем зберігання офіційних текстів законів.

НУЛІФІКАЦІЯ (пізньюлат. *nullificatio* – знищення) – 1) анулювання, визнання недійсним акта, закону; 2) у США – відмова штату визнати дійсність закону, прийнятого конгресом Сполучених Штатів.

ОБСТРУКЦІЯ (лат. *obstructio* – перепона, перешкода) – демонстративний спосіб висловлення протесту, спрямований на зрив певних громадянських чи політичних заходів, засідань тощо. Є одним з методів парламентської боротьби, недопущення чи припинення обговорення та прийняття парламентом певного законопроекту, неприйнятного для парламентської фракції, опозиції. Здійснюється шляхом неявки депутатів на засідання, їх демонстративного групового виходу із зали засідання; здіймання галасу, заплескування тих, хто виступає тощо.

ОДНОПАЛАТНИЙ ПАРЛАМЕНТ (монокамералізм) – найвищий законодавчий орган держави, який складається з однієї палати. Однопалатний парламент характерний для більшості унітарних держав. Однопалатний парламент формується переважно шляхом загального, прямого й таємного голосування.

ОДНОПАРТІЙНА СИСТЕМА – вид партійної системи, що складається з представників або членів однієї політичної партії. Характеризується відсутністю формальної та практичної конкуренції за владу, можливості програмних настанов соціально-економічної та політичної стратегії з урахуванням конкретних проблем суспільства та інтересів різних соціальних груп. Однопартійна система існувала в СРСР, деяких інших країнах соціалістичного табору, продовжує існування на Кубі, в Китаї, КНДР та в низці країн Африки. Як правило, Однопартійна система властива тоталітарним режимам, коли управління здійснюється однією партією.

ОКТРОЮВАННЯ (фр. *octroyer* – дарувати, жалувати) – одноособовий акт, унаслідок якого монарх фіксує або змінює державний лад, умови здійснення політичної влади. Здебільшого це виявляється в «даруванні» народів конституції чи конституційних актів шляхом відповідного волевиявлення монарха. Октроюваною конституцією була Конституційна хартія 1814 р. (Франція), прийняттям якої розпочався період так званої реставрації монархії. Хартія була представлена королем палатам законодавчого органу, крім того, шляхом октроювання було прийнято першу конституцію Японії (1889).

ОМБУДСМЕН (швед. *ombudsman* – представник будь-чиїх інтересів) – спеціально обрана (призначається) посадова особа для контролю за дотриманням прав людини різними адміністративними органами, а в деяких країнах – також приватними особами й об’єднаннями. На відміну від прокуратури, омбудсмен здійснює контроль і провадить розслідування з погляду не тільки законності, а й ефективності, доцільності, сумлінності, справедливості. Посадові особи цього роду мають різні назви: власне омбудсмен – у скандинавських країнах; народний захисник – в Іспанії та Колумбії; посередник – у Франції; адвокат народу – в Румунії. Омбудсмен може обиратися або призначатися різними способами. В Іспанії він обирається на п’ять років парламентом, у Намібії призначається президентом, у Франції – декретом ради міністрів. У переважній більшості країн будь-який громадянин вправі звернутися

до омбудсмена безпосередньо. Виявивши недолік або зловживання, омбудсмен вказує на це відповідному органу або посадовій особі й пропонує їх усунути. У випадку відмовлення він може звернутися до органів правосуддя або в парламент. Омбудсмен діє не тільки по скаргах громадян, а й за власною ініціативою. У Франції громадяни звертаються до посередника не безпосередньо, а через свого сенатора або депутата. В Україні аналогічний інститут омбудсмена зветься Уповноваженим з прав людини.

ОРГАНИ СУДОВОЇ ВЛАДИ – органи, на які покладено здійснення функцій правосуддя. У деяких державах існує єдина система органів судової влади (США, Велика Британія та ін.). У більшості країн органи судової влади складаються з двох або більше підсистем, автономних одна щодо одної (Франція, Італія, ФРН тощо).

ОСТРАКІЗМ (грец. – вигнання) – 1) у Давній Греції процедура таємного голосування, започаткована Клісфеном у VI ст. до н. е., яка проводилася на народних зборах з метою вигнання небезпечного для держави громадянина, як привило, політика; 2) переносно – вигнання, гоніння, утиск будь-якої особи.

ОФІЦІЙНА МОВА (державна мова) – основна мова держави, що використовується в законодавстві й офіційному діловодстві, судочинстві, навчанні тощо.

ОФІЦІЙНИЙ СПОСТЕРІГАЧ – 1) особа, призначена під час президентських, парламентських або місцевих виборів виборцями, кандидатом у президенти, партією, виборчим блоком, громадським об'єднанням, правомочна вести спостереження за ходом голосування, підрахунком голосів або іншою діяльністю виборчої комісії. Офіційним спостерігачем на виборах (референдумах) є: особи, призначені відповідальними за проведення виборів (референдумів) на дільницях для голосування; партійні спостерігачі, представники кандидата; ЗМІ; міжнародні спостерігачі. Наявність спостерігачів сприяє реалізації принципу гласності та більш активній участі громадян у виборчому (референдному) процесі.

ОХЛОКРАТІЯ (грец. – натовп і влада) – панування, влада натовпу або політичних сил, які орієнтуються на безсистемні, провокаційні дії, гасла й вимоги неорганізованої маси людей. Охлократія унеможливорює елементарні гарантії прав і свобод людей, здатна призвести до загальнонаціональної катастрофи.

ПАРЛАМЕНТ (фр. *parler* – говорити) – родова назва вищого колегіального загальнонаціонального представницького законодав-

чого органу в демократичних державах, який відображає суверенну волю народу і працює на постійній основі.

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ (фр. *parlementarisme*) – політична система, за якої, згідно з конституцією, парламенту належить керівна роль у системі державних органів.

ПАРЛАМЕНТАРІЙ – узагальнена назва члена парламенту, тобто особи, яка обрана до парламенту або за посадою шляхом автоматичного представництва входить до нього (його палати). В Україні парламентарієм є народний депутат.

ПАРЛАМЕНТСЬКА БІЛЬШІСТЬ – отримана партією або блоком партій на виборах кількість депутатських мандатів, що за парламентської форми правління надає право на формування уряду, а в напівпрезидентських республіках веде до призначення главою держави уряду з членів парламентської більшості, тому що уряд іншого складу не отримує вотум довіри. Парламентська більшість має становити більше половини чисельності членів палати, що формує уряд. Парламентська більшість визначає також склад керівних органів у парламенті, його постійних комітетів. Водночас конституції багатьох держав передбачають і визначені гарантії на захист прав парламентської меншості, такі як: офіційний політичний і правовий статус опозиції; включення до складу комітетів представників усіх фракцій, право звернення визначеної кількості депутатів до конституційного суду та ін.

ПАРЛАМЕНТСЬКА ОПОЗИЦІЯ – парламентська (депутатська) група чи фракція представленої у парламенті політичної партії або коаліції (блок) таких партій, які не згодні з політичним курсом держави та/або виконавчої влади і виступають проти певних принципових питань урядової політики. Вони приймають рішення про опозиційну діяльність, не беруть участі у формуванні уряду і не представлені в ньому. Коаліція (блок) парламентських груп і фракцій утворюються на підставі відповідного договору (угоди).

ПАРЛАМЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА – одна з форм організації верховної державної влади, характерною ознакою якої є верховенство вільно обраного народом представницького органу – парламенту – над виконавчою гілкою влади, політична відповідальність уряду перед парламентом. Позитивна риса парламентської республіки – єдність вищих органів державної влади, оскільки кабінет міністрів на чолі з прем'єр-міністром формується і контролюється парламентською більшістю, виконавча влада є, по суті, продо-

вженням законодавчої, організує виконання законів. Неодмінною ознакою парламентської республіки є наявність конституційного інституту права розпуску парламенту і призначення дострокових парламентських виборів на вимогу уряду або глави держави. Підстави розпуску парламенту в різних країнах різні: порушення парламентом строків формування уряду, неодноразове висловлювання недовіри уряду або неприйняття державного бюджету у визначений законом строк, фактичне припинення діяльності парламенту через неявку депутатів тощо.

ПАРТІЙНА СИСТЕМА – політичний інститут, що характеризує політичну організацію суспільства і сам характеризується, з одного боку, відносинами між політичними партіями і державою, з другого – взаєминами партій з іншими суспільними елементами політичної системи та громадянами. Приблизно в двох десятках країн (Бутан, Оман, Катар, Кувейт, Саудівська Аравія та ін.) політичні партії відсутні через їх офіційну заборону.

ПАТЕРНАЛІЗМ – покровительство, опіка старшого над молодшими. У державно-правовій сфері є принципом взаємовідносин держави та суспільства, за яким суспільне життя залежить від сильного «батька». Патерналізм характеризується сильною державною владою, монополією держави на здійснення багатьох функцій суспільства. У міжнародних відносинах термін «патерналізм» використовується для визначення опіки великих, розвинених держав над слабшими, підопічними територіями тощо.

ПЕРЛЮСТРАЦІЯ (лат. *perlustrare* – оглядати) – таємне розпечатування та перегляд державними або іншими органами чи особами поштової кореспонденції без відома адресата з метою цензури чи нагляду.

ПЛЕБІСЦИТ (лат. *plebiscitum* – рішення народу) – 1) термін, яким позначається інститут референдуму або один з його різновидів; 2) форма безпосередньої демократії. Плебісцит голосування осіб, наділених активним виборчим правом, щодо зміни державної належності певної території або визначення її статусу як території новоутвореної держави, а також прийняття або зміни форми державного правління. За загальним правилом, плебісцит проводяться у межах території, які є об'єктом можливої цесії (передачі), та за участю лише їх населення.

ПЛУТОКРАТІЯ – державний лад, за якого влада формально і фактично належить багатій панівній верхівці (плутократам). Зо-

середження влади в руках багатих людей, з одного боку, забезпечує певною мірою стабільність влади, а з другого – зумовлює жорстку політичну конкуренцію, боротьбу за владу та безальтернативне володіння нею. Поняття плутократії збігається переважно з поняттям «олігархія».

ПОЛІАРХІЯ – влада багатьох на відміну від монархії (влади одного) та олігархії (влади небагатьох) чи аристократії (влади найкращих). Основу сучасної поліархії становить представницька демократія із загальним виборчим правом. Поліархічна демократія означає політичну систему принаймні з шістьма інститутами: виборністю посадових осіб; вільними, чесними виборами; свободою громадян, волевиявлення; доступом до альтернативних джерел інформації; автономією асоціацій; загальними громадянськими правами.

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ – добровільне об'єднання громадян, які є прихильниками певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку. Має за мету сприяти формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

ПОЛІЦЕЙСЬКА ДЕРЖАВА – держава, політичний устрій якої характеризується репресивними методами управління, детальною регламентацією життя громадян, контролем і наглядом, поліцейським примусом у найжорсткішій формі. Такий режим не допускає самовизначення індивіда та суспільних груп, опозиційних рухів, ґрунтується на всеосяжній і всепоглинаючій опіці держави особою та суспільством. У ХХ ст. основні сутнісні ознаки поліцейської держави знайшли втілення у тоталітарних політичних системах і режимах, де існували пригноблення особи та суспільства.

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ (фр. *regime* – порядок, лат. *regimen* – управління, керівництво) – особливий правовий порядок, встановлений для певних сфер суспільних відносин чи суспільства в цілому (прикордонний режим, митний режим, режим у місцях позбавлення волі, правовий режим земель і майна, режим законності тощо). Загальними ознаками правового режиму є наявність відповідних обмежень, заборон або пільг. Правовий режим виражає нерозривний зв'язок прав, форми і змісту регульованих правом відносин, характеризується у цьому зв'язку моментом стабільності. Визначальною засадою правового режиму є характер його юридичної бази. Нею зумовлюється змістовий і політичні аспекти право-

вого режиму. У загальнодержавному масштабі останній може бути демократичним, авторитарним чи тоталітарним.

ПРАВОСУДДЯ – діяльність судів загальної юрисдикції, яка полягає у встановленні фактичних обставин конкретної справи шляхом дослідження доказів і в застосуванні відповідного матеріального закону щодо цивільних, господарських і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, що здійснюється у процесуальній формі в судових засіданнях.

ПРАЙМЕРІ (англ. *primari* – первісний, лат. *primarius* – один з перших) – процедура первинного обрання кандидатів на виборні посади до представницьких загальнодержавних і місцевих органів державної влади (законодавчих, виконавчих, судових) та місцевого самоврядування; метод висунення політичними партіями кандидатів до представницьких органів. Праймері передують виборам конгресменів, президента, віце-президента, суддів, губернаторів, виборщиків президента та віце-президента, мерів, виборних посадових осіб місцевого самоврядування. Праймері існують в США, Австралії та деяких інших англомовних країнах.

ПРЕЗИДЕНТ (лат. *praesidens* – той, хто сидить спереду) – обраний народом, парламентом або представницькою колегією глава держави, який отримує владу на визначений термін у порядку делегації.

ПРЕЗИДЕНТСЬКЕ ПРАВЛІННЯ – тимчасове встановлення влади глави федеративної держави (президента) в суб'єкті федерації з повним або частковим припиненням діяльності місцевого органу державної влади. Глава держави вдається до президентського правління у випадку порушення в суб'єкті федерації конституційного порядку. Підставою введення президентського правління може бути також нестабільне становище на території суб'єкта федерації, нездатність місцевих органів влади забезпечити громадський порядок, нормальне життя громадян.

ПРЕСТОЛОНАСЛІДУВАННЯ – один з головних елементів монархічної системи правління. Означає перехід влади монарха від одного представника царської (королівської) сім'ї (династії) до іншого у визначеному порядку: встановлюється коло осіб, які мають право на престол, і черговість його зайняття.

ПРЕФЕКТ (лат. *praefectus* – поставлений на чолі, начальник) – у деяких сучасних державах представник центрального (Франція, Італія, Японія) або регіонального (Російська Федерація) уряду на

місцях. У теперішньому значенні посада префекта уперше була заснована у Франції в 1802 році. У Румунії префект призначається урядом у кожний повіт і муніципалітет Бухарест. Вони керують роботою відповідних місцевих служб міністерств і відомств, можуть опротестовувати в органах адміністративної юстиції акти органів місцевого самоврядування, зупиняти їх дію. Префектура в Італії – адміністративний орган у провінціях, підпорядкований міністерству внутрішніх справ і очолюваний префектором, якого призначає президент республіки.

ПРЕЮДИЦІАЛЬНІСТЬ (лат. *praejudicium* – попереднє рішення суду) – юридичне правило, згідно з яким усі суди, що розглядають справу, зобов'язані прийняти без перевірки і доказів факти, які були встановлені раніше й набрали законної сили за допомогою судового рішення чи вироку в будь-якій іншій справі.

ПРИНЦИП СУБСИДІАРНОСТІ (субсидіарність) – принцип соціальної філософії, згідно з яким муніципальні функції, як правило, здійснюються переважно тими властями, які мають найтісніший контакт з громадянином. Принцип субсидіарності існує на трьох рівнях, а саме: організація інститутів влади (мається на увазі розподіл владних повноважень у цілому, а не тільки на рівні місцевих органів влади, між рівнями, які наділені юрисдикцією та засобами її реалізувати у відповідних сферах своїх повноважень); як критерій для формулювання політики; як критерій для здійснення політики. Принцип субсидіарності застосовується, коли ресурси одного суб'єкта недостатні для виконання тих чи інших функцій, досягнення визначених цілей, інший суб'єкт доповнює його ресурси своїми до необхідного і достатнього рівня, або бере на себе виконання його функцій. Під субсидіарністю розуміють усю систему функцій і систему повноважень державної влади, які слід розділити між суб'єктами (органами) таким чином, щоб кожна функція відповідала владному повноваженню суб'єкта і найбільш ефективно реалізовувалася саме цим суб'єктом через характер його повноважень. Принцип субсидіарності, якщо його перекласти в площину горизонтальних відносин, визначає так: 1) неприпустимо вторгтися в компетенцію інших владних суб'єктів; 2) неприпустимо контролювати діяльність суб'єктів свого рівня; 3) суб'єкти одного рівня мають забезпечити один одному допомогу та підтримку.

ПРОМУЛЬГАЦІЯ ЗАКОНУ – заключна стадія законодавчого процесу, підписання й опублікування главою держави закону, прийнятого парламентом.

ПРОПОРЦІЙНА ВИБОРЧА СИСТЕМА – за цією системою виборів депутатські мандати розподіляються між партіями пропорційно кількості голосів виборців, отриманих кожною з них у межах багатомандатного виборчого округу. Розрізняють такі види пропорційної виборчої системи: а) з жорсткими списками (Ізраїль, Іспанія, Україна – у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на виборах народних депутатів України); б) з преференціями (виборець голосує не тільки за список партії, а й робить у цьому списку позначку проти прізвища кандидата, якому він віддає свій голос, і обирається той з кандидатів від партії, хто набрав найбільшу кількість преференцій – Бельгія, Нідерланди); в) з напівжорсткими списками (дає можливість голосувати за список партії загалом і водночас визначати преференції шляхом позначки навпроти прізвища кандидатів – Австрія, Швейцарія). Для певного обмеження кількості малих партій при пропорційній виборчій системі запроваджується виборчий поріг, подолавши який, партія має право на розподіл депутатських мандатів – у Нідерландах – 0,67 %; Німеччині, Швеції – 5 %; Ліхтенштейні – 8 %; Туреччині – 10 %; Україні – 3 %.

ПРОРОГАЦІЯ (лат. *prorogatio* – продовження, відстрочка) – 1) продовження повноважень парламенту того самого скликання до початку робочої сесії; оголошення про закінчення законом сесії. Процедура пророгації включає підведення керівником парламенту підсумків його роботи й офіційного оголошення сесії парламенту закритою. Парламент не має права проводити засідання до дати, зазначеної в оголошенні про пророгацію; 2) угода, спрямована на встановлення підсудності (пророгація юрисдикції). Пророгацію юрисдикції застосовують, як правило, у міжнародному цивільному процесі. Вона використовується у правовідносинах з іноземним елементом, що дає можливість сторонам, які належать до різних юрисдикцій, уникнути проблем, пов'язаних з визначенням підсудності на підставі загальних правил про підсудність цих юрисдикцій. Правила про підсудність справ у окремих юрисдикціях є нормами публічного правопорядку, а отже, часто суперечать одно одному, містять взаємні посилання або іншим чином вступають у колізю. Застосування пророгації юрисдикції дозволяє суб'єктам правовідносин задалегідь домовитися між собою про визначення конкретної компетенції суду, який розглядатиме конфлікт між ними в разі його виникнення; 3) у зобов'язальному та процесуальному праві – наданий іншій стороні строк понад встановлений законом чи договором.

ПРОТЕКЦІОНІЗМ (фр. *protectionnisme*, лат. *protectio* (*protectionis*) – прикриття, захист, заступництво) – політика держави, спрямована на захист національної економіки, національного товарного ринку, вітчизняних товаровиробників від іноземної конкуренції та інтервенції іноземних товарів на внутрішній ринок. Здійснюється державою та уповноваженими нею органами за допомогою засобів зовнішньоторговельної, митної та податкової політики, а також додатковими внутрішніми допоміжними заходами заохочення вітчизняних товаровиробників, передусім тих, які виготовляють продукцію на експорт. До основних чинників протекціонізму, що застосовуються державною, належать: запровадження підвищених ставок мита на імпорту відповідних товарів; обмеження або повна заборона ввезення з-за кордону певних видів конкурентних товарів; надання субсидій і пільгових кредитів національним товаровиробникам конкурентної продукції; стимулювання економічними та правовими методами експорту товарів (державне субсидування, кредитування експортерів, фінансування експорту, галузей і окремих виробництв, пільг, оподаткування, демпінг тощо).

ПРОТЕСТ (нім. *protest*, лат. *protestari* – публічно заявляти, свідчити) – відкрите проголошення незгоди окремою особою, групою осіб чи соціальною спільнотою щодо певних соціальних явищ або політичних дій. Як правило, протест здійснюється у формі звернення до органів влади та її представників або до громадськості з метою подолання негативних, на думку тих, хто протестує, суспільних явищ. Форми протесту бувають індивідуальними та колективними.

РАНГИ (нім. *rang* – чин, фр. – *rang*, букв. – ряд) – ступінь розрізнення, показник рівня значущості посадової (службової) особи, чин, звання, розряд, категорія, клас тощо. Встановлені у більшості країн світу для державних службовців цивільних міністерств, а також для дипломатичних і консульських працівників. На відповідні ранги поділяються і деякі категорії військовослужбовців за військовим званням у збройних силах низки держав.

РЕВАЛЬВАЦІЯ (фр. *re...* – префікс, що означає поновлення або повторення дії, і фр. *evaluation* – оцінка) – здійснюване державою підвищення вартості національної грошової одиниці. Є одним з методів стабілізації внутрішнього грошового обігу після подолання інфляції, а вплив ревальвації на економіку – протилежний девальвації. В умовах золотого стандарту ревальвація виявлялася

у збільшенні офіційного золотого вмісту грошової одиниці. У сучасних умовах, коли золоті вмісти грошових одиниць відмінено, ревальвація проявляється у підвищенні курсу національної валюти по відношенню до іноземної чи міжнародної валют. Економічно-правове значення ревальвації полягає у тому, що вона вигідна для імпортерів та кредиторів і не вигідна для експортерів.

РЕГЕНТСТВО (лат. *regens (regentis)* – правитель, володар) – тимчасове правління однієї або кількох осіб у випадку малолітства, хвороби чи тривалої відсутності монарха. Державно-правовий інститут регентства виник за доби Середньовіччя і зберігся до нашого часу в державах з монархічною формою правління. Особи, наділені регентською владою, спочатку називались охоронцями держави, адміністраторами, намісниками короля чи принца. Лише з XIV ст. їх стали називати регентами. На початку виникнення інституту регентства розглядався у сукупності з інститутом влади. Цю думку, зокрема, обстоював Г. Гроцій.

РЕГІОН (лат. *regio (regionis)*) – область, район, напрям, кордон) – частина території країни (район, область та ін.), що вирізняється сукупністю природно або історично усталених економічно-географічних умов і національним складом населення. Відповідно до міжнародних стандартів місцевого самоврядування регіон – це найбільше територіальне утворення всередині кожної держави, має виборчі органи та перебуває в адміністративному плані між центральними і місцевими органами влади, користується прерогативами самоорганізації чи прерогативами, що зазвичай асоціюються з центральною владою. На відміну від природно утворених адміністративно-територіальних одиниць, належить до категорії штучних (утворених державою). Залежно від внутрішньої доктрини місцевого самоврядування тієї чи іншої держави населення регіону може або визнаватися територіальною спільнотою (департаменти у Франції), або ні (області, райони в Україні). Статус регіону, основи регіональної політики містяться у таких міжнародних актах, як Хартія про регіоналізм Європейського парламенту (1988), Декларація про регіоналізм у Європі, прийнята Асамблеєю європейських регіонів (1996). У Конгресі місцевих і регіональних влад Європи (1997) підготовлено проект Європейської хартії про регіональні самоврядування.

РЕГЛАМЕНТ (фр. *reglement* – правило) – 1) сукупність правил, що визначають порядок діяльності державного органу, установи,

організації (наприклад, регламент Верховної Ради України); 2) порядок ведення засідань, конференцій, з'їздів; 3) назва деяких актів міжнародного конгресу і конференцій (наприклад, Віденський регламент 1815 р.). Регламент як правовий акт, що детально визначає внутрішню організацію та порядок діяльності представницьких і деяких інших державних органів, приймається, як правило, самим цим органом, на підставі та відповідно до закону, що визначає правовий статус цього органу. Дотримання правил регламенту парламентом (палатою парламенту) обов'язкове, однак його дія не поширюється за межі парламенту, що його приймає: регламент не може покладати обов'язки на інші державні органи й організації, так само, як і наділяти їх правами. Хоча предметом регламенту є організаційні та процедурні питання діяльності парламенту (палати парламенту), цей документ має велику політичну значимість. Рішення багатьох з урегульованих регламентом питань (визначення кількості депутатів, потрібної для утворення партійних фракцій, процедура постановки питання про довіру уряду тощо) може вплинути на політичний процес.

РЕОРГАНІЗАЦІЯ (фр. *reorganisation* – перетворення, від *re...* – префікс, що означає поновлення або повторення дії, та *organisation* – упорядкування, лат. *organum* – інструмент, знаряддя) – перетворення або зміна структури чи організаційної форми підприємства, установи, організації, закладу тощо, а також перебудова будь-якої системи чи структури управління. З огляду на юридичний зміст і наслідки, реорганізація означає припинення діяльності певних суб'єктів права (особи юридичної, органу державної влади та ін.) і виникнення нових з відповідним обсягом прав та обов'язків.

РЕСПУБЛІКА (лат. *res* – справа + *publicus* – суспільний, усе-народний) – форма правління держави, за якої всі вищі органи державної влади або обираються, або створюються загальнонаціональними представницькими установами (парламентами). Звичайно, у республіках законодавча влада належить парламенту, а виконавча – уряду. Розрізняють: президентські республіки, де президент очолює уряд і наділений широкими повноваженнями; парламентські республіки, де роль президента істотно обмежена, а уряд очолює прем'єр. За формою державного устрою республіки поділяють на унітарні й федеративні.

РЕФЕРЕНДУМ (лат. *referendum* – те, що має бути повідомлено) – одна з форм безпосередньої демократії, що застосовується

для прийняття або затвердження шляхом голосування конституційних актів, законів та інших найважливіших рішень загальнодержавного чи місцевого значення. У ньому беруть участь усі громадяни, які мають виборчі права. Перший у Європі достовірний відомий референдум проведено 1439 р. у швейцарському кантоні Берн з питання запровадження додаткового збору для військових потреб. Відповідно до правових актів та існуючої практики їх проведення референдуму поділяються: за територією проведення – на загальнодержавні та локальні; за предметом – на конституційні, законодавчі, міжнародно-правові, територіальні, інституційні; за підставами проведення – обов'язкові та факультативні; за часом проведення – дозаконодавчі та післязаконодавчі; за суб'єктами ініціювання – ініційовані органами держави, суб'єктами місцевого самоврядування. Процедура організації та проведення референдуму (референдарний процес) передбачає такі стадії: ініціювання проведення референдуму; призначення (проголошення) референдуму; організація проведення референдуму; агітація «за» чи «проти» проекту рішення референдуму, що виноситься на референдум; голосування; встановлення результатів референдуму; оприлюднення рішення (рішень) референдуму; реалізація рішення (рішень) референдуму. За порушення законодавства про Р. передбачено юридичну відповідальність.

РЕФОРМА (фр. *reforme*, лат. *reformare* – перетворювати, поліпшувати) – процес кардинальних часто тривалих за часом перетворень відповідних боків суспільного життя, державно-правових інститутів, окремих структур тощо. Реформа, як правило, модернізують і змінюють форму та зміст відповідних суспільних відносин, не порушуючи при цьому їх принципових засад. Цим реформи відрізняються від революцій, під час яких характер перетворень є швидкоплинним і руйнівним для певної системи. Успіх реформ значною мірою залежить від їх системності й наукової обґрунтованості. Це стосується всіх нововведень, зокрема в галузі держави і права.

РІКОРДЕР (англ. *recorder*, первісно – той, хто записує; суддя; лат. *recordari* – пам'ятати, враховувати, брати до уваги) – найменування у країнах англосаксонської правової системи (Велика Британія, Канада, США) деяких посад, осіб судових органів і органів місцевого самоврядування. Це, зокрема, титул судді в магістративних (міських) судах. Такий суддя призначається з магістратів і має додаткові адміністративні та судові функції порівняно з іншими

магістратами та мировими судьями. Рікордер скликає щоквартально сесії магістративного суду для проведення судових засідань у кримінальних і цивільних справах за обмеженою юрисдикцією й у спрощеному судочинстві, а також для розгляду апеляцій на дії та акти муніципалітету. Рікордером також називають службовця органів місцевого самоврядування, який відповідає за реєстрацію юридичних документів і фіксацію розгляду відповідних питань у муніципалітеті.

СЕКРЕТАРІАТ (фр. *secretariat*; пізньолат. *secretarium* – контора секретаря) – виборчий орган або адміністративний відділ в установі, організації, на конференції, з'їзді, який здійснює керівництво поточною роботою або виконує організаційно-технічні функції; сукупність співробітників такого органу, відділу.

СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ (фр. *secularisation*, лат. *saecularis* – мирський, світський) – процес звільнення всіх сфер суспільного і приватного життя від впливу релігії та церкви. Супроводжується відчуженням церковної власності на користь держави і приватних осіб, звуженням сфери соціального впливу релігії та церкви, звільненням від релігійного санкціонування державно-правових відносин, вилученням освіти з відання церкви, розвитком світського мистецтва та культури, емансипацією від релігійно-церковного впливу побутової сфери, свідомості та поведінки людей, втратою популярності релігії в різних прошарках населення, трансформацією релігійної свідомості – заміною ортодоксальних уявлень науки поглядами на світ. Секуляризація – об'єктивно зумовлений процес, детермінований розвитком економічних, політично-правових відносин освіти та культури.

СЕНАТ (лат. *senatus* – рада старійшин, сенат, від *senex* – старий, старик) – 1) один з вищих державних органів у Давньому Римі республіканського періоду, що виник з ради старійшин патриціанських родів наприкінці царської епохи (VI ст. до н. е.); 2) верхня палата двопалатних законодавчих органів у деяких країнах (Бразилії, Італії, Мексиці, США, Філіппінах, Франції та ін.). Сенати існують як у федеративних державах (Бразилії, США), де вони представляють інтереси суб'єктів федерації, так і в унітарних державах (Італії, Франції), де вони представляють інтереси регіонів; 3) вищий орган міського управління у деяких країнах (наприклад, сенат Берліна); 4) відділення у складі вищих судів деяких країн (наприклад, сенат Федерального конституційного суду ФРН).

СЕНЬЙОРЕН-КОНВЕНТ (лат. *senior* – старший і *conventus* – збори) – 1) рада старійшин у парламентах деяких країн, яка складається з лідерів політичних партій, що входять до парламенту і виконують відповідні функції; 2) у деяких країнах світу – повноважні збори представників делегацій на з'їздах і конференціях, які розглядають різні питання процедурного, організаційного характеру, порядок представництва (квоти), списки кандидатів у виборчі органи держави.

СЕПАРАТИЗМ (фр. *separatisme*; лат. *separatus* – відокремлення) – рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення.

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА – сучасний тип демократичної державності, який формується і розвивається в умовах відносно стабільної та розвиненої економіки та демократичної політичної системи. Кожна цивілізована держава здійснює політику, спрямовану на створення системи соціального забезпечення та охорони здоров'я, працевлаштування населення, підтримку незабезпечених громадян, недопущення соціальних конфліктів і потрясінь у суспільстві тощо.

СОЮЗНА ДЕРЖАВА – вид держави, заснованої на союзному договорі, що визначає механізм регулювання відносин між сторонами – державами та державними утвореннями. Відомо два типи держав, які виникають на основі союзного договору: федерація та конфедерація. Союзна держава утворюється шляхом: укладання договору між незалежними державами про утворення нового державного об'єднання; розподілу єдиної території на окремі складові, що проголошуються суб'єктами союзної держави; зміни статусу раніше існуючих адміністративно-територіальних одиниць. Союзній державі властиві такі специфічні ознаки: вона складається з територій – суб'єктів з власним адміністративно-територіальним устроєм і організацією влади; суб'єктами можуть бути державні утворення, які мають історичні, культурні, економічні, правові умови для об'єднання; управління союзною державою здійснюється спеціально утвореними органами влади.

СПІКЕР (англ. *speaker* – буквально – оратор) – 1) голова парламенту; 2) голова палат у парламентах деяких держав (США, Канаді, Індії, Японії та ін.); 3) голова нижньої палати парламенту в англосаксонських країнах, а також у країнах, де прийнята англосаксонська державна правова система (Індії, Нігерії та ін.).

Уперше посаду введено в 1377 р. в Англії. Згодом була сприйнята парламентами країн, що входили до складу Британської імперії: Австралії, Канади, Нової Зеландії, Ірландії, Індії, Кенії, Ліберії та деяких ін. У Великій Британії спікер палати громад вважається позапартійним. Спікер керує засіданнями палати. Через спікера палата здійснює зв'язок із главою держави. Спікер формально обирається палатою, фактично – партіями (фракціями) більшості. Він вирішує суперечки в парламенті, тлумачить правила процедури, керує посадовими особами парламенту (палати парламенту). Є офіційним представником парламенту (палати парламенту) у відносинах з виконавчою владою.

СТАРЕ ДЕЦІСІС (лат. *stare decisis* – дотримуйся попередніх рішень) – у правових системах країн загального права – принцип обов'язковості дотримання прецедентів. Згідно з доктриною старе децїсїс один раз винесене судове рішення є обов'язковою нормою для всіх наступних аналогічних справ. В основу доктрини старе децїсїс покладено принципи застосування прецедентів, відпрацьованих багатовіковою судовою практикою Великої Британії. У сучасному вигляді правила застосування прецеденту формулюються так: рішення найвищої судової інстанції – палати лордів є обов'язковими прецедентами для всіх, без винятку, судів; апеляційний суд зобов'язаний дотримуватися прецедентів палати лордів і своїх власних, а його рішення є обов'язковими для всіх судів нижчої ланки; високий суд пов'язаний прецедентами вищих інстанцій, а його рішення є обов'язковими для всіх судів нижчої ланки; не будучи такими, що суворо зобов'язують, вони мають велике значення і зазвичай впливають на розгляд справ у його відділеннях; рішення Суду корони, утвореного 1971 р. для розгляду особливо важких кримінальних справ, не вважаються прецедентами; окружні та магістратські суди зобов'язані дотримуватися прецедентів вищих інстанцій, а їх власні рішення прецедентів не створюють. За останні десятиріччя принцип старе децїсїс зазнав певних змін. Так, з 1966 р. палата лордів не пов'язана власними попередніми рішеннями. У США принцип старе децїсїс завжди застосовувався більш вільно, ніж у Великій Британії. Вищі судові інстанції штатів і верховний суд США ніколи не були пов'язані своїми власними рішеннями.

СТАРІЙШИНА – особа, яка в роді, раді, громаді, колегії, зібранні тощо є найстаршою за віком або за часом перебування на посаді

та яка виконує представницькі, церемоніальні чи дорадчо-консультативні функції. У сучасній дипломатичній практиці найстарший за часом служби в державі перебування дипломат автоматично стає дуаеном дипломатичного корпусу.

СТАТУТ (лат. *statutum* – постанова, визначення, від *statuere* – ставити, встановлювати, вирішувати) – назва нормативно-правового акта або установчого документа у внутрішньодержавному праві. У конституційному праві статут – це нормативно-правовий акт, що регламентує організацію державної влади на рівні територіальної автономії (Іспанія, Італія, Португалія та ін.). Назву «статут» мають також установчі документи об'єднань громадян (політичних партій і громадських організацій), які звичайно ухвалюються їх вищими органами.

СТАТУТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ – основний локальний нормативно-правовий акт, яким регулюються структура, повноваження та порядок діяльності територіальної громади села, селища, міста, її органів і посадових осіб. Статут територіальної громади є своєрідною «комунальною конституцією», важливою нормативною умовою функціонування територіальної громади та її органів, виступає як необхідний елемент правової основи муніципальної демократії. Саме орієнтація на прийняття власних «комунальних конституцій» оптимально відповідає ідеї розмаїття та свободи вибору напрямів і видів локальної діяльності населення за місцем проживання.

СТОЛИЦЯ – 1) місто, яке є політичним та адміністративним центром держави; 2) конституційно-правовий інститут. Столиця має характер політичного й адміністративного центру, насамперед тому, що в ній зосереджуються всі вищі органи держави. Цим зумовлюється розташування у столиці дипломатичних представництв інших держав. У столиці з об'єктивних причин відбуваються важливі суспільно-політичні події, тому тут розміщено центральні (керівні) органи багатьох політичних партій і громадських організацій. Іноді столиця набуває значення так званого мегаполіса.

СУБВЕНЦІЯ (лат. *subventio* – допомога, від *subvenire* – приходити на допомогу) – вид цільової грошової допомоги місцевим бюджетам з боку державного бюджету. Може мати форму прямої фінансової допомоги (асигнувань) або міжбюджетні трансфери та використовується як засіб бюджетного регулювання соціально-економічних процесів. Субвенція надається місцевим органам

виконавчої влади та місцевого самоврядування на фінансування певних соціально-економічних, культурних, освітніх та інших програм і проектів, що здійснюються ними з власної ініціативи, але схвалених органами центральної влади. На відміну від дотації та субсидії субвенції, як правило, підлягає поверненню у випадках порушення її цільового використання.

СУБСИДІЯ (лат. *subsidium* – допомога, підтримка) – вид допомоги, що надається державою або відповідною установою окремим юридичним або фізичним особам переважно у грошовій формі з метою забезпечення чи відшкодування непередбачених матеріальних втрат унаслідок певних негативних явищ (безробіття, інфляційні процеси, проживання за межею бідності тощо), а також фінансової або іншої підтримки та стимулювання певної діяльності (наприклад, фундаментальні науки, перекваліфікації кадрів, малого бізнесу, експорту товарів тощо). Зазвичай субсидії мають цільовий характер і надаються для вирішення певних завдань за умов повернення коштів або безповоротно. Досить часто субсидії пов'язані із системою державної підтримки пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку країни.

СУВЕРЕН (фр. *souverain* – монарх; найвищий, верховний, лат. *super* – угорі, наверху) – носій верховної влади (особа чи група осіб), уповноважений ухвалювати в межах певної політично-правової ієрархії остаточні рішення. Влада суверена характеризується як найвища в існуючій політично-правовій системі, остання інстанція у сенсі прийняття владних рішень, всезагальна в розумінні ступеня впливу на певні події, автономна у взаєминах із внутрішніми чи зовнішніми суб'єктами політично-владних відносин. В умовах демократичної держави влади суверена в її елементарному розумінні (як втіленої в образі одноособового правителя) вже не існує. Сучасне розуміння суверенності виключає претензії на цілковиту, необмежену, довічну та неподільну владу. Водночас поділ суверенної влади між численними суб'єктами не применшує значення остаточності рішення, яке ухвалюється у межах певної держави.

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ДЕРЖАВИ – передбачена законами територіальна організація держави з метою забезпечення найоптимальнішого вирішення завдань і здійснення функцій суспільства та держави. Здійснюється, як правило, шляхом поділу території держави на частини – територіальні одиниці, які є просторовою основою для утворення та діяльності відповідних органів

державної влади й органів місцевого самоврядування. Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднанні централізації та децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, соціологічних, географічних і демографічних особливостей, етнографічних і культурних традицій. Систему адміністративно-територіального устрою України становлять АР Крим, міста Київ і Севастополь, області, райони, райони в містах, міста, селища та села (ст. 133 Конституції).

ТИРАНІЯ (грец. гноблення) – форма державної влади, встановлена насильницьким шляхом і заснована на одноособовому правлінні. Первісно відома з Давньої Греції. У ХХ ст. тиранічними були тоталітарні режими А. Гітлера, Й. Сталіна та інших диктаторів. Нині елементи тиранії виявляються у різноманітних формах деспотичного правління деяких держав.

ТІНЬОВИЙ КАБІНЕТ – напівформальне або неформальне утворення парламентської опозиції, що складається з депутатів, які в парламентській діяльності мають протистояти своїм візаві – міністрам від партії (партій) парламентської більшості й у перспективі за результатами можливої перемоги на виборах зайняти їх місця.

ТОТАЛІТАРИЗМ – антидемократичний правовий режим, в умовах якого держава, політична влада повністю підпорядковують собі суспільство й особистість, усі сторони їх життєдіяльності, придушують права та свободи людини та громадянина. Для тоталітаризму характерні: всебічний контроль за життям суспільства й особистості; однопартійна система та заборона діяльності опозиції; мілітаризація суспільного виробництва; централізація та бюрократизація влади; порушення прав і свобод особистості, контроль за ЗМІ; закритість суспільства.

УЗУРПАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ (лат. *usurpatio* – незаконне захоплення, зловживання) – насильницьке захоплення державної влади або її присвоєння будь-якою партією, організацією, державним органом чи посадовою особою, яким така влада або певний обсяг владних повноважень за конституцією і законами не належить. Може здійснюватися внаслідок державного чи військового перевороту тощо. У всіх демократичних країнах узурпація державної влади є тяжким державним злочином.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА (лат. *unitas* – єдність) – форма державного або національно-державного устрою, за якого територія держа-

ви поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (області, райони, департаменти тощо). В унітарній державі, на відміну від федерації, є одна конституція, один представницький вищий орган державної влади, один уряд і т. д., що створює організаційно-правові передумови для посилення впливу центральної влади на території всієї країни. В окремих випадках до складу унітарної держави можуть входити одна або кілька територіальних одиниць, що користуються особливим статусом автономних державних утворень.

УРЯД – один із найважливіших державних органів, що очолює виконавчу гілку влади й усю систему її органів. Незалежно від партійної характеристики уряду (однопартійний, коаліційний, безпартійний), а також порядку його формування (парламентом або президентом), він завжди відіграє величезну, зазвичай визначальну роль у механізмі державної влади як ключова ланка державного управління та прийняття найважливіших внутрішньодержавних і зовнішньополітичних рішень. Під керівництвом уряду діють усі системи виконавчих органів, зокрема органи підтримки внутрішнього порядку та зовнішньої безпеки. За парламентської форми правління в руках глави уряду (канцлер ФРН, прем'єр-міністр Великої Британії) зосереджено всю повноту управління; трохи меншими, але також масштабними є повноваження прем'єр-міністра та самого уряду в напівпрезидентських республіках. У президентських республіках (наприклад, США) главою виконавчої влади є президент; уряд, коли немає президента (воно замінено кабінетом – дорадчим і виконавчим органом при президенті) і, відповідно, прем'єр-міністра.

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ (лат. *falsificare* – підробляти) – дія, що виражається в умисному спотворенні, викривленні, перекрученні, підтасовці або завідомо неправильному тлумаченні, висвітленні тих чи інших явищ, подій, фактів тощо.

ФАШИЗМ – реакційний, правоекстремістський рух, спрямований на встановлення відкритої терористичної диктатури, жорстке придушення демократичних прав і свобод опозиції. Виник 1919 р. в Італії, а згодом і в Німеччині. У сучасних умовах фашизм існує у вигляді різноманітних замаскованих неофашистських, неонацистських політичних партій, груп, організацій, рухів.

ФЕДЕРАЛІЗМ (лат. *foedus* – союз, договір) – принцип політичного та національно-територіального устрою держави, її політико-правова ідеологія.

ФЕДЕРАТИВНА ДЕРЖАВА (федерація) – (лат. *federate* – зміцнювати союзом) – форма державного устрою; єдина держава, яка є об'єднанням щодо самостійних регіонів (державних утворень). У федерації діє єдина конституція, єдині органи влади, установлюється єдине громадянство, грошова одиниця тощо, однак члени федерації мають, як правило, власні конституції, законодавчі, виконавчі та судові органи.

ФЕЛЬД'ЄГЕРСЬКА СЛУЖБА – державна служба допоміжного призначення, на яку покладаються обов'язки доставки наказів, повідомлень, цінних паперів тощо, а також забезпечення супроводу високопоставлених осіб.

ФОРМА ДЕРЖАВИ – характеристика держави, яка відображає певні особливості організації механізму здійснення державної влади та взаємодії держави із суспільством. Нині термін використовують для доктринальних цілей, зокрема для класифікації сучасної держави. Поняття «форма держави» зазвичай розглядається у трьох його проявах – форма державного правління, форма державного устрою і форма (тип) політичного режиму. Форма державного правління характеризується компетенційними взаємозв'язками між вищими органами держави, насамперед між органами законодавчої та виконавчої влади. По суті, фіксує різновиди монархій і республік. Форма державного устрою засвідчує організацію державної території та компетенційні взаємозв'язки між центральними органами й органами, локалізованими в межах складових державної території (суб'єктів федеративної держави) або її виокремлених частин (адміністративно-територіальних одиниць). Форма політичного режиму характеризує державу у взаємозв'язку із соціумом. Політичний режим насамперед співвіднесено зі здійсненням владарювання, за участю в цьому процесі громадян. Форму політичного режиму не може бути встановлено винятково шляхом аналізу змісту конституційного регулювання.

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ (*form of government*, лат. *forma*) – комплексний конституційно-правовий інститут; певний спосіб організації верховної влади в державі, який характеризується структурою, порядком формування, компетенцією вищих органів державної влади, встановленим порядком взаємовідносин між ними, ступенем участі населення в їх формуванні; організація влади, що характеризується її формальним джерелом; структура та правове становище вищих органів державної влади (глави держави,

парламенту, уряду), а також установлений порядок взаємин між ними. Головною, визначальною ознакою форми державного правління є правовий статус глави держави (виборний і змінюваний у республіці, спадкоємний – у монархічній державі). Для сучасних держав характерні дві форми правління: республіка та монархія.

ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – 1) зовнішній вияв конкретних дій, які здійснюються органами державної влади для реалізації поставлених перед ними функцій і завдань; 2) спосіб зовнішнього вираження (оформлення) змісту цієї діяльності. Правова форма діяльності – організаційно-управлінська форма діяльності уповноважених на те суб'єктів, завжди пов'язана зі здійсненням юридично значущих дій (розглядом юридичних справ) у порядку, визначеному законом. Основними правовими формами діяльності органів державної влади є: правотворча; правозастосовна; правоохоронна; установча; контрольно-наглядова. Правотворча діяльність – це правова форма діяльності органів державної влади, спрямована на офіційне встановлення (санкціонування) і зміну норм права компетентними органами, яка виражається в підготовці, прийнятті й оприлюдненні нормативно-правових актів. Правозастосовна діяльність – це правова форма діяльності держави, яка забезпечує безперервність процесу здійснення нормативно-правових розпоряджень через наділення одних учасників правових відносин суб'єктивними юридичними правами, а інших – юридичними обов'язками; полягає у розгляді та вирішенні індивідуальних справ, що мають юридичне значення. Правоохоронна діяльність – це правова форма діяльності органів державної влади, спрямована на охорону суспільних відносин, урегульованих правом, захист індивіда від правопорушень і притягнення винних до відповідальності. Контрольно-наглядова діяльність – це правова форма діяльності органів держави, що виражається у здійсненні юридичних дій у справі спостереження та перевірки відповідності виконання і додержання підконтрольними суб'єктами правових розпоряджень і припинення правопорушень певними організаційно-правовими засобами. Установча діяльність – це правова форма діяльності, яка виражається в реалізації на основі норм матеріального права повноважень на формування, перетворення або скасування органів держави, їх структурних підрозділів, посад. До неправових форм діяльності органів державної влади належить насамперед суто організаційна робота, яка не потребує суворого юридичного

оформлення, не пов'язана зі здійсненням юридично значущих дій, що спричиняють правові наслідки, наприклад, культурно-масова, технічно-виконавча, організаційно-економічна тощо. Однак це не означає, що організаційна діяльність не регулюється правом. Вона є підзаконною, здійснюється в межах чинного законодавства й у межах компетенції того чи іншого органу. Правом тут регулюється лише загальна процедура здійснення дій. Здійснення організаційних дій – це повсякденні та різноманітні прояви управлінської діяльності, що позбавлені юридичної оболонки.

ФРАКЦІЯ – 1) організована група членів політичної партії, утворена для проведення її політики в парламенті, органах місцевого самоврядування тощо; 2) угруповання всередині політичної партії, яке виступає зі своєю політичною платформою, відмінною від основної (генеральної) лінії партії, та бореться проти політики, прийнятої більшістю членів партії; 3) об'єднання депутатів у межах однопалатного парламенту або однієї з палат двопалатного парламенту, наділене повноваженнями з реалізації парламентських функцій; 4) об'єднання депутатів у парламенті, утворені за нормами спеціального закону або парламентського регламенту.

ХАБЕАС ДАТА – в конституційному праві деяких країн один з новітніх юридичних інструментів захисту особистих прав і свобод громадян. Являє собою право будь-якої людини вимагати в судовому порядку ознайомлення з будь-якими персональними даними, що зберігаються в архівах і установах, зокрема архіви служби державної безпеки.

ЦЕНЗИ – установлені конституцією або законами певні критерії, наявність яких потрібна для реалізації громадянином деяких соціально-економічних і політичних прав (наприклад, досягнення певного віку).

ЦЕНЗУРА – контроль офіційної влади за змістом, випуском у світ і поширенням друкованої продукції, змістом і виконанням (показом) оціночних постановок, радіо- і телепередач, а інколи й особистого листування для того, щоб не допустити чи обмежити поширення ідей та інформації визнаних владою небажаними або згубними. У більшості сучасних країн цензуру заборонено, крім окремих спеціально визначених випадків.

ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ – принцип і способи державного управління, коли більшість владних і управлінських повноважень зосереджено в центральних державних органах, а регіональні й місцеві органи

влади обмежені в можливості самостійно вирішувати більшість фінансових, соціальних й інших питань і перебувають під жорстким контролем центральної влади.

ЧИНОВНИК – 1) посадова особа, яка є державним службовцем (службовою особою), виконує окремі управлінські функції, наділена певними правами та обов'язками і має відповідний службовий ранг; 2) переносно (в негативному контексті) – людина, яка ставиться до виконання своїх службових обов'язків як бюрократ і формаліст.

ШАРІАТ (араб. – прямий, вірних шлях, право, закон) – звід мусульманських правових і теологічних нормативів, закріплених передусім у Корані та Сунні й проголошених ісламом «вічним і незмінним» результатом божих установок. Шаріат ще називають мусульманським релігійним законом (правом).

ШТАНДАРТ – прапор глави держави (імператора, короля, президента), що піднімається під час його перебування у палаці (палацовий штандарт), на військовому судні (судновий штандарт) тощо.

ЮРИСДИКЦІЯ (*jurisdiction*) – правова сфера, на яку поширюються повноваження даного державного органу; компетенція судових органів щодо розгляду цивільних, кримінальних та інших справ; сфера питань, які даний суд має право розглядати та вирішувати.

ЮСТИЦІЯ (лат. *justicia*) – система судових установ; судове відомство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові акти

1. Конституции зарубежных государств: Сборник / В.Г. Тихия (авт.-сост.), В.П. Серебренников (авт.-сост.). – Минск: Право и экономика, 2007. – 470 с.
2. Конституции зарубежных стран: сборник / Дубровин В.Н. (сост.). – М.: Юрлитинформ, 2006.
3. Конституции стран СНГ и Балтии: Учеб. пособие / Московская гос. юрид. академия / Г.Н. Андреева. – М.: Юрист, 1999. – 640 с.
4. Конституция Российской Федерации. – М.: Маркетинг, 2001. – 40 с.
5. Конституции зарубежных государств. Соединенные Штаты Америки, Великобритания, Франция, Германия, Италия, Япония, Канада / Сост. В.В. Маклаков. – М.: БЕК, 1996. – 432 с.
6. Конституции государств – участников СНГ / Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при правительстве РФ / Под ред. Л.А. Окуньков. – М.: Норма-ИНФРА-М, 1999. – 736 с.
7. Конституція Японії / Українська наукова асоціація / Науковий аналіз і коментар М.І. Малишко, пер. з япон.. – К., 1995. – 24 с.
8. Конституции государств Восточной Европы: Учеб. пособие / Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при правительстве РФ / Отв. ред. Д.А. Ковачев. – М.: ИНФРА-М-Норма, 1996. – 160 с.
9. Конституции зарубежных государств: Великобритания. Франция. Германия. Италия. Европейский Союз. США. Япония. Индия: Учеб. пособие / В. В. Маклаков (сост., пер., вступ. ст.). – 5 изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – XXIV. – 581 с.
10. Конституции государств Европейского союза / Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ / Л.А. Окуньков (ред.). – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 816 с.
11. Конституции государств Европы: В 3 т. / Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации / Л.А. Окуньков (общ. ред. и вступ. ст.) – М.: Норма, 2001. – 818 с.

12. Австрийская Республика. Конституция и законодательные акты / Сост. Т.Г. Моршакова; Под ред. И.П. Ильинского. – М.: Прогресс, 1985. – 429 с.

13. Италия. Конституция и законодательные акты (пер. с итал.) / Под ред. В.А. Туманова, вступ. ст. Т.А. Васильевой, Н.Ю. Попова. – М.: Прогресс, 1988. – 392 с.

14. Федеративная Республика Германия. Конституция и законодательные акты (пер. с нем.) / Сост. Т.Г. Моршакова, под ред. Ю.П. Урьяса. – М.: Прогресс, 1991. – 468 с.

15. Французская Республика Конституция и законодательные акты (пер. с фр.) / Сост. В.В. Маклаков, под ред. В.А. Туманова. – М.: Прогресс, 1989. – 448 с.

16. Швеция. Конституция и законодательные акты (пер. со швед.) / Под ред. М.А. Моргуновой. – М.: Прогресс, 1983. – 359 с.

Підручники, посібники

1. Алебастрова И. А., Андреева Г. Н., Андреева И. А., Маклаков В. В., Новикова С. С. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т.: Учебник для студ. юрид. вузов и фак. / Б. А. Страшун (отв. ред.). – М.: БЕК, 1993. – Т. 3. Особенная часть: Страны Европы. – М.: БЕК, 1997. – 764 с.

2. Алебастрова И. А. Конституционное право зарубежных стран: Краткий курс лекций. – М.: Юрайт, 2004. – 264 с.

3. Алексеева Л. Л., Андриченко Л. В., Боголюбов С. А., Домрин А. Н., Касаткина Н. М. Конституционное право государств Европы: Учеб. пособие для студ. юрид. вузов и ф-тов / Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации / Д.А. Ковачев (отв. ред.). – М.: Волтерс Клувер, 2005. – X, 310 с.

4. Андрейцев В. И., Батлер Уильям Э., Вернидубов И. В., Вертепа М. Ю., Воронова Л. К. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Юридическая фирма «Салком». Научно-аналитический центр / Е.Б. Кубко, В.В. Цветков (общ. ред.). – К.: Юринком Интер, 2003. – 583 с.

5. Арановский К. В. Государственное право зарубежных стран: Учеб. пособие. – 3 изд., доп. и перераб. – М.: Форум, 2000. – 488 с.

6. Арбузкин А. М. Конституционное право зарубежных стран: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция». – М.: Юрист, 2005. – 666 с.

7. Вишняков В. Г., Егизаров В. А., Манов Б. Г., Андрианов В. И., Василевич Г. А. Сравнительный анализ конституций государств – участников СНГ / Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве РФ / В.Г. Вишняков (отв. ред.). – М.: Городец, 2006. – 208 с.

8. Григонис Э. П., Григонис В. П. Конституционное право зарубежных стран: Курс лекций. – СПб.: Питер, 2002. – 414 с.

9. Горниг Г., Витвицкая О. Право Европейского союза: Европейское сообщество. Правовая защита в сообществах. Ответственность государств-защитников. – СПб.; М.; Нижний Новгород; Воронеж; Ростов н/Д.; Екатеринбург, 2005. – 255 с.

10. Гудошников Л. М., Жданов А. А., Козырин А. Н., Пащенко Е. Г., Сюкияйнен Л. Р. Административное право зарубежных стран: Учеб. пособие / Московский гос. ин-т международных отношений / А.Н. Козырин (ред.). – М.: Спарк, 1996. – 229 с.

11. Баглай М. В., Бобылев Г. В., Карлов Ю. Е., Воробьев В. П., Гуреева Н. П., Даниленко В. Н. Конституционное право зарубежных стран: учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Московский гос. ин-т международных отношений МИД России / М.В. Баглай (общ. ред.). – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2008. – XII. – 1043 с.

12. Бачур Б. С. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчально-методичний посібник / Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. Кафедра загальноправових дисциплін і міжнародного права. – О.: Астропринт, 2008. – 80 с.

13. Бесчастный В. М., Філонов О. В., Субботін В. М., Пашков С. М. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навчальний посібник. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2008. – 467 с.

14. Бостан С. К., Сажнев І. В. Державне право зарубіжних країн: Навч.-метод. посібник для курсантів, студентів, слухачів / МВС України. Запорізький юридичний ін-т. – Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2001. – 254 с.

15. Бостан С. К., Тимченко С. М. Державне право зарубіжних країн: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с.

16. Георгіца А. З. Конституційно-правові інститути зарубіжних країн / Чернівецький ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Рута, 1994. – 138 с.

17. Горшеньова М. С., Закоморна К. О., Ріяка В. О., Журавка О. В., Маєвська А. А. Конституційне право зарубіжних країн: Навчальний посібник / В.О. Ріяка (заг. ред.). – 2 вид., доп. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 544 с.

18. Державне право зарубіжних країн: Навчальний посібник / В.О. Ріяка (керівник авт. кол.), В.С. Семенов, М.В. Цвік та ін.; За заг. ред. В.О. Ріяки. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 512 с.

19. Закіров М. Б., Закірова С. Г. Історія держави та права зарубіжних країн: Навч.-метод. посібник для слухачів ф-ту заоч. та дистанц. навчання / Луганський держ. ун-т внутрішніх справ ім. Е.О.Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2008. – 96 с.

20. Златопольский Д. Л. Государственное право зарубежных стран: Восточной Европы и Азии: Учебник для студ. вузов, обуч. по спец. «Правоведение» / Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Юридический факультет. – М.: Зерцало, 1999. – 320 с.

21. Історія держави і права зарубіжних країн. Правові джерела: Навчальний посібник / Г.І. Трофанчук (упоряд.). – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 347 с.

22. Історія держави та права зарубіжних країн: Конспект лекцій / Міжнародний науково-технічний ун-т / В.С. Калиновський (укладач). – К.: МНТУ, 1995. – 200 с.

23. Кирпичов О. А., Соловйова В. В. Конституційне право зарубіжних країн: Навчальний посібник – Донецьк: Юго-Восток, 2006. – 371 с.

24. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. Т. 1–2. Часть общая: Учеб. / Отв. ред. проф. Б.А. Страшун – 3-е изд., обновл. и дораб. – М.: БЕК, 2000. – 784 с.

25. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть: Учебник для вузов / Рук. авт. колл. и отв. ред. Б.А. Страшун – 4-е изд., обновл. и дораб. – М.: Норма, 2005. – 896 с.

26. Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов / Под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2005. – 1056 с.

27. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навчальний посібник / В.М. Бесчастный, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков; За ред. В.М. Бесчастного. – К.: Знання, 2007. – 467 с.

28. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч.-метод. посіб. / Чернівецький національний ун-т ім. Ю. Федьковича / А. З. Георгіца (уклад.). – Чернівці: Рута, 2008. – 128 с.

29. Конституційне законодавство зарубіжних країн. Хрестоматія: Навчальний посібник / В.О. Ріяка, К. О. Закоморна (упоряд.). – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 384 с.

30. Маклаков В. В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть: Учебник для студ. юрид. вузов и ф-тов. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – XXVI. – 868 с.

31. Малишко М. І. Конституції зарубіжних країн та України (основи конституціоналізму). Навч.-метод. довідник / 2-ге вид. доп. – К.: МАУП, 2000. – 111 с.

32. Мартинюк Р. С. Державне (конституційне) право зарубіжних країн. Загальна частина: Навчальний посібник. – Острог: Острозька академія, 2007. – 200 с.

33. Мартынова М. Основы конституционного (государственного) права стран – членов ОПЕК: Учеб. пособие / Московский гос. ин-т международных отношений МИД России. – М.: МГИМО-Университет, 2008. – 330 с.

34. Міхневич Л. В. Конституційне право зарубіжних країн (Загальна частина): Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / Київський національний економічний ун-т. – К.: КНЕУ, 2005. – 164 с.

35. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник. – 5-е изд., перераб и доп. – М.: Белые альвы, 1996. – 400 с.

36. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран: Учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2005. – 669 с.

37. Шаповал В. М. Державне право зарубіжних країн: Підручник. – К.: АртЕк, Вища шк., 1997. – 264 с.

38. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 472 с.

39. Шаповал В. Британська конституція: політико-правовий аналіз. – К., 1991.

40. Якушев А. В. Конституционное право зарубежных стран (курс лекций). – М., 2000.

Навчальне видання

Калиновський Богдан Валерійович, **Лапка** Оксана Ярославівна,
Лапка Наталія Ярославівна, **Пікуля** Тетяна Олександрівна,
Івершенко Лідія Анатоліївна, **Козодой** Леонід Михайлович,
Тарасенко Костянтин Васильович

ДЕРЖАВНЕ ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН (У СХЕМАХ)

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів *Кривенко О. А.*
Оригінал-макет виготовлено видавництвом «КНТ»
Комп'ютерне верстання *Казьміної Є. І.*
Художнє оформлення обкладинки *Казьміної Є. І.*

Підписано до друку 09.09.2011 р.
Гарнітура SchoolBookC. Формат 60x84^{1/16}.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-видав. арк. 25,14. Умов. друк. арк. 23,38.
Тираж 1000 (1-й завод 1 – 500) пр. Замовлення №

Видавництво «КНТ»
04210, м. Київ, просп. Героїв Сталінграда, 8, корп. 8, оф. 1.
Тел./факс (044) 581-21-38, 331-91-53.
E-mail: knt2012@ukr.net, веб-сайт: www.knt.net.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 581 від 03.08.2001

Друк: